

**เสด็จพระราชดำเนิน
ปากีสถาน
สหพันธ์รัฐมลายา
พ.ศ. ๒๕๐๕**

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พิมพ์พระราชทาน
ในงานพระราชทานเพลิงศพ

นายประกอบ หุตะสิงห์ ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม.

ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส

วันเสาร์ ที่ ๒๔ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๗

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY

3961132361

วันที่ 26 / 10 / 2540
เลขทะเบียน 0923
เลขหมู่ ๖๖
๖๖๖๖
๕๕๖๖

**เสด็จพระราชดำเนิน
ปากีสถาน
สหพันธ์รัฐมลายา
พ.ศ. ๒๕๐๕**

สมบัติห้องสมุดรัฐสภา

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พิมพ์พระราชทาน
ในงานพระราชทานเพลิงศพ

นายประกอบ หุตะสิงห์ **สมบัติห้องสมุดรัฐสภา** บ.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม.

ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส

วันเสาร์ ที่ ๒๔ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๗

ปีที่พิมพ์

พ.ศ. ๒๕๓๙

จำนวน

๕,๐๐๐ เล่ม

ISBN

974-300-073-9

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ๙ สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร ทรงพระอนุสรณ์ค้ำนึ่งถึง นายประกอบ หุตะสิงห์ ซึ่งถึงแก่อสัญกรรม เมื่อวันพฤหัสบดี ที่ ๒๘ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๓๗ ว่าเป็นนักกฎหมายผู้มีความรู้ความสามารถ และได้ปฏิบัติราชการสนองพระเดชพระคุณอย่างใกล้ชิดในตำแหน่งองคมนตรี เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยตลอดมาเป็นเวลาช้านาน ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้การศพไว้ในพระบรมราชานุเคราะห์ และทรงบำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทานมาโดยลำดับ ครั้นถึงวาระที่จะพระราชทานเพลิงศพ อันเป็นอวสานแห่งการพระราชกุศลในวันเสาร์ ที่ ๒๔ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๗ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พิมพ์หนังสือเรื่อง “เสด็จพระราชดำเนินปากีสถาน สหพันธรัฐมลายา พ.ศ. ๒๕๐๕” ซึ่งเป็นพระนิพนธ์ของ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต ขึ้นพระราชทานเป็นอนุสรณ์วิทยาทาน

หนังสือเรื่องนี้ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต เมื่อครั้งดำรงพระอิสริยยศเป็นหม่อมเจ้าวิภาวดีรังสิต ทรงรวบรวมขึ้นทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายเมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๐๖ ภายหลังเสด็จกลับจากการตามเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยือนสาธารณรัฐอิสลามปากีสถานอย่างเป็นทางการ ระหว่างวันที่ ๑๑-๒๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๐๕ และทรงเยือนสหพันธรัฐมลายาอย่างเป็นทางการ ระหว่างวันที่ ๒๐-๒๗ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๐๕ มีเนื้อหาแบ่งเป็น ๒ ภาค ภาคแรก “เรื่องตามเสด็จปากีสถาน” พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต ทรงรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ที่ทรงปฏิบัติกับข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม ฯลฯ ของเมืองต่าง ๆ ที่ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยือนไว้อย่างละเอียด และมีภาพประกอบ ภาคหลัง เรื่อง “เสด็จพระราชดำเนินสหพันธรัฐมลายา พ.ศ. ๒๕๐๕” พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต ทรงรวบรวมไว้เฉพาะภาพพระราชกรณียกิจเท่านั้น มิได้รวบรวมข้อมูลรายละเอียดเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจประจำวันที่ทรงปฏิบัติในสหพันธรัฐมลายาแต่อย่างใด

ต่อมา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้สำนักพระราชเลขาธิการจัดพิมพ์หนังสือเรื่องนี้รวมกับเรื่อง “เสด็จพระราชดำเนินสหรัฐอเมริกา พุทธศักราช ๒๕๐๓” เพื่อเป็นอนุสรณ์วิทยาทานในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต เมื่อวันที่ ๗ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๒๐

ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ สำนักพระราชเลขาธิการได้จัดพิมพ์ตามฉบับที่พิมพ์เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๐๖ หากแต่ได้เพิ่มเติมภาพพระราชกรณียกิจต่าง ๆ คราวเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยือนประเทศทั้งสองอีกเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของเรื่อง “เสด็จพระราชดำเนินสหพันธรัฐมลายา พุทธศักราช ๒๕๐๕”

ทรงหวังพระราชหฤทัยว่า พระราชกุศลทักษิณานุปทานมัยที่ทรงพระราชอุทิศแก่นายประกอบ หุตะสิงห์ กับทั้งประโยชน์อันจะพึงเกิดมีแต่หนังสือที่พระราชทานนี้ จะเป็นวิบากสมบัติอำนวยอริคุณมณูญผลแก่นายประกอบ หุตะสิงห์ ในสัมปรายภพ ตลอดกาลทุกเมื่อไป

พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน

วันที่ ๒๗ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๗

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่ ๑๕๘๓

สำนักพระราชวัง

29 กรกฎาคม 2537

นายประกอบ หุตะสิงห์ ป.จ.,ม.ป.ช.,ม.ว.ม. อายุ 83 ปี องคมนตรี กราชดวามังคมาลา
ถึงอสัญกรรมด้วยโรคหัวใจล้มเหลว และมะเร็งท่อน้ำนมกระดูกกระดูกสะโพกขวา ณ โรงพยาบาลศิริราช
กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่พฤหัสบดี ที่ 28 กรกฎาคม 2537 เวลา 14.00 น.

วันศุกร์ ที่ 29 กรกฎาคม 2537 เวลา 17.00 น. ขอรับพระราชทานน้ำหลวงอาบศพ
พร้อมด้วยเครื่องเกียรติยศประกอบศพ ณ ศาลาอัฐมรตภาค วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม กรุงเทพมหานคร
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานโกศศพ ฉัตร เครื่องสูงทองแดงค้ำประดับเกียรติยศ
แตรวง แตรฝรั่ง ปี่ กลองชนะ ประโคมเวลาพระราชทานน้ำหลวงอาบศพ และรับศพอยู่ในพระบรมราชานุเคราะห์
โดยตลอด มีพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมเวลากลางคืน กำหนด 7 คืน.

ประจักษ์/พิมพ์/๒๕๓๗/ทวน

วัน	หน้าที่	พนักงานพระราชพิธี
		นำหมายเวียน เจ้าภาพศพ นายประกอบ หุตะสิงห์
	เพื่อทวน	
		เครื่องประกอบเกียรติยศพระราชนาแม่ และเจ้าพนักงานตามปฏิบัติ
		เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ นำส่งสัณฑ์ให้ตามผู้รับรับสั่ง
โดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

หมายรับสั่งที่ ๑๕๑๒๕

(แบบ ก.)

สำนักพระราชวัง

29 กรกฎาคม 2537

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ประธานองคมนตรี เชิญพวงมาลาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ไปวางที่หน้าโกศศพ นายประกอบ หุตะสิงห์ ป.จ.,ม.ป.ช.,ม.ว.ม. องคมนตรี ณ ศาลาบังพระศพ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม กรุงเทพมหานคร

วันศุกร์ ที่ 29 กรกฎาคม 2537 เวลา 19.30 น.

ประณมรัตน์/พิมพ์/ /ทาน.

วัน	หน้าที่
	พนักงานพระราชพิธี
	นำขมาเรียน เจ้าภาพศพ นายประกอบ หุตะสิงห์
	เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยให้ถามผู้รับรับสั่ง โดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่ ๑๕๘๒๕

สำนักพระราชวัง

29 กรกฎาคม 2537

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชทินนักษัตรมาตุ โปรถโกให้
นายวรินทร์ ช่างแก้ว เชิญพวงมาลาไปวางที่หน้าโกศศพ นายประกอบ หุตะสิงห์ ป.จ.,ม.ป.ช.,ม.ว.ม.
องคมนตรี ณ ศาลาอัมรินทร์ภาค วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม กรุงเทพมหานคร
วันศุกร์ ที่ 29 กรกฎาคม 2537 เวลา 17.30 น.

ประณัติรับ/พิมพ์/...../ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเวียน เจ้าภาพศพ นายประกอบ หุตะสิงห์ เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง
โดยหน้าที่ราชการ

[Handwritten signature]

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่ ๑๕๙๖๐

สำนักพระราชวัง

30 กรกฎาคม 2537

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
 พันเอก อารักษ์ โรจนุภะ เชิญพวงมาลาไปวางที่หน้าโกศศพ นายประกอบ บุตะสิงห์ ป.จ.,ม.ป.ช.,ม.ว.ม.
 องคมนตรี ณ ศาลาฉัตรศภาค วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม กรุงเทพมหานคร
 วันเสาร์ ที่ 30 กรกฎาคม 2537 เวลา 19.00 น.

ประณรัตน์/พิมพ์ /ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเวียน เจ้าภาพศพ นายประกอบ บุตะสิงห์ เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับสั่ง
 โดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับสั่ง

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่ ๑๒๐๗๗

สำนักพระราชวัง

2 สิงหาคม 2537

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำเพื่อพระราชกุศล 7 วันพระราชทานศพ นายประกอบ พุทสิงห์ ป.จ.,ม.ป.ช.,ม.ว.ม. องคมนตรี ณ ศาลาเบญจรงค์ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม กรุงเทพมหานคร

วันพฤหัสบดี ที่ 4 สิงหาคม 2537 เวลา 10.00 น. พระสงฆ์ 10 รูปสวดพระพุทโธมนต์ จบ มีพระธรรมเทศนาถ้อย 1 แล้วพระสงฆ์ทั้งนั้นถวายพรพระ รับพระราชทานฉัน และบังสุกุล เวลา 19.30 น. พระพิธีกรรมสวดพระอภิธรรม.

ประณมรับสั่ง/พิมพ์/ ๗ /ทาน.

วัน	หน้าที่	พนักงานพระราชพิธี
		นำหมายเวียน เจ้าภาพศพ นายประกอบ พุทสิงห์ เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง โดยหน้าที่ราชการ

[Signature]

ผู้รับรับสั่ง

หมายรับสั่งที่ ๑๑๗๔๕๗

(แบบ ก.)

สำนักพระราชวัง

26 สิงหาคม 2537

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำเชิญพระราชกุศล 50 วันพระราชทานศพ นายประกอบ หุตะสิงห์ ป.จ.,ม.ป.ช.,ม.ว.ม. องคมนตรี ณ ศาลาอโศกเสนาภิรมย์ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม กรุงเทพมหานคร

วันพฤหัสบดี ที่ 15 กันยายน 2537 เวลา 10.00 น. พระสงฆ์ 10 รูปสวดพระพุทธรูปนมัสการ มีพระธรรมเทศนาถ้อยคำ 1 แล้วพระสงฆ์ทั้งนั้นถวายพรพระ รับพระราชทานฉัน และบังสุกุล

เวลา 19.30 น. พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม.

ประณมรับสั่ง/พิมพ์/...../ทาน.

วัน	หน้าที่	พนักงานพระราชพิธี
		นำหมายเวียน เจ้าภาพศพ นายประกอบ หุตะสิงห์ เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง โดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ก.)

สำนักพระราชวัง

หมายรับสั่งที่ ๑๗๖๓๑

๕ กันยายน 2537

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ นายสัญญา ชรรณศักดิ์ ประธานองคมนตรี เป็นผู้แทนพระองค์ไปในการบำเพ็ญพระราชกุศล 50 วันพระราชทานศพ นายประกอบ บุตะสิงห์ ป.จ.,ม.ป.ช.,ม.ว.ม. องคมนตรี ณ ศาลาเบญจรงค์ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม กรุงเทพมหานคร วันพฤหัสบดี ที่ 15 กันยายน 2537 เวลา 16.00 น. แต่งกายเครื่องแบบปกติขาว ไว้ทุกข์.

ประจักษ์/วิเศษ/...

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเวียน เจ้าภาพศพ นายประกอบ บุตะสิงห์ เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง โดยหน้าที่ราชการ

[Signature]

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่ ๒๐๐๔๗

สำนักพระราชวัง

11 ตุลาคม 2537

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำเสด็จพระราชกุศล 100 วัน พระราชทานศพ นายประกอบ หุตะสิงห์ ป.จ.,ม.ป.ช.,ม.ว.ม. องคมนตรี ข ศาลาภิรมย์ภักดี วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม กรุงเทพมหานคร

วันศุกร์ ที่ 4 พฤศจิกายน 2537 เวลา 10.00 น. พระสงฆ์ 10 รูปสวดพระพุทธมนต์ จบ มีพระธรรมเทศนาถ้อยคำที่ 1 แล้วพระสงฆ์ทังนั้นถวายพรพระ รับพระราชทานฉัน และมังสุกุล เวลา 19.30 น. พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม.

ประจักษ์/พิมพ์/...../ทาน.

วัน	หน้าที่	พนักงานพระราชพิธี
		นำหมายเวียน เจ้าภาพศพ นายประกอบ หุตะสิงห์ เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับสั่ง โดยหน้าที่ราชการ

[Handwritten signature]

ผู้รับรับสั่ง

หมายรับสั่งที่ ๒๑๘๘๕

(แบบ ก.)

สำนักพระราชวัง

๒๙ ตุลาคม ๒๕๓๗

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ นายสัญญา ชรรณศักดิ์
ประธานองคมนตรี เป็นผู้แทนพระองค์ไปในการบำเพ็ญพระราชกุศล ๑๐๐ วันพระราชทานศพ นายประกอบ หุตะสิงห์
ป.จ.,ม.ป.ช.,ม.ว.ม. องคมนตรี ณ ศาลาอัม্বরสมาคม วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม กรุงเทพมหานคร
วันศุกร์ ที่ ๔ พฤศจิกายน ๒๕๓๗ เวลา ๑๐.๐๐ น.
แต่งกายเครื่องแบบปกติขาว ทั่วทุกชั้น.

[Signature]
ประณัติตน/พิมพ์ / ๑๐๐ / ทาน

วัน	หน้าที่	พนักงานพระราชพิธี
		นำหมายเวียน เจ้าภาพศพ นายประกอบ หุตะสิงห์
		เพื่อนรวม

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง
โดยหน้าที่ราชการ

[Signature]
ผู้รับรับสั่ง

หมายรับสั่งที่ ๒๒๒๙๑

(แบบ ก.)

สำนักพระราชวัง

๓ พฤศจิกายน ๒๕๓๗

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานเพลิงศพ นายประกอบ หุตะสิงห์ ป.จ.,ม.ป.ช.,ม.ว.ม. องคมนตรี ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร

วันเสาร์ ที่ ๒๔ ธันวาคม ๒๕๓๗ เวลา ๑๗.๐๐ น. เสด็จพระราชดำเนินขึ้นสู่พลับพลาอิศริยาภรณ์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานน้ำไตรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๕ ไตร และของสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ๕ ไตร ให้ทายาทนำไปทอดที่โกศศพ พระสงฆ์ ๑๐ รูปมังสุกุล เสร็จแล้ว เสด็จพระราชดำเนินขึ้นเมรุพระราชทานเพลิง สมควรแก่เวลาเสด็จพระราชดำเนินกลับ
แต่งกายเครื่องแบบครึ่งยศ ไว้ทุกข์.

ประณมวิกัน/พิมพ์/...../ทาน.

วัน	หน้าที่	พนักงานพระราชพิธี
		นำหมายเวียน เจ้าภาพศพ นายประกอบ หุตะสิงห์
	เพื่อทราบ.	

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

(Signature)

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ค.)

หมายรับสั่งที่ ๒๒๒๙๒

สำนักพระราชวัง

3 พฤศจิกายน 2537

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต
ในการพระราชทานเพลิงศพ นายประกอบ หุตะสิงห์ ป.จ.,ม.ป.ช.,ม.ว.ม. องคมนตรี ๗ เมรุหลวงหน้าพล
อิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร
รายละเอียดแจ้งในต้นหมายรับสั่งที่แนบมาพร้อมนี้.

ประณมรัตน์/พิมพ์/๙๕๐/ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเวียน เจ้าภาพศพ นายประกอบ หุตะสิงห์ เพื่อทราบ เครื่องประกอบเกียรติยศที่พระราชทาน และเจ้าพนักงาน ฎีกาปฏิบัติ เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับสั่ง
โดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

หมายรับสั่งที่.....

สำนักพระราชวัง

พศ.จกายน 2537

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต
ในการพระราชทานเพลิงศพ นายประกอบ หุตะสิงห์ ป.จ.,ม.ป.ช.,ม.ว.ม. องคมนตรี ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลา
อิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร

วันศุกร์ ที่ 23 ธันวาคม 2537 เวลา 14.00 น. เจ้าพนักงานจัดการเปลื้องเครื่องสุก่าภรณ์
ณ ศาลาฉัตรศาก วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานโกศ
ฉัตรเครื่องสูงทองแดงค้ำประคัม แล้วเชิญศพไปเผา ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์

เวลา 19.30 น. พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม

แต่งกายเครื่องแบบปกติขาว ไว้ทุกข์

วันเสาร์ ที่ 24 ธันวาคม 2537 เวลา 10.00 น. นำเชิญพระราชกุศตพระราชทานในการออกเมรุ
พระสงฆ์ 10 รูปสวดพระพุทธรูป จม มีพระธรรมเทศนาถ้อยคำ 1 แล้วพระสงฆ์ทั้งนั้นถวายพรพระ รับพระราชทานฉัตร
แต่งกายเครื่องแบบปกติขาว ไว้ทุกข์

เวลา 14.30 น. พระสงฆ์ 10 รูปบิณฑบาต เชิญโกศศพขึ้นรถอัญเชิญจากวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม
ไปยังเมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส หยุครดเชิญโกศศพแหเวียนเมรุ แล้วเชิญขึ้นตั้งบนจิตกาธาน

เวลา 17.00 น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ

เสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิง

แต่งกายเครื่องแบบครึ่งยศ ไว้ทุกข์

วันอาทิตย์ ที่ 25 ธันวาคม 2537 เวลา 07.00 น. พระราชทานผ้าไตร และภัตตาหารสามบาท
ในการเก็บอัฐิ

แต่งกายเครื่องแบบปกติขาว ไว้ทุกข์.

ประวัติย่อ
นายประกอบ หุตะสิงห์

นาม	นายประกอบ หุตะสิงห์
วัน เดือน ปีเกิด	วันจันทร์ ที่ ๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๔
บิดา	พระยาสรรพกิจเกษตรการ (เกียรติ หุตะสิงห์)
มารดา	คุณหญิงดวงสรรพกิจเกษตรการ
การศึกษา	
พ.ศ. ๒๔๗๑	จบชั้นมัธยมบริบูรณ์จากโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัยและได้เข้าศึกษาต่อที่โรงเรียนเตรียมแพทย์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จนสอบได้เตรียมแพทย์ปีที่ ๑ ต่อมาได้เบนเข็มมาเรียนนิชากฎหมายในโรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม จนสอบไล่ได้ภาค ๑
พ.ศ. ๒๔๗๓	เดินทางไปศึกษากฎหมายต่อที่ประเทศเยอรมนี ครั้งแรกได้ไปเรียนภาษาเยอรมันก่อน โดยใช้เวลา ๒ ปี จึงสอบเข้าศึกษาต่อที่มหาวิทยาลัยในกรุงเบอร์ลินเป็นระยะเวลา ๑ ปี และได้ย้ายไปศึกษาต่อที่มหาวิทยาลัย กรุงเยนา
พ.ศ. ๒๔๘๐	สำเร็จการศึกษาชั้นปริญญาเอก และเดินทางกลับประเทศไทย

ปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์

พ.ศ. ๒๕๑๐	ได้รับพระราชทานปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขานิติศาสตร์ จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๑๕	ได้รับพระราชทานปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พี่น้องร่วมบิดามารดา

- นางสาวถนอมจิตต์ หุตะสิงห์
- นางสาวสอิ่ง หุตะสิงห์
- นางสาวศุทธิณี หุตะสิงห์
- นายประมิตร หุตะสิงห์
- นายประมัย หุตะสิงห์
- นายประวัติ หุตะสิงห์
- นายประยูร หุตะสิงห์ (ถึงแก่กรรม)

พี่น้องร่วมบิดาเดียวกัน

๑. นายสนั่น หุตะสิงห์ (ถึงแก่กรรม)
๒. นางสาวลัดดา หุตะสิงห์
๓. นางสาวกระแสร้ หุตะสิงห์ (ถึงแก่กรรม)
๔. นายประเทือง หุตะสิงห์ (ถึงแก่กรรม)
๕. นายประพจน์ หุตะสิงห์
๖. นางพิมพ์า คุณากร
๗. นายประพันธ์ หุตะสิงห์
๘. นายประสาน หุตะสิงห์
๙. นายประมูล หุตะสิงห์

สมรส

- ท่านผู้หญิงชวนชื่น หุตะสิงห์ (สกุลเดิม บุนนาค) เมื่อวันที่ ๒๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๕ มีบุตรธิดา ดังนี้
๑. นายสุประดิษฐ์ หุตะสิงห์ สมรสกับนางประอรศรี (สกุลเดิม สวัสดิ์ ชูโต) มีบุตรธิดา ๓ คน คือ
 - ๑.๑ นางสาวณพนรี หุตะสิงห์
 - ๑.๒ นายอุรินทร์ หุตะสิงห์
 - ๑.๓ นางสาวพิสาข์ หุตะสิงห์
 ๒. นายประตাপ หุตะสิงห์ สมรสกับผู้ช่วยศาสตราจารย์ คุณหญิงกมลทิพย์ (สกุลเดิม ทิพวาที) มีบุตรธิดา ๒ คน คือ
 - ๒.๑ นางสาวปิยทิพย์ หุตะสิงห์
 - ๒.๒ นายคมกฤษ หุตะสิงห์
 ๓. นายประมวล หุตะสิงห์ สมรสกับนางปวีณา (สกุลเดิม หงสกุล) มีบุตร ๑ คน คือ
 - ๓.๑ ด.ช.บุษภมณ หุตะสิงห์
 ๔. นางสาวกอบชื่น หุตะสิงห์

ประวัติการรับราชการ

พ.ศ. ๒๔๘๐

ผู้พิพากษาวิสามัญ (เนื่องจากมีกฎหมายออกบังคับใช้ก่อนกลับประเทศไทยว่า ผู้ที่ศึกษาปริญญากฎหมายจากต่างประเทศถ้าจะเป็นผู้พิพากษาสามัญ จะต้องสอบได้กฎหมายในประเทศไทยด้วย ดังนั้นจึงได้เข้าศึกษากฎหมายไทยต่อที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในเวลาเดียวกันกับที่เริ่มเข้ารับราชการ)

พ.ศ. ๒๔๘๓

สำเร็จการศึกษาปริญญาธรรมศาสตรบัณฑิต และได้รับตำแหน่งแต่งตั้งให้เป็นผู้พิพากษาสามัญ ต่อมาได้เลื่อนตำแหน่งเป็นผู้ช่วยผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ ผู้ช่วยผู้พิพากษาศาลฎีกา ผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ อธิบดีผู้พิพากษาศาลแพ่ง ผู้พิพากษาศาลฎีกา ผู้พิพากษาหัวหน้าคณะในศาลฎีกา และอธิบดีผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ ตามลำดับ

พ.ศ. ๒๕๑๐

ดำรงตำแหน่งประธานศาลฎีกาจนเกษียณอายุราชการ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๕

ตำแหน่งทางการเมือง

พ.ศ. ๒๕๑๖

ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม ในคณะรัฐบาลของนายสัญญา ธรรมศักดิ์ คณะที่ ๑ ในช่วงนี้ได้รับแต่งตั้งให้เป็นประธานคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญจนสำเร็จภายใน ๖ เดือนตามที่นายกรัฐมนตรีได้ให้คำมั่นไว้แก่ประชาชน

พ.ศ. ๒๕๑๗

ดำรงตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรี ในคณะรัฐบาลของนายสัญญา ธรรมศักดิ์ คณะที่ ๒

ตำแหน่งพิเศษ

พ.ศ. ๒๕๑๘

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งองคมนตรีจนถึงแก่อสัญกรรม

ราชการพิเศษ

- คณะกรรมการร่างกฎหมายของคณะกรรมการกฤษฎีกา
- อาจารย์สอนวิชากฎหมายในคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี คณะรัฐศาสตร์และคณะนิติศาสตร์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- อาจารย์พิเศษของคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

- อาจารย์พิเศษของสำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา
- ดำรงตำแหน่งนายกสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เครื่องราชอิสริยาภรณ์สูงสุด

- พ.ศ. ๒๕๐๗ มหาวิริยมงกุฎ (ม.ว.ม.)
- พ.ศ. ๒๕๑๐ มหาปรมาภรณ์ช้างเผือก (ม.ป.ช.)
- พ.ศ. ๒๕๑๘ ปฐมจุลจอมเกล้า (ป.จ.)

เหรียญในพระองค์

- พ.ศ. ๒๕๒๒ เหรียญรัตนาภรณ์ ชั้นที่ ๑ (ภ.ปร.๑)

นายประกอบ หุตะสิงห์ ป่วยด้วยโรคมะเร็งในต่อมลูกหมาก เข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลศิริราช ภายใต้พระบรมราชานุญาตฯ ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๗ คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาลได้ออกคำสั่งที่ ๔๓๐/๒๕๓๗ แต่งตั้งคณะกรรมการแพทย์ขึ้นเพื่อตรวจรักษา ประกอบด้วยแพทย์ผู้เชี่ยวชาญในสาขาต่าง ๆ จำนวน ๑๗ คน มีคณบดีคณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาลเป็นประธานกรรมการ ระหว่างรับการรักษาอยู่ที่โรงพยาบาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ประธานองคมนตรีเชิญดอกไม้พระราชทานมาเยี่ยมไข้ เมื่อวันที่ ๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๗ และครั้งที่สองเมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๗ โดย นาวาอากาศตรี กำธน สินธวานนท์ องคมนตรี เป็นผู้เชิญนายประกอบ หุตะสิงห์ ได้กราบถวายบังคมลาถึงแก่อสัญกรรม เมื่อวันที่ ๒๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๗ ณ โรงพยาบาลศิริราช สิริรวมอายุได้ ๘๒ ปี ๔ เดือน ๒๓ วัน

สารบัญ

	หน้า
๑. เรื่องตามเสด็จปากีสถาน	๑
๒. เสด็จพระราชดำเนินสหพันธรัฐมลายา พ.ศ. ๒๕๐๕	๑๙๑
๓. ภาคผนวก	๒๗๕
- หมายกำหนดการและพระราชดำรัส โอกาสเสด็จพระราชดำเนินเยือนปากีสถาน ระหว่างวันที่ ๑๑-๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕	
- หมายกำหนดการและพระราชดำรัส โอกาสเสด็จพระราชดำเนินเยือนสหพันธรัฐมลายา ระหว่างวันที่ ๒๐-๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๕	

เรื่องตามเสด็จปากีสถาน*

หม่อมเจ้าวิภาวดี รั้งสิต

รวบรวมทูลเกล้าฯ ถวาย

* การจัดพิมพ์ครั้งนี้ สำนักราชเลขาธิการได้เพิ่มเติมภาพสีพระราชกรณียกิจ ซึ่งฝ่ายประชาสัมพันธ์ สำนักพระราชวัง ได้ให้ความร่วมมือดำเนินการจัดทำสำเนาจากฟิล์มภาพยนตร์ส่วนพระองค์

หน้าว่าง

เรื่องตามเสด็จ

ปากีสถาน

ตั้งแต่วันที่ ๑๑ ถึง วันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

ปากีสถานตะวันตก

การراجี ๓ คีน (๑๑-๑๒-๑๓) ๑๔ เข้าเสด็จ

เปชาระ ๒ คีน (๑๔-๑๕) ๑๖ เข้าเสด็จ

ราวัลพินดี กลางวันวันที่ ๑๖

ดักกสิลา กลางวันวันที่ ๑๖

ละฮอร์ ๔ คีน (๑๖-๑๗-๑๘-๑๙) ๒๐ เสด็จ ปากีสถานตะวันออก

ปากีสถานตะวันออก

ดักคะ ๒ คีน (๒๐-๒๑)

จิตตะก้อง เข้าถึงกลางวันวันที่ ๒๑ เสด็จ กลับดักคะ

วันที่ ๒๒ มีนาคม เวลา ๑๒ นาฬิกา ๔๕ นาที เรือบินพระที่นั่งออกจากสนามบิน
ดักคะ เวลา ๑๖ นาฬิกา ๑๕ นาที เสด็จ ถึงกรุงเทพมหานคร ตรงกับเวลากรุงเทพฯ
๑๗ นาฬิกา ๑๕ นาที เร็วกว่าหมายกำหนดการเดิมราวครึ่งชั่วโมง.

หน้าว่าง

คำนำ

เรื่อง 'ตามเสด็จปากีสถาน' นี้เป็นบันทึกส่วนตัว ซึ่งข้าพเจ้าได้บันทึกไว้ระหว่างที่ตามเสด็จไปประเทศนั้น เมื่อกลับมาแล้วก็ได้ค้นคว้าอยู่หลายเดือน จึงสามารถต่อเติมและเรียบเรียงให้สมบูรณ์ขึ้นกว่าเดิม

การที่หนังสือเรื่องนี้สำเร็จลงเป็นเล่มนี้ได้ดังที่ท่านเห็นอยู่นี้ ก็เพราะพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อม พระราชทานคำแนะนำ พระราชทานพระบรมฉายาลักษณ์ รวมทั้งที่เป็นภาพฝีพระหัตถ์ แผนที่และภาพอื่นอีกเป็นจำนวนมากมาพิมพ์ประกอบหนังสือ

ชื่อต่าง ๆ ในหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าได้เขียนให้อ่านง่ายที่สุดอยู่เสมอ บางคำก็พยายามออกเสียงอย่างสำเนียงของเขา เช่นคำว่า 'Peshawar' คนไทยโดยมากออกเสียงว่า 'เป็ช-ชวา' ชาวอังกฤษมักออกเสียงว่า 'เป-ซาร์' ส่วนชาวปากีสถานหรืออินเดีย มักออกเสียงว่า 'เปซา-วะ' ในเรื่องนี้ข้าพเจ้าจึงเขียนอย่างสำเนียงสุดท้าย ส่วนชื่อที่รู้จักกันอยู่แล้วในภาษาไทย เช่น พาราณสี หรือ กัมภีร์ ก็มีได้เรียกว่า บะนาเรส หรือ แคนเมียร์ คงใช้คำไทย ๆ นั้นเอง

อนึ่ง การสะกดคำบางคำ ซึ่งข้าพเจ้าไม่ทราบว่ามีหรือไม่ในหนังสือไทยเก่า ๆ จึงสะกดเอาเอง แต่ก็มิได้สะกดแบบสมัยใหม่ที่นิยมกันในปัจจุบัน เช่น คำว่า 'ธานี' ข้าพเจ้ามิได้นิยมการสะกดว่า 'Tharnee' หรือ 'Tarnee' แต่นิยมสะกดว่า 'Dhani' การเขียนนามต่าง ๆ จากอักษรโรมันมาเป็นไทยในหนังสือเรื่องนี้ ข้าพเจ้าจึงใช้กฎอย่างที่คุณศึกษาภาษาสันสกฤตและบาลินิยมใช้กันทั่วโลก อาทิคือ

K	เป็น	ก
Kh	”	ข
g	”	ค
b	”	พ
bh	”	ภ
d	”	ท
dh	”	ธ
p	”	ป
j	”	ช เป็นต้น

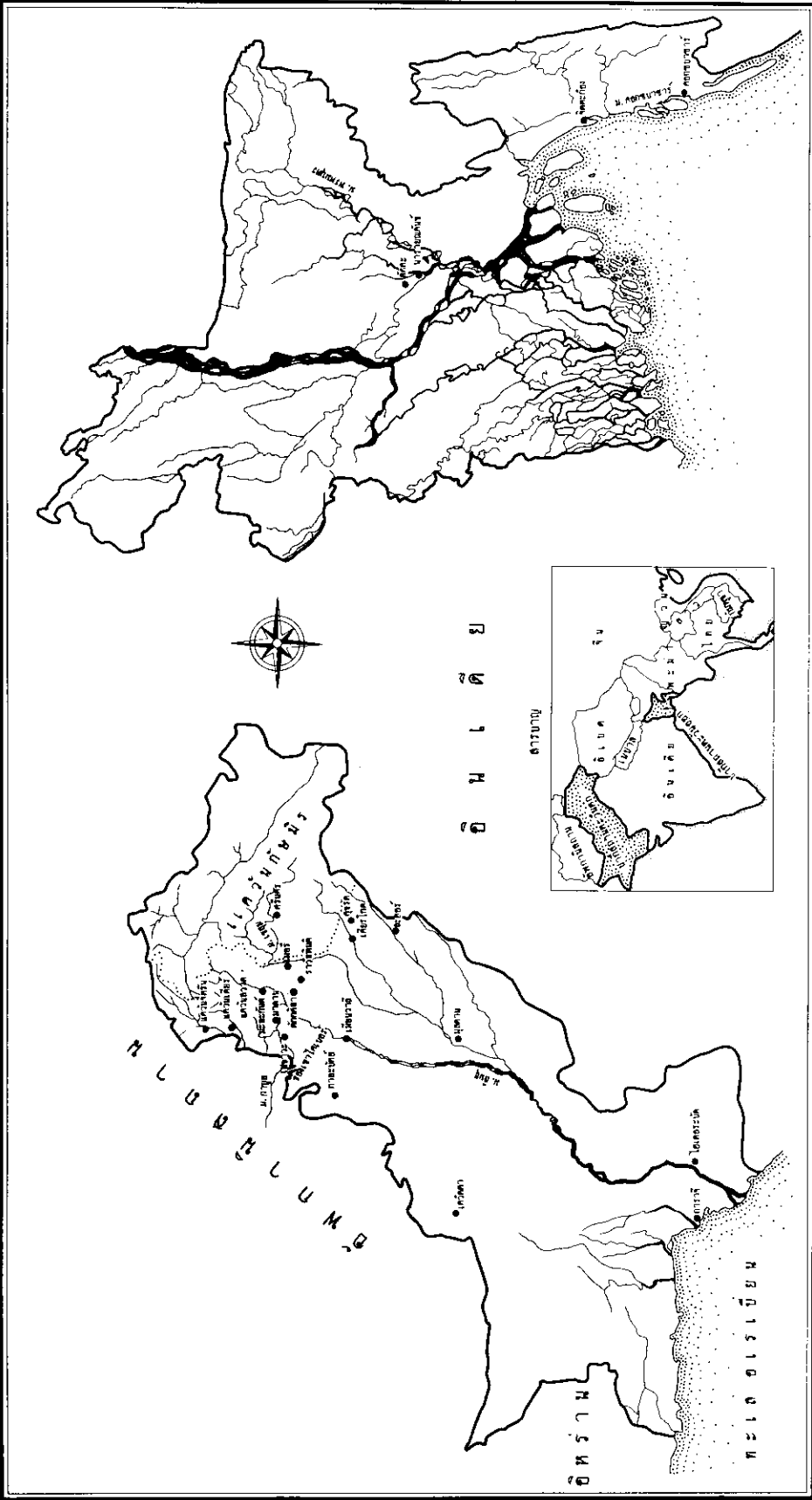
ส่วนคำอื่น ๆ ที่มีได้มาจากภาษาสันสกฤตหรือบาลี ก็ได้เขียนตามสำเนียงที่เจ้าของประเทศออกเสียง

ส่วนที่ข้าพเจ้ามิได้ให้ประธานาธิบดี ‘ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย...’ แต่เขียนเพียงว่า ‘ประธานาธิบดีถวาย...’ หรือประธานาธิบดีมิได้ ‘กราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรง...’ แต่ใช้ว่า ‘ประธานาธิบดีทูลขอให้ทรง...’ ก็โดยที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชปรารภว่า ประมุขของประเทศแต่ละประเทศไม่น่าจะมียศหล่อมล้ำต่ำสูงกว่ากัน ส่วนบุคคลอื่น ๆ ในเรื่องก็ได้ใช้ราชาศัพท์ตามที่ข้าพเจ้าเห็นสมควรทุกประการ

ข้าพเจ้าขอขอบพระทัยหม่อมเจ้าสิบลักษณ์พรเสนา โสณกุล ในการที่ทรงเป็นที่ปรึกษาในการเขียนเรื่องนี้ และขอใฝ่หม่อมหลวงรสสคนธ์ อิศรเสนา ที่ช่วยตรวจทานหนังสือเวลาพิมพ์

วิมล วัชร.

ประเทศปากีสถาน

หน้าว่าง

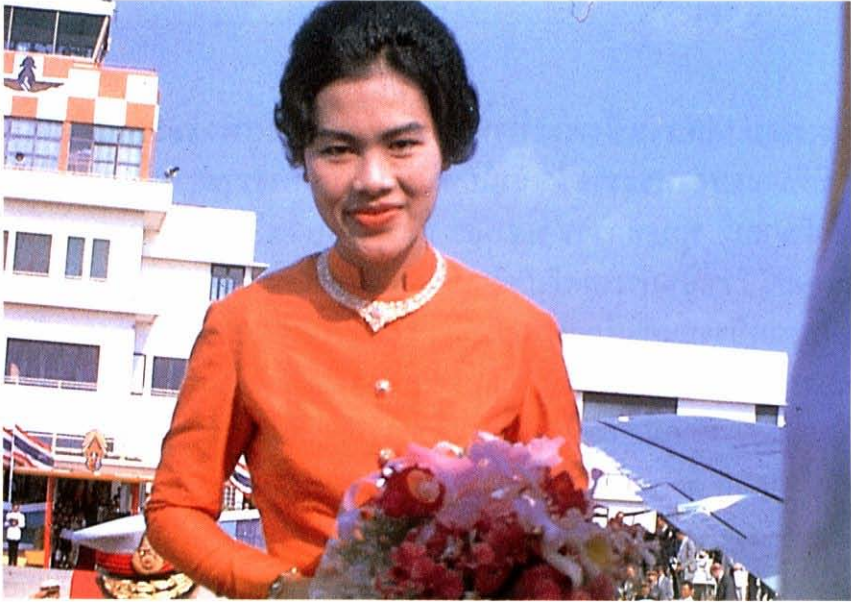
เรื่องตามเสด็จ ปากีสถาน

ประเทศปากีสถานซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยือนเป็นทางราชการตั้งแต่วันที่ ๑๑ มีนาคม ถึงวันที่ ๒๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๐๕ นั้น จะนับว่าเป็นประเทศเก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งในโลกก็ได้ จะนับว่าเป็นประเทศที่เกิดใหม่เมื่อไม่กี่ปีมานี้เองก็น่าจะได้ทั้ง ๒ อย่าง ที่ว่าเก่าก็เพราะปากีสถานปัจจุบันอันเป็นส่วนหนึ่งของชมพูทวีป คืออินเดียโบราณ มัชฌิมประเทศ หรือมัชฌิมประเทศ เจริญมีอารยธรรมนับถอยหลังกลับไปได้เป็นพัน ๆ ปี Richard Hakluyt (๑๕๕๒-๑๖๑๖) นักภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์มีชื่อเสียงของอังกฤษกล่าวถึงความเก่าแก่ของชมพูทวีป คืออินเดียโบราณไว้ว่า 'Geographie and Chronologie are the Sunne and the Moone, the right eye and the left eye of all history'^(๑) ส่วนที่ว่าประเทศใหม่นั้นก็เพราะปากีสถานเพิ่งแยกออกจากอินเดียมาเป็นประเทศเอกราช (อยู่ในเครือจักรภพของอังกฤษ)

(๑) สละกดตัวอย่างโบราณตามที่เขียนไว้เดิมทุกประการ

เมื่อหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ มาเนือง คือดั้งแต่วันที่ ๑๕ สิงหาคม ค.ศ. ๑๙๔๗ หรือ พ.ศ. ๒๔๙๐ เป็นต้นมา ถ้าจะนับเดือนปีที่เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยือนก็เพียงจะ ๑๕ ปีในอีก ๕ เดือนข้างหน้าเท่านั้นเอง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถเสด็จ เยือน ปากีสถานตามคำทูลอัญเชิญของประธานาธิบดีจอมพลอายุปขาน และรัฐบาลปากีสถาน โดยเครื่องบินศรีสุนทรของบริษัทไทยอินเดอเนชั่นแนล ซึ่งทางรัฐบาลจัดถวายเป็นราชพาหนะ วันเสด็จพระราชดำเนิน สมเด็จพระราชชนนี พระบรมวงศานุวงศ์ องคมนตรี นายกรัฐมนตรี คณะรัฐบาล ทูตานุทูตต่างประเทศ ข้าราชการ ทหาร พลเรือน นักเรียน และ ประชาชนมาส่งเสด็จที่ท่าอากาศยานกันคับคั่ง เครื่องบินพระที่นั่งออกจากดอนเมืองเมื่อ เวลา ๙ นาฬิกา ๑๕ นาที

ผู้ติดตามเสด็จทางราชการมี ๑๕ คน คือ

๑. พลเอก ท่านถนัด คอมันตร์ รัฐมนตรีต่างประเทศ
๒. พระยาศรวิสารวาจา องคมนตรี
๓. พลเอก หลวงสุรณรงค์ สมุหราชองครักษ์
๔. พลอากาศเอก บุญชู จันทร์เบกษา ผู้บัญชาการกองทัพอากาศ (วันแรกวันเดียว)
๕. หม่อมเจ้าวิภาวดี รังสิต นางสนองพระโอษฐ์
๖. ดร.กัลย์ อิศรเสนา ณ อยุธยา รองเลขาธิการพระราชวัง

๗. หม่อมราชวงศ์กิตินัดดา กิตติยากร ราชเลขานุการส่วนพระองค์
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 ๘. พลเรือตรี จิตต์ สังขดุลย์ ราชองครักษ์
 ๙. นาวาอากาศเอก ศรีศักดิ์ สุจริตรธรรม ราชองครักษ์
 ๑๐. พันเอก สมบูรณ์ กุลทรัพย์ ราชองครักษ์
 ๑๑. พลตำรวจตรี นิตย์ สุขุม นายตำรวจประจำราชสำนัก
 ๑๒. พันเอก หม่อมหลวงจินดา สนิทวงศ์ นายแพทย์ประจำพระองค์
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 ๑๓. นายพูนเพิ่ม ไกรฤกษ์ หัวหน้ากองมหาดเล็ก
 ๑๔. หม่อมหลวงนราวดี ทวีวงศ์ ราชเลขานุการในส่วนพระองค์สมเด็จพระ
พระบรมราชินีนาถ
 ๑๕. หม่อมราชวงศ์เบญจวรรณ วรวรรณ นางพระกำนัล
เลข ๓ ๖ ๗ และ ๑๓ ถึง ๑๕ เป็นข้าราชการสำนัก นอกนั้นเป็นข้าราชการ เลข ๕
ขึ้นชั่วคราวกับราชสำนัก
- นอกจากนี้ก็มีผู้ตามเสด็จไม่เป็นทางราชการอีก ๑๘ คน คือ

๑. นายตุล บุนนาค เจ้าหน้าที่ราชสำนัก
๒. นายแก้วขวัญ วัชโรทัย เจ้าหน้าที่ภาพยนตร์ส่วนพระองค์
๓. นายขวัญแก้ว วัชโรทัย เจ้าหน้าที่ถ่ายภาพส่วนพระองค์
๔. นายธัญชัย ราชวัลลภานุสิษฐ์ ผู้ช่วยราชเลขานุการส่วนพระองค์
๕. นายพินัย วงศาโรจน์ เลขานุการส่วนตัวรัฐมนตรีต่างประเทศ
๖. นายชูพาณิชย์ ชูโต มหาตเล็ก
๗. นายอุทัย สุวรรณจินดา มหาตเล็ก
๘. นายสุภักดิ์ สุวรรณจินดา มหาตเล็ก
๙. หม่อมหลวงทัดสมัย เทวกุล ข้าหลวง
๑๐. นางสาวผุสดี ศรีวิถี พนักงานพระภุษา
๑๑. นางวรามาศ สาทิตย์กาญจน์ ข้าหลวง
๑๒. นางสาวจับจิตต์ สุทัศน์ ณ อยุธยา ข้าหลวง
๑๓. นางสาววรรณิ ырรอง ช่างทำพระเกศา
๑๔. นางสาวทิพา สรกุล รัปใช้นางสนองพระโอษฐ์
๑๕. นายสุวรรณ อิศรางกูร ณ อยุธยา เจ้าหน้าที่กระทรวงการคลัง
๑๖. นายประสิทธิ์ สิงหนาวิก เจ้าหน้าที่กรมประชาสัมพันธ์
๑๗. นายไพศาล สุमानนท์ เจ้าหน้าที่โทรทัศน์ช่อง ๔
๑๘. ร้อยโทรทัศน์ ไชยาคำ เจ้าหน้าที่โทรทัศน์ช่อง ๗

เลข ๑ ถึง ๔ และ ๖ ถึง ๑๒ เป็นข้าราชการสำนัก นอกนั้นเป็นข้าราชการ เลข ๑๓ กับ ๑๔ ขึ้นชั่วคราวกับราชสำนัก

ที่ประทับในเรือบินพระที่นั่งอยู่ทางด้านหลังมีม่านปิด คนอื่น ๆ อยู่ทางด้านหน้า ประทับอยู่ในเรือบินเกือบ ๑๐ ชั่วโมง ระหว่างนั้นก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้ท่านรัฐมนตรีถนัด เจ้าคุณศรีวิสารฯ ผู้บัญชาการกองทัพอากาศเข้ามาเฝ้า บางทีก็รับสั่งให้หาคุณกัลย์และคุณพูนเพิ่ม เสวยพระกระยาหารกลางวันและพระสุธารสในเรือบิน ขณะที่เรือบินพระที่นั่งแล่นอยู่เหนือทะเลทรายตอนข้ามอินเดีย อากาศไม่สู้ดี เรือบินพระที่นั่งเลยโคลงเคลงอยู่กว่าครึ่งชั่วโมง ทั้งสองพระองค์คงจะไม่สู้โปรดเท่าไรนัก แต่ก็เห็นทรงพระสำราญดี มีพวกตามเสด็จไม่สบายไปหลายคน คุณหม่อมจินดาต้องเดินไปเดินมาเที่ยวดูแลหลายครั้ง

พอเวลาไทย ๑๙ นาฬิกาเศษ เป็นเวลาการาจี ๑๗ เศษ เรือบินพระที่นั่งก็ร่อนอยู่เหนือการาจี ก็ปัดน้ำให้กราบบังคมทูลว่า ทางข้างล่างส่งวิทยุขึ้นมาให้กราบบังคมทูล พระกรุณาให้เรือบินลงที่ทำอากาศยานได้ และขอให้ประตูลเรือบินพระที่นั่งเปิดเวลา ๑๗ นาฬิกา ๑๘ นาที ต่อมาสักครู่เรือบินพระที่นั่งก็ลงที่สนามบินการาจี แล่นเข้าจอดที่

ที่สนามบินเมืองการาจี จอมพลอายุปข่าน ประธานาธิบดีปากีสถาน
พร้อมด้วยบุคคลสำคัญ และภริยา เผ่าย รับเสด็จ

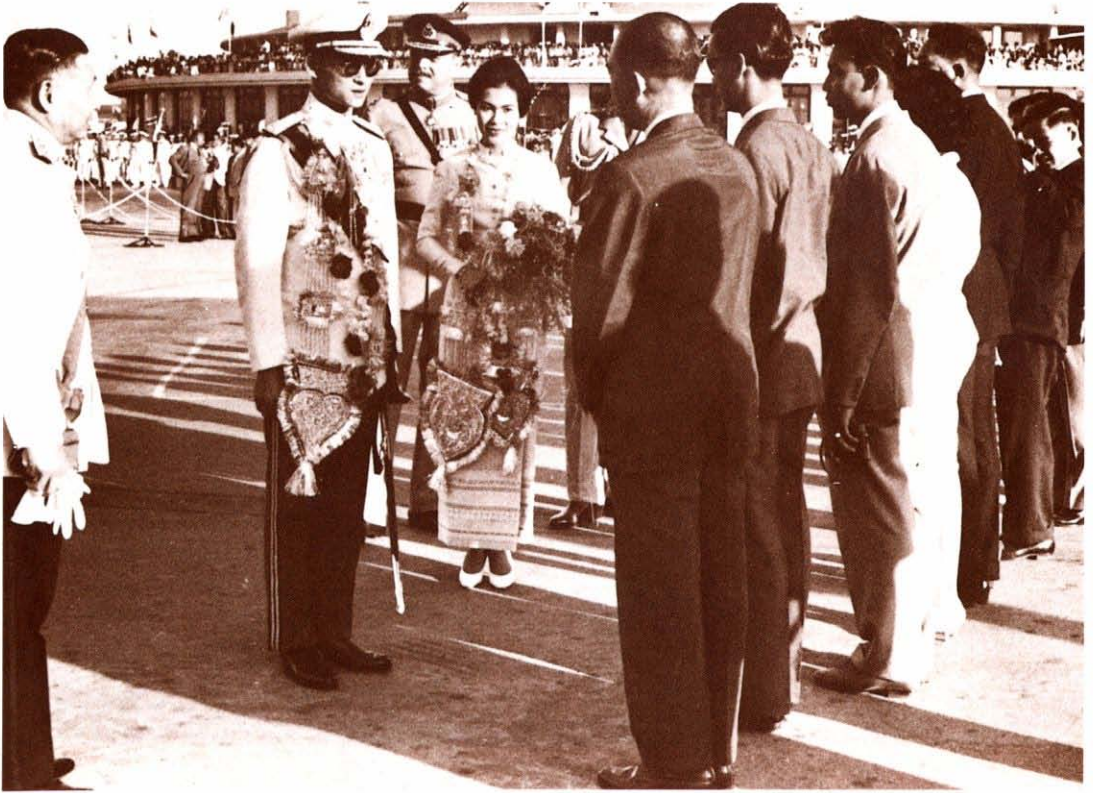

เรียบร้อย ประตู่เรือบินพระที่นั่งก็เปิดออกตามเวลา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเครื่องเต็มยศทหารอากาศ ทรงสายสะพายรามาริบติ สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงชุดไทยสีชมพูอ่อน ก็เสด็จพระราชดำเนินลงจากเรือบินพระที่นั่ง ท่านประธานาธิบดีของปากีสถาน จอมพลอายุปชานแต่งเครื่องแบบเต็มยศ ร่างใหญ่สูงสง่ายืนคอยรับเสด็จอยู่ปลายบันไดเรือบิน พร้อมด้วยคนสำคัญของประเทศและภริยาซึ่งยืนเข้าแถวยาวคอยอยู่พอเสด็จถึงพื้นดินปืนใหญ่ก็ยิงสลุต ๒๑ นัด

การรับเสด็จที่สนามบินก็ตามเคย วงดุริยางค์ทหารบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมีก่อนแล้วบรรเลงเพลงชาติปากีสถานภายหลัง ทรงยืนรับคำนับคู่กับประธานาธิบดี แล้วก็เสด็จฯ ไปทรงตรวจแถวทหาร หลังจากนั้นแล้วอย่างตาเห็นไม่ได้ เพราะพวกตามเสด็จถูกต้อนไปขึ้นรถซึ่งจอดเรียงอยู่อีกทางหนึ่ง ทั้งสองพระองค์เขาเชิญเสด็จฯ ไปอีกทางหนึ่งแล้วนำเสด็จไปให้คณะทูต ผู้มีเกียรติ และราษฎรที่มาคอยรับเสด็จเผ่าย หลังจากนั้นก็เชิญเสด็จขึ้นรถยนต์พระที่นั่งเปิดประทุนแห่เข้าเมืองไปยังทำเนียบประธานาธิบดีอันเป็นที่ประทับ พอใกล้เมืองประธานาธิบดีก็ทูลขอให้ทรงยืนขึ้นเพื่อราษฎรจะได้เห็นพระองค์ถนัด

ทรงรับการคำนับ และทรงตรวจแถวทหาร

ณ สนามบินเมืองการากี เอกอัครราชทูตไทยประจำปากีสถาน หลวงภัทรวาทी
กำลังนำข้าราชการและคนไทยในการากีเข้าเฝ้า

ทรงยืนทางขวามือของรถพระที่นั่ง สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงยืนทางซ้าย ประธานาธิบดียืนกลาง ทรงโบกพระหัตถ์ทักทายราษฎรไปตลอดทาง

ทางเสด็จพระราชดำเนินจากสนามบินไปยังที่ประทับไกลพอประมาณ ราว ๑๒ ไมล์ ระยะแรกสองข้างทางเป็นทะเลทรายแห้งผาก นาน ๆ จึงเห็นอูฐมีคนขี่เดินอยู่บ้าง ต่อมาก็เห็นบ้านใหม่ ๆ และบ้านที่กำลังสร้างยังไม่เสร็จดีหนาตา มีผู้คนยืนเฝ้าอยู่เป็นแห่ง ๆ จำได้ว่าเมื่อไม่กี่ปีมานี้เองทางจากสนามบินไปเมืองการากีไม่มีบ้านราษฎรสองข้างทางเลย จนหลังเดียว มองดูเห็นแต่ทะเลทราย รู้สึกว่าร้อนระอุ นาน ๆ จึงเห็นอูฐเดินเชื่อง ๆ อยู่สักตัวหนึ่ง มาบัดนี้ผิดตา เชื่อว่าอีกไม่นานเมืองคงขยายไปถึงสนามบินเป็นแน่

อีกราวครึ่งทางจะถึงที่ประทับ มีผู้คนพลเมืองมายืนคอยเฝ้าสองข้างทางหนาแน่น ขึ้นทุกที โดยมากเป็นผู้ชาย ถ้าเป็นผู้หญิงก็มักแต่งสีขาวยาวบ้างสีดำบ้าง มีผ้าคลุมศีรษะซึ่งปิดเลยลงไปจนถึงหน้าผาก เห็นแต่ตา เพราะตั้งแต่คางขึ้นไปจนถึงจมูกก็มีผ้าเล็กอีกผืนหนึ่งปิดไว้แน่นหนา บางคนก็ปิดหน้าอย่างขนาดหนัก คือมีผ้าดำหรือขาวผืนเท่า

ผ้าปูที่นอนคลุมศีรษะปิดลงมาทั้งตัวจนถึงข้อเท้า เจาะรูเล็ก ๆ ไว้ ๒ รูที่ตาเท่านั้น รูนั้น
สำหรับให้เขามองออกมาดูโลก ไม่ใช่โลกมอดดูเขา เสื้อผ้าสีสดใสไม่มีใครเห็น นอกจากเด็ก
และชาวต่างประเทศ ผู้หญิงเมืองนี้ยืนเฝ้ารวมกลุ่มอยู่กับเด็ก ไม่ปนกับผู้ชาย สองข้างทาง
มีอาหารกองต่าง ๆ ยืนระวางตรงเรียงแถวอยู่ตลอดทางจนถึงที่ประทับ ทหารเหล่านี้เครื่องแบบ
ไม่เหมือนกัน หน้าตาทหารก็ไม่เหมือนกัน บางเหล่าก็หน้าตาอย่างที่เรานึกเห็นภาพทหาร
ปากีสถานตามธรรมดา แต่บางเหล่าเจ้าหน้าที่กระทรวงต่างประเทศของเขาซึ่งนั่งมา
ด้วยกันในรถอธิบายว่า เป็นพวกที่มาจากชายแดนภูเขากัลล์อัฟฆานิสถานซึ่งเรียกว่า
นัธเวสพรันเตียร์รีเจิน หรือชายแดนด้านตะวันตกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นชาวปทานหรือ
'แขกขาว' ตามที่เราเรียก ทหารชาวปทานเหล่านี้ร่างสูงใหญ่ ผิวอย่างฝรั่งตากแดด ตา
เป็นสีอ่อน เช่นสีน้ำตาล สีฟ้า มองไม่เห็นผมเพราะโพกผ้า แต่บางคนมีหนวดเคราเป็น
สีทอง สีน้ำตาล สีแดง ทหารบางกองก็ห่มผ้าดาสก๊อตเป่าปีแบ็คไฟพ บางกองก็แต่ง
เครื่องแบบกาก็อย่างทหารธรรมดา อยู่เป็นแห่ง ๆ คอยเล่นเพลงสรรเสริญพระบารมีเวลา
เสด็จฯ ผ่าน

ครั้นกระบวนเสด็จใกล้การาจีเข้ามา ผู้คนที่เฝ้าอยู่สองข้างทางก็ยิ่งคึกคัก มี
วงดนตรีของราษฎรเล่นถวายข้างทาง บางแห่งก็มีคนตีกลองและมีคนเดินรำเข้าจังหวะ

ราษฎรเมืองการาจีที่เฝ้าอยู่ ๒ ข้างทางเสด็จพระราชดำเนิน บางพวกก็ยืนเฝ้านั่งเฝ้าเฉย ๆ
บางพวกก็เป่าปี่ตีกลอง เดินร่าถวายทอดพระเนตร เป็นการครึกครื้น

กับกลอง บางแห่งก็มีคนนั่งขัดสมาธิเป่าปี่ทำคองออกแกกกลอกตา ดูท่าจะเป็นแขกเลี้ยงงู แต่ไม่เห็นมีตะกร้าใส่ งู วันนั้นเป็นวันอาทิตย์ แต่ร้านไม่ได้ปิดผู้คนมาจากไหน ๆ มาอยู่ข้างถนนมากมาย เต็มบาทวิถี เต็มหน้าร้านและบนหน้าต่างทุกหน้าต่างของตึกซึ่งอยู่สองข้างทาง ถนนและที่ทางสำคัญ ๆ ของเมืองนี้ ซึ่งกระบวนรถพระที่นั่งผ่านในวันแรก มีชื่อเป็นอังกฤษโดยมากเช่นสตาร์เกตเนเพียร์บาแรกส์ ถนนเอลฟินสตัน ถนนบันเดอและถนนวิกตอเรียเป็นต้น ถนนสามสายหลังนี้มีร้านเต็มสองข้างทาง คนมาก ธงทิวปลิวไสว รวยร่ำค่าเสด็จฯ ถึงที่ประทับ ประธานาธิบดีไปส่งเสด็จถึงห้องประทับด้วยตนเอง

อันทำเนียบประธานาธิบดีซึ่งทางรัฐบาลปากีสถานจัดถวายเป็นที่ประทับ ณ เมืองหลวงแห่งนี้ เป็นตึกสองชั้นแบบฝรั่งใหญ่โตกว้างขวาง ข้างนอกเป็นสีซีเมนต์ ตัวตึกตรงกลางเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีปีกติดต่อกันได้ทั้งสองข้างเป็นรูปตัวยู ตรงกลางของตัวยูชั้นล่างเป็นห้องโถง มีบันไดสองข้างขึ้นไปชั้นบนขึ้นไปถึงก็มีเฉลียงยาว พื้นเฉลียงเป็นหินอ่อน ปูพรมแดงแคบยาวตลอดทางเดิน ซึ่งไปทางปีกซ้ายก็ได้ปีกขวาก็ได้ ห้องกลางชั้นบนเป็นห้องรับแขกกว้างใหญ่ จัดสวยงามเป็นสง่า มีพรมเปอร์เซียอย่างดีปูตลอด

ทำเนียบประธานาธิบดี รัฐบาลปากีสถานจัดถวายเป็นที่ประทับแรม

ถัดห้องนี้ไปเป็นห้องรับแขกเล็กหน้อยอีกห้องหนึ่ง เลยไปอีกเป็นห้องรับประทานอาหารของทำเนียบ ส่วนทางสองข้างของด้วยข้างหนึ่งเป็นที่ประทับ เป็นคล้ายๆ แฟล็ต ตกแต่งหรูหราสวยงามอย่างฝรั่ง ประกอบด้วยห้องราว ๗ ห้อง เล็กบ้างใหญ่บ้าง พอเปิดประตูเข้าไปจากเฉลียงยาวก็ถึงห้องรับแขกก่อน ห้องนี้ไม่สู้กว้างนัก มีฝาเป็นสีเขียวอ่อน แก้วอิเป็นสีนวล ทั่วห้องปูพรมสีแดงและน้ำเงิน มีลายดอกไม้เล็ก ๆ สีฟ้าและสีเขียวอยู่ห่าง ๆ ทั่วไปทั้งผืน ริมฝาทางขวามือจากประตูแรกมีเตาผิงหินอ่อนสีน้ำตาลอ่อน เหนือเตาผิงมีพระรูปซาร์แห่งอิหร่านองค์ปัจจุบัน ตั้งแต่ยงหนุ่มทรงเครื่องเต็มยศแขวนอยู่ บนโต๊ะมุ่มห้องปักดอกสต็อกสีสด ทางซ้ายมือมีประตูเปิดเข้าไปเป็นห้องเสวยเล็ก ๆ ประทับเสวยได้ราว ๘ ที่ ทางขวามือเลยเตาผิงไปจนสุดห้อง เปิดเข้าไปเป็นห้องพระบรรทมกว้างใหญ่ สีเทาอ่อนทั้งห้อง พรมที่ปูเต็มห้องจนไม่เห็นพื้นก็เป็นสีเทาแก่กว่าฝาลึกน้อย เป็นพรมเกลี้ยงไม่มีดอก พระแท่นบรรทมเป็นสีนวลขอบทอง ตั้งอยู่กลางห้อง ด้านบนอยู่เกือบชิดฝาผนัง ฝ้าคลุมพระแท่นสีอิฐ โคมที่ตั้งในห้องก็สีอิฐ แต่โคมที่โต๊ะข้างพระแท่นทั้งสองข้างเป็นกระเบื้องสีขาว โป๊ะโคมสีชมพูอ่อน มีลายดอกไม้เล็ก ๆ สีชมพูอ่อนชมพูแก่ เมื่อเล็ก

ผ้าคลุมพระแท่นออกก็เห็นผ้าปูพระยี่งูและปลอกพระเขนยเป็นสีชมพูอ่อนเข้ากับโคมสองข้างนั้น ที่ปลายพระแท่นมีเก้าอี้ ๓ ตัวตั้งอยู่ ล้วนเป็นสีนวล มีโต๊ะกลมทำด้วยหินสีดำมันวางตรงกลางระหว่างเก้าอี้ ขาโต๊ะเป็นสีนวลเข้ากับเก้าอี้ มีนาฬิกาโบราณลายทองติดอยู่ข้างฝา ส่วนที่ฝาเหนือพระแท่นบรรทมมีลายทองเป็นรูปตัว e หลายตัวเขียนติดกันครึ่งวงกลม เลยพระแท่นไปทางซ้ายมือตรงฝามีประตูขอบทองซึ่งเปิดเข้าไปถึงห้องส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ทางปลายพระแท่นตรงกันกับหมู่เก้าอี้ ๓ ตัวและโต๊ะกลมไปทางซ้ายมือมีม่านสีทองลายสีอิฐปิดอยู่ตั้งแต่เพดานไปจดพื้น พอจุดม่านนี้ออกก็เห็นเป็นห้องเล็กสีนวลทั้งห้อง มีโต๊ะเครื่องพระสำอางสมเด็จพระบรมราชินีนาถซึ่งยาวตลอดฝา มีพระฉายบานใหญ่ติดอยู่กับฝายาวเท่าโต๊ะเครื่องพระสำอาง มีพรมอย่างดีปูตลอดไม่เห็นพื้น ห้องสรงอยู่ถัดจากห้องนี้ไป มี ๒ ห้อง ห้องสีขาวอยู่ทางซ้าย ห้องสีเขียวอยู่ทางขวา จากห้องแต่งพระองค์สมเด็จพระบรมราชินีนาถมีประตูเปิดเข้าไปในห้องสรงทั้งสองได้ แต่ห้องเขียวมี ๒ ประตู ประตูหนึ่งเปิดทะลุไปเข้าห้องส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทุกห้องมีเครื่องทำความเย็น นอกจากห้องสรงทั้งสองห้อง

พวกตามเสด็จที่พักอยู่ที่ทำเนียบประธานาธิบดีมีไม่กี่คน คือรัฐมนตรีต่างประเทศ สมุหราชองครักษ์ คุณหมอมจินดา มหาตเล็กข้าหลวงและนางสนองพระโอษฐ์ สมุหราชองครักษ์และคุณหมอมจินดาอยู่ชั้นบนห้องถัดที่ประทับไปมีประตูเข้าออกจากเฉลียง มหาตเล็กข้าหลวงอยู่ชั้นล่างตรงกับที่ประทับ มีบันไดเล็กขึ้นลงไปสู่ที่อยู่ได้โดยไม่ต้องผ่านห้องรับแขกตรงกลางของทำเนียบ ท่านรัฐมนตรีถนัด และนางสนองพระโอษฐ์ มีห้องอยู่คนละแห่งทางชั้นล่างด้านประธานาธิบดี ห้องทำงาน ห้องประชุม ห้ององครักษ์ของประธานาธิบดี และห้องอื่น ๆ อยู่แถวนั้นตลอดแถว เวลาออกจากห้องจะไปที่ประทับต้องเดินผ่านห้องเหล่านั้นทั้งหมด

ที่อยู่ของประธานาธิบดีอยู่อีกด้านหนึ่งของตัวยู ตรงกันข้ามกับที่ประทับ มีทางลาดพรมแดงตรงกลางเดินถึงกันได้ตลอด มีบันไดเล็กขึ้นลงโดยไม่ต้องผ่านตรงกลางได้เช่นเดียวกัน หน้าบันไดเล็กนี้เห็นมีผู้ชายแต่งสากลสองคนนั่งอยู่ตลอดเวลา รู้สึกว่าเปลี่ยนเวรกันมานั่งที่ละสองคนตลอดทั้ง ๒๔ ชั่วโมง คิดว่าคงเป็นตำรวจลับนอกเครื่องแบบนั่งเฝ้าอยู่หน้าบันไดเล็กแห่งละสองคนทั้งสองแห่ง คือทั้งทางที่ประทับและทางที่อยู่ประธานาธิบดี ประตูและบันไดอื่นก็มีทหารยามอยู่เฝ้าประจำทุกแห่ง

ส่วนพวกตามเสด็จ คนอื่น ๆ ที่ไม่อยู่ทำเนียบ ทางรัฐบาลปากีสถานจัดให้อยู่บ้านพักของรัฐบาลเรียกว่า State Guest House อยู่ไม่ไกลจากทำเนียบประธานาธิบดีนั่งรถไปราว ๕ นาทีเท่านั้น มี ๒ หลังอยู่ในบริเวณเดียวกัน หลังใหญ่หุหุรออยู่สบาย

หลังเล็กเป็นบ้านสองชั้นเล็กหน่อย ไม่หรุเท่าหลังใหญ่ แต่ก็สะอาดสะอาด

สวนของทำเนียบอยู่ทางด้านหลัง มองเห็นจากที่ประทับและที่อยู่ของประธานาธิบดี เป็นสวนแบบอังกฤษสวยงามยิ่งนัก สนามกว้าง หญ้าเรียบเขียวชอุ่ม ทางขอบสวนทางโน้น มีต้นไม้ต้นใหญ่หลายต้นสลัดใบมีแต่ดอกเป็นสีฟ้าไปทั้งต้นก็มี สีเหลืองทั้งต้นก็มี สีชมพูก็มี ไม่ทราบว่ามีต้นอะไร มองจากหน้าต่างไกลเกินไปจึงไม่สามารถเห็นดอกได้ชัด ครั้นถามดู พวกองครักษ์มักไม่ทราบ ผู้ที่ทราบก็บอกชื่อเป็นภาษาอูร์ดูเลยจนปัญญาเล่าต่อไม่ถูก ส่วนที่ใกล้เรือนก็มีต้นไม้เมืองหนาวปลูกใส่กระถางออกดอกเต็มแทบไม่เห็นใบหลายร้อย กระถาง ที่แปลกตาก็คือดอกเบญจเนียบอย่างช้อน ดอกใหญ่เท่าดอกชบาช้อนสีชมพูธรรมดาของเรา รูปร่างก็ออกจะคล้าย แต่มีสีแปลกๆ เช่น ต่างสองสีก็มี เช่น สีขาวกลางม่วง มีชมพูอ่อนแก่ในดอกเดียวกันเป็นต้น ที่ซาลากว้างทางด้านหลังทำเนียบที่เปิดลงไปในส่วน ก็มีกระถางใส่ดอกไม้พวกนี้ตั้งเต็มไปหมด สีแปร๊ดสดใสมองดูสบายตา ทั้งๆ ที่อากาศค่อนข้างร้อนแห้งๆ ไม่สบายตัว

ครั้นถึงเวลา ๑๘.๓๐ นาฬิกา เจ้ากรมพิธีการของเขาและราชองครักษ์ทางฝ่าย ปากีสถานก็มารับเสด็จ ณ ที่ประทับ เชิญเสด็จไปยังห้องรับแขกห้องกลาง ซึ่งกว้างใหญ่ ไพศาลของทำเนียบ ที่เขาเรียกว่า Darbar Hall คำว่า Darbar นี้เป็นภาษาเปอร์เซีย แปลว่า ห้องประชุมหรือห้องรับแขกใหญ่สำหรับมหาสมาคม^(๑) ห้องชนิดเดียวกันนี้ที่เมืองอินเดีย ได้ยินเรียกว่า Durbar Hall คงจะเป็นคำคำเดียวกันนั่นเอง

เมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปถึงห้องดาร์บาร์นั้น ประธานาธิบดียืนอยู่กลางห้อง ก่อนแล้ว มีองครักษ์นายหนึ่งยืนอยู่ด้านหลัง ข้าราชการฝ่ายปากีสถาน ทั้งผู้หญิงผู้ชาย กว่า ๑๐ คน ยืนเข้าแถวอยู่ทางซ้ายมือประธานาธิบดี หันข้างให้ มีรัฐมนตรีประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (Minister-in-Waiting) ภริยาทูตปากีสถานประจำไทย รัฐมนตรีต่าง ๆ ของปากีสถาน ทูตปากีสถานประจำไทย (พลฯ ท่านฮามิด นาวัช คาน) เลขาธิการคณะรัฐมนตรี อธิบดีกระทรวงต่างประเทศและภริยา และภริยาเจ้ากรมพิธีการของเขามิสซิส เอ็ม. เอส. เซกข์ ฝ่ายเรายืนเข้าแถวอยู่ตรงกันข้าม ทางขวามือประธานาธิบดี คือท่านรัฐมนตรีต่างประเทศของเรา เจ้าคุณศรีวิสารฯ ทูตไทยประจำปากีสถาน คุณหลวง ภัทรวาทีกับภริยา ผู้บัญชาการกองทัพอากาศ คุณกัลย์และคุณกิตตินัดดา สมุหราชองครักษ์ และผู้มีหน้าที่ตามเสด็จคนอื่น ๆ ตามเสด็จเข้ามา มาถึงก็รีบเข้ายืนประจำที่ตรงแถวของ พวกเรตามหมายกำหนดการที่เขาส่งให้อ่านเมื่อมาถึง ฝ่ายเจ้ากรมพิธีการของเขา องครักษ์ ปากีสถานประจำพระองค์ และสมุหราชองครักษ์ต่างก็ค่อย ๆ เดินอ้อมไปยืนประจำที่ ทางด้านพระองค์

(๑) For ceremonial gathering

ทั้งสองพระองค์เสด็จพระราชดำเนินมาถึงห้องดาร์บาร์ก็เสด็จผ่านแถวทั้งสองไปตรงกลางซึ่งประธานาธิบดียืนคอยรับเสด็จอยู่ พอพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงยืนทางขวา สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงยืนกลาง ประธานาธิบดีทางซ้าย ไฟฉายทุกดวงก็เปิดสว่างจ้า ช่างภาพทั้งหลายทั้งช่างถ่ายรูป ช่างถ่ายภาพยนตร์ ช่างโทรทัศน์ซึ่งยืนตั้งท่าคอยอยู่กลุ่มใหญ่ตรงกันข้ามกับประตูที่เสด็จเข้ามา ต่างก็ทำหน้าที่เป็นการใหญ่ เมื่อค่อยเพลาลงบ้างแล้ว ผู้ที่ยืนอยู่หัวแถวทางฝ่ายเขาก็ก้าวออกมาข้างหน้าแล้วอ่านเป็นภาษาอังกฤษ อธิบายถึงสายสะพานสูงสุดของปากีสถาน ที่มีชื่อว่า Nishan-e-Pakistan ซึ่งประธานาธิบดีจะถวายในพิธีวันนี้ต่อหน้าคนทั้งปวงในมหาสมาคมนี้ เมื่ออ่านจบถอยกลับไปยืนเข้าแถวตามเดิมแล้ว องค์กรฯของประธานาธิบดีซึ่งยืนอยู่ข้างหลังก็หยิบหีบตรามาส่งให้ประธานาธิบดี ประธานาธิบดีก็เปิดขึ้นแล้วถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีการถ่ายรูปถ่ายหนังอีกพักหนึ่ง ทั้งตอนนี้และตอนพระราชทานตรารามาธิบดีแก่ประธานาธิบดี

หลังจากนี้ประธานาธิบดีก็นำข้าราชการฝ่ายปากีสถานซึ่งยืนเข้าแถวอยู่เข้ามาเฝ้าถวายตัวทีละคน ตั้งต้นด้วยรัฐมนตรี พลโท เซกยี (แห่งกระทรวงอาหารและเกษตร Rehabilitation and Works, State and Frontier Regions) ผู้เป็นรัฐมนตรีประจำพระองค์ (Minister-in-Waiting) คือผู้ที่อ่านเรื่องสายสะพานสูงสุดของปากีสถานถวายอยู่เมื่อกี้จนถึงคนสุดท้าย ต่อมาสักครู่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงนำประธานาธิบดีให้เดินตรงมายังที่ซึ่งพวกเรายืนเข้าแถวคอยอยู่ ทรงแนะนำให้รู้จักกับผู้ตามเสด็จแต่ละคนที่มาในพิธีนี้ ตั้งต้นด้วยรัฐมนตรีต่างประเทศของเราจนถึงคนสุดท้ายในแถว แล้วก็เสด็จขึ้นพร้อมด้วยประธานาธิบดีซึ่งเดินมาส่งเสด็จถึงที่ประทับ

เมื่อเสร็จพิธีนั้นแล้วก็ไม่ทรงมีหมายกำหนดการอะไรอีก เสวยพระกระยาหารค่ำในห้องส่วนพระองค์ พวกเราต่างก็กราบถวายบังคมลากลับที่อยู่ ด้วยเดินทางตามเสด็จมาหลายชั่วโมง ต่างก็อ่อนเพลียไปตาม ๆ กัน

อาหารที่ที่พักในทำเนียบคินันมีอาหารฝรั่งและอาหารพื้นเมือง อาหารฝรั่งมีซูบ (แกะ) ปลา (ทอดด้วยกึหรือน้ำมันแพะ) เนื้อ (ดูเหมือนแกะ) ส่วนกับข้าวพื้นเมืองมีข้าวหมกแกะรับประทานกับแกงกะหรี่ (แกะ) และมีกับข้าวอื่นอีกหลายอย่าง ของหวานเป็นของฝรั่ง แล้วก็ผลไม้ ผลไม้เมืองนี้มีทั้งผลไม้เมืองร้อนเช่นส้ม กล้วย ทับทิม ฯลฯ มาจากปากีสถานตะวันออก และผลไม้เมืองหนาวเช่นแอปเปิล แพร์ สตรอเบอรี่ ฯลฯ จากปากีสถานตะวันตก แต่เวลานี้เพิ่งหมดหน้าหนาว จึงมีแต่แอปเปิลที่เหลือต่างจากปีก่อนแต่ก็ยังสดดี

ประเทศปากีสถานนี้เพิ่งมีกำเนิดเมื่อวันที่ ๑๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๐ มาเนือง

เมื่อจักรวรรดิอินเดียของอังกฤษแยกออกเป็นประเทศเอกราชสองประเทศ คืออินเดียและปากีสถาน ประเทศปากีสถานเองเมื่อแยกจากอินเดียแล้วก็ยังแบ่งออกเป็นสองส่วน มีดินแดนของอินเดียพันไมล์คั่นกลาง คือปากีสถานตะวันตก มีเมืองละฮอร์เป็นเมืองหลวง และปากีสถานตะวันออก มีเมืองดักคะเป็นเมืองหลวง อันเมืองการาจีที่ประทับอยู่บัดนี้ เป็นเมืองหลวงของทั้งตะวันตกและตะวันออก คือของสหพันธ์

ทั้ง ๆ ที่การาจีเป็นเมืองใหญ่ มีพลเมืองมากที่สุดใปากีสถาน คือมีพลเมืองกว่า ๒ ล้านคน แต่ในทางประวัติศาสตร์โบราณคดีแล้วไม่มีอะไรมาก ไม่เหมือนเมืองอื่น ๆ ของปากีสถานตะวันตกซึ่งมีประวัตินับถอยหลังกลับไปได้เป็นพัน ๆ ปี แม้ใกล้ ๆ เมืองการาจีเองก็ยังมีเมืองเก่าแก่มีค่าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเช่นเมืองไฮเดอราบัด โมหันโซ ดาโร เป็นต้น การที่เมืองการาจีเป็นเมืองใหญ่สำคัญขึ้นมา ก็เพราะเป็นเมืองท่า และเป็นเมืองอุตสาหกรรม อังกฤษทำให้รุ่งเรืองขึ้นตั้งแต่ ค.ศ. ๑๘๔๒ หรือ พ.ศ. ๒๓๘๕ เป็นต้นมา นอกจากนั้นเมืองการาจียังเป็นทางผ่านจากเอเชียไปแอฟริกาและยุโรป และจากยุโรป แอฟริกาไปเอเชีย ชาวปากีสถานเขาวัดของเขานักหนาว่าการที่การาจีเป็นเมืองสำคัญก็เพราะเป็นที่เกิดและที่ตายของผู้ให้กำเนิดแก่ประเทศของเขา คือท่านโมหมัด อาลี ซินนาร์ หรือ Quid-i-Azam ผู้นำที่ยิ่งใหญ่^(๑) ของปากีสถาน

ส่วนเมืองอื่น ๆ ที่ประกอบกันเป็นปากีสถานตะวันตกนั้น นอกจากเมืองการาจี ก็คือเมืองบาลูชิสถานซึ่งอยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ของปากีสถานตะวันตก มีชนเผ่าบาลูชิ เม็ด ปทานและซัตต์เป็นพลเมือง (พวก Jatts นี้เป็นคนละพวกกับที่มีอยู่ในอินเดีย ที่โน่นเป็นซีกห์ ที่นี้เป็นมุสลิม) แล้วก็เมืองสินด์^(๒) และดินแดนปัญจาบตะวันตกอันมีชาวปัญจาบตะวันตกเป็นพลเมือง (ที่อินเดียเป็นปัญจาบตะวันออก) และชายแดนด้านตะวันตกเฉียงเหนือติดกับอัฟกานิสถาน ซึ่งมีชาวปทานเผ่าต่าง ๆ เป็นพลเมือง รายละเอียดเรื่องเผ่าต่าง ๆ นี้คงจะได้เล่าต่อไปเมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปถึงเมืองนั้น ๆ ตามหมายกำหนดการ อันเมืองการาจีนี้เองจะนับว่าเป็นเมืองของเผ่าไหนโดยเฉพาะไม่ได้ เพราะดูเหมือนจะมีอยู่ทุกเผ่า ชาวสินด์ก็มีอยู่มาก เพราะเขาถือว่าการาจีเป็นเมืองหลวงของแคว้นสินด์มาก่อน

พลเมืองของปากีสถานตะวันตกตามสถิติของรัฐบาลปากีสถานใน พ.ศ. ๒๕๐๕ นี้ ว่ามีราว ๔๒.๙ ล้านคน น้อยกว่าปากีสถานตะวันออกราว ๘ ล้านคน เนื้อที่กว้าง ๓๑๐,๒๓๖ ตารางไมล์ พลเมือง ๘๘.๑ เปอร์เซนต์เป็นมุสลิม ภาษาอูร์ดูเป็นภาษาราชการ

(๑) The Great Leader

(๒) Sind ชาวเมืองและภาษาเรียกว่า Sindhi

วันที่ ๒ ในปากีสถาน เมืองการาจี

วันจันทร์ วันที่ ๑๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

วันรุ่งขึ้นเวลา ๑๑ นาฬิกา ๔๕ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมโรงงานทอผ้าดาวูด พร้อมด้วยผู้ตามเสด็จฝ่ายปากีสถานคือรัฐมนตรีประจำพระองค์ พลโทเช็ทท์ ทูตปากีสถานประจำไทย เจ้ากรมพิธีการชื่อเดียวกับรัฐมนตรีราชองครักษ์ นาวาอากาศเอกอะซิซ^(๑) ฝ่ายไทยก็มีพวกตามเสด็จฝ่ายหน้าทั้งหมดที่ตามเสด็จทางราชการ (ยกเว้นคุณพูนเพิ่ม และราชองครักษ์นายหนึ่งซึ่งตามเสด็จสมเด็จพระบรมราชินีนาถ) ราชทูตไทยคุณหลวงภักทรวาทิ และคงจะมีทูตทหารไทยประจำการไว้ และเลขานุการสถานทูตไทยคือ พันเอกประกอบ จารุมณี และคุณสุวรรณ กรรวาทีน ด้วย

โรงงานทอผ้าแห่งนั้นเป็นโรงงานที่ใหญ่โตมีชื่อเสียงของปากีสถานตะวันตก อยู่ที่ตำบลเรียกว่าลันดี^(๒) ต้องประทับรถพระที่นั่งไปทางตะวันออกของการาจีราว ๑๕ ไมล์ ตอนกลางวันถึงเวลาคงงานรับประทานอาหารเช้า ก็เสวย Chapati and Queema (แบ่งปังหรือโรตีกับกุรหม่า) ของคนงานตามที่เขาถวายให้ทรงชิม หนังสือพิมพ์ปากีสถาน ชื่อ

(๑) Aziz

(๒) Landhi

เมื่อเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมโรงงานทอผ้าเมืองการากี
กรรมกรทุกแผนกถวายพวงมาลัยให้ทรงรอบพระศอกตามประเพณีของเขา

‘มอริงนิวส์’ อันเป็น ‘เสียงของประเทศ’ ประจำวันที่ ๑๓ ลงข่าวพาดหัวว่า ‘King relishes Chapati, Queema’ แล้วเล่าอย่างชื่นชมว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงลองเสวยอาหารของคณงานแล้วก็โปรดด้วย หนังสือพิมพ์อีกฉบับหนึ่ง ชื่อ ‘อีฟนิ่งสตาร์’ ประจำวันที่ ๑๒ นี้เองลงข่าวว่า ‘กรรมกรที่โรงงานตื่นเต้นในการเสด็จพระราชดำเนินของพระเจ้าแผ่นดินเมืองไทย นำพวงมาลัยมาคล้องพระศอกถวายทุกแผนกที่เสด็จ ให้ร้องถวายพระพรว่า ซินตะบัด (แปลว่าทรงพระเจริญ) เสียงสนั่น ด้วยเขาขอบการที่พระเจ้าแผ่นดินไทยไม่ถือพระองค์ ทรงเป็นกันเองกับกรรมกร’

ใกล้ ๆ กับเวลาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จโรงงานทอผ้า สมเด็จพระบรมราชินีนาถ (ทรงชุดไทยสีเสด ๆ น้ำตาล ๆ ซึ่งหนังสือพิมพ์มอริงนิวส์วันรุ่งขึ้นลงข่าวว่า ทรงสีสนิม) ก็เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมวิทยาลัยเคหศาสตร์ของการากี มีฝ่ายในทั้งฝ่ายเขา ฝ่ายเราตามเสด็จ ฝ่ายเขามีภริยาทูตปากีสถานประจำไทย ภริยาเจ้ากรมพิธีการ เป็นต้น ฝ่ายเราก็มีภริยาทูตไทยประจำปากีสถานซึ่งเป็นชาวฝรั่งเศส ผู้ตามเสด็จทางราชการ ๓ คน ฝ่ายหน้ามีแต่คุณพูนเพิ่มและราชองครักษ์

วิทยาลัยเกษตรศาสตร์ของเมืองการาจีนีอยู่ห่างจากย่านชุมชนมชนไปนอกเมืองไกลพอใช้ อยู่ที่ถนนเรียกว่าคันทรี่คลับโรัด เมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปถึงเขาก็ถวายพวงมาลัยทอง เงินให้ทรงรอบพระศอ แล้วเชิญเสด็จไปทอดพระเนตรทั่วโรงเรียน นักเรียนที่นั่นแต่งกายแบบปัญจาบ คือนุ่งกางเกงยาวรัดข้อเท้า สวมเสื้อยาวเกือบถึงหัวเข่า มีผ้าไม่กว้างนัก ยาวพอประมาณคล้องคอ ห้อยชายไปข้างหลัง ๒ ข้าง เครื่องแต่งกายแบบนี้เขาเรียกว่า 'shalwar, kameez and stole' ซึ่งประกอบกันแล้วเป็นเสื้อของสตรีชาวปัญจาบ แต่แปลกที่ ชาวปัญจาบ ซึ่งถือตัวว่าอยู่ในสังคมไม่เห็นสวมเสื้อนี้ ที่สวมก็เห็นแต่ชาวบ้าน และเด็ก รุ่งสาวหรือนักเรียนเท่านั้น สตรีหรือๆ ชาวปัญจาบนิยมสวม紗หรี ครูและอาจารย์ที่วิทยาลัย นี้ก็สวม紗หรี มีครูเป็นแม่หม ๒ คน คนหนึ่งก็อุตสำหรับสวม紗หรีด้วย

นักเรียนที่โรงเรียนนี้พอเสด็จพระราชดำเนินไปถึงก็รุมกันจ้องเป่งตาแทบไม่กะพริบ การถูกจ้องเป่งแบบนี้คนทั่วไปคงจะต้องสะทกสะท้าน ไม่สบายใจถึงกระสับกระส่ายบ้าง เป็นแน่ เพราะไม่ทราบว่าเป็นการมองแบบมองมิตรหรือมองศัตรู อย่างดีหรือชมหรือเห็น แปลกประหลาด ออกจะคิดสงสัยไปว่าหน้าคนถูกจ้องคงดำงไปเสียแล้ว หรือเสื้อผ้าขาด ที่ตรงไหนกระมัง ไม่ทราบว่าจะเสด็จพระบรมราชินีนาถทรงรู้สึกอย่างไรบ้าง ดูก็เห็นท่าน ทรงยิ้มแยมแจ่มใสดี สนพระทัยในสิ่งต่างๆ ที่เขาถวายทอดพระเนตร ทรงพระดำเนิน พลางตรัสกับผู้อำนวยความสะดวกโรงเรียน ครูใหญ่ ครูรองและนักเรียนทั้งหลายอย่างเป็นกันเอง ตามปรกติ ไม่นานก็รู้สึกว่าคุณทุกคนค่อยคลายความเคร่งเครียดลง ต่อมาพวกนักเรียน ก็หน้ายิ้มแยมขึ้นทุกที ในที่สุดถึงกับร้องเจี๊ววิ้งตามเกี๊ยวคอยเฝ้าดูตอนเสด็จฯ ผ่านตึก ต่างๆ ภายในบริเวณวิทยาลัย

วันนั้นได้ทอดพระเนตรวิธีที่เขาสอนให้นักเรียนทอผ้า ย้อมผ้า คิดลาย紗หรีและ อื่นๆ ได้เสด็จไปทอดพระเนตรคร้วของนักเรียนด้วย เมื่อทอดพระเนตรทั่วแล้วเขาก็เชิญเสด็จไปห้องๆ หนึ่งอยู่ใกล้ครัวซึ่งมีโต๊ะเตี้ยไม้ไปด้วยของว่างและขนมหวานชนิดที่นักเรียน ช่วยกันจัดเตรียมไว้ถวาย นักเรียนต่างก็นำขนมที่พวกตนทำมาถวาย ก็ทรงหยิบเสวย ด้วยท่าทางที่ทรงเอร็ดอร่อย ทำความปลาบปลื้มแก่ผู้ถวายเป็นอันมาก มีของเสวยอย่างหนึ่ง ที่เขาเรียกว่า Bhael Puri ที่ดูจะโปรดกว่าอย่างอื่น เป็นแป้งแผ่นบางๆ กรอบๆ ทาหน้า ด้วยอะไรเป็นสีน้ำตาลชั้นๆ รสชาติเปรี้ยวๆ เค็มๆ ค่อนข้างเผ็ด ออกจะอร่อยดี เขาถวาย พระสุธารสและน้ำผลไม้ด้วย

ประทับอยู่ที่วิทยาลัยราว ๔๐ นาที ก็เสด็จ กลับ แต่ยังไม่เสด็จกลับที่ประทับเสด็จไปทอดพระเนตรร้านแสดงสินค้าของรัฐบาล^(๑) ที่ถนนแรนดัลล์ตามหมายกำหนดการก่อนร้านนั้นเขาจัดเข้าที่ มีสินค้านานาชนิดจากหลายแคว้นมาแสดง ทอดพระเนตร

(๑) Design & Display Centre

สำหรับจากแคว้นต่าง ๆ เครื่องดินเผาจาก Hala เครื่องเงินกับด้าแปลกดา ที่เรียกว่า Bidri Work เสื้อเด็กปักจากบาลูชีสถาน ผ้าห่มขนสัตว์อย่างบางปักจากแคว้นกัษมีร์หรือแคชเมียร์ ผ้าปักจากสว๊ต เป็นต้น มีเครื่องทองแดงงาม ๆ หลายชนิด เช่น คนโท จาน ถาด เป็นต้น จากชายแดนตะวันตกเฉียงเหนือมีวัตถุสลักทำด้วยออบนิชงามมาก แต่จะเป็นฝีมือของแคว้นไหนไม่ทันได้ดูป้ายที่เขาเขียนไว้

เมื่อจะเสด็จกลับผู้จัดการร้านก็น้อมเกล้าฯ ถวายของพื้นเมืองเป็นที่ระลึกหลายอย่าง มีตุ๊กตาสวมเสื้อพื้นเมืองของแคว้นต่าง ๆ ๔ ตัว มีกระจกรอบฝาออกไปถวายสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ฝ่ายในที่ตามเสด็จทั้ง ๓ คน ก็ได้ผ้าห่มโบรเคดที่เขาเรียกว่าผ้าห่ม Banarsi คนละผืน และกระเป่ากลางคืนปักด้วยลูกปัดฝีมือดี เป็นต้น ราวเที่ยงเศษเสด็จฯ กลับทำเนียบประธานาธิบดี

สมเด็จพระบรมราชินีนาถเสด็จกลับที่ประทับสักครู่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็เสด็จฯ กลับจากทอดพระเนตรโรงงานทอผ้า เห็นทรงพวงมาลัยไม่ต่ำกว่า ๑๐ พวง รอบพระศอก ที่เป็นพวงยาวถึงพระขงษ์สีทองเงิน มีรูปหัวใจหยดตรงปลายอย่างที่สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงได้รับวันนี้ก็เห็นทรงมีตั้ง ๒ พวง ที่เป็นดอกไม้สดก็มีราว ๑๐ พวง กระมัง เมื่อทรงเปลื้องมาลัยออกจากพระศอกแล้วเห็นวางอยู่ที่โต๊ะเป็นกองสูงเต็มโต๊ะ คงจะหนักพระศอกไม่ใช่เล่น และกลิ่นก็ต่าง ๆ ค่อนข้างแรงเสียด้วย

หลังจากที่เสด็จกลับสู่ที่ประทับไม่นานก็เสด็จออกดาร์บารฮอลล์ให้คนไทยในการาจีเผ่าย ราชทูตไทยเป็นผู้นำเผ่าถวายตัว คนไทยที่อยู่เมืองนี้มีราว ๒๐ คน เป็นพวกสถานทูตและครอบครัว มีนักเรียนไม่กี่คน นอกนั้นก็มิชชันนารีปาเกสถานซึ่งเป็นสมาชิกสมาคมวัฒนธรรมไทย-ปาเกสถาน มีของขวัญคือถ้วยเงินมาทูลเกล้าฯ ถวาย หลังจากนั้นก็เสวยพระกระยาหารร่วมกับประธานาธิบดีและคณะอย่างเป็นกันเอง ที่ห้องรับประทานอาหารของทำเนียบซึ่งอยู่เลยห้องดาร์บารไป ๒ ห้อง

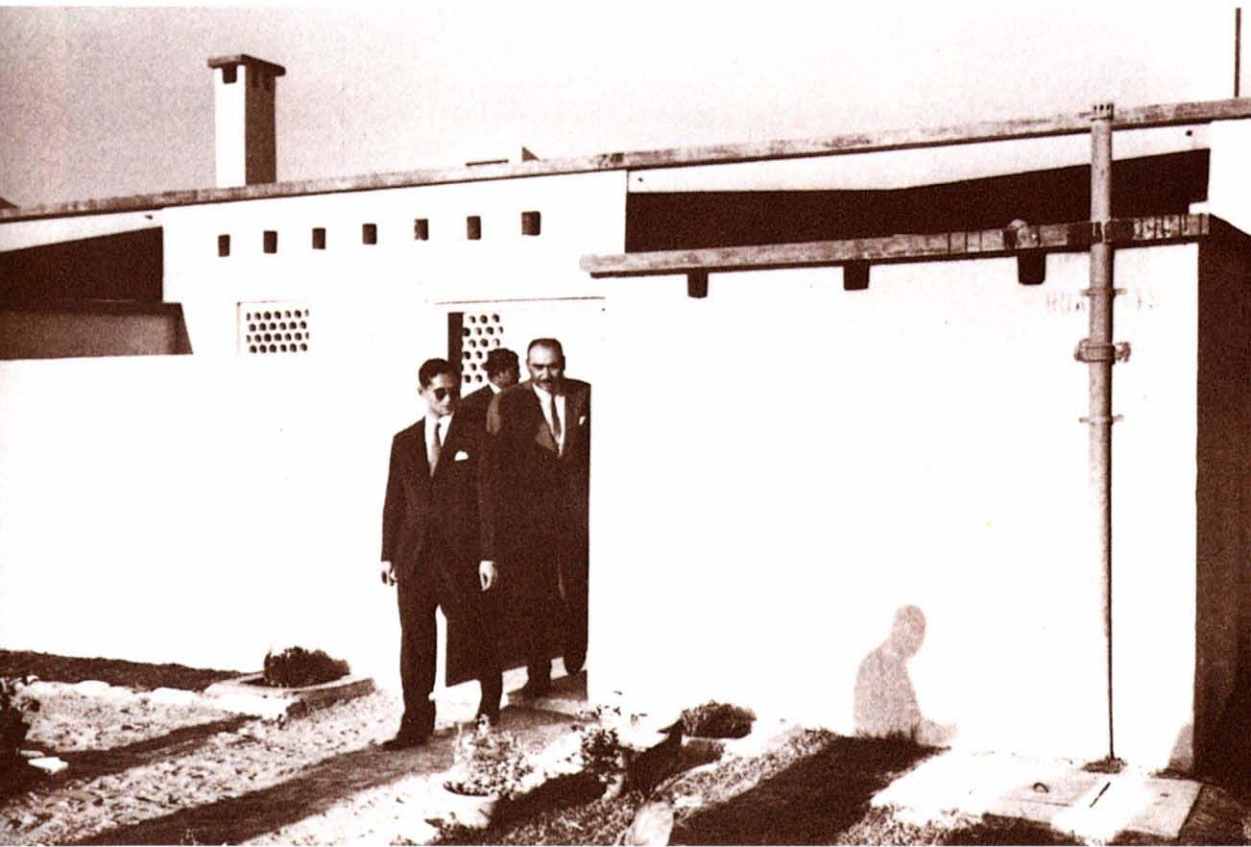
พระกระยาหารกลางวันวันนี้มีเครื่องฝรั่งก่อน แล้วก็มิอาหารพื้นเมืองเช่นข้าวหมกแกะ แกงกะหรี่สองชนิด แกะและไก่แต่มีกลิ่นแกะทั้งคู่ และอย่างอื่นอีกหลายอย่าง เครื่องหวานเป็นของฝรั่ง ผลไม้ที่ประดับกลางโต๊ะเสวยมีกล้วย แอปเปิล และส้มเรียกว่าส้มคินู ประธานาธิบดีอธิบายว่าเป็นคำภาษาญี่ปุ่น แปลว่าแพร์ ส้มคินูนี้เป็นส้มพันธุ์ใหม่ของปาเกสถาน รสแหลมอร่อยคือมีรสส้มเงินปนส้มเขียวหวาน พึ่งผสมสำเร็จผลิตขึ้นจำหน่ายมาได้ ๒ ปีเท่านั้น แต่ยังไม่แพร่หลายนัก ผู้ที่ร่วมโต๊ะเสวยวันนี้ที่เป็นชาวปาเกสถานเองที่เคยลิ้มรสส้มคินูเป็นครั้งแรกก็มีหลายคน กว่าที่จะเสวยเสร็จก็เกือบบ่าย ๓ โมง

แต่พอ ๔ โมงเศษพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็เสด็จ Korangi Township ซึ่งต้องประทับรถพระที่นั่งไปทางตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองการาจีราว ๗ ไมล์ Korangi

ทอดพระเนตร 'หมู่บ้านจัดสรรโคเรังกิ'

Township นี้ถ้าอยู่เมืองเราคงจะเรียกว่า 'หมู่บ้านจัดสรรโคเรังกิ' เป็นหมู่บ้านซึ่งรัฐบาลช่วยจัดสร้างให้เป็นที่อยู่ของผู้ที่อพยพมาจากอินเดียตอนปากีสถานแยกออกจากอินเดียเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ เพราะเกิดเรื่องทางการเมืองและศาสนาถึงช้ำกัน รัฐบาลปากีสถานภายใต้จอมพลอายูบข่านได้จัดให้มีหมู่บ้านจัดสรรแห่งนี้ขึ้นเมื่อ ๓ ปีมานี้เอง ก่อนนี้พวกนี้อยู่ 'สลัม' ซึ่งน่าทุเรศมาก มีสภาพไม่ดีกว่าสัตว์เท่าไรนัก เขาอธิบายให้เราทราบว่ามีบ้านถาวรให้คนอยู่ถึงหมื่นห้าพันภายใน ๓ ปี รัฐบาลของท่านจอมพลอายูบข่านได้จัดให้มีบ้านถาวรให้คนอยู่ถึงหมื่นห้าพัน

ทอดพระเนตรบ้านที่รัฐบาลปากีสถานจัดให้ราษฎรที่ไม่มีที่อาศัย
ภายใน 'หมู่บ้านจัดสรร โคนเร็งกิ'

ครัวเรือน ซึ่งเร่งมือให้สร้างเสร็จภายใน ๕ เดือน และได้สร้างเพิ่มขึ้นอีก ๕,๐๐๐ ครัวเรือนแล้ว ตามแผนการว่าเมื่อเสร็จแล้วจะเป็นที่พำนักของราษฎรราวครึ่งล้านคน มีโรงเรียน โรงพยาบาล และอะไรต่ออะไรของตนเองพร้อมมูล

พอพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปไม่นาน ราวบ่าย ๕ โมง สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ทรงชุดไทยสีม่วงอ่อน ก็เสด็จพระราชดำเนินไปยังงานรับรองที่เหล่าสตรีเมืองการาจัดถวายเป็นพระเกียรติยศที่บ้านรับรองของรัฐบาล งานนี้เขาจัดให้มีที่สนามกว้างในบริเวณ มีหลังคาทำด้วยผ้าหนามีลวดลายเย็บปะเข้าไปในผ้าเป็นสีแดง สีเขียว สีขาว ผ้าหนานี้ซึ่งตลอดสำหรับบังแดดคล้ายเต็นท์ แต่ขึงตรงๆ ไม่โค้งอย่างเต็นท์ของเรา ได้หลังคาผ้าซึ่งอากาศร้อนอบอ้าวนี้มีผู้หญิงคอยเฝ้าอยู่หลายร้อยคน สวม紗หรีสีต่างๆ ทุกสีที่เป็นหม่อมและชาติอื่นๆ ก็มีไม่น้อย คงจะเป็นภริยาทูตหรือภริยาพวกลูกหลานทูตต่างประเทศ หรือไม่ก็ภริยาพ่อค้าที่ประจำอยู่ที่การาจักรมะมิง ถ้าเป็นหม่อมก็แต่งกายเต็มทีตามระเบียบของเขา คือ สวมถุงน่องรองเท้า ถุงมือและหมวก ไม่ตามสบายสวมแต่เสื้อกระโปรงรองเท้าอย่างหม่อมเมืองเรา

เมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปถึง เจ้าของงานก็เชิญเสด็จไปประทับที่ซึ่งเขาจัดเตรียมไว้ถวายซึ่งค่อนข้างไปทางริมฝาเต็นท์ หันพระพักตร์มาทางแขกทั้งหลาย แล้วเขาก็นำสตรี

กำลังเสวยพระสุธารสร่วมกับสตรีมีเกียรติเมืองการาจี ผู้นั่งกลางคือ
ภริยาทูตปากีสถานประจำประเทศไทย

สำคัญของการารากีมาเฝ้า เช่นภริยารัฐมนตรีต่าง ๆ เป็นต้น แล้วเสวยพระสุธารสร่วมกับสตรีมีเกียรติเหล่านั้น มีภริยาทูตปากีสถานประจำเมืองเราเข้าไปนั่งคั่นกลาง ท่ามกลางสายตาจ้องเบ่งของสตรีต่าง ๆ ร่วมพันซึ่งนั่งตามโต๊ะเล็ก ๆ อยู่โดยรอบ

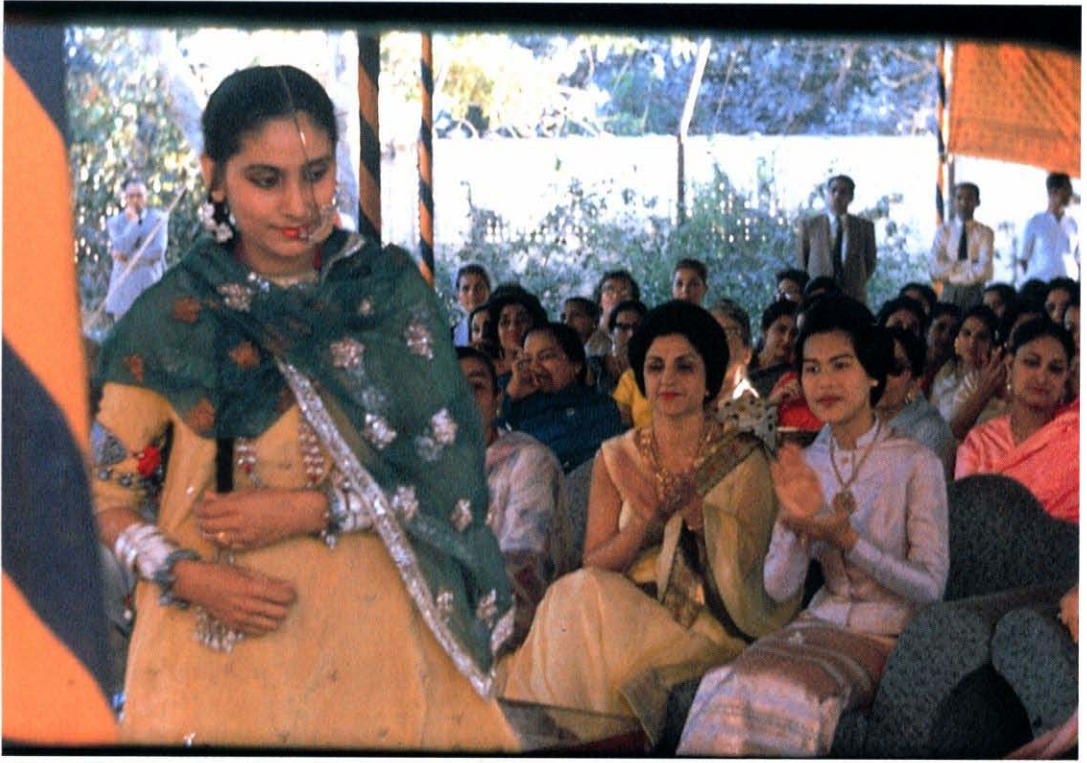
การเลี้ยงถวายในวันนั้นอะไร ๆ ก็ดีหมดเสียแต่แมลงวันชุมเหลือเกิน หน้าทุเรียนของเราเห็นจะสู้ไม่ได้ พอผู้รับใช้เลิกผ้ามุ้งที่คลุมจานขนมออก ทันใดนั้นเอง โดยไม่ทันรู้ตัวก็มีเสียงดังหึ่งสนั่นขึ้นมา แล้วแมลงวันสีดำไม่ทราบก็กองทัพก็ปรากฏกายทันทีทันใดตรงเข้าตอมและเกาะขนมทั้งหลายทุกชนิดจนดำมืด ราวกับขนมทั้งหลายประดับด้วยถั่วดำอย่างหนาแน่นจนมองแทบไม่เห็นเนื้อขนม แต่ทุกคนในที่นั้นต่างก็หยิบขนมขึ้นใส่จานรับประทานเป็นปรกติ ข้าส่งมาให้พวกเราเหมือนไม่มีแมลงวันเกาะอยู่จนตัวเดียว พวกเราก็หยิบมาใส่จานอย่างไม่รู้ไม่ชี้เช่นเดียวกัน ขนมของเขามีแซนวิช กะหรี่ปั๊ปกถั่วมัน ๆ และขนมหวานซึ่งเรียกชื่อไม่ถูก ดูเหมือนทำด้วยนมแพะชั้นปั้นก้อนหนา ๆ มีทองหรือเงินปิดหน้าและขนมเค้กแบบฝรั่งทั้งขนาดใหญ่ทั้งขนาดเล็ก โดยมากหน้าเป็นสีชมพูแปร์ดิหวานน้ำ ใสใส่น้ำนมแมวหลายช้อนกาแฟแทนวนิลลา ที่ใส่วนิลลาก็ได้ยินว่ามี แต่เฉื่อยเคราะห์ไม่ได้ไปหยิบใส่น้ำนมแมวเข้า บนจานขนมของข้าพเจ้ามีแมลงวันตามมานั่ง

ทอดพระเนตรการแสดงแบบเลื้อและเครื่องประดับ
ในงานที่เหล่าสตรีเมืองการาจจัดถวาย

อยู่ราว ๕ ตัว บัดก็ไม่สะทกสะท้าน ต้องใช้ส้อมเขี่ยจึงยอมบินขึ้นจากจานไปอย่างเสียไม่ได้ ยังมีทันจะดักขนมเข้าปาก เจ้าแมลงวันตัวเก๋ก็ชวนเพื่อนรีบบินกลับมาเกาะอยู่บนขนมตามเดิมอย่างสบายอารมณ์ กว่าจะได้รับประทานขนมเคี้ยวแต่ละคำต้องมีท่าทีหลายอย่าง มิฉะนั้นดีไม่ดีเจ้าแมลงวันอารมณ์เย็นทั้งหลายจะตามพรุเข้าไปในปากด้วย

เมื่อเสวยพระสุธารสเสร็จแล้ว เจ้าของงานก็เชิญเสด็จให้ไปทรงพบกับสตรีต่าง ๆ ที่มาในงาน ทรงพบ Camille Mirepoix นักหนังสือพิมพ์สตรีชาวอเมริกันท้วมซึ่งเคยไปเมืองไทย และเขียนเรื่องเกี่ยวกับสมเด็จพระบรมราชินีนาถลงหนังสือพิมพ์อเมริกัน เช่น Diplomat และหนังสือรายสัปดาห์อื่น ๆ หลายครั้งแล้ว เมื่อเข้าไปใน 'ซันเดย์มอนิ่งนิวส์' ของปากีสถานก็เห็นมีเรื่องพระองค์ท่าน เขียนโดยนักเขียนผู้นี้ชื่อว่า 'The Queen With a Golden Heart' ใจความก็ตามเคย ผิด ๆ ถูก ๆ ไปตามเรื่อง แต่เมื่อได้อ่านแล้วก็รู้ว่าเป็นการเขียนอย่าง 'โปร' ไม่ใช่ 'แอนตี้' มีพระฉายาลักษณ์งาม ๆ ประกอบเต็ม ๒ หน้า เมื่อได้ทรงปฏิสันถารสตรีต่าง ๆ พอประมาณแล้ว เจ้าของงานก็เชิญเสด็จพระราชดำเนินไปประทับหน้าตึกซึ่งจัดชालาเป็นเวที แยกอื่น ๆ ก็ตามเสด็จไปนั่งตามเก้าอี้ที่เขาเตรียมไว้ให้เต็มไปหมด

การแสดงถวายวันนั้นรายการแรกคือ การแสดงเครื่องประดับและเสื้อผ้าของสตรี ปากีสถานยุคต่าง ๆ ตั้งแต่โบราณกาลมาจนสมัยปัจจุบัน คือ

๑. เสื้อครึ่งศตวรรษที่ ๑๘ เป็นเสื้อเจ้าสาวเรียกว่า Farshi Gharara

๒. เสื้อโมกุลหรือมุกัลสมัยจักรพรรดิจะฮานกีร์ (ศตวรรษ ที่ ๑๗) พระราชินี นูร์จะฮานทรงคิดแบบเอง เป็นกางเกงยาวแคบริดข้อเท้า เลื่อยยาวเลยหัวเข่าปักเต็ม เครื่องประดับผม คอและแขนเป็นทองคำเพชร ผมเป็นหางเปียยาวอันเดียวห้อยบ่าทางข้างหน้า

๓. เสื้อชาวสินด์ นุ่งกางเกงขากว้าง เลื่อยยาวสามส่วน แขนเท่าข้อศอก เครื่องประดับเป็นเงิน ผ้าคลุมศีรษะปักห่าง ๆ

๔. เสื้อชาวเบงกอลตะวันออก เป็นสำหรับธรรมดาสีขาวกับทอง

๕. เสื้อปัญจาบ กางเกงยาวรัดข้อเท้าเป็นแพรมันสีชมพู ปักด้วยทอง เลื่อยยาวเลยเข่าสีเดียวกัน มีผ้าคล้องคอ เครื่องประดับหลังมือเป็นทอง (ไม่ใช่แหวน)

๖. เสื้อชาวกัษมีร์หรือแคชเมียร์ กางเกงเป็นกำมะหยี่สีแดงแก่ขากว้าง สวมเสื้อ สีเดียวกันคอกลมหลวม ๆ ยาวแค่เข่าทับอีกทีหนึ่ง เสื้อนี้แขนยาวแค่ศอก แต่ยังมีเสื้อ ข้างในอีกชั้นหนึ่งแขนยาวถึงข้อมือ ทอกเสื้อชั้นนอกคือตัวที่แขนยาวแค่ศอก ปักทอง ลงมาจนถึงกลางตัว มีแพรบาง ๆ คลุมศีรษะทางด้านหลัง สวมเครื่องประดับศีรษะคล้าย กระบังกว้างไปถึงกลางศีรษะทำด้วยทองและทับทิม จากเครื่องประดับศีรษะมีวงกลม ทองฝังทับทิมห้อยลงมาสองวง แล้วจึงถึงพวงทองฝังทับทิมห้อยลงมาได้หูพอดี มองดู ผาด ๆ นึกว่าสวมตุ้มหูแต่รำงมหีมา แต่พอพิจารณาดูดี ๆ จึงเห็นว่าไม่ใช่ตุ้มหู ห่วงและ พวงทองฝังทับทิมนั้นห้อยลงมาจากเครื่องประดับบนศีรษะ ผมของผู้แสดงแบบยาว ครึ่งหลัง เมื่อแสดงเสร็จคงจะสาบกันแน่ เพราะผมผู้หญิงแค่วันกัษมีร์ต้องถักหางเปียเล็ก ๆ ละเอียดยิบไปทั้งศีรษะ หางเปียแต่ละอันเล็กไม่ถึงครึ่งนิ้วก้อย ทัวทั้งศีรษะเห็นจะมีกว่า ร้อยอัน แม่คนแสดงแบบแถมผมหนาเสียด้วย คนที่นั่งข้าง ๆ อธิบายว่า แกเป็นชาวกัษมีร์ แท้ ๆ ผมของแถมดำ ตาคมกริบสีน้ำตาล ขนด้ายาวเพื่องอนหนาเห็นแต่ไกลราวกับขนตา ปลอม เค้าน่าเป็นแหม่ม เสียแต่จมูกใหญ่ไปหน่อย แถมใจด้วย มิฉะนั้นจะเป็นสตรีที่ สวยพอดีสำหรับตาคนไทย

ชุดสุดท้ายเป็นชุดเจ้าสาวปากีสถานปัจจุบัน (แต่ตาคงไม่ถึง มองดูก็เห็นไม่ผิด กับเสื้อสมัยโบราณเท่าไรนัก) สีแดงแปร๊ดกับทองทั้งตัว เครื่องประดับล้วนเป็นทองฝังเพชร ทั้งหมด ได้ยินจากคนนั่งข้าง ๆ ว่าเสื้อและเครื่องเพชรชุดนี้ผู้แสดงแบบใช้สวมในงาน แต่งงานของตนเองเป็นครั้งแรกเมื่อราว ๒ เดือนมานี้เอง เสื้อเจ้าสาวของที่นี่มักนิยมใช้ สีแดง เช่นเดียวกับฝรั่งนิยมให้เจ้าสาวของเขาสวมสีขาว

การแสดงเครื่องเพชรและแบบเสื้อถวายมีเพียง ๗ รายการเท่านั้น หลังจากนั้น

ระบำรับเสด็จ

ก็มีระบำ ๔ อย่างแล้วก็มีกรรร้องเพลงเป็นอันจบรายการ

ตอนแรกมีระบำรับเสด็จ เดินโดยเด็กหญิงตัวอ้วนตุ๋อายุราวสิบขวบ สวมสายที่ข้อเท้าหลายสายมีลูกพรวนติดเป็นระยะๆ ตลอดทั้งสาย เมื่อเดินเสร็จก็ลงจากเวทีนำช่อดอกไม้หน้าอกซึ่งมาทูลเกล้าฯ ถวาย เด็กหญิงผู้นี้คงจะเป็นลูกหรือหลานคนสำคัญคนใดคนหนึ่ง เพราะไม่ว่าจะทำอะไร สังเกตดูสีหน้าคนออกจะมองเด็กหญิงอย่างเห็นชั้น เห็นดี เห็นหน้าเอ็นดูไปหมด

ตอนต่อไปก็เป็นระบำปัญจาบ แล้วก็ระบำโมกุลหรือมุกัล เรียกว่า Kathak Dance ส่วนระบำสุดท้ายเรียกว่าระบำอะไรก็บังเอิญฟังไม่ทัน เพราะคนข้างๆ ชวนคุยระหว่างที่ผู้ประกาศกำลังประกาศ เป็นระบำเดินโดยผู้หญิง ๒ คน ผู้ชายคนหนึ่งซึ่งนั่งกางเกงยาวรัดข้อเท้า สวมเสื้อแขนสั้นเป็นกระโปรงเลยหัวเข่าทับอีกชั้นหนึ่ง ผู้ชายเดินตรงกลางระหว่างผู้หญิงทั้งสอง ต่างกระเทิบเท้าด้วยจังหวะที่เร็วมาก แล้วทำคองอกแอ้ง กลอกตาเป็นต้น ฝ่ามือของผู้เดินทุกคนทาสีแดง

รายการสุดท้ายมีนางสาวสวย ท่าทางเรียบร้อย ซึ่งผู้ประกาศบอกว่าชื่อ Nasreen

ระบำปัญญา

ระบำโมกุล

Nazir Ahmad ซึ่งห่ม紗หรีสีชมพูอ่อน สวมเสื้อสีฟ้า ออกมานั่งพับเพียบเรียบร้อยอยู่หน้าวงดนตรี (ซึ่งตั้งวงอยู่กับพื้นทางด้านหลังของเวทีตั้งแต่แรกแสดง) อันประกอบด้วยกลอง ซอแขก และขลุ่ย แล้วร้องเพลงรักหรือกีดด้วยน้ำเสียงไพเราะ ท่าทางผืน ๆ

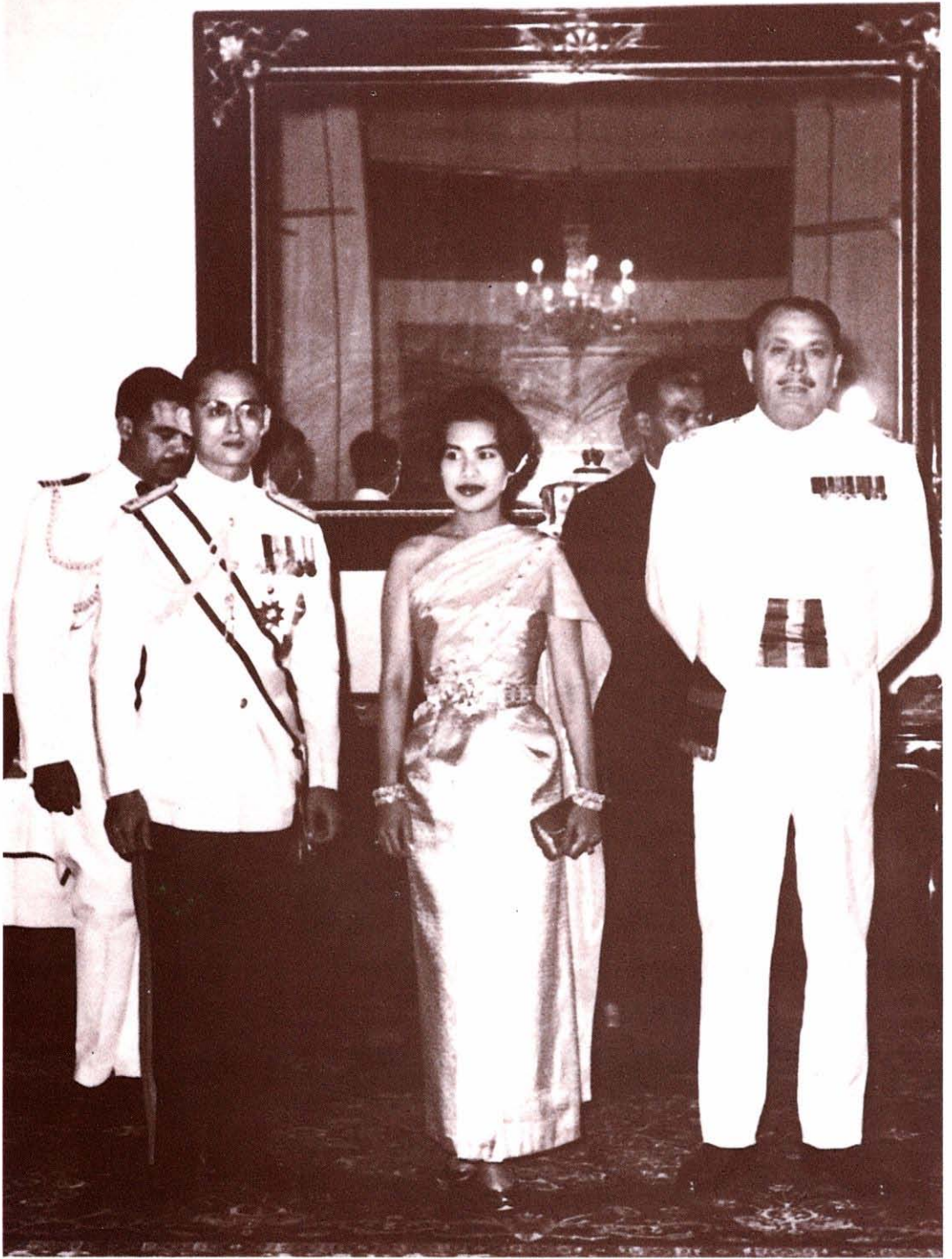
หลังจากนั้นก็หมดรายการ ผู้ประกาศลงจากเวทีถือสายยาวเป็นพวงสีทองเงินมีรูปหัวใจห้อยที่ปลายมาสวมพระศอถวาย สายนี้ทำหน้าที่พวงมาลัยแต่มีเกียรติสูงกว่าคือเขาใช้สำหรับทูลเกล้าฯ ถวายเท่านั้น สำหรับคนทั่วไปเขามักให้พวงมาลัยดอกไม้สดเมื่อสวมพวงทองเงินถวายแล้วผู้ประกาศก็กราบบังคมทูลเชิญเสด็จขึ้นไปบนเวที ให้ทรงยืนตรงกลาง นายพระรูปร่วมกับเขาและผู้แสดงระบำ ร้องเพลงและผู้แต่งกายแบบต่าง ๆ ถวายในวันนี้ ท่ามกลางสายตาที่จ้องเป็งไม่กะพริบกว่าพันตา หลังจากนั้นไม่นานก็เสด็จพระราชดำเนินกลับทำเนียบประธานาธิบดี

ตอนกลางคืนคืนนั้นที่สนามหลังของทำเนียบ จะมีการเลี้ยงใหญ่ถวายเป็นพระเกียรติยศ แขกที่รับเชิญได้ยืนยันว่ามี ๒๕๐ คน ห้องเลี้ยงของทำเนียบคงจะใหญ่โตไม่พอกระมังจึงจัดงานที่กลางสนามกว้างด้านหลัง แต่ไม่ใช่กลางแจ้งแท้ มีเต็นท์ที่เขาเรียกว่าชามิอานา^(๑) ครอบอย่างเดียวกับที่งานสตรีเมื่อตอนบ่าย เต็นท์ชนิดนี้วิเศษมาก ทำด้วยผ้าหนา มีลวดลายเป็นผ้าสีต่าง ๆ เช่นสีแดง สีน้ำเงิน สีเหลือง สีขาว เย็บปะลงไปบนผ้าผืนใหญ่ซึ่งสมมุติว่าสีเขียว ผ้าสีเขียวนั้นใหญ่พอใช้ เอามาต่อกันเข้าแล้วปักหลักใช้เป็นหลังคากันแดด กันลม กันละอองฝน กันน้ำค้างกันหนาวได้เป็นอย่างดี จะให้หลังคากว้างใหญ่เพียงใดก็ได้ทั้งสิ้น แล้วแต่จะต่อ กันเป็นฝาก็ได้ เป็นห้องก็ได้ตามต้องการ เวลาจะรื้อก็ประเดี๋ยวเดียวเสร็จเช่นเดียวกัน ชามิอานานี้เหมาะสำหรับเมืองที่ไม่มีฝนจ๊ก ๆ อย่างเมืองเรา เป็นของใช้ที่สะดวกที่สุด จะดบแต่งให้สวยงามเพียงไรก็ได้

ค่ำวันนั้นมองลงมาจากที่ประทับ เห็นผู้คนคึกคักที่สนามหลังของทำเนียบจัดงานกันยุ่ง บ้างยกกระถางต้นไม้ กระถางดอกไม้มาตั้ง บ้างขนของเข้า ๆ ออก ๆ ที่เต็นท์ เขาปิดประตูกันด้านนอกเสียหมด มีแต่ช่องสำหรับคนงานเข้าออกเท่านั้น จึงมองจากข้างนอกไม่เห็นว้างในเต็นท์จัดเป็นอย่างไร ถึงกับประธานาธิบดีก็ลงมาดู มาสั่งงานด้วยตนเอง ครั้นแล้วก็ขึ้นไปนั่งเล่นอยู่ตรงเฉลียงกว้างชั้นล่างของทำเนียบ มองลงไปเห็นสนามหลังซึ่งจะใช้ในการเลี้ยงคืนนั้น ประธานาธิบดีนั่งอ่านหนังสืออยู่ที่โต๊ะจนใกล้เวลาแขกมาจึงหายไปจากเฉลียง

การเลี้ยงถวายคืนนั้นแขกได้รับเชิญเวลา ๒ ทุ่ม ๑๕ นาที พอมาถึงก็ยืนอยู่ที่ชามิอานา รับประทานเครื่องแก้มและเครื่องดื่ม ตอนนั้นเขาได้เปิดฝากันชามิอานาออกเมื่อจัดภายในเรียบร้อยแล้ว มองดูจากข้างนอกเห็นโต๊ะเบงเควดตั้งตรงกลางชามิอานา

(๑)shamiana

ทรงฉายร่วมกับประธานาธิบดีในห้องดาร์บาร์ก่อนเสด็จออกงาน
ซึ่งประธานาธิบดีเลี้ยงถวายเป็นพระเกียรติยศ

ทรงมีพระราชดำรัสตอบในงาน

เห็นจะนั่งได้ไม่เกิน ๒๔ คน นอกนั้นก็มิได้จะยาวตั้งเลยไปทางโน้นด้านละตัว คงจะใช้สำหรับตั้งอาหาร เพราะไม่เห็นมีเก้าอี้ ส่วนโต๊ะเล็ก ๆ วางห่าง ๆ กันจึงมีเก้าอี้ โต๊ะละ ๖ ตัวบ้าง ๔ ตัวบ้าง ๘ ตัวบ้าง ภายในเต็นท์มีดอกไม้ กระจ่างไม้ดอก กระจ่างไม้ใบประดับประดางดงาม

ก่อนเสด็จฯ ลงไปทำงาน ทั้งสองพระองค์ได้เสด็จไปยังห้องดาร์บาร์ซึ่งประธานาธิบดีและคณะคอยอยู่ พระราชทานของขวัญแก่ประธานาธิบดี คือ เครื่องเขียนถมทองบรรจุในหีบใหญ่ ประธานาธิบดีถวายพรหมปากีสถานผืนใหญ่ ซึ่งคลี่แล้วปูลาดลงไปตามพื้นด้วยตนเองเสียงดังพื้บถวายทอดพระเนตร แล้วถวายเครื่องประดับชุดหนึ่งแก่สมเด็จพระบรมราชินีนาถ เป็นสร้อยพระคอทองคำประดับด้วยมุลนกการเวกและไข่มุก มีทองพระกรและพระกนกชวลเข้าชุดกัน

หลังจากที่ทรงแลกเปลี่ยนของขวัญเสร็จแล้ว อีกสักครู่ก็เสด็จลงพร้อมด้วยประธานาธิบดี พอเสด็จพระราชดำเนินถึงบันไดชั้นสุดท้ายทหารก็เป่าแตรให้สัญญาณแก่แขกทั้งหลาย พอสุดเสียงแตรก็เห็นกระบวนเสด็จ มีราชองครักษ์ฝ่ายไทย พันเอก

สมบุรณ์ กุลทรัพย์ และองค์กรักษ์ของประธานาธิบดีเดินช้า ๆ นำเสด็จ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงส่ายสะพายสูงสุดของปากีสถานทรงพระดำเนินทางขวา สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงพระภูษาจีบ ทรงสไบเฉียงทรงพระดำเนินกลาง ประธานาธิบดีแต่งทหารหรืออะไรก็ไม่ทราบแน่ สีขาว มีคัมเมอบันด์เป็นลายกว้างทางขวางหลายสีคาดเอว สวมแจ็กเก็ตสั้นทำผ้าคาดเอวติดเหรียญตรา แต่ไม่เห็นสวมส่ายสะพายรามาธิบดี มีรัฐมนตรีของเรา รัฐมนตรีของเขา และทั้งฝ่ายเขาฝ่ายเราตามเสด็จลงมาอีกฝ่ายละ ๒-๓ คน นอกนั้นยืนคอยอยู่ที่สนามก่อนแล้ว

ทางเสด็จปูพรมอย่างดีตลอด พอเสด็จพระราชดำเนินผ่านเฉลียงหลังถึงหัวบันไดที่จะลงไปสนาม ทั้งสองพระองค์พร้อมด้วยประธานาธิบดีก็ทรงยืนและยืนนิ่งระหว่างที่วงดุริยางค์บรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมีและเพลงชาติปากีสถาน พอเพลงจบก็เสด็จลงบันไดไปราว ๖ ชั้นก็ถึงซาลาหินอ่อนไม่สูงกว้างนัก ปูพรมเต็มซาลาอีกชั้นหนึ่งจะลงสนามที่ซาลานี้เจ้ากรมพิธีของเขาก็นำแขกทั้งหมดมาเฝ้าถวายตัวและให้จับมือกับประธานาธิบดีเจ้าของงาน เมื่อเสร็จแล้วก็เสด็จไปที่ซามิอานาไปประทับโต๊ะเสวย

ผู้หนึ่งที่โต๊ะเสวยในคืนนั้นมีพวกตามเสด็จทางราชการเพียง ๖ คนเท่านั้น แล้วก็ราชทูตไทยกับภริยา ฝ่ายเขานอกจากประธานาธิบดีก็มีรัฐมนตรีต่าง ๆ รองประธานาธิบดีชื่อ พลโทเบอกี ซึ่งเป็นรัฐมนตรีสาธารณสุข กรรมการ สังคมสงเคราะห์ ศึกษาและการค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์ และภริยา มีรัฐมนตรีหลายท่านที่ไม่มีภริยามาด้วย รัฐมนตรีต่างประเทศของเขาและภริยาไม่ได้อยู่ในการอารักขาไม่ได้มา มีอธิบดีมาแทนตัว แล้วก็ทูตปากีสถานและภริยา มีใครบู้ยให้ดูรัฐมนตรีที่หนุ่มที่สุดของปากีสถานซึ่งนั่งอยู่ที่โต๊ะด้วย ท่านผู้นี้ถ้าอายุเกิน ๔๐ ปีก็คงไม่มากนัก ค่อนข้างหล่อ ชื่อ ฤตโต^(๑) เป็นรัฐมนตรีกระทรวง Fuel Power and Natural Resources และ Kashmir Affairs รัฐมนตรีหนุ่มผู้นี้พูดอังกฤษสำเนียงอ็อกซฟอร์ด เวลาคุยอะไรขึ้นมาแต่ละครั้ง ท่านรัฐมนตรีด้วยกันมักหยุดพูด แล้วตั้งท่าฟังอย่างสนใจ ส่วนประธานาธิบดีนั้นมักเอ่ยว่า “อ้อซ้า ๆ” พลังกระดิกคอ สายตีสระระอย่างเห็นด้วยและยิ้มด้วยความเอ็นดูทุกครั้งก็แทบจะว่าได้ การกระดิกคอ สายตีสระระของท่านประธานาธิบดีนี้เป็นอุปนิสัยและท่าทางประจำชาติของชาวมัชฌิมประเทศหรือมัชฌิมประเทศมาแต่โบราณกาลตราบกระทั่งทุกวันนี้ เวลาเห็นด้วยหรือรับคำคือเวลาพูดว่า ‘Yes’ คนทั่วไปในโลกมักพยักหน้า แต่ชาวมัชฌิมประเทศ คือทั้งชาวปากีสถานและอินเดีย เลยไปจนถึงลังกาหรือซีลอนมักกระดิกคอ สายตีสระระ เช่น นายนาวัปลานคนรับใช้ประจำห้องที่ทำเนียบ เวลาวานเขาทำอะไรก็ตาม เขามักสายตีสระระร้องว่า ‘Yes, sir.’ (เขาพูดเชอร์ด้วยทุกคนไม่ว่าผู้หญิงผู้ชาย) แล้วก็รีบทำตามที่ใช้ ตอนมาถึงใหม่ ๆ

(๑)Bhutto

เคยขอน้ำเขาด้วยหนึ่ง เขาก็สายศีระชะแล้วก็หายไปจากห้อง นี่ก็น่าใจว่าคงอดน้ำเป็นแน่ ที่ไหนได้ ยังไม่ทันไร เขาก็เดินตัวปลิวกลับเข้ามาพร้อมด้วยถ้วยแก้วน้ำใสสะอาดมาส่งให้ ครั้นขอบใจเขา เขาก็ยิ้มเห็นฟันขาว (ซึ่งใช้ก็ยังไม่อะไรดู) สายศีระชะตอบว่า 'Thank you please.' ขอย้อนกลับไปเล่าถึงการเลี้ยงใหญ่ต่อไป

ส่วนผู้ที่ไม่ได้นั่งที่โต๊ะเสวยก็ไปแบ่งอาหารที่โต๊ะยาวแล้วก็ไปหาที่นั่งตามโต๊ะเล็ก ๆ ที่ตั้งอยู่รอบโต๊ะเสวย อาหารคั้นนั้นมีอาหารฝรั่งก่อน แล้วจึงถึงอาหารพื้นเมืองมีรายชื่อ ดังต่อไปนี้

Clear Royal Soup (แกะ)

Bhakti Marie Rose (ปลา)

Chicken American

Nargisi Biryani, Green Peas Polao,

Mutton Badami Korma, Chicken Rezala,

Seekh Kabab, Vegetable Curry

Vegetable Bhufia, Dal, Sheer Mal,

Salad and Curd.

เมื่อเสวยพระกระยาหารพื้นเมืองตามที่ออกชื่อในรายการหรือพูดง่าย ๆ ก็คือ เมื่อเสวยข้าวหมกแกะกับแกงกรูหม่าแกะ มีไก่ทอดในน้ำมันแพะหรือก็ เนื้อสะเต๊ะแกะ ผักทะเล ๆ ผัดในน้ำมันแพะ ถั่วบด และมีนม (แพะ) เปรี้ยวลักษณะคล้ายเต้าฮวยราดลงไปด้วย เสร็จแล้วผู้รับใช้ก็นำน้ำสีเขียวมารินถวายและรินให้ทุกคนในถ้วยแก้วที่วางอยู่ งานเลี้ยงวันนั้นไม่มีเหล้า ถ้วยแก้วเจียรระไนมี ๒ ใบ ใบหนึ่งใส่น้ำธรรมดา อีกใบหนึ่งใส่น้ำเขียว พอทุกคนมีน้ำเขียวในถ้วยทั่วกันแล้ว ท่านประธานาธิบดีก็ใช้ชื่อไรต์ไม่ทันเคาะโต๊ะเบา ๆ แขกราว ๒๕๐ คน ซึ่งกำลังนั่งคุยกันตามสบายต่างก็หยุดพูด ตั้งท่าฟัง แล้วประธานาธิบดีก็ลุกขึ้นยืนพูดใจความโดยย่อว่า 'ตัวท่านและประชาชนชาวปากีสถาน มีความยินดีเป็นอย่างยิ่ง ที่ทั้งสองพระองค์เสด็จมาทรงเยือนปากีสถานครั้งนี้ เพราะนอกจากนำความปรีดาปราโมทย์มาพระราชทานแก่ชาวปากีสถานทั้งหมดแล้ว ยังทรงกระชับสัมพันธ์ไมตรีอันเก่าแก่ของประเทศทั้งสองของเราด้วย'

ต่อไปท่านประธานาธิบดีก็กล่าวถึงความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นของประเทศทั้งสองทาง ส.ป.อ. แล้วก็เลยไปถึงประเทศไทยและปากีสถานว่ามีความต้องการอย่างเดียวกัน คือ ต้องการสันติภาพและความเจริญของราษฎร ในโลกปัจจุบันนี้มีเหตุการณ์กระทบกระเทือนระหว่างประเทศต่อประเทศอยู่เสมอ ท่านประธานาธิบดีมีความยินดีที่จะทูลว่า ประเทศไทย-ปากีสถานไม่มีเหตุการณ์อันใดนอกจากความรู้สึกเคารพนับถือและความเข้าใจดีต่อกัน

ประเทศทั้งสองมีภาระหนักที่จะต้องกระทำคือการช่วยให้สภาพการกินอยู่ของราษฎรดีขึ้นทุกวิถีทาง ปากีสถานมีความสนใจที่จะเข้าร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศที่เป็นมิตรต่อกันเช่นประเทศไทย จึงได้ติดต่อขอเข้าร่วมกับการพัฒนาลุ่มแม่น้ำโขงที่ยูนิเซฟกำลังกระทำอยู่ ตอนสุดท้ายประธานาธิบดีขอให้แขกทุกคนลุกขึ้นดื่มถวายพระพร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถได้ทรงพระเจริญ และขอให้ชาวไทยจงมีความสุขความเจริญทั่วหน้า

เมื่อทุกคนลุกขึ้นยืนระวิงตรงระหว่างที่ดนตรีบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมีและดื่มน้ำเขียวถวายพระพรเสร็จแล้วก็นั่งลงตามเดิม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงลุกขึ้นพระราชทานพระราชดำรัสตอบ ใจความสั้น ๆ คือทรงขอบใจประธานาธิบดี และทรงขอให้ประธานาธิบดีช่วยแจ้งให้ราษฎรปากีสถานทราบด้วยว่าทรงพอพระราชหฤทัยและทรงขอบใจในการต้อนรับที่อบอุ่นเต็มไปด้วยน้ำใจอันดีของราษฎรที่แสดงต่อท่านทั้งสองพระองค์ตั้งแต่เสด็จพระราชดำเนินมาถึง ต่อไปก็ทรงยกย่องอารยธรรมอันเก่าแก่ของปากีสถาน ซึ่งดรัสเรียกว่าเป็น 'melting pot of great civilizations' และทรงชมเชยความสามารถของประธานาธิบดีในการนำประเทศให้รวมกันเป็นปึกแผ่น ทรงกล่าวถึงหมู่บ้านจัดสรรที่ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรมาในวันนี้ ทรงเน้นถึงความสัมพันธ์อันดีระหว่างปากีสถาน-ไทย ในที่สุดก็ทรงขอให้ทุกคนลุกขึ้นยืนดื่มให้พรประธานาธิบดีปากีสถานและประชาชนชาวปากีสถานให้มีความสุขความเจริญทั่วกัน

เมื่อจบเพลงสรรเสริญของปากีสถาน และดื่มน้ำเขียว (ซึ่งรสชาติเหมือนน้ำเขียวที่ใส่น้ำแข็งขูด) เสร็จแล้ว ทั้งสองพระองค์ ประธานาธิบดีและแขกทั้งปวงก็ประทับและนั่งลงเสวยและรับประทานของหวานอันมีชื่อในเมนูว่า 'Gateau Maize' ต่อ ตอนผลไม้ก็มีส้มคั้น ส้มธรรมดา แอปเปิล กล้วย แล้วจึงถึงกาแฟหรือชาเขียว อันชาเขียวหรือชาสด (Green tea) ของปากีสถานนี้ไม่เหมือนของญี่ปุ่นเลย ของที่นี่เมื่อดื่มครั้งแรกถึงสะดุ้งเพราะรสชาติประหลาดนี้ก็ไม่ถึงว่าจะเป็นน้ำชา คืออกรสขมก่อน แล้วกลืนแปลก ๆ ก็ตามมาจากหลัง เนื่องด้วยเขาใส่เครื่องเทศหลายชนิด เช่น กระวาน กานพลู ฯลฯ และคงจะมีชะเอมด้วยเล็กน้อย แต่เมื่อดื่มหลายครั้งเข้าจนเคยชินแล้วเลยชอบ รู้สึกว่าชุ่มคอดีระหว่างที่เสวยกาแฟหรือชาอยู่นั้นก็มีเสียงปี่สก๊อตดังมาแต่ไกล แล้วก็ใกล้เข้ามาทุกที ทหารกองใหญ่ราว ๔๐ คน ห่มผ้าดาสก๊อตยีนบรรเลงอยู่นอกชามิอานา คนตีกลองมีหนังสือห่มอีกชั้นหนึ่งด้วย ต่อมาเขาก็ส่งกองเล็กราว ๔ คน เดินแถวเข้ามาเป่าปี่รอบ ๆ โຕ้ะเสวย เสียงค่อนข้างดัง หูแทบจะลั่นเปรี๊ยะ พอเสวยเสร็จเสด็จลุกขึ้นจากโຕ้ะก็ทรงพระดำเนินไปทอดพระเนตรการแสดงของกองทหารนั้น ซึ่งย้ายที่ไปแสดงอยู่ทางสนามด้านโน้นของตึก มีการแปรขบวนขณะที่บรรเลง เป็นต้น เมื่อการแสดงเสร็จแล้วทั้งสอง

พระองค์ก็ตรัสกับแขกที่มาในงานซึ่งเอกอัครราชทูตไทยประจำปากีสถาน และเจ้ากรมพิธีการของเขานำเข้าเผ่าถวายตัว ภริยาทูตไทย ภริยาทูตปากีสถานประจำไทยและภริยาเจ้ากรมพิธีการเป็นผู้นำแขกฝ่ายในเข้าเฝ้าสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ส่วนประธานาธิบดีก็มีองครักษ์ของท่านเป็นผู้จัดการให้เช่นเดียวกัน แต่โดยมากท่านชอบจัดการของท่านเองเป็นต้นว่าเดินไปหาและไปเที่ยวคุยกับใคร ๆ ตามใจชอบ

แขกที่มาในคืนนี้ล้วนเป็นคนสำคัญของเมืองการาจี้ รวมทั้งพวกทูตานุทูตหลายสิบประเทศ ระหว่างที่สมเด็จพระบรมราชินีนาถกำลังตรัสอยู่กับแขกทีละคน หรือทีละคู่ตามแต่ที่เขานำเข้าเผ่าถวายตัว ก็มีผู้หญิงกลุ่มใหญ่เข้ามามุงรอบพระองค์พลางจ้องเป้งอย่างสนใจที่สุด ใครจะผ่านเข้าไปใกล้พระองค์ได้โดยยากเพราะกลุ่มรอบพระองค์หนาแน่นเข้าทุกที การจ้องเป้งแบบนี้มีผู้เล่าให้ฟังว่า เมื่อพระราชินีนาถเอลิซาเบธเสด็จมาเมื่อปีก่อนก็ไม่ทรงสบายพระทัยเลย แต่ผู้นั้นอธิบายให้ฟังว่าเป็นอุปนิสัยแต่ไหนแต่ไรมาของชาวปากีสถานทั้งผู้หญิงผู้ชาย คือถ้าเขาไม่สนใจ ไม่ชอบแล้ว เขาก็ไม่มามองตาเป้งเช่นนี้ให้เสียเวลาของเขา ถ้าพวกเราได้ท่องเที่ยวต่อไปในปากีสถานก็จะได้เห็นการจ้องเป้งแบบนี้ทั่วไปทุกหนทุกแห่ง

ครั้นได้เวลาประธานาธิบดีก็เชิญเสด็จขึ้น หลังจากที่ได้ทรงยืนที่เดิมมิห้วงดนตรีบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมีและเพลงสรรเสริญของปากีสถานอีกครั้งหนึ่งแล้ว เมื่อเสด็จขึ้นแล้วไม่นาน มองดูจากหน้าต่างก็เห็นเหล่าแขกที่ได้รับเชิญมาในงานต่างทยอยกันกลับ เจ้าหน้าที่ที่มาปิดกั้นชามิอานาไม่ให้คนจากข้างนอกเห็นว่าเขาทำอะไรกันนั้นนั้นก็พอจะเดาถูก จนดึกโขสวันหลังทำเนียบจึงปลดผู้คน แต่ไฟสีต่าง ๆ ที่ประดับสวนก็ยังเปิดอยู่ ไม่ทราบว่าจะปิดเมื่อไร เพราะเขานอนหลับไปเสียก่อน เป็นอันว่าจบเรื่องวันที่ ๒ ในการาจีแต่เพียงเท่านี้

วันที่ ๓ การาจี้

วันอังคาร วันที่ ๑๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

เช้าวันนี้หนังสือพิมพ์ปากีสถานภาษาอังกฤษทุกฉบับที่ได้เห็นลงข่าวและพระบรมฉายาลักษณ์เต็มไปหมด มีฉบับหนึ่ง ชื่อ 'เดลินิวส์' ไม่เพียงแต่ลงข่าวและพระบรมรูปยังแถมมีรูปคุณหลวงสุรณรงค์ สมุหราชองครักษ์ ทำหน้าที่แทนพระองค์ กำลังวางพวงมาลาที่หลุมฝังศพของ Quid-i-Azam 'บิดาของปากีสถาน' หรือ 'ผู้นำที่ยิ่งใหญ่' ท่านโมหหมัด อาลี จินนาห์ หนังสือพิมพ์ฉบับนั้นอธิบายว่าที่ไม่ได้จัดถวายให้เสด็จพระราชดำเนินเมื่อเช้าวันวานนี้ก็เพราะที่ฝังศพของท่าน 'บิดา' หรือ 'ผู้นำ' หรือ 'ผู้สถาปนาปากีสถาน' ยังก่อสร้างไม่เสร็จเรียบร้อย จะเสร็จก็ต่อเมื่อปลายปี ค.ศ. ๑๙๖๓ คือปลายปีหน้า

หนังสือพิมพ์ฉบับเดียวกันนี้ลงข่าวว่าเมื่อวานเกิดแผ่นดินไหวที่ราวัลพินดี (เมืองที่ครอบครัวประธานาธิบดีอยู่) และเมืองเคเวตต้า แต่ไม่มีผู้ใดเป็นอันตราย

หมายกำหนดการสำหรับการเสด็จพระราชดำเนินวันนี้มีหลายอย่าง เริ่มต้นแต่เช้า เรือออกไปจนกลางคืน ไม่ถวายเป็นเวลาให้ทรงได้พักผ่อนเลย พอเสร็จจากงานหนึ่งก็ต้องทรงเตรียมพระองค์เสด็จอีกงานหนึ่งทันที

พอ ๙.๓๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ก็เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรโรงงานทำแว่นตาซึ่งมีชื่อว่า Eastern Optical Industries อยู่ในตำบลที่เขาเรียก Sind Industrial Trading Estate ซึ่งต้องประทับรถยนต์พระที่นั่งออกนอกเมืองไปทางตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองการาจิปราว ๖ ไมล์ ณ ที่นี้เขาอวดของเขาว่าเป็นโรงงานทำแว่นตาใหญ่ที่สุดในทวีปเอเชีย มีเครื่องจักรทันสมัยจัดตั้งโดยวิศวกรชาวเยอรมัน สามารถผลิตแว่นตากกรอบพลาสติกและไม้พลาสติกได้ทุกแบบ ทุกขนาด และทุกสี แว่นตาจากโรงงานนี้ได้ส่งไปจำหน่ายทั่วประเทศปากีสถานตะวันตกและตะวันออก และกำลังตั้งต้นขยายงานเตรียมส่งไปขายประเทศต่าง ๆ ในตะวันออกไกลและประเทศบางประเทศในยุโรปด้วย เขาทูลเกล้าฯ ถวายแว่นตาดำแบบต่าง ๆ พระองค์ละหีบใหญ่

โรงงานทำแว่นตา 'Eastern Optical Industries'

ทรงมีพระราชดำรัสกับนายยาคุป
ผู้จัดการโรงงานทำกรอบแว่นตาที่ใหญ่ที่สุดในปากีสถาน

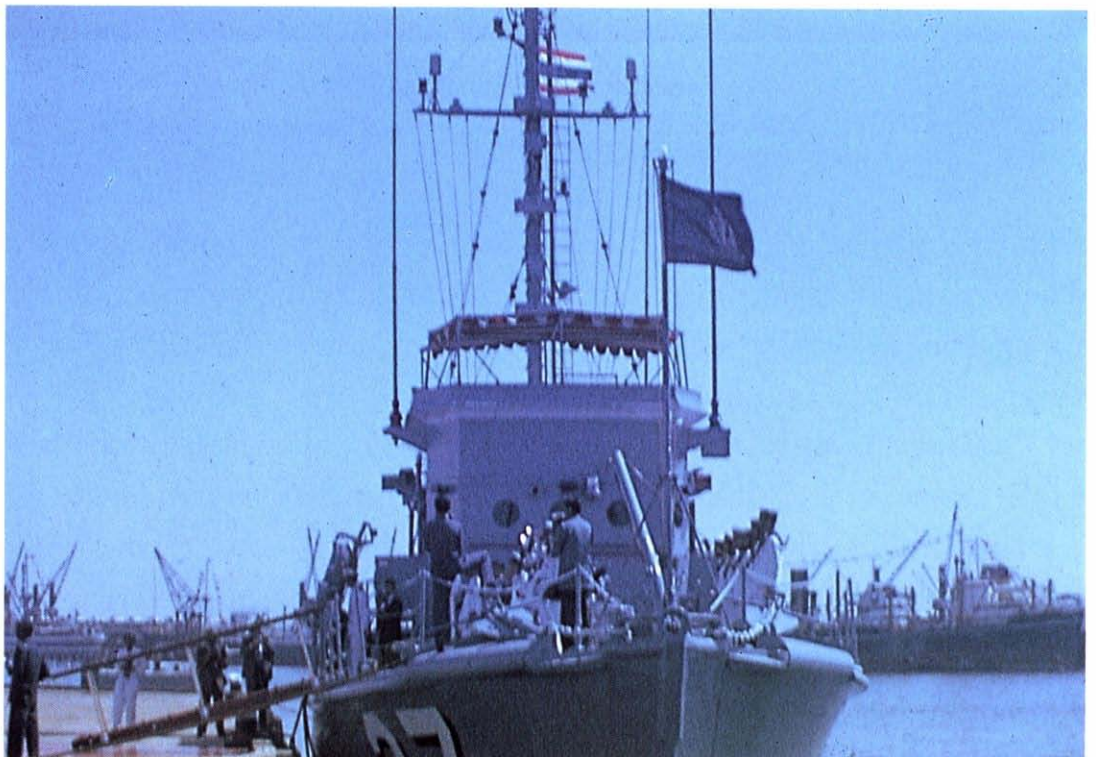
พวกตามเสด็จฝ่ายในก็ได้แว่นตาดำมีฝักพร้อมคนละ ๒ คู่ทุกคน ฝ่ายหน้าได้แจกคนละคู่เดียว ท่านราชทูตไทยประจำปากีสถานซึ่งใช้แว่นตาจากโรงงานนี้เป็นประจำ ได้กราบบังคมทูลภายหลังว่าแว่นตาของเขาที่มีคุณภาพดี ไม่แพ้ของใคร ๆ ไม่ได้ซ้กว่า ‘ใคร ๆ’ ของคุณหลวงภักธรวาที่หมายถึงใครแน่

ตอนเช้าวันนั้นภริยาทูตปากีสถานประจำเมืองเราซึ่งมีในหมายกำหนดการของเขา ซึ่งส่งมาให้ตามห้องแต่เช้าว่าจะต้องตามเสด็จหายไป ครั้นพบกันภายหลังถามว่าเหตุใดจึงหายไป ตอบว่าคิดว่าสมเด็จพระบรมราชินีนาถคงไม่เสด็จ ออกจะสงสัยจึงซ้กว่าเหตุใดจึงคิดเช่นนั้น ทรงมีพระราชเสาวนีย์กับเขาว่าจะไม่เสด็จอย่างนั้นหรือ ก็บอกว่าห้ามมิได้คิดเอาเองว่าคงไม่เสด็จ เพราะการทอดพระเนตรโรงงานไม่เห็นสนุก ไม่น่าเสด็จ ก็เลยไม่มาตามเสด็จ อดไม่ได้ก็เลยบอกให้เขาทราบอย่างอ่อนหวาน แต่เอาจริงเอาจังว่า สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงกระทำตามหมายกำหนดการเสมอ วันแต่จะทรงพระประชวร

ถ้าไม่สามารถจะเสด็จพระราชดำเนินได้จริง ๆ ก็จะไปรดเกล้าฯ ให้แจ้งทางกรมพิธีการทูต ทราบล่วงหน้า ที่จะทรงกระทำตามพระราชหฤทัย มีพระราชประสงค์จะเสด็จก็เสด็จ ไม่ทรงมีพระราชประสงค์ก็ไม่เสด็จ เช่นที่เขาคิดนี้ ยังไม่เคยเห็นปรากฏมาแต่ก่อนเลย เขาก็พยักหน้าและยิ้มอย่างหวานตอบ แต่ดวงตาออกจะมีแววเป็นสีมรกต เห็นท่าไม่ได้การ ก็ค่อย ๆ หลบไปเสียให้ห่าง ๆ ภายหลังสัมพันธไมตรีก็กลับดีตามเดิม เพราะพอเขาเอ่ยถึง แว่นตาก็รีบแจกต๋อไปให้เขาทันที ตนเองยอมไม่ได้รับแจกแว่นตาอยู่ผู้เดียวในกระบวนเสด็จ

เมื่อทอดพระเนตรการทำแว่นตาทั่วโรงงานแล้ว เขาก็เชิญเสด็จไปประทับที่ห้อง รับประทานอาหารกลางวันแล้ว ทูลเกล้าฯ ถวายเครื่องว่าง มีขนมเค้กกลิ่นน้ำนมแมวตามเคย แล้วก็น้ำหวาน และน้ำชา แผลงวันชุ่มไม้แพ้ววันก่อน พระราชทานหีบบุหรีเงินมีพระปรมาภิไธยแก่นาย Yaqoob ผู้จัดการใหญ่ไว้เป็นที่ระลึก แล้วก็เสด็จพระราชดำเนินกลับที่ประทับ

แต่พอ ๑๑ นาฬิกาครึ่ง คือพอเสด็จกลับจากโรงงานทำแว่นตาสักครู่ก็เสด็จ เยี่ยมกองทัพเรือของปากีสถาน ครั้งนี้ทรงมีท่านประธานาธิบดีโดยเสด็จด้วย สมเด็จพระบรมราชินีนาถประทับรถคันที่ ๒ กับรัฐมนตรีประจำพระองค์ เมื่อเสด็จ ถึงท่าเรือ ราชนาวิ ก็ทรงรับค่านับกับประธานาธิบดีแล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินลงเรือกวาดทุ่นระเบิด

ชื่อ P.N.S. Munsif พร้อมด้วยประธานาธิบดีและผู้ตามเสด็จทั้ง ๒ ฝ่าย ทรงยืนอยู่ที่ 'สะพาน' ของเรือพระที่นั่งขณะที่แล่นตรวจพล หรือ Naval Review ตามที่เขาเรียก คือทรงรับคำนับจากทหารเรือประจำเรือรบต่าง ๆ หลายสิบลำของปากีสถาน ซึ่งตบแต่งเรือด้วยธงไทย ธงปากีสถานและธงอื่นปลิวไสว จอดเรียงเป็นแถวอยู่ริมฝั่ง เรือพระที่นั่งแล่นผ่านกองเรือรบไปออกทะเลซึ่งเรียบริวกับแม่น้ำไปราวครึ่งชั่วโมง จนถึงเกาะเล็ก ๆ น้อย ๆ กลางทะเลซึ่งแห่งไม่มีพฤษชาติขึ้นจนหย่อมเดียวแล้วก็กลับเรือ แล่นกลับทางเก่า

วันนั้นเสวยพระกระยาหารกลางวันซึ่งแม่ทัพเรือ พลเรือตรี เอ. อาร์. คาน เลี้ยงถวายเป็นพระเกียรติยศที่สโมสรทหารเรือเรียกว่า P.N. Dockyard Mess ที่ท่าเรือราชนาวิทางด้านตะวันตก ตรงสวนหลังสโมสรริมน้ำ ได้ขามืออานอันกว้างใหญ่ ระหว่างที่เสวยวงดุริยางค์ทหารเรือบรรเลงเพลงต่าง ๆ ถวาย มีเพลงพระราชนิพนธ์ ๒ เพลง คือ Magic Beams และสายฝน แม่ทัพกราบบังคมทูลถามว่าจิงหะเพลงทั้ง ๒ ถูกหรือไม่ ทรงติว่าเข้าไปหน่อย แม่ทัพจึงสั่งให้เล่นถวายใหม่เพื่อแก้ตัวอีกครั้งให้จิงหะเร็วขึ้น เพลงอื่นก็มีโอเวอเชอของกุโน วอลทส์ของฟรันซ์เลอร์และเพลงจากเซาท์แปซิฟิก เป็นต้น อากาศร้อนระอุ แต่แปลกที่เหงื่อไม่ออก แต่อึดอัดรำคาญยิ่งนัก

เมื่อเสวยเสร็จแม่ทัพเรือก็น้อมเกล้าฯ ถวายโล่มีตรากองทัพเรือไว้เป็นที่ระลึก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานหีบบุหรีถมมีพระปรมาภิไธยแก่แม่ทัพ สมเด็จพระบรมราชินีนาถพระราชทานแหวนนพเก้าแก่ภริยาแม่ทัพ หลังจากนั้นไม่นานก็เสด็จพระราชดำเนินกลับพร้อมด้วยประธานาธิบดี

ก่อนบ่าย ๕ โมงครึ่ง เจ้าหน้าที่กรมพิธีการทูตก็จัดให้ผู้ตามเสด็จขึ้นรถล່วงหน้าไปที่ Frere Hall Gardens ก่อน เพื่อไปในงานที่ราษฎรกราราจิจจัดถวายเป็นพระเกียรติยศ เรียกว่า Citizens' Reception ซึ่งมีผู้มาในงานถึง ๘,๐๐๐ คน นั่งคอยอยู่กลางสนามอันกว้างใหญ่ของสถานที่แห่งนั้น

ตัวแฟรฮอลล์เองเป็นตึกฝรั่งแบบกอธิคสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งกล่าวง่าย ๆ ว่า เป็นตึกสมัยควีนวิกตอเรีย สร้างเมื่อ ค.ศ. ๑๘๖๕ หรือ พ.ศ. ๒๔๐๘ เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่เซอร์บาร์ทัลแฟร เทคนตริชของอังกฤษเมื่อครั้งกระโน้น เมื่อครั้งอังกฤษปกครองเคยใช้แฟรฮอลล์นี้เป็นศาลาเทศบาล ปัจจุบันใช้เป็นพิพิธภัณฑสถาน งานที่มีในวันนี้ใช้แต่เพียงสวนของแฟรฮอลล์ ไม่มีโอกาสได้เข้าไปภายในตึก จึงอธิบายไม่ถูกว่าเป็นอย่างไร

พอบ่าย ๕ โมงครึ่งเศษไม่กี่นาทีก็ได้เวลาเสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยประธานาธิบดี ทรงพระราชดำเนินตามพรมใหญ่ปูติดต่อกันเป็นสิบ ๆ ผืนจากประตูใหญ่ริมถนนจนถึงกลางสวนซึ่งมีศาลากลม ๆ^(๑) ตั้งสูงเด่นอยู่ ศาลานี้มีหลังคาแต่ไม่มีฝา รูปร่าง

(๑)ฝรั่งเรียก Pavilion ภาษาพื้นเมืองเรียก Baradari

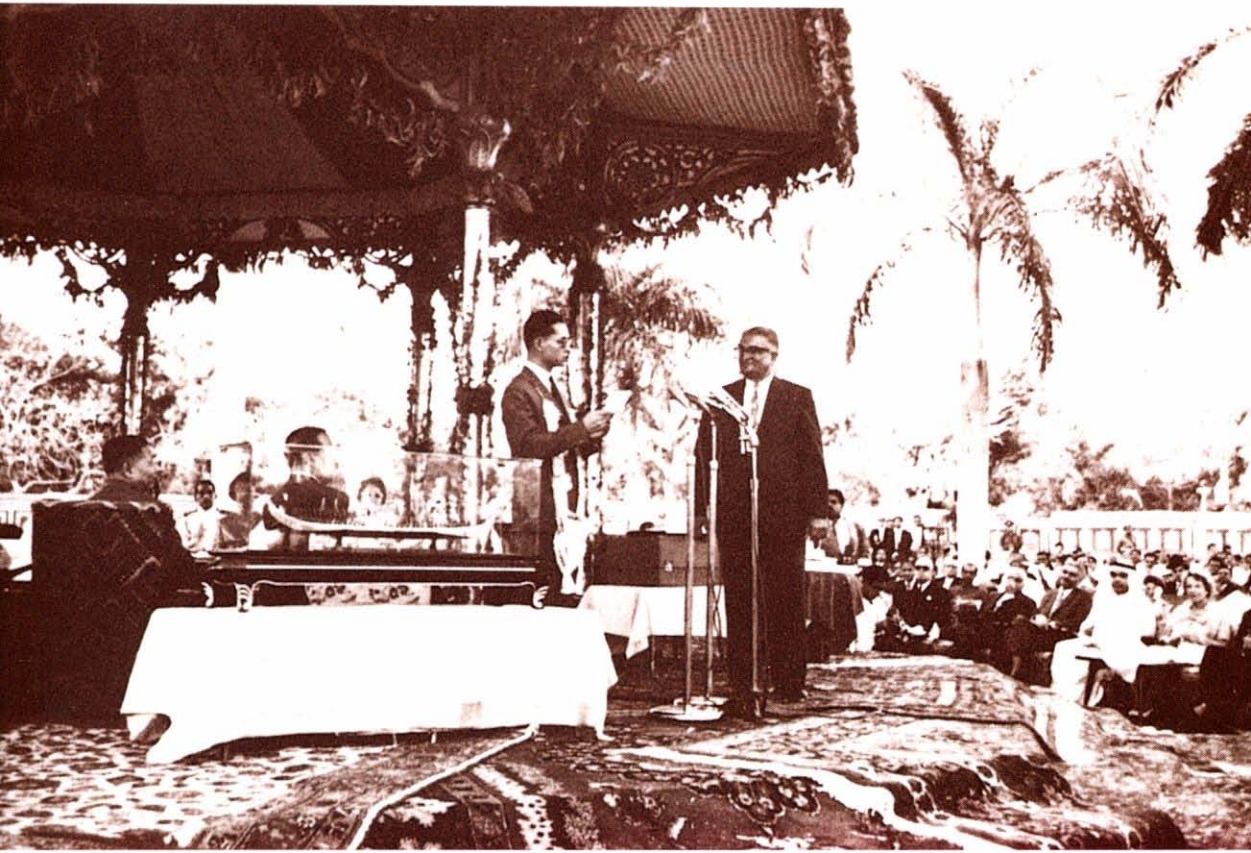

แฟรฮอลล์ (Frere Hall)

เหมือนกระโจมแตรครั้งโบราณ โลง มีเสาห่าง ๆ ในศาลานั้นมีคนสำคัญของเมืองการาจี เช่น รัฐมนตรีต่างประเทศของเขาและภริยา รัฐมนตรีอื่น ๆ และภริยา ภริยาแม่ทัพ ราชทูตไทย ราชทูตปากีสถานและภริยา รองนายกเทศมนตรีและคนอื่น ๆ คอยอยู่ก่อนแล้ว พวกเราที่ตามเสด็จทางราชการมาถึงก่อนเวลาเสด็จนิดหน่อยก็ขึ้นไปนั่งบนนี้ ๔ คน คนอื่น ๆ และแขกทั้งปวงเป็นพัน ๆ นั่งอยู่บนเก้าอี้ซึ่งตั้งอยู่รอบศาลา ตอนแรกพอเสด็จพระราชดำเนินไปถึง เขาก็เชิญเสด็จไปประทับที่เก้าอี้ยาวตรงกลางศาลาแล้วถวายพระสุธารส ตาทุกคู่ก็จ้องเบ่งขึ้นมาดูทั้งสองพระองค์ บางคนส่องกล้องมอง ระหว่างที่เสวย แผลงวันชุมนุมตอมขนมเต็มตามเคย เมื่อเสวยเสร็จพิธีก็เริ่มต้น ตอนแรกมีพระครุมาอ่าน ไก่ห่านหน้าเครื่องขยายเสียง ผู้หญิงมุสลิมทุกคนต่างตั้งสาหรืจากบ่าขึ้นคลุมศีรษะ แต่บางคนก็ยังนั่งไขว่ห้างกระดิกขาตามสบายทั้ง ๆ ที่คลุมศีรษะ ซึ่งถือกันว่าเป็นกิริยาสุภาพเรียบร้อย ต่อมารองนายกเทศมนตรี ชื่อ ฮาบิบุลลาห์ ก็ลุกขึ้นจากที่นั่ง นำพวงมาลาสีทอง เงินไปสวมถวายทั้งสองพระองค์ยังที่ประทับ แล้วจึงเดินไปที่เครื่องขยายเสียง กล่าวคำกราบบังคมทูลต้อนรับเป็นภาษาอูร์ดู ใจความว่าชาวการาจีมีความยินดีเพียงไรที่ได้ต้อนรับ

บรรยากาศงานรับรองซึ่งราษฎรเมืองการากิจัดถวายเป็นพระเกียรติ
ณ สวนของแฟรฮอลล์

ในงานต้อนรับเสด็จซึ่งนายกรัฐมนตรี และราษฎรชาวการาจีจัดถวาย
ทรงมีพระราชดำรัสตอบนายกรัฐมนตรีต่อหน้าประชาชนราว ๘,๐๐๐ คน ที่มาเฝ้า

เสด็จ แล้วก็เอ่ยถึงความสัมพันธ์อันดีระหว่างไทย-ปากีสถานตามเคย ตอนหลังมีการชมเชยประธานาธิบดีอายุปขานที่มีสายตาไกล นำประเทศเดินก้าวไปข้างหน้าตั้งแต่เข้ายึดอำนาจรัฐบาลเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นต้นมา การที่คนไม่เข้าใจภาษาอูร์ดูเข้าใจคำกราบบังคมทูลต้อนรับ สามารถเล่าต่อเป็นเรื่องได้เช่นนี้ก็เพราะก่อนที่รองนายกรัฐมนตรีลุกขึ้นไปที่เครื่องขยายเสียง มีผู้นำแผ่นคำแปลคำกราบบังคมทูลเป็นภาษาอังกฤษมาทูลเกล้าฯ ถวายและแจกแก่ชาวต่างประเทศ จึงสามารถอ่านตามไปได้โดยสะดวก

เมื่อทรงมีพระราชดำรัสตอบขอใบใจประชาชนชาวการากีที่ถวายการต้อนรับเสด็จด้วยอภยศอันเป็นไมตรี และทรงมีพระราชดำรัสต่อไปว่า ความสัมพันธ์และความเข้าใจกันระหว่างปากีสถาน-ไทยควรเป็นตัวอย่างอันดีที่ประเทศอื่นในโลกน่าจะเอาอย่าง ฯลฯ ทรงรับของที่เขาน้อมเกล้าฯ ถวายในนามของประชาชนชาวการากี และพระราชทานเรือหงษ์จำลองไว้เป็นที่ระลึกแล้ว รวดย่าคำครั่งก็เสด็จพระราชดำเนินกลับที่ประทับพร้อมด้วยประธานาธิบดี

คืนนั้นตอน ๒ ทุ่มครึ่งก็พระราชทานเลี้ยงเป็นเกียรติแก่ประธานาธิบดีตรงสนามหลังได้ขามิอานาอย่างวันวาน ท่านราชทูตไทยว่าแขกที่ได้รับพระมหากรุณาเชิญมาวันนี้มีมากกว่าเมื่อคืนก่อน ๓๐ คน คือมี ๒๘๐ คน แต่หนังสือพิมพ์ที่ได้อ่านเมื่อเช้ากล่าวว่ามีแขก ๓๐๐ คน ท่านราชทูตไทยคงจะทราบรายละเอียดดีกว่าหนังสือพิมพ์เป็นแน่ งานคืนนั้นออกจะคล้ายคืนก่อน นอกจากพอเสด็จออกก็ไม่มีกรรมาชนนำแขกเข้าเฝ้า เสด็จพระราชดำเนินลงไปเสวยเครื่องดื่มและทรงปนเปกับแขกที่สนามราวครึ่งชั่วโมงก่อนเสวยโต๊ะเสวยอยู่กลางขามิอานาอย่างคืนก่อน มีผู้ร่วมโต๊ะเสวยรวมทั้งสิ้น ๒๔ คน แขกอื่นซึ่งเข้าเฝ้าแล้วเมื่อก่อนประทับโต๊ะเสวยต่างก็นั่งที่โต๊ะเล็กรอบๆ มีบุปไฟให้ตามเคย ตอนที่ทรงยกถ้วยแก้วทรงดื่มพระราชทานพรประธานาธิบดี และโปรดเกล้าฯ ให้แขกทั้งหลายลุกขึ้นยืนดื่มให้แก่ประธานาธิบดี น้ำในถ้วยเป็นสีเหลืองไม่ใช่เขียว แต่รสชาติก็คล้ายกันกับวันก่อน เมื่อเสวยเสร็จเสด็จฯ ลุกจากโต๊ะก็มีกองทหารกองใหญ่เป่าปี่สก็อตห่มผ้าดาสก็อต แสดงถวายทอดพระเนตรตรงสนามด้านโน้นของดีกอย่างเดิม แต่ที่แปลกจากคืนก่อนก็คือโปรดเกล้าฯ ให้มีการแสดงฟ้อนให้ประธานาธิบดีและแขกทั้งหลายดูโดยผู้ตามเสด็จฝ่ายใน ๒ คน คือ หม่อมหลวงนราวดีและหม่อมราชวงศ์เบญจวรรณ ซึ่งไม่ได้เตรียมการณล่วงหน้าแต่อย่างใดเลย เล็บก็ไม่ได้เตรียมมาด้วย พอทั้ง ๒ คนได้ทราบว่าจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ฟ้อนก็ซ้อมคำวันนั้นเอง ก่อนและระหว่างที่แต่งตัวจะมางานพอเสวยเสร็จทั้ง ๒ คนก็ออกแสดงเลย มีดนตรีไทยเล่นเพลงลาวดวงเดือนประกอบด้วยมีใครไปหากลองแขกมาได้อันหนึ่งก็ให้ชูปาสน์ ชูโต มหาดเล็กเป็นผู้ตีให้จังหวะ มีนักร้อง

๒ คน คือคุณศรีศักดิ์ สุจริตธรรม ราชองค์กร์ทหารอากาศร้องคู่กับ วรณี ยรรยง หรือแป้ว ช่างทำพระเกศา ซึ่งไม่ชำนาญแต่การทำพระเกศาอย่างเดียว ร้องเพลงเสียงหวานไพเราะยิ่งนักด้วย เสียแต่ตอนแรกเสียงสั้นไปหน่อยด้วยความประหม่า และกลองให้จังหวะก็ตีดังบ้างไม่ดังบ้างเข้ามาทางเครื่องขยายเสียง แต่กระนั้นก็พอน่าได้เป็นอย่างดีทั้ง ๆ ที่นักฟ้อนยิ้มกับผู้ดูพลาง อดไม่ไหวก็หันไปทำตาเขียวกับกลองเสียทีหนึ่ง แล้วก็ยิ้มกับคนดูพลาง ฟ้อนต่อไปไม่ว่ากลองจะดังหรือไม่ เป็นที่ตื่นเต้นชอบใจแก่เหล่าคนดูเป็นอันมาก เมื่อฟ้อนเสร็จต่างก็ตบมือให้กันเกรียวกราว ประธานาธิบดีถึงกับเดินตรงเข้าไปหาหญิงสาวทั้งสองนั้น จับมือแสดงความขบใจที่อุตส่าห์ฟ้อนให้ดูให้ท่านได้มีโอกาสเห็นศิลปะไทยบ้าง

หลังจากนั้นไม่นานประธานาธิบดีก็เชิญเสด็จขึ้น เมื่อส่งเสด็จแล้วพวกเรต่างก็กลับที่พักเพื่อเตรียมตัวจัดของสำหรับตามเสด็จเมืองเปชาวะวันรุ่งขึ้น

วันที่ ๔ การเสด็จฯ เมืองเปชาวะทางเรือบิน

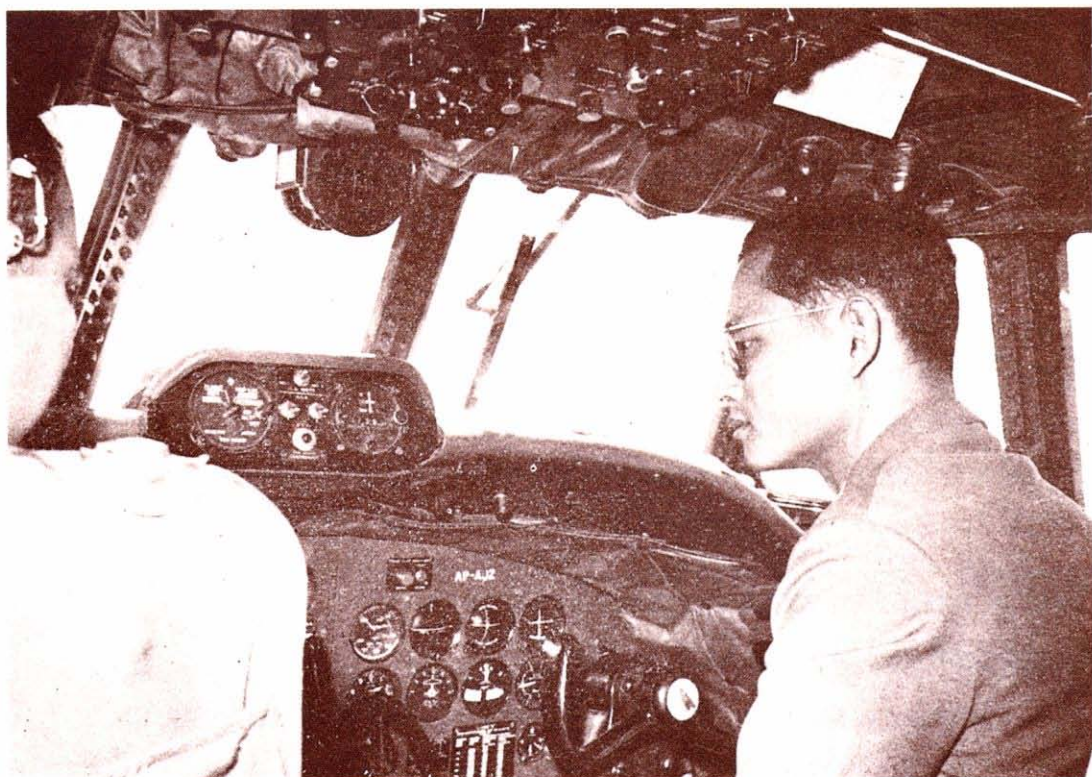
วันพุธ วันที่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๐๕

วันรุ่งขึ้นตั้งแต่ราว ๙ นาฬิกา เสด็จพระราชดำเนินไปยังสนามบินกับประธานาธิบดี เมื่อทรงลาประธานาธิบดีและผู้ไปส่งเสด็จทั้งปวงแล้วก็เสด็จขึ้นเรือบินพระที่นั่งซึ่งรัฐบาลปากีสถานจัดถวายเป็นพิเศษ พร้อมด้วยผู้ตามเสด็จทั้ง ๒ ฝ่าย มีภริยาเจ้ากรมพิธีการกระทรวงต่างประเทศมิสซิสเชกซ์ (ชื่อเดียวกับรัฐมนตรีประจำพระองค์ แต่ไม่ได้เกี่ยวข้องกัน รัฐมนตรีเป็นชาวปัญจาบ มีสเตอร์และมิสซิสเชกซ์เป็นชาวสินด์) ซึ่งเมื่อแรกว่าจะรับเสด็จอยู่เพียงที่การาจีเท่านั้น แต่เปลี่ยนใจเป็นตามเสด็จไปด้วยทุกแห่งเช่นเดียวกับสามี และทูตปากีสถานประจำเมืองเราและภริยา

เรือบินพระที่นั่งออกเมื่อ ๙.๑๕ นาที ราวเที่ยงเสด็จฯ ถึงเมืองเปชาวะ^(๑) หรือเรียกอย่างสมัยกรีกครั้งอเล็กซานเดอร์มหาราชาว่า 'Pushkalavati' บางแห่งก็สะกดว่า 'Pushkaravati' และสมัยต่อมาว่า 'Parushapura' เรียกอย่างไทยดูเหมือนจะเป็น 'ปุชกราวดี' และ 'ปุชษปุระ' หรือ 'บุชษบุรี' อันเป็นเมืองหลวงของแคว้นคันธารราชรัฐแต่ครั้งโบราณกาล เมืองปุชกราวดีหรือปุชษปุระเปลี่ยนนามใหม่เป็นเปชาวะ แปลว่าเมืองหน้าด่านเมื่อครั้งจักรพรรดิอักบาร์ (ค.ศ. ๑๕๕๕-๑๖๐๕) คือเมื่อสามร้อยปีเศษมานี้เอง แต่ในหนังสือที่รัฐบาลปากีสถานแจกบอกว่าเปชาวะแปลว่า 'craftsmen' ซึ่งมีความเห็นส่วนตัวว่าไม่เข้าที่เท่าหนังสืออื่นที่แปลว่าเมืองหน้าด่าน

เมืองเปชาวะ (ปุชกราวดี ปุชษปุระหรือบุชษบุรีอย่างไทย ๆ) และบริเวณใกล้เคียง

(๑) Peshawar

ประทับกับกัปตันในเรือบินพระที่นั่งระหว่างทางเสด็จพระราชดำเนินจาก
การาจี-เปชวาระ

เป็นเมืองของชาวปาทาน^(๑) ซึ่งเรามักเรียกว่า ‘แขกปาทาน’ หรือ ‘แขกขาว’ ชาวปาทานนี้ชื่อหนึ่งก็คืออัฟฆานนั่นเอง แบ่งแยกออกเป็นเผ่าต่างๆ หลายสิบเผ่า ถ้าจะเล่าให้ละเอียดก็เห็นจะต้องเขียนหนังสืออีกทั้งเล่ม คือจะต้องตั้งต้นเรื่องตั้งแต่ ๒,๐๐๐ ปีเศษเป็นต้นมาจนเลยทีเดียว ในที่นี้จะเพียงพยายามเล่าให้ผู้อ่านได้ทราบเรื่องราวพอเป็นเค้า และนึกเห็นภาพการอยู่กินของชาวปาทานเท่าที่ได้ทอดพระเนตรเห็นในระยะ ๒-๓ วันที่ประทับอยู่ที่เมืองของเขาเท่านั้นเอง

เมื่อเสด็จลงที่สนามบินเมืองเปชวาระ ผู้สำเร็จราชการเมืองปากีสถานตะวันตกมาต้อนรับ ผู้สำเร็จราชการปากีสถานตะวันตกนี้เขาเรียกว่า Governor of West Pakistan แต่รู้สึกว่าจะเรียกอย่างไทยๆ ว่า ‘เจ้าเมือง’ หรือ ‘ข้าหลวง’ ก็ดูจะไม่เหมาะ เพราะท่านผู้นี้มีอำนาจกว่าเจ้าเมืองธรรมดา ปกครองราษฎรอยู่ถึง ๔๒ ล้าน ๙ แสนคน ผู้สำเร็จราชการร่างสูงใหญ่เกือบ ๗ ฟุต มีหนวดโง้ง ๒ ข้าง สวมเทอบันสีขาวยาวทั้งใหญ่ทั้งสูงแบบแปลกกว่า

(๑)Pathan

ณ สนามบินเปชาวะเมื่อเสด็จ ถึง
ผู้สำเร็จราชการปากีสถานตะวันตกเดินทางซ้ายพระหัตถ์

ของใคร ๆ ที่เคยเห็นมา ยืนร่างสูงใหญ่เด่นเป็นสง่าเห็นชัดกว่าพวกที่มาจับเสด็จที่สนามบินทั้งหมด เมื่อตนเองเข้าเฝ้ารับเสด็จแล้วก็เป็นผู้นำคนสำคัญอื่น ๆ เข้าเฝ้าถวายตัว มีแม่ทัพอากาศของปากีสถานและภริยาเป็นต้น ส่วนภริยาของท่านผู้สำเร็จราชการเองไม่ได้มาแท้ที่จริงที่สนามบินวันนั้นมีสตรีมารับเสด็จไม่กี่คน

เมื่อทรงเสด็จจากพิธีรับเสด็จที่สนามบินแล้วก็ประทับรถยนต์พระที่นั่งคู่กับผู้สำเร็จราชการ สมเด็จพระบรมราชินีนาถประทับกับรัฐมนตรีประจำพระองค์เสด็จยาตราแห่เข้าเมืองเปชาวะ

ตามทางจากสนามบินไปทำเนียบรัฐบาลอันเป็นที่ประทับ มีชาวเมืองมายืนดูอยู่สองข้างทางอย่างล้นหลาม หน้าตาคาลัยฝรั่งมากกว่าชาวปากีสถานที่เรารู้จักตามธรรมดา ผมสีอ่อน ตาเป็นสีฟ้าบ้าง น้ำตาลอ่อนบ้างแก่บ้าง เป็นผู้ชายราว ๙๘ เปอร์เซ็นต์ พวกผู้หญิงมักยืนห่างจากผู้ชายและคลุมศีรษะปิดหน้า ตรงตามีผ้าเจาะเป็นรูเล็ก ๆ เย็บติดกับผ้าผืนใหญ่ปิด ไม่สามารถมองเห็นหน้าตาของเขาได้เลย บางทีก็เห็นเด่นที่เดินได้

สีดาบ้าง สีตุน ๆ คือชาวไม่สะอาดบ้าง ชาวสะอาดบ้าง เคลื่อนอยู่ข้างถนน ถ้ามได้ความว่าเป็นคนไม่ใช่เต็นท์ คือ พวกผู้หญิงที่ซ่อนหน้าไม่ให้ใครเห็นนอกจากสามี เขาเรียกผู้ที่ปิดหมดทั้งตัวนี้ว่า Burqa ได้ทราบในวันนั้นเองว่าชาวปทานนี้หวงผู้หญิงของเขานักหนา ถ้าทราบภรรยาของตนไปพูดจากับผู้ชายคนใดไซ้ร้ ชายผู้นั้นอาจเคราะห์ร้ายโทษถึงถูกเชือดคอกก็ได้ เหตุการณ์ชนิดนี้มักปรากฏอยู่เสมอจนทุกวันนี้

บ้านของชาวเมืองเท่าที่ได้เห็นสองข้างทางก็ประหลาด คือเมื่อที่ร้อยก็พันปีมาแล้ว เขาเคยอยู่กันอย่างไร ในปัจจุบันก็ยังอยู่กันอย่างนั้นไม่มีการเปลี่ยนแปลงตามกาลสมัย บ้านของเขามักเป็นกำแพงดินสูงคือทำด้วยโคลนผสมกับฟางก่อขึ้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมบ้าง สี่เหลี่ยมผืนผ้าบ้าง มองดูจากข้างนอกไม่เห็นว่าเป็นรูปร่างเป็นอย่างไร เห็นแต่กำแพงสูงอย่างเดียว แต่ก็พอจะเดาได้ว่าคงก่อด้วยดินเช่นเดียวกับกำแพง ไม่ว่าบ้านคนมีคนจนมีกำแพงดินสูงกันทั้งนั้น บางที่ที่ตรงกำแพงก็มีรูและถ้าสังเกตดูดี ๆ ก็จะมีลูกนัยน์ตาของไครมองออกมาจากรูเหล่านั้น ถ้ามได้ความว่าเป็นตาของพวกผู้หญิงอยากเห็นทั้งสองพระองค์ตามทางตบแต่งด้วยธงทิวปลิวไสว มีประตูดุชตั้งระยะห่าง ๆ ดิดตรงไทย-ปากีสถาน เขียนว่า

สตรีเมืองเปชวาเซซึ่งคอยเฝ้าอยู่ ๒ ข้างทางมักรวมกลุ่มอยู่กับเด็ก ไกลจากพวกผู้ชาย

Welcome บ้าง มีแต่พระนามเฉย ๆ บ้าง Zinderbad บ้าง บางแห่งก็มีธงไทยแต่มีคำให้พร
ประธานาธิบดีของเขา บางแห่งก็เขียนว่า Pak-Thai Friendship บางแห่งก็ตกแต่งด้วย
แพรพรรณสีต่าง ๆ ด้วยพรมงาม ๆ ของเปอร์เซีย พรมโบคาร่า พรมอัฟฆานิสถานและ
พรมทำที่นี้เอง มีเสียงโห่ร้องไปตลอดทางที่เสด็จพระราชดำเนิน พวกหนุ่ม ๆ พอเห็น
พระองค์สมเด็จพระบรมราชินีนาถเข้าก็ตาค้าง บางคนถึงกับตบอกผาง ๆ ทำเป็นลมไปก็มี
อาการไม่สู้ดีต่าง ๆ เมื่อเสด็จฯ เลียบไป บางคนก็โปรยกลีบดอกไม้ถวาย ก่อนถึงที่ประทับได้
เห็นนักเรียนผู้หญิงกลุ่มหนึ่ง คงจะเป็นบุตรของพวกที่ทันสมัยหน่อย นอกจากพวกนี้
ผู้หญิงที่ได้เห็นระหว่างทางเห็นมีแต่พวกปิดหน้าหรือเดินท่เดินได้ทั้งนั้น

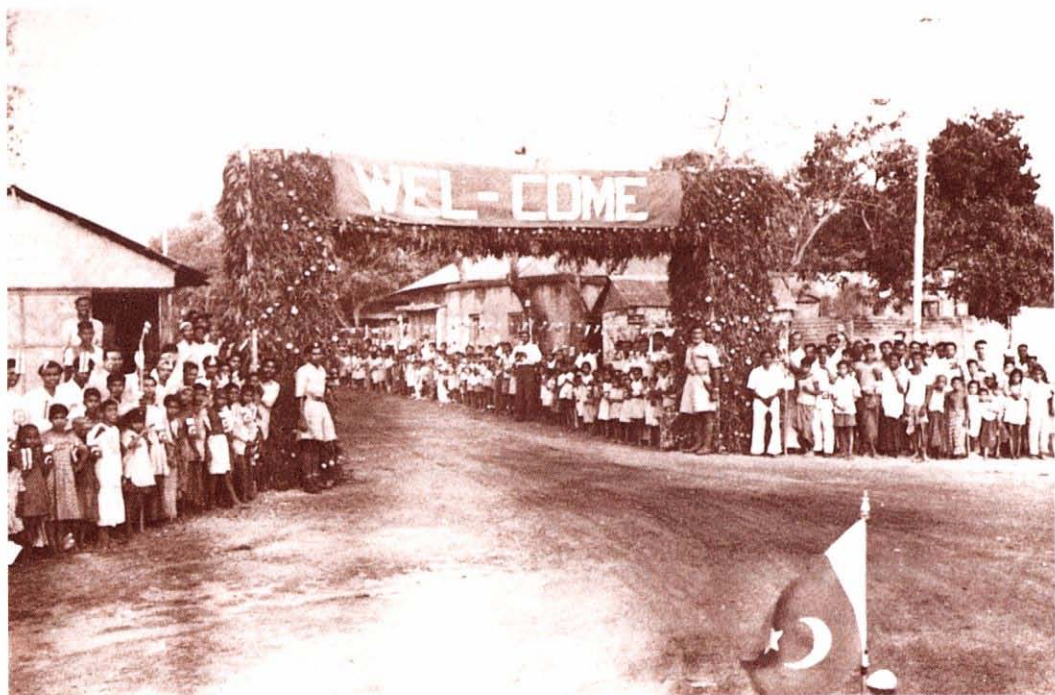
เมื่อได้ตามเสด็จมาถึงเมืองของชาวปทาน ก็ได้ถือโอกาสได้ถามและศึกษาเรื่อง
ของชาวปทานจากหนังสือหลายเล่ม เรื่องที่ดีที่สุดเห็นจะได้แก่เรื่องชื่อ The Pathans ของ
เซอร์โอลิฟแคโร ผู้เป็นเจ้าของเปชวาระระหว่างอังกฤษปกครอง และเป็นผู้ที่ได้เคยอยู่
ร่วมกับชาวปทานมากกว่าครึ่งชีวิต ท่านผู้นี้ได้อธิบายถึงชาวปทานไว้ว่า อันที่จริงแล้วประวัติ
ที่แท้จริงเกี่ยวกับพวกปทานไม่เคยได้เปิดเผยออกมาอย่างแจ่มแจ้งเลย มีบันทึกประจำปี
ของเผ่าบางเผ่าบ้าง มีนิยาย มีนิทานปรัมปราบ้าง... แต่กระนั้นพวกปทานที่อยู่ใฝ่ภูเขา
หน้าด่านทางตะวันตกเฉียงเหนือมาได้เป็นเวลาหลายร้อยปี ก็ยังไม่ใคร่ทราบเรื่องราว
ของตนเองดีนัก เพราะไม่มีผู้บันทึกเรื่องราวของพวกเขไว้โดยละเอียดให้ปะติดปะต่อกัน
ไม่ว่าจะเป็นชาวปทานเอง หรือผู้หนึ่งผู้ใดที่ผ่านมาระหว่างรอบศตวรรษต่าง ๆ ก็ดี

เซอร์โอลิฟแคโรอธิบายต่อไปมีใจความโดยย่อว่า เมื่อลองสำรวจชนเผ่าปทานมา
ตั้งแต่ต้น ก็พอจะเห็นความแตกต่างระหว่างเผ่าที่อยู่บนที่ราบและเผ่าที่อยู่บนภูเขาได้
พวกที่อยู่ในที่ราบเป็นผู้ที่อยู่มาก่อนและมีสิทธิที่จะใช้ชื่อว่าเป็นพวกอัฟฆาน แต่พวกนี้เอง
ก็จำแนกออกเป็น :-

๑. พวกอัฟฆานตะวันตก ซึ่งแยกออกอีกเป็นเผ่าใหญ่ คือ Abdalis ซึ่งในปัจจุบัน
เรียกว่า Durranis และเผ่า Ghaljis แล้วก็ยังแบ่งออกเป็นเผ่าย่อยอีกหลายสิบเผ่า

๒. พวกอัฟฆานตะวันออกซึ่งแยกออกเป็นเผ่า Yuzufzais, Mohmand, Khakhai,
Ghoriah และอื่น ๆ อีกหลายสิบเผ่าย่อยเช่น Shinwari เป็นต้น

พวกอัฟฆานตะวันตกมีอิทธิพลของเปอร์เซียอยู่มากจนกระทั่งภาษา ส่วนพวก
อัฟฆานตะวันออกเอียงไปทางพวกโมกุลหรือมุกลมากกว่า เพราะจักรวรรดิโมกุลแผ่
อาณาเขตตั้งแต่เดห์ลี เปชวาระตลอดไปจนถึงกาบูล เซอร์โอลิฟกล่าวหาว่าชาวปทานทั้งสอง
พวกนี้มีความหมายดั้งเดิม สมควรที่จะเรียกตนเองว่าเป็นพวกอัฟฆานยิ่งกว่าชาวเมือง
ที่อยู่ในประเทศอัฟฆานิสถานปัจจุบัน ซึ่งตั้งขึ้นเป็นประเทศเมื่อ ค.ศ. ๑๗๔๗ หรือ
พ.ศ. ๒๒๙๐ มาที่นี้เอง .

สมเด็จพระหัตถ์ทรงถ่ายชุมรับเสด็จก่อนถึงเมืองเปชาวะ

สมเด็จพระหัตถ์ทรงถ่ายราษฎร ๒ ข้างทางซึ่งกำลังโปรยกลีบดอกไม้ถวาย

ส่วนชาวพาทานซึ่งตั้งภูมิลำเนาอยู่บนภูเขา เป็นชาวเขาที่เฝ้าหน้าด่านตะวันตกเฉียงเหนืออยู่นั้น เซอร์โอล์ฟว่ามีได้เป็นอัฟฆานโดยตรง แต่เป็นเผ่าใหญ่เรียกว่า Karlanri ซึ่งแยกออกเป็นเผ่าย่อยอีกหลายสิบเผ่า มีชื่อต่าง ๆ กันเช่นเผ่า Afridi, Khatak, Orakzai, Bangash, Wazir, Mahsud เป็นต้น เผ่าเหล่านี้ยังแบ่งออกเป็นเผ่าย่อยเล็กลงไปอีกหลายสิบเผ่า ภาษาของชนพวกนี้ใช้ภาษาเดียวกันหมดคือภาษาปักตูซึ่งเสียงหนัก และปักษุซึ่งเสียงเบา (หมายความว่าเสียงที่ guttural และไม่ guttural หนัก) ผู้ที่พูดภาษาปักตูมักตัดผมสั้นหรือโกนศีรษะเลย ส่วนพวกที่พูดภาษาปักษุมักเห็นได้ด้วยการไว้ผมยาวลงมาสองข้างหู ถ้าพวกผมยาวเป็นเผ่า Khatak มักหวีและมัดผมยาวข้างหูของตนไว้เรียบร้อย ถ้าเป็นเผ่า Mahsud หรือ Wazir มักปล่อยให้หยิก ๆ ยุ่ง ๆ

คำว่า Pathan นี้มาจากภาษาอินเดียแปลว่าผู้พูดภาษา Pakhtu หรือ Pashtu อันที่จริงเป็นคำที่ชาวต่างประเทศเรียกเขา ส่วนเขาเรียกตัวเขาเองว่า Pashtun

ผู้สำเร็จราชการปากีสถานตะวันตกนี้เองก็เป็นชาวพาทานหัวหน้าเผ่า Niazi ซึ่งเป็นเผ่าย่อยของเผ่า Ghaljis คือพวกอัฟฆานตะวันตกตามที่กล่าวมาแล้วนั้น เผ่า Ghaljis เข้ามาตั้งรกรากอยู่สองข้างลุ่มแม่น้ำสินธุตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ ถึง ๑๖ เป็นต้นมา อยู่แถวเมือง Kalabagh แคว้น Mianwali ทางใต้ของเมืองเปชวาระจนกระทั่งทุกวันนี้ หัวหน้าผู้สำเร็จราชการเองมียศเป็น Malik เป็นหัวหน้าเผ่า คือเป็นบุตรชายคนโตของหัวหน้าเผ่าคนก่อน มีนามเต็มว่า Malik Amir Mohammad Khan หัวหน้าสูงใหญ่มีหนวดโง้งทำทางน่าเกรงขาม ดูผาด ๆ รู้สึกว่าหน้าตาน่ากลัว แต่พอได้รู้จัก ได้พูดคุยด้วยแล้วจึงทราบว่าเป็นใจดีเป็นที่สุด มีอารมณ์ขันด้วย หัวหน้าสูงใหญ่จนกระทั่งเมื่อผู้ใดจะพูดด้วยแต่ละครั้งมักต้องเงยหน้าจนคอตั้งบ่า แต่ท่านกลับเห็นว่าหัวหน้าเล็ก กล่าวอยู่เสมอว่าหัวหน้าเดียดินเดียวถ้าเทียบกับลูกบ้านของท่านบางคนในเมืองกาละบัคส์

ทั้ง ๆ ที่ผู้สำเร็จราชการรำเรียนมาจากเมืองอังกฤษ พูดอังกฤษเก่งไม่แพ้ฝรั่ง แต่ก็ยังถือขนบธรรมเนียมของชาวพาทานไว้อย่างเคร่งครัด เช่นภริยาของท่านก็คลุมหน้าอยู่แต่ภายในบ้าน ไม่มีใครแม้แต่องค์กร์ของท่านเคยได้เห็น สตรีอื่น (นอกจากครอบครัว) ก็ไม่เคยได้เห็น อยู่ประจำแต่ที่บ้านที่เมืองกาละบัคส์ไม่เคยมาเมืองหลวง คือเมืองละฮอร์หรือเปชวาระที่สามมีปกครองอยู่ให้ใครได้รู้จักเลย

ชาวพาทานนี้โดยทั่วไปว่ากันว่าเป็นพวกที่ถือโชคลางและต้องขอใช้คำว่า fanatical มาก ทุกคนถือศาสนาอิสลาม และถือว่าต้องรักษาไว้ซึ่งสังฆะ ๓ ประการอันมีชื่อว่า ปักตุนวาลี คือ

๑. นานาวาโต คือยอมให้ผู้ร้ายมาอาศัยหลบภัย
๒. เมลมัสติอา ต้อนรับแขกอย่างเต็มใจแม้ศัตรูตัวร้าย

๓. บาตัล คือล้างการเสียเกียรติด้วยโลหิต

อันสัจจะ ๓ ประการที่ชาวพทานถืออย่างเคร่งครัดนี้ ทำความลำบากใจแก่ผู้ปกครองเป็นอันมาก ประการที่ ๑ ทำให้ไม่มีวันจับผู้ร้ายได้ในแคว้นนี้ ประการที่ ๒ ค่อยยังชั่วหน่อย แต่ถ้าศัตรูตัวร้ายมาอาศัยอยู่ในบ้านก็ปรนนิบัติ เลี้ยงดูรับใช้เป็นอย่างดี อาหารมีเท่าไรก็ให้รับประทานก่อนตน ต่อเหลือแล้วตนจึงรับประทาน แต่พอออกพ้นประตูบ้านไปก้าวเดียวก็เลิกเมลมัสติอา ศัตรูนั้นมักถูกฆ่าตายหน้าประตูบ้านนั่นเอง

ส่วนประการสุดท้ายก็เป็นสาเหตุให้เกิดฆ่าฟัน กันอยู่เสมอ แม้แต่เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่นเรื่องแย่งที่ดินกัน เรื่องเงินหรือเรื่องผู้หญิง แต่โดยมากฆ่าฟันกันระหว่างเผ่าต่อเผ่า ซึ่งต้องแก้แค้นกันไปมาไม่มีที่สิ้นสุด ไม่ใช่ระหว่างคนในเผ่าเดียวกัน ถ้าเกิดเรื่องฆ่ากันภายในเผ่าเดียวกันไซ้ร้ ไม่ถือว่าเป็นบาตัล มักถือว่าเป็นการฆ่ากันอย่างผู้ร้ายธรรมดา เป็นบาปและมีโทษหนักถ้าถูกจับได้ ตรงกันข้ามถ้าฆ่ากันเพราะบาตัลเป็นเหตุแล้วดูเหมือนจะได้บุญ

เมื่อได้เล่าถึงชาวพทานซึ่งเป็นพลเมืองของแคว้นที่เสด็จพระราชดำเนินมาเยือนในวันนี้พอเป็นสังเขปแล้ว ก็จะขอย้อนกลับไปเล่าถึงเรื่องที่เกี่ยวข้องแก่ทั้งสองพระองค์ต่อไป

ทำเนียบรัฐบาล ที่ประทับแรม

‘ทำเนียบรัฐบาล’ เมืองเปชาวะซึ่งทางรัฐบาลปากีสถานตะวันตกจัดถวายเป็นที่ประทับนั้นเป็นตึกเดี่ยว ๆ ชั้นเดียว ทาสีขาว ไม่สูงใหญ่นัก ข้างนอกติดไฟสีเขียวสีแดงเป็นระนาบราวกับเฉลิม ประดับไฟเป็นธงไทย ธงปากีสถาน ผู้ตามเสด็จทางราชการ ๕ คน มหาดเล็ก ข้าหลวงและองครักษ์ปากีสถาน นายเรืออากาศเอกอะซิชเท่านั้นที่อยู่ประทับนอกนั้นอยู่โฮเต็ลชื่อ Dean’s Hotel ส่วนตัวผู้สำเร็จราชการเองมิได้อยู่ทำเนียบรัฐบาลของท่าน กลับไปอยู่บ้านพักรัฐบาล ร่วมกับรัฐมนตรีประจำพระองค์ ทูตปากีสถานประจำไทยกับภริยา และเจ้ากรมพิธีการกับภริยา อันอยู่ไม่ไกลจากทำเนียบรัฐบาลนัก

อากาศที่เมืองนี้ได้เย็นว่าสุดขีดทั้ง ๒ ททาง ถ้าเป็นหน้าหนาวก็ถึงหิมะตก ถ้าเป็นหน้าร้อนก็ร้อนจนทำอะไรไม่ถูก พรอทขึ้นกว่าร้อยไปมาก แต่เวลาที่เสด็จ มานี้เป็นต้นฤดูใบไม้ผลิของเขา อากาศจึงกำลังสบาย ค่อนข้างเย็นไม่ถึงกับหนาวนอกจากตอนกลางคืน

สวนของทำเนียบเป็นสวนแบบอังกฤษ สนามกว้าง หญ้าเรียบเขียวชอุ่ม ปลูกดอกแพนซีสีเหลืองกับม่วงแปลงใหญ่ไว้กลางสนาม ขอบเป็นดอกแพนซีสีขาว ออกดอกเต็มทุกสีตัดกับสีเขียวสดของหญ้าเห็นสะดุดตาแต่ไกล ทางมุมสนามทางด้านโน้นก็มีแปลงดอกพล็อกซ์เป็นวงกลมกว้างสีแดงแปร๊ด ส่วนทางใกล้ตึกก็มีลำธารน้ำไหลระหว่างก้อนหิน

ฝีพระหัตถ์ทรงถ่ายสมเด็จพระบรมราชินีนาถ กำลังทอดพระเนตร
ชุ่มกุหลาบเลื้อยสีเหลืองในสวนของทำเนียบรัฐบาล เมืองเปชาวะ

ผีพระหัตถ์ทรงถ่ายสมเด็จพระบรมราชินีนาถ
กำลังทอดพระเนตรดอกแพนซีสีต่างๆ ในสวนของท่าเนียบ เมืองเปชาวะ

ก้อนใหญ่หน่อยอยู่ใต้ต้นไม้ใหญ่ ทำคล้ายสวนธรรมชาติ มีต้นมะลิออกดอกสีเหลืองจ้อยเต็มไปทั้งต้นอยู่ไม่ห่างนัก กิ่งหนึ่ง ๆ มีดอกดกมาก คือราว ๕๐-๖๐ ดอก แต่กลิ่นอายแทบไม่มี แปลกที่ไม่ยักหอมอย่างมะลิเมืองเรา ดอกพุทธรักษาของเขาก็สีเหลือง ถ้ามเขาว่าเรียก ดอกอะไรเขาก็บอกว่าเรียกว่า ‘แจสมิน’ ทั้งมะลิทั้งพุทธรักษา มีต้นโพธิ์ต้นใหญ่ กิ่งก้านสาขา ปลูกไว้ไม่ไกลจากต้นสนอย่างเมืองหนาวนัก มีนกนานาพันธุ์อาศัยอยู่ ส่งเสียงร้องได้ยินแต่ไกล แล้วก็ที่ดินพีชต้นใหญ่กำลังออกดอกเต็มเป็นสีชมพูแจ๊ดหรือเรียกอย่างสมัยใหม่ว่าช็อกกิ้งฟังก์ ไม่มีใบเลย มองดูไกล ๆ ราวกับไม่ใช่ดอกไม้จริง ๆ

เมื่อผู้สำเร็จราชการซึ่งมาส่งเสด็จถึงที่ประทับกลับไปแล้ว ก็เสวยพระกระยาหารกลางวันอันประกอบด้วยแพะและแกะตามเคยในห้องส่วนพระองค์ พวกตามเสด็จต่างก็แยกย้ายไปตามที่อยู่ของแต่ละคน แต่พอบ่าย ๔ โมง ๔๕ นาที ผู้สำเร็จราชการก็มาคอยตามเสด็จไปทอดพระเนตรเขื่อนกันน้ำ ชื่อว่า Warsak Dam ซึ่งต้องประทับรถยนต์พระที่นั่ง ออกนอกเมืองไปราว ๑๕ ไมล์ ตามทางทอดพระเนตรเห็นนาปลูกข้าวสาาลี กำแพงดินอันเป็นบ้านคน ผุงสัตว์ เป็นต้น

เขื่อนวอซก (Warsak)

เขื่อนวอซกที่เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรในตอนปลายวันนี้มีมูลค่าถึง ๖๐ ล้านดอลลาร์ เป็นแผนการโคลัมโบ เมื่อเสร็จแล้วจะสามารถส่งกระแสไฟได้ถึง ๑๖๐,๐๐๐ กิโลวัตต์ และยังสามารถปล่อยน้ำไปเลี้ยงเรือกสวนไร่นาได้ถึงแสนสองหมื่น เอเคอร์ เวลานี้เขื่อนสร้างจนสำเร็จแล้ว สูงใหญ่กันแม่น้ำกาบูลอยู่ โรงไฟฟ้าก็ใกล้จะเสร็จ เต็มที่ เมื่อทอดพระเนตรทั่วเขาก็เชิญเสด็จไปที่ห้องใหญ่ ภายในบริเวณโรงไฟฟ้า เสดวย พระสุธาร่วมกับเจ้าหน้าที่ชาวปากีสถานและวิศวกรชาวแคนาดา ๒-๓ คน และภริยา

ทรงฉายร่วมกับผู้ตามเสด็จทอดพระเนตรเขื่อนสำคัญ
ของปากีสถานตะวันตก

(ห่ม紗หรี) ที่ประจำอยู่ ณ ที่นั้น แผลกที่ไม่มีแมลงวัน เลยออกจะเหงาหงอยไม่ต้องมีท่าที่ต่าง ๆ เวลารับประทานขนมอย่างเคย เห็นจะเป็นเพราะที่นี้ยังเป็นป่าอยู่ห่างไกลบ้านเมือง กระจม้งแมลงวันจึงยังไม่ชุม

รวาย่าคำเศษเสด็จ กลับที่ประทับ

คืนนั้นพอ ๒ ห่มครึ่งก็เสด็จ ออกพร้อมด้วยผู้สำเร็จราชการ ในงานเลี้ยงถวาย เป็นพระเกียรติยศ ณ ห้องรับประทานอาหารของทำเนียบรัฐบาลอันเป็นที่ประทับนั่นเอง มีแขกราว ๒๐๐ คน โต๊ะเสวยซึ่งอยู่ทางด้านหนึ่งของห้องริมผ้านั่งได้เพียง ๒๑ คนเท่านั้น แยกอีกราว ๑๘๐ คนถือจานมาแบ่งอาหารที่โต๊ะกลางห้อง แล้วก็ยืนรับประทานกันอยู่ภายในห้องนั้น มีโต๊ะเล็ก ๆ และเก้าอี้วางไว้ให้ไม่กี่ตัว พวกผู้หญิงที่ไวหน้อยรีบไปแย่งนั่ง ผู้ใดที่มัวชักช้าก็ต้องยืนรับประทาน ผู้ที่รับประทานบุฟเฟ่ห์ส่วนมากไม่ชอบใช้ส้อมช้อนที่เขาวางเรียงไว้ให้ใกล้งาน ชอบรับประทานด้วยมือ บางคนอธิบายให้เราฟังว่าจะให้อร่อยถึงใจต้องรับประทานอย่างนี้ อาหารของเขาแต่ละอย่างก็ไม่ซ้ำแห่ง ๆ เสียด้วย เมื่อรับประทานเสร็จไม่มีที่ล้างมือ ก็เช็ดกับผ้าเช็ดมือ บางคนไม่มีผ้าเช็ดมือก็เห็นเดินมาเช็ดที่มุมผ้าปูโต๊ะกลางห้องในห้องเสวยนั่นเอง

รายการพระกระยาหารที่โต๊ะเสวยคืนวันนั้น เป็นเครื่องฝรั่ง ๓ อย่าง แล้วจึงถึงอาหารพื้นเมือง มีนามดังต่อไปนี้

Naranj Polao

Murgh Qorma

Aloo Gosht

Tikka Kabab

Seekh Kabab

Roghni

พระกระยาหารพื้นเมืองที่เสวยคืนนั้น ถ้าจะอธิบายอย่างไทย ๆ แบบชาวบ้านก็เห็นจะต้องว่ามีข้าวผัดก็หมกแกะ (หรือแพะ) แกงกะหรี่ไก่ เนื้อแกะ (หรือแพะ) สับปั้นกลม ๆ ปนกับมันฝรั่งทอดก็จันแฉิม ช่างในมีไส้เป็นไข่ต้มแข็งครึ่งลูก ต่อไปก็มีเนื้อแกะ (หรือแพะ) ชิ้นไม่ใหญ่นักเสียบไม้สลับกับตับแกะ (หรือแพะ) แล้วอย่างอย่างบาบิคิว แล้วก็มิโรตัวอย่างหนา คือใส่แป้งเชื้อให้ฟูแล้วเข้าเตาอบ รสชาติคล้ายขนมปังแต่หนักท้องกว่า ชิ้นนี้ดเดียวก็อึด หลังจากนั้นก็มีขนมเรียกว่าอิตาเลียนครีม ทำด้วยนมแพะหวานฉ่ำไปด้วยน้ำตาล มีกลิ่นน้านมแมวหอมพอประมาณ

คืนนั้นมีสตรีปากีสถานที่มียศเป็น ‘เลดีเซอร์’ คนหนึ่ง ซึ่งเป็นมารดาของรัฐมนตรีต่างประเทศและพลตรีอัลตาฟคาเตียร์ ท่าน ‘เลดีเซอร์’ ผู้นี้มีอายุแล้ว แต่ยังคงระชุ่มกระชวย

เห็นเรียกกันว่า 'Lady Sir Abdul Qadir' อีกคนหนึ่งเป็นเลดีเฉย ๆ ภริยาพลโทเคมาล สตรี ปากีสถานที่เป็นภริยาคนอื่น ๆ เห็นเรียกว่า 'เบกุม' ทั้งนี้

เมื่อเสวยเสร็จ คือหลังจากที่ผู้สำเร็จราชการได้เชิญชวนให้แขกทั้งหลายดื่มถวาย พระพรและทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทุกคนยืนขึ้นดื่มให้พรประธานาธิบดีแล้ว (ซึ่งแขก ส่วนใหญ่ก็ยืนอยู่ตลอดเวลา เพราะไม่เห็นมีเก้าอี้ให้นั่ง) ผู้สำเร็จราชการ (ซึ่งตอนนี้ไม่ได้ สวมเทอบันมโหฬารอย่างตอนกลางวัน แต่สวมหมวกขนแกะสีดำธรรมดาเช่นคนอื่น ๆ) ก็เชิญเสด็จฯ ไปประทับที่เฉลียงมีกระจกปิดตลอดด้านเพื่อกันหนาว ซึ่งอยู่ตรงกับสนาม ด้านหลังของทำเนียบ เพื่อทอดพระเนตรการแสดงของนักรบเหล่าชาวเขาซึ่งในสูจิบัตร เขียนว่า 'Khattak Dance' (คำนี้หนังสือทั่วไปที่เห็น ๆ สะกดว่า Khatak) อันเป็น 'War Dance' ของชาวเขาเผ่า Khatak และ Khost แสดงถวายที่สนามกลางแจ้ง

ผู้เดิน 'วอด้านซ์' ถวายคืนนี้ล้วนเป็นชาวเขาเผ่า Khatak, Khost และ Mahsud แท้ ๆ ซึ่งเป็นพลทหารประจำกรมอยู่แถวบริเวณเมืองนี้ สองรายการแรกเขารำดาบเป็นมันปลาบ เดินตามจังหวะกลองซึ่งเร็วเข้า เร็วเข้าทุกที เดี่ยวหมุนตัวยังกับลูกข่าง เป็นต้น พวกที่เดิน คงจะเป็นพวกที่พูดภาษาปัฐดูเพราะเห็นผมยาวปลิวไปปลิวมา ด้วยเขาสะบัดหน้าไป ทางโน้นทางนี้ตลอดเวลา ดาของเขาลูกโพลงหน้าดู ดาบกระทบกับแสงไฟฉายที่ส่อง เป็นประกายน่าเกรงขาม ระเบียบของเขานี้ดูแล้วออกจะใจเต้นแรงกว่าธรรมดาด้วยความ หวาดหวั่น เดินเสร็จผู้แสดงคงร้อนและเหนื่อยหอบทั้ง ๆ ที่อากาศหนาว ส่วนรายการ สุดท้ายยิ่งดูเดือดหนักขึ้น เป็นระเบียบของเผ่ามาห์ซุด ทุกคนถือปืนยาวออกมาเดินตาม จังหวะกลอง สะบัดศิระชะอย่างแรงตลอดเวลาที่เดิน น่ากลัวคอเคล็ด ผมยาวกระจ่ายไป ทางโน้นที ทางนี้ที หน้าดู ตาตมึงทึ่ง แล้วยังแถมยิงปืนปัง ๆ ขึ้นไปบนท้องฟ้าเพื่อขู่ขวัญ ศัตรูจนเสียงสนั่นหวั่นไหว ประกายไฟจากปืนยาว ๔๐-๕๐ กระบอก คือเท่ากับจำนวน คนเดินแนว ๆ เข้าตาคนดู แดมแก้วหูคนดูก็แทบลั่นเปรี๊ยะ ๆ ความแรงของปืนกระเทือน จนกระจกหน้าต่างสั่น เลดีเซอร์อับดุลซึ่งนั่งใกล้กันแล้วครั้งหนึ่งเคยดูระบำมาห์ซุดนี้ ตอนยิงปืนกระจกหน้าต่างแตกหมดทุกบาน โชคดีที่คืนนั้นกระจกไม่แตกกระจาย คน โบราณไทย ๆ คงจะว่าเป็นเพราะพระบารมีปกเกล้าฯ

เมื่อทอดพระเนตร 'วอด้านซ์' ทั้ง ๓ รายการเสร็จแล้วสักครู่ก็เสด็จฯ ขึ้น ผู้สำเร็จ ราชการไปส่งเสด็จถึงหน้าห้องประทับตามเคยแล้วกลับกับรัฐมนตรีฯ

อากาศที่เมืองนี้กลางคืนหนาวกว่าตอนกลางวันมาก เห็นจะเป็นเพราะตอนกลางวัน มีแดดเลยรู้สึกไม่ร้อนไม่หนาว กำลังสบาย พอแดดรั่มก็เย็นเยือกขึ้นมาทันที ยิ่งดึกก็ ยิ่งหนาว โชคดีที่ในห้องพักมีเตาผิง ได้ยินว่าเมื่อเดือนเศษมานี้เองหิมะยังตกอยู่ แต่อีกสัก เดือนต่อจากหน้านี้ไปอากาศก็จะร้อนระอุจนทนแทบไม่ไหว

วันที่ ๕ เมษายน เสด็จพระราชดำเนินไคเบอร์พาสส์ลันดิโคดัล

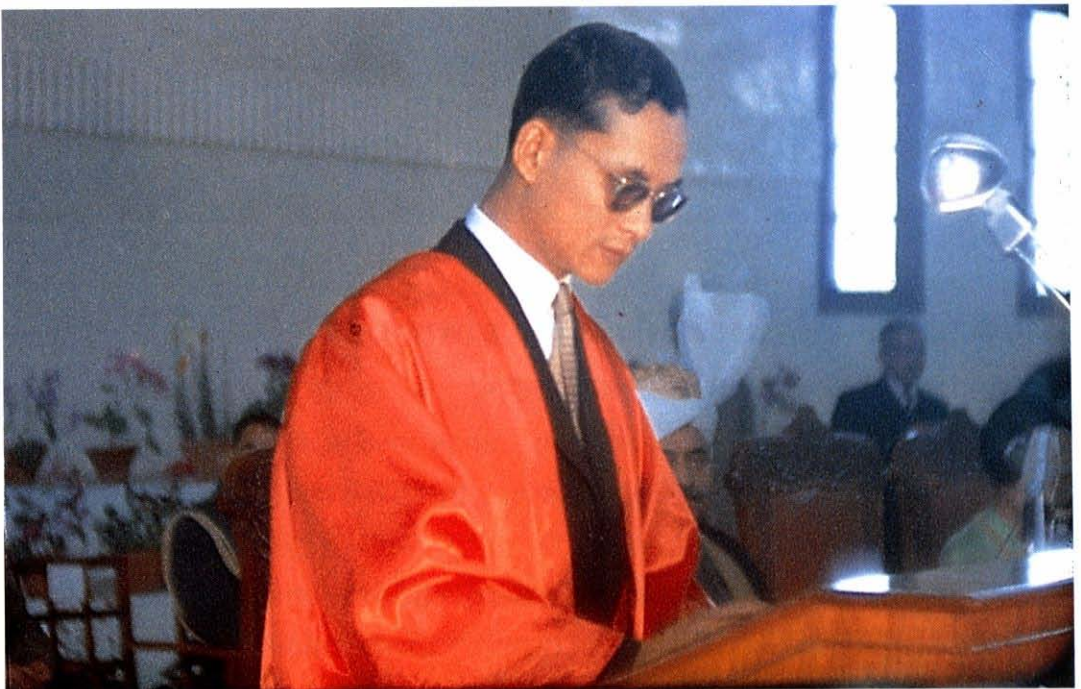
วันพฤหัสบดี วันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

วันนี้เสด็จออกตั้งแต่ ๙ นาฬิกาเศษ เสด็จฯ ตรงไปยังมหาวิทยาลัยเปชาวะ ในพิธีถวายปริญญาเกิตติมศักดิ์ดุษฎีบัณฑิตทางกฎหมาย ซึ่งทางมหาวิทยาลัยถวายในมหาสมาคม

มหาวิทยาลัยเปชาวะนี้เป็นมหาวิทยาลัยที่ใหม่ที่สุดแห่งหนึ่งในปากีสถาน ทั้งๆ ที่เมืองเปชาวะเป็นเมืองที่มีชื่อว่าโบราณที่สุดแห่งหนึ่ง มหาวิทยาลัยตั้งขึ้นเมื่อ ค.ศ. ๑๙๕๐ คือ พ.ศ. ๒๔๙๓ มานี้เอง สถานศึกษาต่างๆ ของเปชาวะขึ้นแก่มหาวิทยาลัยนี้ทั้งสิ้น คือตั้งแต่ชั้นมูลไปจนถึงชั้นสูงสุด รวมทั้งโรงเรียนสตรี วิทยาลัยอิสลามียะ โรงเรียนช่างกล วิทยาลัยแพทย์และกฎหมาย เป็นต้น มหาวิทยาลัยเองก็สอนวิชาหลายแขนง เช่นอักษรศาสตร์ วิทยาศาสตร์ กฎหมาย วิศวกรรมศาสตร์ วิชาเทคนิค วิชาศาสนาหรือเทอโอโลยี วิชาครู เป็นต้น

เมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปถึงมหาวิทยาลัย นักศึกษาจำนวนพันๆ คอยอยู่ในห้องประชุมแล้ว เขาให้พวกตามเสด็จเข้าไปคอยในห้องประชุมกับคนอื่น ๆ ก่อน สักครู่หนึ่ง

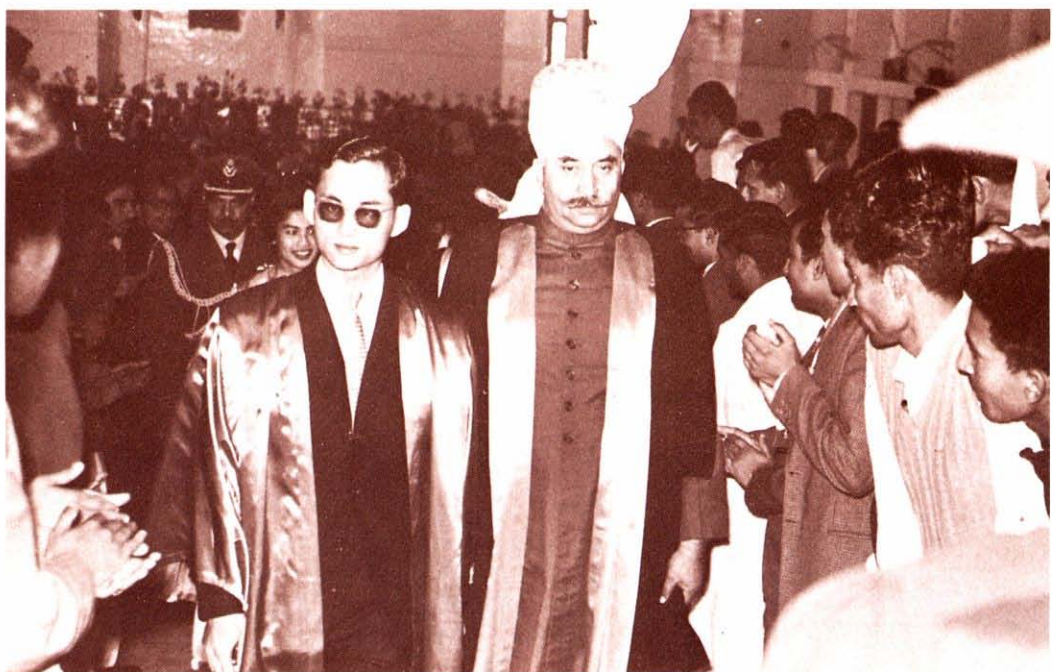
ต่อมาพวกศาสตราจารย์และอาจารย์ต่าง ๆ ล้วนสวมเสื้อคลุมเดินท่าทางเคร่งขรึมก็นำ ขบวนเสด็จเข้ามาพร้อมด้วยผู้สำเร็จราชการ คนในท้องประชุมซึ่งหนังสือพิมพ์วันรุ่งขึ้น ลงข่าวว่าไม่ต่ำกว่าหมื่นคน (เท็จจริงอยู่กับหนังสือพิมพ์ฉบับนั้น) ต่างก็ปรบมือถวาย ตลอดเวลาที่ขบวนเสด็จเข้าประตูห้องประชุมมาจนเสด็จ ผ่านขึ้นไปประทับตรงกลางเวที หน้าคนทั้งปวง เมื่อกระทำพิธีทูลเกล้าฯ ถวายปริญญาเสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้า อยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสตอบใจความย่อ ๆ ว่า ทรงพอพระราชหฤทัยในการแสดงความ เป็นมิตรไมตรีของมหาวิทยาลัยเปชวาระที่ถวายปริญญาดุษฎีบัณฑิต ทั้งนี้ เป็นการถวาย พระเกียรติอย่างสูงแก่พระองค์ท่านและแก่เมืองไทย เพราะมหาวิทยาลัยเปชวาระมีพื้นเพ และมีกำเนิดมาจากเมืองซึ่งมีอารยธรรมเก่าแก่ เคยเป็นแหล่งการศึกษามาตั้งแต่ครั้ง พุทธกาล เป็นเมืองเอกของแคว้นคันธารราชรัฐ ฯลฯ

เมื่อพระราชดำรัสจบแล้ว คนทั้งปวงในที่ประชุมก็ลุกขึ้นยืนปรบมือถวายเสียงสนั่น พระราชทานโล่เงินมีพระปรมาภิไธยเป็นที่ระลึกแก่มหาวิทยาลัยแล้ว ก็เสด็จพระราชดำเนิน ออกจากห้องประชุมท่ามกลางเสียงตบมือดังลั่นเป็นครั้งที่ ๓ ไปประทับรถยนต์พระที่นั่ง ตรงไปยังที่รับรองได้ซาไมอานาใกล้กับตึกแห่งหนึ่งภายในบริเวณมหาวิทยาลัย ซึ่งเขาจัดงาน รับรองถวาย มีน้ำชา ขนม ถ้วยมัน ๆ ฯลฯ เมื่อเสวยและทรงมีพระราชปฏิสันถารกับแขก ที่มาในงานรับรองแล้ว ก็เสด็จ ขึ้นรถพระที่นั่งกับผู้สำเร็จราชการ สมเด็จพระบรม

ผู้สำเร็จราชการปาเกีสถานตะวันตกกำลังทูลเกล้าฯ ถวายปริญญา
ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ทางกฎหมาย ณ ห้องประชุมมหาวิทยาลัยเปชาวะ

เสด็จฯ คู่กับผู้สำเร็จราชการผ่านนิสิตทั้งปวง เมื่อเสร็จพิธีถวายปริญญาแล้ว

ราชินีนาถกับรัฐมนตรีประจำพระองค์ เสด็จพระราชดำเนินต่อไปตามหมายกำหนดการประจำวันนั้น

เมื่อรถพระที่นั่งแล่นออกจากบริเวณมหาวิทยาลัย ต้องไปช้ามากเพราะนิสิต (เห็นแต่ผู้ชายล้วน) คอยเฝ้าอยู่สองข้างทางเสด็จพระราชดำเนินเนืองแน่น พอเสด็จฯ ผ่านก็วิ่งไปคอยดักทางโน้นทางนี้เพื่อเฝ้าอีกอยู่รำไป จากมหาวิทยาลัยรถพระที่นั่งแล่นตรงไปยังทางบนเขาที่จะไปไคเบอร์พาสส์ อันเป็นช่องเขาสำคัญ มีชื่อเสียงมากกว่าสองพันปี เพราะเป็นทางผ่านจากตะวันออกกลางมายังชมพูทวีป คืออินเดียและปากีสถานปัจจุบัน ชาวปากีสถานอ้างว่ายังมีช่องเขาใดในโลกที่จะสำคัญเท่าไคเบอร์พาสส์ ไม่มีช่องเขาแห่งใดที่จะมีเรื่องราวทางประวัติศาสตร์มากไปกว่า

ช่องเขาไคเบอร์แห่งนี้ได้เป็นทางผ่านของพวกอารยัน กรีก ตาร์ตา มองโกล และชาวเปอร์เซียมากกว่าสองพันปีแล้ว กองทัพพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช ก็เคยได้ผ่านมาทางนี้เมื่อ พ.ศ. ๒๑๗ องค์พระเจ้าอเล็กซานเดอร์เองนั้นไม่ได้เสด็จทางนี้ แต่เสด็จผ่านทางช่องเขามาละกันด์^(๑) ซึ่งอยู่เหนือช่องนี้ขึ้นไปราว ๔๑ ไมล์ คืออยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองเปชาวะปัจจุบันซึ่งเรียกในครั้งกระนั้นว่าปุชกราวดี จากช่องเขามาละกันด์ พระเจ้าอเล็กซานเดอร์เสด็จลงทางมาร์ดาน ผ่านดินแดนสว่าตลงมาถึงเปชาวะ

ส่วนมัทมุดกัษนาวี บาร์บารี นาเดียซาร์ และผู้พิชิตมัชฌิมประเทศทั้งปวงในประวัติศาสตร์ล้วนยกกองทัพผ่านมาทางช่องเขาไคเบอร์ทั้งสิ้น นาเดียร์ซาร์กษัตริย์นักรบเปอร์เซียผู้ยิ่งใหญ่ เป็นผู้ที่สั่งให้ขนมยุรราชอาสน์ (Peacock Throne) ของชาห์จะฮาน ซึ่งมีราคาไม่ต่ำกว่า ๖ ล้านปอนด์สเตอร์ลิง^(๒) ผ่านทางช่องเขาไคเบอร์ไปยังกรุงเทพมหานครเมื่อ พ.ศ. ๒๒๘๒ (ค.ศ. ๑๗๓๙) มยุรราชอาสน์ล้ำค่านั้นจึงเป็นราชอาสน์ของกษัตริย์เปอร์เซียหรืออิหร่านตั้งแต่นั้นมาจนทุกวันนี้

นอกจากเป็นที่ผ่านของผู้รุกรานผู้พิชิตอินเดียในประวัติศาสตร์แล้ว ช่องเขาไคเบอร์ยังเป็นเส้นทางสำหรับพ่อค้านำสินค้าเข้ามาแลกเปลี่ยนหรือขายระหว่างเอเชียกลางกับมัชฌิมประเทศหรืออินเดียตั้งแต่โบราณกาลอีกด้วย โดยมีทางสำหรับคาระวานตั้งแต่ครั้งกระโน้นต่างหากจากทางถนนสำหรับรถยนต์ที่อังกฤษทำขึ้นและปากีสถานรักษาไว้เป็นอย่างดีจนบัดนี้ แต่ในปัจจุบันการขนส่งสินค้าด้วยสัตว์พาหนะคือการใช้ขบวนอย่างสมัยโบราณนั้นจำต้องเลิกเสียแล้ว เพราะรัฐบาลปากีสถานดัดสัมพันธ์ไมตรีกับเพื่อนบ้านคือประเทศอัฟกานิสถานเมื่อปีที่แล้วมานี้เอง เนื่องจากเหตุผลทางการเมือง ซึ่งถ้ามีโอกาสก็จะเล่าสู่กันฟังต่อไป

(๑)Malakand

(๒)ตีราคาเมื่อครั้งกระโน้น ไม่ใช่ปัจจุบัน

เมื่อปากีสถานตัดสัมพันธ์ไมตรีกับเพื่อนบ้านเสียแล้ว คาระวานหรือขบวนอูฐ
แบ็คเทรียนคืออูฐชนิดที่มีก้อนหินที่หลัง ๒ ก้อน ซึ่งเคยขนสินค้าจากอัฟกานิสถานเข้า
มาเป็นแถวยืดยาวบางที่ตั้ง ๒ ไมล์ดังเช่นครั้งกระโน้นเรื่อยมาจนถึงเมื่อปีก่อนไม่ได้อีกแล้ว
เพราะทหารที่เฝ้าเขตแดนทั้งสองประเทศเข้มงวดมาก ถ้าจะมีกระบวนอูฐคือคาระวาน
หรือเรียกอย่างเขาว่่า Kafilas จากตะวันออกกลางเข้ามายังเปชาวะบ้างในปัจจุบันก็คง
เป็นอูฐไม่กี่ตัว และแอบเข้ามาทางอื่น หาได้ผ่านเข้ามาทางเขตแดนอย่างตรงไปตรงมา
ดังเช่นแต่ก่อนไม่

ทอดพระเนตรช่องเขาโคเบอร์

ทางเสด็จพระราชดำเนินไปช่องเขาโคเบอร์
เป็นถนนชั้นชาคดเคี้ยว ภูมิประเทศแปลกตา

ขบวนรถพระที่นั่งกำลังแล่นผ่านป้อมทำด้วยดิน
ซึ่งมีอยู่หลายแห่งตามทาง

ช่องเขาโคเบอร์ที่เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรเมื่อตอนสายวันนั้นอยู่ไกลจากเมืองเปชาวะประมาณ ๓๔ ไมล์เท่านั้น แต่ทางเป็นเทือกเขาคดเคี้ยวขึ้น ๆ ลง ๆ จึงเสียเวลานานกว่าจะเสด็จพระราชดำเนินไปถึง อันที่จริงถึงแม้ทางจะเป็นถนนขึ้นเขาแต่ก็ขึ้นไม่สูงเท่าใดนัก ระหว่าง ๑,๔๐๐ ถึง ๓,๓๐๐ ฟุตเท่านั้น ไม่ชัน กล่าวคือ ค่อย ๆ วกขึ้น ค่อย ๆ เวียนลง แต่ก็คดเคี้ยวมาก แล้วยังมีภูมิประเทศที่แปลกตา ไม่เหมือนแห่งใดในโลก

พอกระบวนรถพระที่นั่งแล่นออกนอกเมืองเปชาวะไปไม่นาน คือพอเลยนาข้าวสาละ ๒ ข้างทางไปได้ครู่หนึ่ง ก็ถึงที่ว่างกว้างใหญ่มองดูเว้งว่างก่อนที่จะถึงทางขึ้นเขา มีสเตอร์แซกซ์เจ้ากรมพิธีการทูตซึ่งนั่งรถมาด้วยกันก็หันมาบอกว่าหมดเขตที่รัฐบาลปากีสถานรับผิดชอบแล้ว ทำเองงวยจึงซักว่าเขาหมายความว่าอะไร ยังไม่ถึงเทือกเขาสุลมันจะถึงเขตแดนอัฟกานิสถานไปไม่ได้ รัฐบาลปากีสถานจะไม่รับผิดชอบอย่างไร มีสเตอร์แซกซ์ก็หัวเราะแล้วอธิบายว่าไม่ใช่อย่างนั้น เขาหมายความว่าพอถึงที่ตรงนี้ก็หมดเขตของรัฐบาลปากีสถาน คือว่ากฎหมายของปากีสถานไม่ได้คุ้มครองไปถึง คือตั้งแต่ดินแดนว่างเปล่ามองดูเปลี่ยวนี้สักครู่ก็ขึ้นเขาเรื่อยไปจนถึงเส้นดูรันอันเป็นเขตแดนระหว่างปากีสถานกับอัฟกานิสถาน กฎหมายของปากีสถานไม่ได้คุ้มครองไปถึง เพราะเป็นแหล่งที่ชาวเขาเรียกว่า Khyber Agency ปกครองอยู่ ทั้ง ๆ ที่นับกันว่าเป็นดินแดนของปากีสถาน

อันเมืองหน้าด่านทางภูเขาของปากีสถานซึ่งเรียกว่านอชเวสฟรันเตียร์หรือเขตแดนตะวันตกเฉียงเหนือ นั้น อยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือสุดของปากีสถานปัจจุบัน ระหว่างแม่น้ำสินธุและประเทศอัฟกานิสถาน ทางเหนือของบาลูชิสถานมี 'เอเจนซี' ทั้ง ๖ เรียกว่า 'Frontier Agencies' ประกอบด้วยชาวปทานเผ่าต่าง ๆ ปกครองควบคุมอยู่ คือ

๑. มาละกันท์ เอเจนซี ปกครองจากช่องเขาชื่อเดียวกันคือ มาละกันท์พาสส์ (ซึ่งอเล็กซานเดอร์มหาราชเคยเสด็จกรีธาทัพผ่าน) ติดกับอัฟกานิสถานไปถึงแค้วนเตียร์ สว่าดและจิตรัล^(๑) ซึ่งทางเหนือสุดของเขตแดนติดต่อกับอาณาเขตของจีนแดง

๒. โมห์มัน เอเจนซี

๓. โคเบอร์ เอเจนซี

๔. เคอราม เอเจนซี

๕. วาซีริสถานเหนือ เอเจนซี

๖. วาซีริสถานใต้ เอเจนซี

'เอเจนซี' ทั้ง ๖ ปกครองควบคุมดินแดนกว้างถึงสองหมื่นสี่พันเก้าร้อยแปดสิบกตารางไมล์ ซึ่งเป็นเทือกเขาที่เปลี่ยวห่างไกลจากความเจริญ เขาตั้งกฎหมายของเขาเอง

(๑)Dir. Swat, Chitral

สำหรับปกครองลูกบ้านและถือสังจะ ๓ ประการของชาวปทานอย่างเคร่งครัด ในที่นี้จะกล่าวถึงแต่เพียงพวกไคเบอร์เอเจนซีซึ่งเป็นเจ้าของถิ่นที่เสด็จพระราชดำเนินมาในวันนี้เท่านั้น พวกไคเบอร์เอเจนซีซึ่งอาศัยอยู่ระหว่างเทือกเขาไคเบอร์ประกอบด้วยชนเผ่าแอฟริดีราวแสนเก้าหมื่นคนเศษ เผ่าชินวารีราวหมื่นสองพัน ซิลมานิราวสามพัน และมุลละโกรีอีกกว่าสี่พันคน เผ่าอื่นก็มีบ้างเช่นเผ่า Kuki และ Malikdin เป็นต้น แต่ไม่มากเท่าเผ่าทั้ง ๔ ที่กล่าวนามมาแล้วนั้น

อันเส้นทางที่เสด็จพระราชดำเนินในวันนั้น พอขบวนรถพระที่นั่งขึ้นเขาไปได้ไม่นานก็มองดูแห่งแล้ง เปลี่ยว ไม่เห็นบ้านผู้เมืองคน เห็นแต่ไพร่กรลมๆ บ้าง เหลี่ยมบ้าง ตามเขาเป็นบางแห่ง นานๆ จึงเห็นผู้ชายจูงลาบ้าง ล่อบ้าง เดินไปตามไหล่เขา บางทีก็เห็นเด็กเฝ้าฝูงแกะอยู่ใกล้ก้อนหิน และมีการปลูกข้าวสาลีแปลงเล็ก ๆ ใกล้ลำธารซึ่งเกือบจะแห้งขอด ออกจะสงสัยที่เห็นผู้คน นา มีการเพาะปลูก แต่ไม่เห็นมีหมู่บ้าน ครั้นซึกมิสเตอร์แซกฮ์ตูกี้ได้ความว่าไพร่ในหินซึ่งอยู่สูงบ้าง อยู่ที่หินใกล้พื้นดินบ้าง อยู่ที่หินในซิดเขาบ้าง ที่เห็นสองข้างทางระหว่างเทือกเขานั้นแหละเป็นที่อาศัยของชาวเขาที่อยู่แถวนั้น เขาอยู่ในไพร่อย่างนั้นมาแต่เมื่อกี่ร้อยปีอย่างไร ในปัจจุบันก็ยังเหมือนเดิม ไม่มีคนพวกอื่นได้เคยเยี่ยมกรายเข้าไปในไพร่ และรู้เห็นว่าเขาอยู่กันอย่างไรเลย เพราะเขาไม่เคยยอมให้ผู้หนึ่งผู้ใดเข้าไปในไพร่ของเขา เขาเลี้ยงลูก เลี้ยงสัตว์กันอยู่อย่างนั้นหลายชั่วอายุคนมาแล้ว ตลอดทั้งหน้าหนาวซึ่งหนาวยิ่งนัก มีหิมะปกคลุมภูเขาอยู่หลายเดือน จนถึงหน้าร้อนที่ร้อนแห้ง หน้าน้ำยาก มิสเตอร์แซกฮ์ตูกี้เลยยังไม่ทันขาดคำก็เห็นใครคนหนึ่งโผล่ออกมาจากไพร่ในหิน มีเด็กโผล่ตามออกมาอีก ๒ คน พอเห็นกระบวนรถพระที่นั่งผ่านมาเป็นแถวยาวตามถนนคดเคี้ยวนั้น เขาก็จ้องเขม็งดูอย่างสนใจ

การเสด็จพระราชดำเนินไปตามเขตแดนที่ชาวเขาคุ่มครองอยู่นี้ ทางรัฐบาลปากีสถานต้องแจ้งไปให้หัวหน้าเผ่าต่าง ๆ ซึ่งเป็นเจ้าของถิ่นทราบ หัวหน้าเผ่าต่าง ๆ นี้เรียกว่า Tribal Maliks เห็นมีราว ๑๕ คน หน้าตาน่ากลัว มีหนวดและเคราเป็นสีต่าง ๆ เช่น สีแดง สีน้ำตาล สีดำ สีเทา สีขาว บางทีคนเดียวมีเคราหลายสี หนัยนตาของเขามักเป็นสีอ่อน เช่น สีฟ้า สีน้ำตาล จมูกโด่งโค้ง ผิวแดงเหมือนฝรั่งตากแดด โปกศิระชะ แต่งกายรุ่มร่าม ทุ่งกางเกงขายาวพองรัดข้อเท้า แต่ละคนเป็นบุตรชายคนโตของหัวหน้าเผ่าคนก่อนต่างก็มายืนเข้าแถวคอยเฝ้าอยู่ใต้ซามิอานาประดับด้วยธงไทยธงปากีสถานที่หน้าป้อมใหญ่แห่งหนึ่ง ซึ่งตระหง่านอยู่บนเขาสูงหนึ่งซึ่งสูง ๑,๕๐๐ ฟุต ป้อมนี้มีชื่อว่า Jamrud เป็นป้อมสำคัญเพราะเป็นด่านหน้าของช่องเขาไคเบอร์ ตั้งอยู่ราว ๑๐ ไมล์จากเมืองเปชาวะ

เมื่อรถพระที่นั่งแล่นมาถึงหน้าป้อมก็หยุด เสด็จลงทรงพระดำเนินตรงมาพระราชทานพระหัตถ์ให้หัวหน้าเผ่าหรือ Tribal Maliks ทุกคนจับ หัวหน้าเผ่าที่มีอาวุโสที่สุด

เป็นผู้กล่าวคำกราบบังคมทูลต้อนรับเป็นภาษาขัตตุ มีผู้แปลถวายใจความว่า ‘เหล่าชาวเขาทั้งปวงมีความยินดีที่ได้ต้อนรับเสด็จ ซ่องเขาโคเบอร์ซึ่งเคยได้เห็นกษัตริย์ผู้ทรงเดชานุภาพมาแล้วหลายพระองค์ หลายยุคหลายสมัยทั้งแม่ทัพนายกองและผู้พิชิตทั้งปวง ในวันนี้มีความปิติที่จะรับเสด็จพระมหากษัตริย์ของประเทศที่เป็นมิตรอันดีของปากีสถาน’ ทรงมีพระราชดำรัสตอบขอบใจหัวหน้าเผ่าอาวูโสเป็นภาษาอังกฤษ ก็มีผู้แปลให้เขาฟัง ทุกคนก็ยิ้มและพยักหน้า พอพระราชทานพระหัตถ์ให้หัวหน้าเผ่าจ้บไปจนคนสุดท้ายถึงปลายแถว ก็มีแกะ ๓ ตัว มีแพรสีต่าง ๆ ผูกตลอดตัวยืนอยู่ ก็ทรงจับหัวแกะทั้ง ๓ ตามธรรมเนียมของเขา คือเขาน่อมเกล้าฯ ถวายแกะ ก็ทรงรับด้วยการทรงแตะหัวแกะ ดินนั้นเองแกะทั้งสามตัวจะเคราะห์ร้ายถูกเชือดคอให้หัวหน้าเผ่าอย่างเลี้ยงกัน เป็นการฉลองในการที่เสด็จพระราชดำเนินมาเยี่ยมเขาในวันนี้

พิธีกินเลี้ยงซึ่งเป็นประเพณีดั้งเดิมของชาวปทานนั้นมีอยู่ว่า แยกทุกคนและเจ้าของบ้านนั่งที่พื้นบนพรมกลางคามือานา อาหารมักประกอบด้วยแกะเป็นตัว ๆ ย่างมาร้อน ๆ วางลงตรงหน้า เจ้าของบ้านก็จะเริ่มต้นการกินเลี้ยงด้วยการใช้นิ้วจิ้มเข้าไปในเบ้าตาแกะ แล้วควักลูกนัยน์ตาซึ่งบางทีไม่สุกส่งให้แขกผู้มีเกียรติรับประทาน แยกผู้มีเกียรติก็ต้องรับนัยน์ตาแกะซึ่งค้ำแข็งที่มีเลือดติดจากมือเจ้าของบ้านมาใส่ปากเคี้ยวกร่วม ๆ อย่างเอร็ดอร่อยและกลืนจนหมดปากแล้ว เจ้าของบ้านจึงให้สัญญาณให้แขกคนอื่นเริ่มต้นรับประทานได้ แยกทุกคนก็ช่วยกันฉีกดึงทั้งแกะทั้งตัวนั้นกันคนละชิ้น ๒ ชิ้นมาขบเคี้ยวรับประทาน บางคนที่เป็นนักเลงกินก็เอ้อมมือล้วงเข้าไปในท้องแกะควักตับไตไส้พุงซึ่งสุกบ้างไม่สุกบ้างมารับประทานกันอย่างเอร็ดอร่อย แต่ถ้าแยกผู้มีเกียรติไม่ยอมรับประทานลูกตาแกะที่เจ้าของบ้านใช้นิ้วแม่มือมีนิ้วชี้ช่วยควักออกมาให้รับประทานด้วยความรักใคร่หวังดีไซ้ร ก็จะทำให้เกิดเรื่องใหญ่ถึงบาดล คือหาว่าต้องล้างการเสียดเกียรติด้วยโลหิตกันทีเดียว เพราะลูกตาของแกะนั้นเขาถือว่าเป็นของวิเศษสุด เป็นการเสียดสูงอย่างสูงสำหรับเขาที่ไม่รับประทานเสียเอง อุดสำห้ให้แก่แยกผู้มีเกียรติ นึก ๆ ก็โล่งใจที่ทรงมีหมายกำหนดการหลายอย่างในวันนั้น เขาจึงไม่ได้กะให้ทรงรับเชิญเสวยร่วมกับหัวหน้าเผ่าต่าง ๆ มิฉะนั้นคงจะต้องเสวยลูกตาแกะอย่างน้อยหนึ่งข้างเป็นแน่ ดีไม่ดีเขาเห็นทรงมีเกียรติมาก พระกระยาหารอาจจะประกอบด้วยลูกตาแกะล้วน ซึ่งหัวหน้าเผ่าอาวูโสใช้นิ้วควักถวายด้วยตนเองทุกลูกตาก็เป็นได้

วันนั้นเมื่อทรงแตะหัวแกะ ๓ ตัวที่ยืนอยู่ปลายแถวเสร็จแล้ว ก็พระราชทานดาบจากเมืองเหนือของเราซึ่งทรงเตรียมมาแก่หัวหน้าเผ่าทุกคน ทรงมีพระราชดำรัสแก่เขาว่าเป็นของที่ระลึกจากนักรบชาวเขาพวกหนึ่งถึงนักรบชาวเขาอีกพวกหนึ่ง รัฐมนตรีตามเสด็จก็แปลให้พวกเขาทราบ ตอนนี้สีหน้าของพวกเขาค่อยมองดูหายดู หายน่ากลัวแล้ว

ออกจะยิ้มแย้มแจ่มใสตั้งแต่พระราชทานพระหัตถ์ให้จับ ทรงมีพระราชดำรัสและทรงยิ้มด้วยอย่างเป็นกันเอง ตอนทรงตบหัวแคะดูเขากออกจะเห็นชั้น ตอนพระราชทานดาบเขาก็ถึงยิ้มปากกว้าง เห็นฟันขาวอยู่ระหว่างเคราไปตาม ๆ กัน

ได้ยินว่าวันนั้นมีหัวหน้าเผ่ามาเฝ้าไม่ครบถ้วน ขาดไปราว ๓ คน นอกจากพวกหัวหน้าเห็นมีลูกน้องเผ่ามากไม่น้อย ต่างมีกลิ่นแรงตัวชะมุกชะมอม ยืนดาเป็งดูอยู่สองข้างทางรถพระที่นั่งผ่าน เป็นผู้ชายล้วน รัฐมนตรีของเขาที่ตามเสด็จบอกให้ทราบว่าเป็นคนเป็นเผ่าทั้ง ๔ อันเป็นโคเบอร์เอเจนซีซึ่งมีพำนักอยู่ในโพรงตามเทือกเขาแถวที่เห็น ๆ นั้นแหละ เผ่าอื่นก็มีบ้างแต่ไม่กี่คน เช่นเผ่าโมมันด์และยูยูไฟไซซึ่งอยู่ทางเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือของช่องเขาโคเบอร์

ส่วนป้อม 'ซำรูด' นั้นมองดูผาด ๆ ตอนขบวนรถพระที่นั่งผ่าน เห็นรูปร่างเหมือนเรือรบอย่างใหญ่ ๆ ดูเหมือนจะทำด้วยดินเหนียวผสมฟาง แต่มีความรู้สึกว่าใหญ่โตแข็งแรง อนึ่ง ถิ่นนี้เคยเป็นที่รบอย่างดุเดือดระหว่างพวกซีก์และพวกปทานถึงล้มตายกันลงไปข้างละมาก ๆ นายพลมีชื่อเสียงของซีก์ชื่อฮารี สิงห์ นัลวา ซึ่งเป็นคนจัดการให้สร้างป้อมนี้ขึ้นถูกอาวุธของชาวปทานตายเมื่อ ค.ศ. ๑๘๓๗ หรือ พ.ศ. ๒๓๘๐ ศพยังฝังอยู่ในป้อมจนทุกวันนี้

หลังจากที่รถพระที่นั่งแล่นผ่านป้อม 'ซำรูด' ต่อไปอีกไม่นาน ภูมิประเทศก็เปลี่ยนแปลงเป็นเขียวข่มขุ่มชื้นชื้นบ้าง เห็นนาข้าวสาสีหนาดา บางทีก็เป็นนาข้าวบาเล่ บางทีก็เห็นรอยหมู่บ้านดั้งเดิมซึ่งถูกทำลายเหลือแต่ซากเพราะถูกอีกเผ่าหนึ่งโจมตี บางทีก็เห็นหมู่บ้านปัจจุบันมีกำแพงสูงกันรอบ เห็นพวกผู้หญิงมีผ้าคลุมศีรษะทูนหม้อน้ำซึ่งคงไปไขออกจากอ่างเก็บน้ำโบราณซึ่งนาน ๆ เห็นที่เป็นแห่ง ๆ ตามข้างทาง หรือไม่ก็ไปดักจากลำธารที่มองเห็นจากถนน บางทีก็เห็นคนเลี้ยงแกะบ้าง คนจูงลา จูงล่อบ้าง เดินไต่ไปตามเนินดินเขาสูง แถวที่เขียวข่มเหล่านี้มีดอกไม้ขึ้นเองเป็นแห่ง ๆ ต่อมาก็ผ่านป้อมใหญ่อีกป้อมหนึ่ง มีป้ายเขียนไว้ว่า Shagai Fort ต่อมาก็เสด็จ ผ่าน Ali Masjid Fort ใกล้ป้อมอันหลังนี้เห็นมีหมู่บ้านมีกำแพงดินสูงกันหลายสิบบ้าน มีผู้อธิบายว่าเป็นหมู่บ้านของชาวปทานเผ่าชินวาริ ผู้ชายที่เดินอยู่แถวบริเวณนี้สะพายปืนยาวด้วยกันทั้งนั้น ได้ยินว่าเป็นปืนที่พวกเขาทำขึ้นเอง ตลอดทางตั้งแต่ขบวนรถพระที่นั่งขึ้นเขาเป็นต้นมา ตามหินสูง ๆ ข้างทางบ้าง ทางช่องแคบสองข้างที่ถนนผ่านตรงกลางบ้าง ตามชง่อนผาบ้าง ห่าง ๆ กัน เห็นตัวอักษรภาษาอังกฤษสลักไว้ว่า กองพลอังกฤษชื่อนั้น ๆ เคยตั้งอยู่ ณ ที่แห่งนี้บ้าง ว่าที่นี่เป็นที่รบของกองทหารอังกฤษกับเผ่านั้น ๆ เมื่อปีนั้น ๆ บ้าง ว่าที่นี่เป็นที่ซึ่งนายพลหรือนายพันเอกอังกฤษชื่อนั้น ๆ ถูกฆ่าตายบ้าง

ต่อมาอีกไม่นานก็เสด็จ ผ่านป้อมอีกแห่งหนึ่ง มีป้ายเขียนว่า Atroza อันตั้งอยู่

ในที่ซึ่งยังไม่เคยมีผู้หนึ่งผู้ใดเคยบุกเข้ามาปราบได้ (never conquered area) ทั้งสองข้างทางยังมีที่กันรถถึงเป็นคอนกรีตรูปหยัก ๆ ที่เรียกว่า 'พินมังกร' ซึ่งอังกฤษสร้างไว้เมื่อสงครามโลกครั้งที่แล้ว เลยบ้อมนี้ไปมีช่องลงไปในหิน ได้รับคำอธิบายว่าที่นั่นเคยเป็นโรงพยาบาลทหารของอังกฤษระหว่างสงคราม ต่อมาก็เห็น 'พินมังกร' เป็นระยะ ๆ อีกหลายแห่งกัน ล้ำธารมีน้ำไหลน้อย ๆ ซึ่งอยู่ตามตีนเขา

ตามยอดเขาหรือเงื้อมเขา หรือช่องแคบมีหินสองข้างเหนือถนนที่ขบวนรถพระที่นั่งผ่าน ถ้าสังเกตดูดี ๆ แล้วจะเห็นมีคนถือปืนยาวนั่งหรือยืนอยู่คนหนึ่งหรือสองคน หลังก้อนหินเสมอ ถ้ามองผาด ๆ โดยไม่สังเกตก็จะไม่เห็นเพราะสีของตัวเขาและเครื่องแต่งกายรวมทั้งปืนกลมกลืนไปกับสีของภูมิประเทศแถวนั้น ฝรั่งเศสเรียกพวกนี้ว่า 'picket' คือเป็นพวกที่ถือปืนยาวอยู่ยามคอยเฝ้าภูเขาว่ามีศัตรูหรือผู้หนึ่งผู้ใดแปลกปลอมมาตามทางของเขาบ้างหรือไม่ มีน้ำเล่า รัฐบาลปากีสถานจึงต้องย่ำแย่ให้หัวหน้าเผ่าทุกเผ่าทราบว่าจะเสด็จพระราชดำเนินผ่านมาทางนี้ ถ้าไม่แจ้งคงเสด็จพระราชดำเนินมาไม่ได้โดยสะดวก อาจจะมีอันตรายอย่างร้ายแรงจากคนพวกนี้

พวก 'picket' หรือชาวปทานที่ระแวงระวังภูเขาล่านี้ปกครองตนเองมาเรื่อย ไม่ได้ขึ้นกับรัฐบาลปากีสถานหรือรัฐบาลไหน เขาไม่เคยอยู่ใต้อำนาจของชาติใดมาก่อนเลย เป็นไทยอยู่เสมอ แม้เมื่ออังกฤษปกครองอินเดีย ชาวเขาที่ประจำอยู่ตามภูเขแถวนี้หรือแถวอื่นก็ไม่ได้อยู่ใต้อังกฤษ^(๑) โดยตรง มีบางคนที่มาสมัครเป็นทหาร แต่ไม่ใช่ทั้งหมด พวกอังกฤษครั้งกระโน้นเคยถูกชาวเขาพวกนี้ลอบยิงอยู่บ่อย ๆ ถ้าเผลอตัว ตามจับผู้ร้ายก็ไม่พบเพราะหนีเข้าโพรงในภูเขาไป ส่งกองทหารไปเที่ยวติดตามค้นหาแถวไหนเขาก็หาโพรงไม่พบเพราะเขามักรีบหาหินมาปิดพรางตาเสีย หรือไม่เขาก็ไปหลบภัยอยู่ตามหมู่บ้านอื่นหรือเผ่าอื่นตามนาเนาไท หรือสัจจะประการที่ ๒ ของชาวปทานที่ว่าต้องช่วยให้ผู้ร้ายทุกคนมาอาศัยหลบภัย มีหน้าซำเทือกเขาก็มีบริเวณกว้างตั้ง ๓ พันตารางไมล์ จะไปเที่ยวค้นหาตัวผู้ร้ายอย่างไรไหว ชาวปทานพวกนี้นับกันว่าเป็นสันหลังของ 'tribal belt' อยู่ตราบนเท่าทุกวันนี่

ครั้งหนึ่งรถพระที่นั่งหยุดกลางทาง ทั้งสองพระองค์เสด็จลงไปทรงพระดำเนินข้างทาง เพื่อทอดพระเนตรอ่างเก็บน้ำโบราณซึ่งรูปร่างเหมือนหีบศพฝรั่งแต่สูงใหญ่ มีก๊อกโบราณไขให้น้ำไหลมากน้อยได้ แถวนั้นคงจะมีหมู่บ้าน เพราะเห็นโพรงอยู่ตามหินหลายโพรง ไกลออกไป ตรงกันข้ามถนนกับก๊อกน้ำ เห็นมีพุนดินเตี้ย ๆ มีหินก้อนเล็ก ๆ ปิดข้างบน ๓-๔ แห่ง ได้ความว่าเป็นที่ฝังศพ สงสัยว่าการฝังศพที่เอาดินปนหินพุนเตี้ย ๆ โดยไม่ได้ขุดลงไปใแผ่นดินเช่นนี้ หมาในมีมาขุดหมดหรือ ได้ความว่าแถวนี้ไม่มีหมาใน

(๑)เซอร์โอลัฟ แครี กล่าวไว้ในหนังสือ 'The Pathans'

ตามทางที่เสด็จฯ ไปไคเบอร์พาสส์ ทรงมีพระราชเสาวนีย์โปรดเกล้าฯ ให้นำตำรวจ
ราชสำนัก พลตำรวจตรี นิตย์ สุขุม ไปเก็บดอกไม้ธูปเทียนถวายทอดพระเนตร

มีก็แต่เสื่อที่เรียกว่าชีต้า แต่ก็เหลือน้อยเต็มทีแล้ว

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงถ่ายรูปร่างเก็บน้ำโบราณ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ
ทรงเก็บดอกไม้สีม่วง สีเหลืองและขาวที่ขึ้นแถวนั้นซึ่งล้วนแต่เป็นดอกไม้ขึ้นเองแถวที่มี
ตามเมืองหนาว คือเป็นดอกไม้ชนิดที่เคยเรียกว่าดอกไม้แอลไพน์ทั้งสิ้น เมื่อทรงถ่ายพระรูป
สมเด็จพระบรมราชินีนาถและรูปภูมิประเทศแถวนั้นจนพอพระราชประสงค์แล้วก็กลับ
ขึ้นประทับรถ เสด็จพระราชดำเนินต่อไป

อีกราว ๓ ไมล์ก่อนถึงลันดิโคดัลอันเป็นที่ซึ่งกองทหารไคเบอร์ไรเฟิลตั้งอยู่ ซึ่งจะ
ทรงแวะเยี่ยมและเสวยพระกระยาหารกลางวัน รถพระที่นั่งก็ผ่านซากเจดีย์โบราณซึ่ง
อยู่บนยอดเขายอดหนึ่ง แต่ขำรุจจนไม่เห็นว่ารูปร่างเดิมเป็นอย่างไร มีผู้อธิบายว่าเป็น
พุทธเจดีย์เก่าแก่ มีชื่อว่า 'Shopola Stupa'

ลันดิโคดัลตั้งอยู่ราว ๓๐ ไมล์จากเปชวาระ แต่เมื่อรถพระที่นั่งผ่าน ไม่ได้ทรงแวะ
เสด็จฯ ตรงไปยัง Torkham อันเป็นที่ตั้งเขตแดนระหว่างปากีสถานและอัฟกานิสถานเลย
ระยะทางราว ๕ ไมล์ครึ่งเท่านั้นจากลันดิโคดัล

เขตแดนระหว่างปากีสถานและอัฟกานิสถานนี้เรียกว่าเส้นดัวร์นด์ ไม่ใช่เส้นตรงกันเขตแดนให้รู้แน่ชัดตรงไหนเป็นของประเทศไหน อันที่จริงไม่เห็นมีเส้นอะไรเลย นอกจากทางจากหินก้อนนั้นนับว่าเป็นของประเทศนั้น จากหินก้อนนี้เป็นของประเทศนี้ หินเหล่านั้นก็บังเอิญวางอยู่คุดเคี้ยวไม่เป็นระเบียบตามธรรมชาติของมัน ทั้งสองฝ่ายมีทหารถืออาวุธพร้อมยื่นฝ่าเขตแดนแต่ละข้างอยู่อย่างแข็งขัน ต่างคอยคุมเชิงไม่ยอมให้อีกฝ่ายหนึ่งล่วงล้ำอาณาเขตเข้ามาจนก้าวเดียว ถ้าฝ่ายไหนก้าวเข้ามาเพียงนิดเดียวก็เกิดเรื่องถึงจับตัวไปหรือไม่ก็ยิงกัน

ประเทศเพื่อนบ้านทั้งสองฝ่ายในปัจจุบันไม่เป็นมิตรที่ดีต่อกันเลย ทั้ง ๆ ที่คนที่อยู่แถวภูเขาเหล่านี้เชื้อชาติเดิมก็คือพวกเดียวกัน วัฒนธรรมและศาสนาอีกอันหนึ่งอันเดียวกัน แม้ภาษาที่พูดก็ภาษาปักษุหรือปักตูเหมือนกัน ในปัจจุบันรัฐบาลอัฟกานิสถานมีแนวเอียงไปทางคอมมิวนิสต์มาก และพยายามยุบพวกที่พูดภาษาปักษุหรือปักตู (พูดง่าย ๆ ก็คือชาวปทานทั้งหมด) ซึ่งมีอยู่หลายล้านคนในปากีสถานตะวันตก ให้แยกตัวออกจากปากีสถานเสีย แล้วรวมกันกับชาวอัฟกานิสถานที่พูดภาษาเดียวกันมาตั้งเป็นประเทศขึ้นใหม่เป็นอิสระ เรียกว่าประเทศ ‘ปักตูนิสถาน^(๑)’ ซึ่งเป็นเหตุให้ปากีสถานโกรธหนักหนาถึงกับเรียกทูตกลับ และตัดสัมพันธ์มิตรกับอัฟกานิสถานมาตั้งแต่ปีที่แล้ว หนังสือพิมพ์ปากีสถานก็ลงข่าวค่อนข้างแค้นแค้นอัฟกานิสถานแทบทุกวันเท่าที่ได้เห็นตั้งแต่มาอยู่ที่นี้

ฝ่ายทางอัฟกานิสถานก็เกลียดและโกรธปากีสถานหนักหนาเช่นเดียวกัน เพราะทหารกองสอดแนมของเขาเคยล่วงล้ำเข้ามาในดินแดนของปากีสถานแถวเทือกเขาโคเบอร์นี้แล้วก็เลยหายไปหมดทั้งกอง ได้ความภายหลังว่าถูกชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ที่เผ่าช่องเขาฆ่าตายหมดโดยที่รัฐบาลปากีสถานไม่ทันได้รู้เห็นด้วยและไม่สามารถแก้ไขอะไรได้ อัฟกานิสถานก็ได้แต่ประท้วงและแก้แค้น พอผู้หนึ่งผู้ใดทางเขตนี้ออกก้าวเข้าไปในเขตของเขาเพียงก้าวเดียว พวกที่เผ่าเขตแดนทางโน้นก็รีบมากระชากมัดตัวไป ใครทางฝ่ายปากีสถานที่ถูกฝ่ายโน้นจับตัวไปได้มักหายไปเลย ไม่มีโอกาสให้ครอบครัวเพื่อนฝูงทราบว่าเป็นตายร้ายดีอย่างไร

พวกปากีสถานที่ตามเสด็จ มาถึงเขตแดนได้เดือนพวกเราอย่าผล่อก้าวเข้าไปในเขตของประเทศโน้นเป็นอันขาด เพราะจะเกิดเรื่องถึงขนาด international incident แต่ก็จะออกจะเป็นการยากสำหรับพวกเราที่จะทราบว่าเขตไหนเป็นของประเทศใด เพราะไม่เห็นมีขีดหรือรอยอะไรไว้เป็นเครื่องหมายให้ดูเลย นอกจากรอยขาว ๆ ที่ก้อนหินซึ่งอยู่ไม่เป็นระเบียบ

ผู้บัญชาการทหารโคเบอร์โรเฟิลส์ซึ่งเป็นกรมทหารรักษาเขตแดนโดยตรง ได้เชิญ

(๑)Paktunistan

เสด็จ ขึ้นไปบนเขาลูกเดียว ๆ ซึ่งอยู่เหนือเส้นเขตแดนไปทางขวามือเพื่อถวายให้ทอดพระเนตรทิวทัศน์ของช่องเขาไคเบอร์อันมีชื่อเสียงมาตั้งสองพันปี จากเขตแดนเห็นถนนอย่างดีลาดยางคดไปเคี้ยวมาขึ้น ๆ ลง ๆ หายไปทางเทือกเขาทางด้านอัฟฆานิสถาน เป็นถนนสายเดียวกับที่มาจากเมืองเปชาวะ ราชทูตไทยเล่าให้ฟังว่าเคยเดินทางโดยรถยนต์ไปถวายราชสาส์นตราตั้งที่กรุงกาบูล เมืองหลวงอัฟฆานิสถานด้วยทางสายนี้ก่อนที่ทั้งสองประเทศจะตัดสัมพันธ์มิตรกัน ระยะทางราว ๑๖๖ ไมล์เท่านั้น ถนนก็ดีไปตลอดทาง ทิวทัศน์ก็น่าดูยิ่งนัก แต่เปลี่ยนฉากแล้ว มีความรู้สึกว่าลวงล้ำเข้ามาในอาณาเขตที่เขาหวงห้าม อาจจะถูกเจ้าของถิ่นจับตัวไปทำอะไรเมื่อใดโดยไม่มีใครอื่นรู้เห็นได้ตลอดเวลา ระยะทางเพียงเท่านั้น แต่ต้องเดินทางกันเป็นวัน ๆ ที่เดี๋ยวกว่าจะถึงเมืองกาบูล

เสด็จ ลงจากเขาหลังจากได้ทอดพระเนตรที่กันเขตแดนระหว่างปากีสถานและอัฟฆานิสถานแล้ว

เมื่อทอดพระเนตรทิวทัศน์บนเขาเสร็จแล้วก็เสด็จพระราชดำเนินลงจากเขาจะเสด็จ ไปประทับรถพระที่นั่ง พวกนักถ่ายรูปรูป ถ่ายหนังทั้งปวงทั้งฝ่ายเขาฝ่ายเราต่างก็ทำหน้าที่กันใหญ่ ผู้ถ่ายโทรทัศน์ช่อง ๗ ของเราชื่อร้อยโทรัตน ไชยาคำ ตัวเล็กนิดเดียว กำลังเดินถอยหลังพลางถ่ายหนังทั้งสองพระองค์ทรงพระดำเนินลงจากเขาอยู่ดี ๆ ก็มี

พวกปากีสถานที่ตามเสด็จคนหนึ่งตรงเข้าตะครุบเขาไว้แล้วจุดตัวเข้ามาอย่างแรงจนแทบ หกคะเมน กล้องโทรทัศน์เกือบหลุดจากมือ ออกจะตกใจแทนร้อยโทรทัศน์ ครั้นได้ถามก็ได้ ความว่าร้อยโทรทัศน์ก้าวถอยหลังเข้าไปในเขตแดนอัฟกานิสถานโดยไม่ทันรู้ตัว ทางฝ่ายนี้ กลัวฝ่ายโน้นจะมาจุดกระชากเอาตัวไปอย่างครั้งก่อน ก็เลยต้องรีบตะครุบตัวตั้งเข้ามาเสีย เพื่อป้องกันเหตุร้าย

‘ครั้งก่อน’ ของเขานั้น เมื่อได้โอกาสซักถามก็ได้ความว่าเคยมีประมุขประเทศ (ไม่ยอมบอกว่าเป็นประเทศไหน และไม่ได้ซัก) มาที่เขตแดนแห่งนี้เหมือนกัน มีเจ้าหน้าที่ถ่ายรูป ถ่ายหนังมาด้วยเช่นเดียวกัน เจ้าหน้าที่ถ่ายหนังคนหนึ่งถ่ายหนังเพลินถอยเข้าไปในเขต ของฝ่ายโน้นโดยไม่รู้ตัว ทหารที่เฝ้าเขตแดนฝ่ายโน้นก็ตรงเข้ามากระชากตัวไปตั้งต่อ หน้าประมุขประเทศ รัฐมนตรีปากีสถานที่มาด้วยและคนทั้งปวง ครั้นทางฝ่ายนี้จะ เข้าไปช่วย ทางโน้นก็ออกคำสั่งทหารให้ประทับปืนเตรียมยิง ทางนี้ก็ตั้งท่าจะยิงต่อสู้ เกือบจะเกิดสงครามย่อย ๆ ขึ้น ก็พอดีมีนายทหารของฝ่ายนี้คนหนึ่งเกิดหัวใจคิดอุบายออก ทำเป็นก้าวเข้าไปในเขตโน้น ทหารทางฝ่ายโน้นก็รวมกันจะมาจับตัวไปอีก นายทหารฝ่ายนี้ เตรียมตัวไว้ล่วงหน้าแล้วจึงไวกว่า รีบถอยกลับพร้อมทั้งกระชากมือทหารฝ่ายโน้นโดยเร็ว และแรงติดเข้ามาในเขตนี้ได้คนหนึ่ง ก็เลยมีการแลกเปลี่ยนเชลยกันขึ้น อีกครั้งหนึ่งไม่ ก็เดือนมานี่เอง รัฐมนตรีคนหนึ่งของปากีสถานมาสำรวจช่องเขาแห่งนี้ คนขับรถของ รัฐมนตรีคอยนานจึงลงจากรถไปเดินเล่น เผอิญเดินเลยเข้าไปในเขตของฝ่ายโน้นโดยไม่ได้ ตั้งใจ ก็ถูกจับตัวไว้แล้วเลยหายไปจนกระทั่งทุกวันนี้ เรื่องเคยมีอย่างนี้มาก่อน มีหน้าเล่า พอคณรัตน์ก้าวเข้าไปเพียงก้าวเดียวจึงถูกตะครุบตัวเสียงดังตบตบ ๆ

หลังจากที่ได้ทอดพระเนตรเขตแดนระหว่างประเทศปากีสถานและอัฟกานิสถาน แล้ว ก็เสด็จฯ ไปเสวยพระกระยาหารกลางวันที่กรมทหารโคเบอร์ไรเฟิลส์ที่ลันดิโคดัล ซึ่ง ต้องประทับรถย้อนกลับไปทางเก่าราว ๕ ไมล์เศษ ที่นั่นดอกแชรี้กำลังบานเต็มต้นซึ่ง เขาปลูกไว้เป็นกลุ่มใหญ่ตรงกันข้ามกับถนนจากกรมทหาร ที่สวนในบริเวณกรมทหารเอง ก็มีดอกไม้เมืองหนาวนานาชนิด สีต่าง ๆ กำลังออกดอกเต็มต้น ดอกไม้ที่ออกในฤดูใบไม้ผลิ ก็มีหลายชนิด เช่น ดอกนาซิสซัส ดอกแดฟลิด เป็นต้น ต้นไวโอเล็ตที่ปลูกเป็นแถวตาม ขอบสนามกำลังงามทั้งใบทั้งดอก ดอกโตเป็นพิเศษชูขึ้นมาเหนือใบเต็มเป็นสีม่วงไปหมด ไม่เคยเห็นดอกไม้ไวโอเล็ตที่ใหนงามและดกเท่าที่นี้

ก่อนเสวยเขาได้จัดพลทหารเผ่าต่าง ๆ ราว ๕ เผ่า ซึ่งอยู่ในกรมนั้นมายืนเฝ้า ถวายตัวเผ่าละคนบ้าง กว่าบ้าง อย่างมากที่สุดเผ่าละ ๔ คน เช่น เผ่าแอฟริตี ๔ คน เผ่า ซินวารี ๓ คน เผ่าโมห์มัน เผ่ามาร์ซูด เผ่าละ ๒ คน เผ่าวาชีรีคนหนึ่ง ได้ทรงทักทายและ พระราชทานพระหัตถ์ให้จับทั่วทุกคน

โปรดเกล้าฯ ให้ทหารชาวปทานเผ่าต่าง ๆ ซึ่งรักษาเขตแดนภูเขาด้าน
ตะวันตกเฉียงเหนือ เข้าเฝ้า ณ สโมสรนายทหารที่ลันด์โคคัล

เมื่อเสวยพระกระยาหารกลางวันในสโมสรทหารเสร็จแล้ว (กะหรือแพะล้วนตามเคย) ก็เสด็จออกประทับกลางสนาม ทรงปราศรัยกับเจ้าของถิ่นและแขกอื่น ๆ ทอดพระเนตรสิ่งต่าง ๆ ภายในกรมทหารทั่วแล้วก็เสด็จพระราชดำเนินกลับเมืองเปซาวะก่อนบ่าย ๔ โมงเสด็จถึงทำเนียบรัฐบาลอันเป็นที่ประทับ

พอเสด็จ กลับที่ประทับไม่นาน สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ก็เสด็จออกไปทรงซื้อของพื้นเมืองที่รัฐบาลจัดให้ร้านต่าง ๆ นำมาทูลเกล้าฯ ถวายทอดพระเนตรในห้องหนึ่งของทำเนียบ มีรองเท้าเชิงนอนปัก เครื่องทองแดง ถ้วยชามกระเบื้อง ผ้าปักและเครื่องไม้สลัก เป็นต้น เมื่อทรงเลือกซื้อของบางอย่างแล้วก็เสด็จออกไปทรงพระดำเนินเล่นในสวนอันสวยงามเต็มไปด้วยดอกไม้สีสดของทำเนียบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จลงทรงฉายพระรูปและทรงถ่ายหนังสี ราวบ่าย ๕ โมงครึ่งก็เสด็จขึ้น แต่สมเด็จพระบรมราชินีนาถยังไม่เสด็จขึ้น ได้ประทับรถยนต์พระที่นั่งเสด็จออกทอดพระเนตรเมืองเปซาวะ

เมืองนี้เคยเป็นชุมทางการค้าขายสำคัญมาแต่โบราณ คือตั้งแต่เกือบยี่สิบศตวรรษเป็นต้นมา คาระวานจากเมืองกาบูล โบคาร่า และตะวันออกกลาง มักผ่านช่องเขาโคเบอร์

ผู้บัญชาการกองทหารเคเบอร์โรเฟิลส์กำลังถวายคำอธิบายเรื่องนาฬิกาแดด
ซึ่งตั้งอยู่ในสวนของกรมทหารที่ลันดิโคตล์ ไกล์เซตแดน

ทรงฉายร่วมกับผู้บัญชาการและนายทหารของกรมทหารโคเบอร์โรเฟิลส์

ลงมาหยุดอยู่ที่ตลาดหรือบazaar ที่กลางใจเมืองนี้อันมีชื่อว่า Kisakhana แปลเป็นอังกฤษว่า Market of Story-tellers สองข้างถนนเป็นร้านรูปร่างโย้เย้ประหลาดดี มองผาด ๆ เข้าไปในร้านเห็นมีพรมงาม ๆ แขนงไว้สูง ๆ ให้คนชมหลายร้าน ได้ยินว่าพรมดี ๆ ที่นี้ซื้อได้ถูกกว่าที่อื่นมาก ส่วนของอื่น ๆ ในร้านมีอะไรบ้างมองไม่ใคร่เห็น เพราะผู้คนพลเมืองมายืนบังอยู่สองข้างถนนเต็มไปหมด ไม่ทราบว่าเขาทราบได้อย่างไรว่าสมเด็จพระบรมราชินีนาถจะเสด็จพระราชดำเนินผ่านมาทอดพระเนตรตลาด เลยมายืนคอยอยู่ข้างถนนเป็นพัน ๆ คน ผู้ชายโดยมาก ถ้าเป็นผู้หญิงก็เหมือนเดินต์เดินได้ตามเคย

จากตลาดประทับรถออกไปนอกเมืองแล้วก็เสด็จวกกลับมาทางเก่าอีกครั้งหนึ่ง เพื่อเสด็จกลับที่ประทับ นอกเมืองได้ทอดพระเนตรเห็นป้อมทำด้วยดินเหนียวผสมฟาง อยู่สักแห่งสองแห่ง มีประตูเมืองโบราณด้วย ซึ่งเรียกอย่างไทย ๆ คงจะเป็น 'ประตูพัชร' เห็นเขียนป้ายว่า Bajauri Gate

คืนนั้นราว ๒ ทุ่มครึ่ง เสด็จพระราชดำเนินไปเสวยพระกระยาหารค่ำที่สโมสร นายทหารอากาศในงานที่แม่ทัพอากาศ พลอากาศ อัสดา คานและภริยาเลี้ยงถวายเป็น พระเกียรติยศ เสด็จกลับทำเนียบรัฐบาลราว ๕ ทุ่ม

วันที่ ๖ เสด็จฯ จากเปชวาระ ถึงราวัลพินดี ตักกสิลา และละฮอร์ในตอนเย็น วันศุกร์ วันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

วันนี้เป็นวันที่หมายกำหนดการมากกว่าวันอื่นทั้งหมด คือพอเช้า ๘ นาฬิกาก็เสด็จ ออก ก่อนเสด็จพระราชดำเนินไปยังสนามบิน สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บุตรของแม่ทัพอากาศ ๔ คนเข้าเฝ้า เด็กทั้ง ๔ หน้าตาสวย ทั้งนี้ เห็นจะเป็นเพราะพ่อหน้าตาดี และแม่เป็นผู้หญิงที่สวยงามกว่าใคร ๆ ในเมืองเปชวาระ พระราชทานหัวโขนเป็นที่ระลึกแก่เด็กทั้ง ๔ คน

เวลา ๘ นาฬิกา ๔๐ นาที เรือบินพระที่นั่งออกจากท่าอากาศยานเมืองเปชวาระ เพื่อเสด็จ ยังราวัลพินดีซึ่งเป็นเมืองที่ใหญ่ที่ ๓ ในปากีสถาน เรือบินพระที่นั่งได้บินออกนอกทางจากสายการบินธรรมดา เพื่อถวายให้ได้ทอดพระเนตรเห็นภูมิภาพของ ทิวภูเขาหิมาลัยใกล้กับแคว้นกัษมีร์ที่เรียกว่าเทือกเขาการะโกราม^(๑) ซึ่งภูเขาแต่ละลูกยังปกคลุมไปด้วยหิมะตั้งแต่ยอดลงมาจนถึงตีนเขา บางยอดสูงตระหง่านราวกับจะถึงฟ้า เรือบินพระที่นั่งบินเหนือยอดเขาบางยอดซึ่งต่ำลงมาหน่อย ทอดพระเนตรไปทางโน้น เห็นทิวภูเขาสูงกว่าเรือบินคล้ายกำแพงกันซึ่งสูงเทียมฟ้า ทิวทัศน์ภูเขาไม่มีที่ไหนสู้ ท้องฟ้าเป็นสีครามเหลืองส้มม่วงปนเขียวและชมพู เมื่อแดดส่องลงไปยังหิมะก็ออกสีทองส่องแสงเป็นประกายวิบ ๆ ราวกับผิงเพชรบนพื้นทองอันสลัปลีต่าง ๆ นั้น ขุนเขายอดสูง ๆ แถวนั้นมีหิมะขาวจิวคลุมอยู่ตลอดปีไม่ว่าจะเป็นหน้าหนาวหรือหน้าร้อน เพราะแต่ละยอดสูงกว่าหมื่นฟุตขึ้นไป โดยเฉพาะทางทิวที่ไกลออกไปล้วนแต่สูงตั้งกว่า ๒ หมื่นฟุต มียอดหนึ่ง แถวนั้นสูงกว่ายอดอื่น เห็นขาวเด่นกว่าขุนเขาทั้งหมด รัฐมนตรีฯ ปรึกษาราบั้งคมทูลว่า ยอดนั้นเป็นภูเขาสูงลำดับที่ ๗ ในโลก คือสูงถึงสองหมื่นหกพันหกร้อยยี่สิบฟุต หรือต่ำกว่าเอเวอเรสเพียง ๒ พันฟุตเศษเท่านั้น ขุนเขาสูงที่ ๗ ในโลกที่ทอดพระเนตรเห็นวันนี้มีชื่อว่า Nanga Parbat คือนักค้ะบรรพตอย่างไทย ๆ เรายังเอง เรียกง่าย ๆ ก็คือภูเปลือย อันนักค้ะบรรพตหรือภูเปลือยนี้เมื่อ ค.ศ. ๑๙๕๓ หรือ พ.ศ. ๒๔๙๖ คือในปีเดียวกับที่ชาวนิวซีแลนด์ เอ็ดมัน ฮิลเลอร์ และ เทนซิง นอร์เก้ เซอร์ปาแห่งเนปาลพิชิตขุนเขาเอเวอเรส เพียง ๒ เดือนภายหลังก็มีผู้ปีนขึ้นไปถึงยอดแล้วเหมือนกัน ผู้นั้นเป็นชาวออสเตรเลีย ชื่อ แฮมมัน บุห์ล

(๑) Karakoram Range

สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ทอดพระเนตรน้คคะบรรพต ในเทือกเขาหิมาลัย

มีชาวเยอรมันเป็นหัวหน้าคณะ ภูเขาสูงที่ ๒ ในโลกที่ชื่อก๊อดวินออสติน (๒๘,๒๕๐ ฟุต) ก็อยู่ที่เทือกเขาการะโกรามนี้เหมือนกัน แต่อยู่เลยไปทางจัตรัล ไม่ใช่ทางนี้จึงไม่ได้ทอดพระเนตรเห็น ส่วนภูเขาสูงลำดับที่ ๓, ๔, ๕ และ ๖ ของโลก ก็ล้วนแต่เป็นภูเขาในเทือกเขาหิมาลัยด้วยกันทั้งสิ้น แม้แต่ภูเขาไกลาสของพระอิศวร ก็ดูเหมือนจะอยู่เทือกเดียวกันนี้ด้วย

เวลา ๙ นาฬิกา ๓๕ นาที เรือบินพระที่นั่งก็บินผ่านเมืองตากอากาศบนเขาที่มีชื่อเสียงของปากีสถานชื่อเมืองเมอร์^(๑) มองลงไปเห็นหิมะยังปกคลุมอยู่ในสวนของบ้านตากอากาศงาม ๆ ในเมือง ก่อนถึงราวัลพินดิหรือเรียกตามชาวเมืองว่าพินดี เรือบินพระที่นั่งก็ร่อนต่ำลงเพื่อถวายให้ได้ทอดพระเนตรเมืองหลวงใหม่ของปากีสถาน ชื่ออิสลามะบัด ซึ่งจะเป็นเมืองหลวงของปากีสถานแทนเมืองการาจีต่อไปในกาลภายหน้า

พอได้เวลา ๙ นาฬิกา ๔๕ นาที เรือบินพระที่นั่งก็ลงที่สนามบิน Chaklala เมืองราวัลพินดิ

(๑) Murree

ที่สนามบิน Chaklala เมืองราวัลพันดิ

เสด็จ จากสนามบิน Chaklala ไปยังเมืองดักษิลา

เมืองราวาลพิндиได้ชื่อมาจากจันทกานราวาลหัวหน้าเผ่า Ghakkar เมื่อราว ๖๐๐ ปี มาแล้ว ในปัจจุบันเป็นที่ตั้งกองทหารบกปากีสถาน ครอบครัวของประธานาธิบดีมีพำนัก อยู่ที่เมืองนี้เป็นประจำ

เมื่อพิธีรับเสด็จที่สนามบินเสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ประทับรถ พระที่นั่งกับรัฐมนตรีประจำพระองค์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถกับเบกมุนาวัชคาน ภริยาทูตปากีสถานประจำไทยซึ่งเป็นนางสนองพระโอษฐ์ฝ่ายปากีสถาน เสด็จพระราช ดำเนินตรงไปยังเมืองดักกิลลา ซึ่งอยู่ราว ๑๖ ไมล์จากราวาลพินดิระหว่างทางก่อนถึง ช่องเขามรรคลา^(๑) รถพระที่นั่งแล่นผ่านอนุสาวรีย์ของนายพลนิคอลลสัน นายพลมี ชื่อเสียงของอังกฤษซึ่งถึงแก่กรรมในสงคราม Seige of Delhi ใน ค.ศ. ๑๘๕๗ หรือ พ.ศ. ๒๔๐๐ ซึ่งผู้สนใจในประวัติศาสตร์อินเดียครั้งกระนั้นคงจะทราบเรื่องบ้าง ไม่มาก ก็น้อย

ก่อนที่จะดำเนินเรื่องการเสด็จพระราชดำเนินต่อไป ขอเล่าเรื่องเดิมของเมือง ดักกิลลาสู่กันฟังพอเป็นสังเขปก่อน ผู้อ่านจึงจะนึกเห็นภาพเมืองโบราณที่สำคัญ มี วัฒนธรรม อารยธรรมเก่าแก่ที่จะเสด็จฯ ไปทอดพระเนตรในวันนี้ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

เรื่องที่จะเล่าต่อไปนี้ เก็บข้อความโดยย่อจากหนังสือ^(๒) ของเซอร์จอนมาแซล นักประวัติศาสตร์ โบราณคดีที่มีชื่อเสียงของอังกฤษ ซึ่งโลกถือว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญทาง ศิลปะคันธารราชวาร์ นอกจากนั้นแล้วเซอร์จอนยังเป็นผู้ที่ขุดและค้นคว้าโบราณสถาน เมืองดักกิลลาอยู่หลายสิบปี คือราว ๔๐ ปี เคยเป็นผู้อำนวยการกองโบราณคดีของอินเดีย ระหว่างอังกฤษปกครอง ได้เขียนตำราโบราณคดีของชมพูทวีปโดยเฉพาะที่เกี่ยวกับ ดักกิลลาและศิลปะคันธารราชวาร์ไว้หลายเล่ม ในปัจจุบันรัฐบาลปากีสถานยกย่องหนังสือ ของเซอร์จอน ใช้เป็นตำราโบราณคดีประจำชาติ เซอร์จอนถึงแก่กรรมเมื่อราว ๒ ปีมา นี้เอง แต่หนังสือและงานของท่านผู้นี้คงจะดำรงอยู่ต่อไปอีกชั่วกาลนาน

เซอร์จอนได้อธิบายถึงที่ตั้งของเมืองดักกิลลาโบราณไว้ว่าเป็นชุมทางของทางหลวง สำคัญ ๓ สาย คือ สายที่หนึ่งจากตะวันออกเฉียงใต้ไปลุ่มแม่น้ำคงคาถึงปาดลีบุตร (ใน ปัจจุบันเรียก Patna อยู่ที่แคว้นพิหาร (Bihar) ในอินเดีย) สอง สายเหนือผ่านเมืองศรีนคร^(๓) ในรัฐกษัตริย์ขึ้นไปยังเตอร์กีสถาน และสายที่สามคือสายตะวันตก ข้ามแม่น้ำสินธุไปยัง เมืองปุษกราวดี (เปชวาระ) เข้าไปยังอัฟกานิสถานและเปอร์เซีย ทางที่ ๓ นี้เองซึ่งเป็น ทางที่อเล็กซานเดอร์แห่งมาเซโดเนียเสด็จกรีธาทัพผ่านเข้ามายังมัชฌิมประเทศ เมื่อ พ.ศ. ๒๑๗

(๑) Margala

(๒) A Guide to Taxila และ The Bhuddist Art of Gandhara by Sir John Marshal

(๓) Srinagar เมืองหลวงของแคชเมียร์ หรือ กษัตริย์

อิริราชพระองค์นั้นเมื่อทรงยกทัพเข้ามาถึง ไม่ต้องทรงใช้กำลังแต่ประการใดก็ได้ เมืองดักกสิลา เพราะกษัตริย์ผู้ครองนครดักกสิลาขณะนั้นไม่คิดสู้เข้าสวามิภักดิ์โดยดี อเล็กซานเดอร์ประทับแรมอยู่ในเมืองดักกสิลาไม่กี่สัปดาห์ก็เลิกทัพกลับไปจากลุ่มแม่น้ำสินธุ อีก ๓ ปีต่อมาที่สิ้นพระชนม์ที่เมืองเบปิลอนตามที่ทราบกันอยู่แล้ว ส่วนกองทัพกรีกที่ยังเหลืออยู่บ้างในดักกสิลา ก็เลยถอยกลับหมด นอกจากเหรียญกษาปณ์ ถ้วยชามและสิ่งเล็กๆ น้อยๆ ที่ทหารกรีกทิ้งไว้ครั้งนั้นแล้ว ไม่มีร่องรอยอันใดคงเหลือจากรัชสมัยของอเล็กซานเดอร์มหาราชเลยในดักกสิลา

อีกหลายปีต่อมา คือใน พ.ศ. ๒๓๗ กองทัพกรีกภายใต้เสลูคัส^(๑) นายพลมีชื่อเสียงของอเล็กซานเดอร์มหาราช ซึ่งเป็นผู้ได้รับส่วนแบ่งให้ครองอาณาจักรฝ่ายตะวันออก ก็ยกทัพเข้ามายังเมืองดักกสิลาอีก แต่ครั้งนี้ไม่ได้เข้ามาตั้งเมืองโดยสะดวกอย่างครั้งอเล็กซานเดอร์เมื่อ ๒๐ ปีก่อน กองทัพกรีกเข้ามาใกล้ก็ต้องผจญกับกองทัพมหาของพระเจ้าจันทรคุปต์ที่ ๑ แห่งราชวงศ์เมารย (สันสกฤต) หรือ โมริย (บาลี) ฝรั่งเศส Maurya เสลูคัสเห็นท่าจะไม่สู้ดี จึงไม่คิดสู้ ส่งทูตสันถวไมตรีเข้าเฝ้าพระเจ้าจันทรคุปต์ เพื่อเจริญทางพระราชไมตรีและเจรจาแลกเปลี่ยนดินแดนในลุ่มแม่น้ำสินธุที่ตนครองอยู่กับข้าง ๕๐๐ เชือก และในที่สุดยังยกธิดาสาวถวายพระเจ้าจันทรคุปต์อีกด้วย อันพระเจ้าจันทรคุปต์องค์นี้ ผู้สนใจทางประวัติศาสตร์ก็ย่อมทราบอยู่แล้วว่าเป็นพระราชบิดาของพระเจ้าพินทุसार และพระเจ้าพินทุसारก็มีเชื้อคนอื่นไกล เป็นพระราชบิดาของพระเจ้าอโศกมหาราชนั่นเอง

ส่วนเมืองดักกสิลาเป็นเมืองลูกหลวงของสมัยนั้น เมื่อก่อนพระเจ้าอโศกเสวยราชย์ เมืองปาดลีบุตร ก็ได้เคยทรงครองเมืองดักกสิลามาก่อน เดชานุภาพของกษัตริย์ทั้ง ๓ องค์ แห่งราชวงศ์โมริยที่กล่าวพระนามมาแล้วนั้น เป็นที่เลื่องลือครั้นคร้ามไปทั่วทิศานุทิศ

ครั้นในปี พ.ศ. ๒๘๑ พระเจ้าอโศกก็ทรงเปลี่ยนจากศาสนาพราหมณ์ไปทรงเลื่อมใสศรัทธาในพระบรมพุทธานุภาพ ในที่สุดทรงเข้าเป็นพุทธมามกะ โปรดให้สร้างพระสถูปไว้องค์หนึ่งบนเนินทางเบื้องบูรพาของเมืองดักกสิลา ประทานนามว่าพระสถูปธรรมราชา^(๒) และโปรดให้ตั้งศิลาจารึกหลักใหญ่ไว้ข้างพระสถูปองค์นั้น เพื่อเผยแพร่หลักแห่งพระพุทธานุภาพให้เป็นที่รู้ ที่นับถือ และเป็นที่ยอมรับแก่อาณาประชาราษฎร์ทั่วราชอาณาจักร ตั้งแต่นั้นต่อมาพระสถูปหรือเจดีย์ใหญ่น้อยก็บังเกิดขึ้นอีกหลายแห่งในบริเวณเมือง รวมทั้งพระสถูปที่มีผู้สร้างถวายพระกุนาละ^(๓) ราชโอรสองค์หนึ่งของพระเจ้าอโศก ซึ่งถ้ามีโอกาสก็จะได้เล่าต่อไป

(๑) Seleukos

(๒) Dharmarajika Stupa

(๓) หลวงจินชวณฉังเป็นผู้เขียนเล่าไว้ประมาณ พ.ศ. ๑๑๗๓

ในรัชสมัยของกษัตริย์แห่งราชวงศ์โมริยาแห่งปาตลีบุตรนั้นเองที่บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองที่สุด ครั้นพระเจ้าอโศกสิ้นพระชนม์ลงใน พ.ศ. ๓๐๖ มีชามีนานแคว้นดักกิสลา ก็เกิดกระด้างกระเดื่องต่อกษัตริย์จากปาตลีบุตร ถึงแก่ตั้งตนเป็นอิสระขึ้น และได้อยู่เป็นอิสระต่อมาหลายสิบปี จนกระทั่งปี พ.ศ. ๓๔๔ ก็มีกษัตริย์กรีกองค์หนึ่งผู้สืบสันตติวงศ์มาจากนายพลของอเล็กซานเดอร์มหาราชซึ่งโปรดให้ครองเมืองบักเตรีย^(๑) ยกพลเข้ามาตีแคว้นปัญจาบได้ทั้งหมด แล้วกลับตั้งเมืองดักกิสลาซึ่งเป็นเมืองลูกหลวงมาแต่เดิมให้เป็นเมืองสำคัญ ปกครองต่อมากกว่าร้อยปี

กษัตริย์กรีกหรือโยนกแห่งราชวงศ์บักเตรียองค์ที่ปรากฏพระนามเลื่องลือไปทั่วชมพูทวีป ก็คือพระเจ้ามิลินท์ (องค์เดียวกับที่ตั้งปัญหาต่างๆ ให้พระนาคเสนตอบนั่นเอง) กษัตริย์องค์นี้ทรงเลื่อมใสและทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา จนเป็นที่เคารพรักใคร่แก่พุทธบริษัททั่วไป กษัตริย์กรีกพระองค์อื่นแม้แต่อเล็กซานเดอร์มหาราช ก็ไม่ปรากฏพระนามในพงศาวดาร ในหนังสือ หรือแผ่นจารึกใดๆ ในอินเดีย ไม่ว่าจะเป็แผ่นศิลาหรือเหรียญกษาปณ์ก็ดี มีก็แต่พระเจ้ามิลินท์องค์เดียวเท่านั้น พระเจ้ามิลินท์นี้เรียกพระนามตามหนังสือไทยกรีกเรียกว่า Menander ส่วนอินเดียเรียก Milinda แต่เมื่อได้สอบสวนดูแล้วก็ได้ทราบว่าเป็นองค์เดียวกันนั่นเอง กษัตริย์พระองค์นี้ไม่เพียงแต่ปรากฏพระนามในมิลินท์ปัญหาและในหนังสืออื่นๆ ยังมีพระฉายาลักษณ์และพระนามปรากฏในเหรียญกษาปณ์ที่ขุดได้ในบริเวณเมืองดักกิสลาเป็นอันมาก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถได้ทอดพระเนตรเห็นที่เขาตั้งแสดงไว้ในตู้กระจกที่พิพิธภัณฑ์เมืองดักกิสลาด้วย

ระหว่างเวลาร้อยปีที่กษัตริย์กรีกบักเตรียครองดักกิสลาอยู่นี้ ได้ทรงย้ายเมืองจากที่ซึ่งเรียกกันมาแต่เดิมว่า ‘เนินภีระ’^(๒) ไปตั้งบนเนินอื่นทางทิศเหนือห่างออกไปจากที่เดิมไม่ถึงครึ่งไมล์ เมืองใหม่ในปัจจุบันเรียกว่า ‘สิร์กัป’ (Sirkap) ซึ่งเป็นแหล่งที่เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรภายในเมืองดักกิสลา

แหล่งแรกที่เสด็จพระราชดำเนินตรงไปทอดพระเนตรจากสนามบินเมืองราวัลพินดีก็คือพิพิธภัณฑสถานของดักกิสลาซึ่งตั้งอยู่ตรงริมเนินทางทิศเหนือของ ‘เนินภีระ’ เดิม นั่นเอง พิพิธภัณฑ์แห่งนี้มีโบราณวัตถุที่เก่าแก่กว่า ๒ พันปีและมีศิลปะคันธารราชูร์ขึ้นเอก ๆ หลายชิ้น

อันศิลปะคันธารราชูร์นี้นักศึกษาโบราณคดีหรือผู้สนใจทุกผู้ย่อมทราบอยู่แล้วว่ามีแบบเป็นกรีก แต่มีเรื่องราวเกี่ยวแก่พุทธประวัติ มีเรื่องในชาดก มีพระโพธิสัตว์ เป็นต้น

(๑) Bactria ในปัจจุบันอยู่ทางภาคเหนือของอัฟกานิสถาน

(๒) Bhir Mound

ก่อนสมัยศิลปะคันธารราษฎร์ใช้ธรรมจักรหรือพระพุทธรูปเป็นเครื่องหมายของพระพุทธรูปเจ้า ตั้งแต่สมัยศิลปะคันธารราษฎร์เป็นต้นมาก็ได้เริ่มมีพระพุทธรูปเป็นร่างมนุษย์ขึ้น คำว่า ‘คันธาระ’^(๑) นี้ เป็นชื่อเดิมที่ชาวชมพูทวีปเรียกภูมิภาคทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำสินธุ ปัจจุบันได้แก่เนื้อที่สองฟากแม่น้ำเปชวาระและรัฐสวัต เป็นด้านชายแดนทางทิศตะวันตกแห่งชมพูทวีปหรือมัชฌิมประเทศติดต่อกับเปอร์เซีย ฉะนั้นจึงเป็นที่ซึ่งตะวันตกกับตะวันออกปนเปเคลกคล้ายกันอยู่ ตั้งแต่ผู้คนพลเมืองตลอดจนศิลปะอันได้รับนามว่าแบบคันธาระหรืออย่างที่เรารู้จักว่าคันธารราษฎร์

ศิลปะวัตถุแบบคันธารราษฎร์

(๑) Gandhara

ศิลปวัตถุแบบคันธารราชูว์ร ซึ่งมีอยู่ในพิพิธภัณฑสถานดักกิลิลาข้างนั้น^(๑) เป็นของที่ขุดพบในบริเวณเมืองเก่าทั้งสิ้น ถ้าขุดลึกลงไปมากเคยได้ถาดหินหลายใบสลักเป็นรูปชายหญิงแบบกรีกแท้ ๆ ถ้าขุดไม่ลึกนักจึงพบหินแผ่นใหญ่ ๆ ซึ่งสลักเป็นนิทานในชาดก ต่อมาจึงพบพระพุทธรูปหลายขนาดหลายองค์ พระพุทธรูปองค์ที่เก่าแก่ที่สุดที่มีในโลก ก็อยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งนี้ เป็นพระพุทธรูปหินทรายสูง ๑๖ นิ้ว ขุดได้จากพระสถูปธรรมราชาที่พระเจ้าอโศกทรงสร้างไว้ภายในบริเวณเมืองดักกิลิลาเอง ภัณฑารักษ์ได้เป็นผู้ชี้ถวายให้ทอดพระเนตรพระพุทธรูปองค์นั้นไม่มีเศียรเหลืออยู่ หัตถ์ขวายกขึ้นคล้ายพระพุทธรูปในปางปฐมเทศนา แต่ประหลาดที่ข้อหัตถ์ทรงกำไล จึงต้องนับว่าไม่ใช่พระพุทธรูปที่ตรงตามแบบมหาบุรุษลักษณะนัก ต่อมาจึงได้ทอดพระเนตรเห็นพระพุทธรูปซึ่งถูกต้องตามแบบที่ถือกันว่าเป็นพุทธรูปลักษณะองค์แรกที่ปรากฏขึ้นในโลก เป็นภาพหินสลักแสดงพระพุทธรูปองค์ทรงยืนอยู่กับเศรษฐีอนาถปิณฑกผู้ซึ่งกำลังหลั่งน้ำลงบนพื้นดินในสวนเขตวันถวาย ในรูปสลักนี้พระพักตร์ของพระพุทธรูปเจ้าเป็นแบบฝรั่งเต็มที่มีรัศมีวงกลมอยู่เบื้องหลังพระเศียรแบบพระผู้เป็นเจ้าของฝรั่ง ทรงครองจีวรเหมือนกรีก เช่นเดียวกับเครื่องแต่งกายของ Sophocles เป็นต้น พระเกศยาว หวีเป็นเส้นตรงขึ้นไป ขมวดเป็นพระเมาลีขนาดใหญ่ ทรงไว้พระมัสสุด้วย ที่ประหลาดน่าสนใจก็คือผู้ตามเสด็จ ไม่ได้เป็นพระเสวก แต่เป็นมหาดเล็กแต่งกายแบบกรีกเต็มที ไว้ผมยาว หนวดเครายุ่มย่ามราวกับพวกมาลิก หรือหัวหน้าเผ่าชาวปทานที่ไปเฝ้ารับเสด็จที่ช่องเขาโคเบอร์เมื่อวานนี้ มหาดเล็กผู้นี้ภัณฑารักษ์กราบบังคมทูลว่าชื่อวัชรปาน ซึ่งจำได้ว่ามีในพุทธประวัติของฝ่ายมหายานนั่นเอง

วัตถุอื่น ๆ ที่มีในพิพิธภัณฑสถานซึ่งได้ทอดพระเนตรในวันนี้ หลากอย่างเป็นวัตถุที่ขุดได้จากพระสถูปธรรมราชา นอกนั้นก็มิใช่โบราณและศิลปวัตถุของสมัยต่าง ๆ เช่นเมื่อพวกปาร์เธีย^(๒) ครองดักกิลิลา ก็มีโบราณวัตถุของปาร์เธียเป็นเครื่องใช้ทำด้วยเงิน และเครื่องประดับเป็นทองฝังมณีตั้งแสดงอยู่ในตู้กระจกในห้องชั้นในหลายตู้

เมื่อทอดพระเนตรพิพิธภัณฑสถานทั่วแล้วเขาก็เชิญเสด็จออกไปในสวนของพิพิธภัณฑสถานให้ประทับภายใต้ชามิอานา แล้วก็ถวายเครื่องว่างเครื่องดื่มและนำคนสำคัญของดักกิลิลาเข้าเฝ้า เช่นภัณฑารักษ์ของปากีสถานตะวันตกมีนามว่าโมหมัด วัลลี อุลลาร์ คาน (ตัวเล็กนิดเดียว มีเคราเป็นสีต่าง ๆ เช่นสีดำ มีสีขาวยกับเทาและน้ำตาลปน) ซึ่งเมื่อก็เป็นผู้นำทอดพระเนตรวัตถุต่าง ๆ ภายในพิพิธภัณฑสถานและถวายคำอธิบายทุกสิ่งทุกอย่างที่น่าสนใจตามที่ได้เล่ามาแล้ว มีผู้นำผู้ช่วยของเซอร์จอห์นมาแชลในการขุดค้นดักกิลิลามาตั้งแต่ต้น

(๑) บางส่วนแบ่งไปอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานเมืองเปซาวะ ละฮอร์ การาจี และบริติชมิวเซียม

(๒) Parthians

ภัณฑารักษ์กำลังถวายคำอธิบายถึงแผนผังเมืองดักกิลลา
เมื่อโบราณกาล ณ พิพิธภัณฑ์ดักกิลลา

เข้าเฝ้าด้วย เขาเป็นชาวปากีสถานผู้ซึ่งบดนี้ชรามากแล้ว ถึงกับอยู่เฉยๆ ก็มีอสังหาริมทรัพย์ เดินก็เกือบจะไม่ไหว ต้องช่วยกันพยุงตอนเข้ามาเฝ้าถวายตัว ทางพิพิธภัณฑ์ได้ถวายพระพุทธรูปคันธารราษฎร์ไว้เป็นที่ระลึกในการเสด็จพระราชดำเนินมาเยี่ยมเมืองดักกิลลาในครั้งนี้นี้ด้วย

หลังจากนั้นก็เสด็จ โดยรถยนต์พระที่นั่งไปทอดพระเนตรฐานของเมืองโบราณคือเมืองสิรกัป (Sirkap) ซึ่งภัณฑารักษ์เคราสีต่างๆ เป็นผู้นำเสด็จและเล่าเรื่องราวถวายอย่างน่าสนใจมาก อันที่จริงในบริเวณดักกิลลามีฐานเมืองโบราณถึง ๓ เมือง แต่เนื่องด้วยเวลาจำกัดจึงเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรได้แต่เพียงเมืองเดียว

เมืองสิรกัปนี้ในปัจจุบันเหลือแต่ฐาน กำแพง และซากของสิ่งก่อสร้างบางอย่าง เป็นเมืองที่สร้างตามแผนผังของกรีกโดยแท้ เมืองเดิมคือที่ 'เนนิภีระ' เซอร์จอห์นมาแชลกล่าวไว้ในหนังสือว่าไม่มีผังเมืองแต่ประการใด ถนนหนทางและบ้านเรือนเกิดขึ้นตามแต่จะสะดวก ไม่มีระเบียบ แต่ฐานของเมืองสิรกัปที่ทอดพระเนตรเห็นวันนั้นมีการวางผังเมือง คือสร้างเป็นระเบียบตามแบบดาหมากรุก หรือพุดง่าย ๆ ก็คือแบบเมืองนิวยอร์ก

ทอดพระเนตรฐานเมืองโบราณ

นั่นเอง ถนนตัดกันได้ฉาก กำแพงเมืองสร้างด้วยหินแทนที่จะเป็นเชิงเทินดินเช่นของเดิม
 เทวสถานซงเทียร์ซึ่งอยู่นอกเมืองสิรกับทางเหนือไปราว ๕๐๐ หลา ก็สร้างไม่ผิดกับ
 เทวสถานกรีกแบบโยนิก

ชนชาติกรีกที่เข้ามาตั้งอยู่ในแคว้นดักกิลลาในพุทธศตวรรษที่ ๔ และ ๕ นี้เองที่
 นำวิชาความรู้ใหม่ ๆ หลายชนิดมาเผยแพร่ในชมพูทวีป เช่นการปั้นรูปและเททองหลอม
 รูปปั้น การใช้เงินตรา ซึ่งพิมพ์ปี ฉายาลักษณ์และพระนามของกษัตริย์ เป็นต้น เพราะ
 เงินตราเหล่านี้เองที่ทำให้นักประวัติศาสตร์โบราณคดีสามารถสืบลำดับวงศ์กษัตริย์แห่ง
 ชมพูทวีปได้โดยสะดวก ไม่ว่าจะเป็ดยุคไหน แม้จะเป็นร้อย ๆ หรือเป็นพันปีมาแล้วก็ตาม

ที่สิรกับ เซอร์จอห์นมาแชล และนักโบราณคดีรุ่นต่อมาได้ขุดพบเงินตรากรีกเป็น
 จำนวนมาก ซึ่งได้ทอดพระเนตรเห็นที่มีอยู่ในตู้พิพิธภัณฑท์ก็หลายยุคหลายสมัย ล้วนแต่
 มีคำจารึกทั้งที่เป็นภาษากรีกและภาษาพื้นเมือง อันแสดงให้เห็นว่าการปกครองของกรีก
 ครั้งกระนั้นยกย่องชาวพื้นเมืองให้เสมอกับตน มิได้กดขี่อย่างทาส ได้สนับสนุนให้ใช้ภาษา
 พื้นเมืองเป็นภาษาราชการ เนื่องด้วยไม่เคยปรากฏว่ามีผู้หนึ่งผู้ใดค้นพบเหรียญษาปณ์
 หนังสือหรือศิลาจารึกครั้งกระนั้นเป็นภาษากรีกล้วนเลย นอกจากนั้นกรีกยังอยู่กินปนเป

ภณฑารักษ์กำลังถวายคำอธิบายถึงที่ตั้งเมืองดักกิสลาเดิม ที่กำลังทอดพระเนตรอยู่นี้
คือฐานเมืองสิรกับ เมืองลูกหลวงตั้งแต่ครั้งพระเจ้าอโศกมหาราช

คลุกคลีกับพลเมือง จนกระทั่งในปัจจุบันราษฎรแถบนี้จึงยังคงมีดวงตาเป็นสีฟ้า และมี
รูปร่างลักษณะอย่างอื่นอันแสดงว่าเป็นเชื้อสายของกรีก

การที่เมืองดักกิสลาเป็นแหล่งการศึกษาวิชาการมาแต่โบราณกาลนั้นเป็นที่ทราบ
กันทั่วไปอยู่แล้ว กุลบุตรตั้งแต่โอรสกษัตริย์ลงไปจนถึงคนสามัญย่อมได้รับการส่งเสริมให้
ไปแสวงหาศิลปวิทยาการ ณ เมืองดักกิสลา กรีกคงจะช่วยสนับสนุนด้วยการถ่ายทอดวิชา
แผนใหม่ต่างๆ ของตนให้ และยังจัดตั้งสถานศึกษา (ซึ่งในปัจจุบันคงจะเรียกว่ามหา
วิทยาลัย) ขึ้นไว้เป็นปีกแผ่น กุลบุตรไม่ต้องไปศึกษาตามสำนักอาจารย์หรือนักบิดา
ปาโมกข์อย่างโอรสกษัตริย์ในเรื่องวงศ์ ๆ จักร ๆ อีกต่อไป

ชาวกรีกปกครองดักกิสลาอยู่ได้ประมาณร้อยปี ก็ถูกชนชาติอื่นหลายชาติกรีธาทัพ
เข้ามาตีแย่งอำนาจไปได้ ชนชาติแรกที่เข้ามาครองดักกิสลาตลอดจนดินแดนแถบลุ่ม
แม่น้ำสินธุต่อจากกรีกมิได้มาจากทางตะวันออกเช่นกษัตริย์แห่งราชวงศ์โมเรียจากปาดิสบุตร
แต่คราวนี้เป็นชนเผ่าต่างๆ ที่มาจากตะวันตกเฉียงเหนือ คือพวกสะกะซึ่งชาวชมพูทวีป
เรียก Sakas และ Scythians ตามที่ฝรั่งเรียก ถิ่นที่อยู่เดิมของชนเผ่าสะกะคือแถบเมือง

Toschkent ในรัฐ Kasakstan ของรัสเซีย คำว่า 'ศักราช' นั้นเรียกตามกษัตริย์ศະกะพระองค์หนึ่ง ต่อมาก็ใช้สำหรับการคำนวณปีทั่วไปในชมพูทวีป แล้วก็แพร่หลายใช้ต่อ ๆ กันมาตลอดจนถึงประเทศเรา

ชาวศະกะไม่มีศิลปะของตนเอง ฉะนั้น ศิลปะสมัยศະกะครองจึงยังคงดำเนินตามแบบกรีกต่อไป ตลอดจนถึงเหรียญกษาปณ์ด้วย ซึ่งมีถวายทอดพระเนตรในตู้กระจกของพิพิธภัณฑ

ถัดจากพวกศະกะที่เข้ามาเป็นใหญ่แถบลุ่มแม่น้ำสินธุก็คือชาวปาร์เธียรซึ่งฝรั่งเรียก Parthians คนพวกนี้ไม่ได้เป็นชาวเปอร์เซียคือไม่ได้เป็นเผ่าอารยัน แต่ก็มาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศเปอร์เซียหรืออิหร่านปัจจุบัน คนพวกนี้เป็นพวกที่นับถือบูชาพระอาทิตย์ ฉะนั้น จึงปรากฏว่าเมืองสิรกับสมัยปาร์เธียรปกครองจึงมีสุริยะเทวสถาน นอกจากนั้นแล้วตามคำบอกเล่าของชาวตะวันตกที่มาเที่ยวในสมัยนั้น และได้บันทึกไว้ว่า เมืองสิรกับยังเป็นเมืองเหมือนเมื่อสมัยกรีกเป็นใหญ่ คือเป็นเมืองตาทหารรุกคืบกันแต่ว่าเมืองสิรกับในสมัยปาร์เธียรปกครองสร้างบ้านเมืองให้แข็งแรงขึ้นกว่าเดิม เพราะครั้งนั้นโดนแผ่นดินไหวบ้านเมืองพัง ชาวปาร์เธียรจึงกลับสร้างขึ้นใหม่ให้รากฐานแข็งแรงกว่าเก่า ในปัจจุบันก็พอจะเห็นตามนักประวัติศาสตร์โบราณคดีได้ว่าเป็นเมืองครั้งกระนั้นถึงจะเป็นสองชั้นก็แลดูเหมือนเป็นชั้นเดียว เพราะชั้นล่างอยู่ใต้ระดับพื้นดินภายในบ้านเหล่านี้ กองโบราณคดีมีเซอร์จอห์นมาแชลเป็นหัวหน้า ได้ขุดพบเครื่องทองรูปพรรณและเครื่องใช้เป็นเงิน เช่นคนโท เป็นต้น มากมาย มากกว่าที่เคยพบในบริเวณโบราณสถานใด ๆ ในชมพูทวีป นักโบราณคดีสันนิษฐานว่าเพราะพวกผู้มีอันจะกินปาร์เธียรฝังสมบัติไว้ใต้ดินเมื่อครั้งเมืองตกกลืนถูกชนชาติกุชชานตีแตก

ชนชาติกุชชาน (Kushans) นี้แต่เดิมมาจากเมืองจีนภาคตะวันตก เข้ามาอยู่ทางภาคใต้ของทะเลสาบอาร์ลในรัสเซียก่อน แล้วอพยพเข้ามาอยู่ในลุ่มแม่น้ำกอบูลีในอัฟกานิสถาน ในที่สุดก็กรีธาทัพเข้ามาแผ่อำนาจแถวลุ่มแม่น้ำสินธุในราวปี พ.ศ. ๖๐๐ ครั้นในพุทธศักราช ๖๒๑ กษัตริย์กุชชานทรงนามว่าวิมกียกพลเข้าตีมณฑลปัญจาบกับเมืองแถบลุ่มแม่น้ำสินธุได้ทั้งหมด ดังนั้นปี ๖๒๑ จึงเป็นปีแรกของมหาศักราช ปีที่ ๑ แห่งมหาศักราชนี้เคยเข้าใจกันว่าเป็นปีแรกของรัชกาลพระเจ้ากนิษกะ กษัตริย์ผู้เรืองนามแห่งราชวงศ์กุชชาน แต่เซอร์จอห์นมาแชลกล่าวไว้ในหนังสือว่ามีไช้เช่นนั้น ด้วยพระเจ้ากนิษกะขึ้นครองราชย์ภายหลังมหาศักราชหลายสิบปี คือใน พ.ศ. ๖๗๐ ซึ่งไม่ตรงกับปีที่ ๑ ของมหาศักราช

พระเจ้ากนิษกะไม่เพียงแต่ทรงเป็นนักรบที่เก่งกล้า ชำนาญการสงคราม แต่ยังโปรดการก่อสร้างไม่น้อยไปกว่าพระเจ้าอโศก คือโปรดให้สร้างหอคอยที่เมืองปุษกราวดี

หรือเปชาระ ทรงสร้างเมืองศรีสุขที่คู่กับสิริกัป เมืองในแคว้นกัษมีร์และวัดที่เมืองมธูรา
ริมแม่น้ำยมนา เป็นต้น นอกจากนั้นพระองค์ยังทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภกที่สำคัญ
ทรงจัดให้มีจุดตถสังคายนานี้ที่แคว้นกัษมีร์ และโปรดให้สร้างพุทธเจดีย์สถานไว้อันนับ
ไม่ถ้วน ครั้นพระเจ้ากนิษกะสิ้นบุญราชวงศ์กุษาณก็เสื่อมลง แต่พระพุทธศาสนาและศิลปะ
ต่าง ๆ ยังคงรุ่งเรืองต่อไป รวมทั้งศิลปะแบบที่เราเรียกว่า 'คันธารราชฎร์' ด้วย

ราชวงศ์กุษาณเสื่อมอำนาจลงเมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๐ เพราะกษัตริย์เปอร์เซีย
เริ่มแผ่อำนาจเข้ามาจนถึงปัญจาบ แต่พอถึง พ.ศ. ๕๓๓ ราชวงศ์กุษาณก็กลับฟื้นฟูอำนาจ
ขึ้นมาใหม่ ครั้งนี้เองที่นักประวัติศาสตร์โบราณคดีเรียกว่าเป็น 'สมัยทองของศิลปะ
คันธารราชฎร์' ทั้งนี้ก็เพราะราชบิดาของกษัตริย์ลิจฉวีแห่งกรุงเวสาลี ทรงนามว่า กุมาระ
เทวี ทรงอภิเษกสมรสกับพระราชินีเมืองมคร (Magadha) ผู้ขึ้นครองราชย์เมืองปาตลีบุตร
เฉลิมพระนามว่าจันทรคุปต์ที่ ๑ ราชวงศ์ลิจฉวีแห่งกรุงเวสาลีนี้เคยเรืองพระนามเมื่อครั้ง
พุทธกาล แต่แล้วก็เจียบหายไปหลายร้อยปี ฟังจะกลับรุ่งโรจน์ขึ้นมาใหม่เมื่อกุมาระเทวี
อภิเษกสมรสกับพระเจ้าจันทรคุปต์ ซึ่งทรงแผ่อำนาจจักรรวมกันเข้าคือราชอาณาจักรที่
กษัตริย์ลิจฉวีครองอยู่ไปจนถึงเมืองมคร และจากเมืองมครไปตามลำแม่น้ำคงคา ตลอดจน
ถึงเมืองพ่ายัพหรืออัลลาหะบัดในปัจจุบัน พระเจ้าจันทรคุปต์ทรงเป็นปฐมกษัตริย์ของ
ราชวงศ์คุปตะอันมีกษัตริย์สำคัญยิ่งรวม ๕ พระองค์ คือ

๑. จันทรคุปต์ที่ ๑

๒. สมุทคุปต์

๓. จันทรคุปต์ ที่ ๒ หรือพระวิกรมชาติดิย ราชินีแห่งกรุงอุชชยินี ในนิทานเวตาล
และหนังสืออื่นซึ่งรัตนกวีครั้งนั้น เช่น กาลิหาสเขียนไว้

๔. กุมาระคุปต์ และ ๕. สกัณฑคุปต์

แต่ละพระองค์โปรดให้ทำเหรียญกษาปณ์บอกศักราชและจารึกเหตุการณ์สำคัญในรัชสมัย
ของพระองค์ไว้

ในสมัยที่ราชวงศ์คุปตะเป็นใหญ่ พระพุทธรูปยังมีลักษณะเป็นกรีก แต่พระเศว
เปลี่ยนไปเป็นพระศกขมวดเป็นกันหอยอย่างที่ยินยอมกันในสมัยปัจจุบัน สมัยกุษาณครั้งหลัง
นี้คือตอนที่กษัตริย์แห่งราชวงศ์คุปตะเป็นใหญ่ในชมพูทวีปทางภาคตะวันออก ศิลปะ
คันธารราชฎร์ก็เลยถ่ายแบบไปให้ช่างคุปตะ จนในที่สุดการถ่ายแบบก็เลยแพร่มาทาง
ตะวันออกจนกระทั่งถึงเมืองเรา จนเป็นที่รู้จักเป็นที่ทราบกันจนทุกวันนี้

ฝ่ายแคว้นคันธารราชฎร์และเมืองดักกิลิธานั้น ครั้นในปี พ.ศ. ๑๐๐๓ ก็ถูกพวก
ฮวนขาว (White Huns หรือ Ephthalites) ซึ่งเข้ามาทางเปอร์เซีย ย่ำยีและทำลายจนบ้านเมือง
และวัดวาอารามพังพินาศหมด เมืองดักกิลิธานี้ก็สิ้นความสำคัญ ครั้นต่อมาก็เลยค่อย ๆ

สูญหายไปจากความทรงจำของโลก

เมื่อได้เล่าพงศาวดารเมืองดักกิสลาอันเป็นเมืองโบราณเหลือแต่ฐานซึ่งเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรในวันนี้พอประมาณแล้ว ก็จะขอย้อนกลับไปเล่านิทานครั้งพระเจ้าอโศกครองเมืองสิริกัณฑ์ซึ่งภัณฑารักษ์เคราสีต่าง ๆ เล่าถวายต่อไป

ภัณฑารักษ์ได้ชี้มือไปทางกำแพงแห่งหนึ่งภายในบริเวณด้านนอกของพระราชวังโบราณ แล้วเล่าถวายว่า ณ ที่นี้เข่าว่ากันว่าเป็นที่ซึ่งพระกุนालะราชโอรสของพระเจ้าอโศกประทับติดพิณอยู่ พระกุนालะองค์นี้ถูกสนมเอกของพระบิดา นามว่า ดิษยรักษิต(๑) หลงรัก ครั้งไม่สมประสงค์ นางก็โกรธและเกลียด จึงคิดอาฆาตใช้เล่ห์กลจัดการให้มีผู้ควักดวงเนตรของพระกุนาละออกทั้ง ๒ ข้าง แล้วให้เนรเทศไปเสียโดยไม่มีใครรู้เห็นที่คนพระกุนาละผู้เคราะห์ร้ายทรงตกระกำลำบากทนทุกข์ทรมานอยู่นาน ต้องเป็นวณิพกเที่ยวร่อนเร่ร้องเพลงติดพิณไปตามที่ต่าง ๆ ในที่สุดก็มาถึงกำแพงพระราชวัง ณ เมืองสิริกัณฑ์ตรงที่ภัณฑารักษ์ชี้ถวายนี้ จึงประทับพิงกำแพงเล่นดนตรีและร้องเพลงอยู่ บังเอิญพระเจ้าอโศกทรงสดับเสียงเพลงของราชโอรส ทรงจำได้ แปลงพระทัยก็เสด็จออกมาทอดพระเนตรเห็นราชโอรสกลายเป็นวณิพกไม่มีดวงเนตรก็ทรงสลดพระทัย ทรงรักและสงสารยิ่งนัก เมื่อนำพระองค์เข้าไปในพระราชฐานและทรงสืบสาวราวเรื่องได้ตลอดแล้ว พระสนมคนโปรดที่ร้ายกาจก็ถูกสำเร็จโทษให้สาสมกับความผิด ส่วนพระกุนาละนั้นไม่นานต่อมา ก็กลับได้ดวงจักษุคืนตามเดิม เพราะเสด็จไปที่พุทธคยาและมีพระสงฆ์ในบวรพุทธศาสนาองค์หนึ่งนามอรหัตโฆษ เป็นผู้รักษาถวาย(๒) นิยายเรื่องนี้ ภัณฑารักษ์ยอมรับว่าคล้ายนิยายคลัสสิกของกรีกชื่อ Hippolytus and Phaedra ซึ่งอาจจะได้เค้ามาก็เป็นได้ เพราะเรื่องนั้นเป็นนิยายที่ชาวกรีกทุกคนครั้งกระโน้นย่อมรู้จักและแพร่ต่อไปถึงชาวมัชฌิมประเทศ

เรื่องพระกุนาละนี้จะเป็นเรื่องจริงหรือไม่ก็ตาม แต่ไม่ไกลจากเมืองสิริกัณฑ์ ยังมีซากเจดีย์เรียกว่าพระสถูปกุนาละคงเหลืออยู่จนทุกวันนี้ นิยายสร้างขึ้นในที่ซึ่งพระกุนาละถูกควักดวงเนตรทั้ง ๒ ข้าง หลวงจินชวณังซึ่งไปเยี่ยมเมืองดักกิสลาประมาณปี พ.ศ. ๑๑๗๓ เป็นผู้บันทึกเรื่องทั้งหมดนี้ไว้ และกล่าวว่าได้ไปดูพระสถูปกุนาละด้วย ตามพงศาวดารพระกุนาละทรงเป็นอุปราชครองเมืองดักกิสลาต่อจากพระราชบิดา แต่มิได้มีการกล่าวถึงพระจักษุว่าอย่างไร

ราวบ่ายโมงก็เสด็จพระราชดำเนินจากเมืองดักกิสลากลับเมืองราวัลพินดิประทับที่บ้านรับรองของประธานาธิบดี ระหว่างนั้นก็ได้ทรงทราบข่าวจากหนังสือพิมพ์ 'ดอน' ประจำวันนี้เองลงข่าวจากเมืองเปซาวะว่า เมื่อวานนี้ได้มีการยิงต่อสู้กันขึ้นระหว่างชาวปทาน

(๑) Tishyarakshita

(๒) เรื่องพระกุนาละมีเกร็ดมาก เรื่องเดียวกันนี้เล่ากันไปหลายนัย

สองเผ่า เลยจากป้อม 'ซำรูด' ซึ่งเสด็จฯ ไปเมื่อวานราว ๑๐ ไมล์ มีผู้บาดเจ็บ ๓ ราย ตาย ๑๓ ราย พวกที่ถูกยิงตายมีผู้ชาย ๕ คนจากเผ่าหนึ่ง ผู้หญิง ๕ คน ผู้ชาย ๒ คน จากอีกเผ่าหนึ่ง

หนังสือพิมพ์ 'ดอน' อธิบายว่าสาเหตุที่เกิดขึ้นถึงบาดเจ็บล้มตายเมื่อวานนี้ก็เพราะเกิดแก่งแย่งกันเรื่องการแบ่งสันปันส่วนที่ดินที่จะได้รับการทอดน้ำจากเขื่อนวอลสั๊ก เผ่าทั้งสองยิงต่อสู้กันอยู่ถึง ๖ ชั่วโมง จนมีหัวหน้าเผ่าอื่นซึ่งเสร็จจากการต้อนรับเสด็จพระราชธาและพระราชินีแห่งเมืองไทยที่ป้อม 'ซำรูด' รีบมาห้ามและจัดการให้เลิกแล้วต่อกัน มิฉะนั้นอาจจะยิงต่อสู้กันต่อไปเป็นวัน ๆ ผู้คนคงจะล้มตายลงข้างละมากกว่าที่ได้เป็นไปแล้ว

ข่าวจากหนังสือพิมพ์ที่ทรงชี้พระราชทานให้อ่านในวันนี้เป็นการอธิบายให้ทราบว่ สาเหตุที่หัวหน้าเผ่ามาเผ่าไม่ครบคนเมื่อวานนี้ คือขาดไป ๒-๓ คนนั้นก็เพราะมัวยิงกันเสีย กล่าวคือ ล้างการเสียเกียรติด้วยเลือดหรือบาดลั้กันพลินอยู่แถวใกล้ ๆ ที่เสด็จฯ ไปนั้นเอง ประทับอยู่ที่บ้านรับรองของประธานาธิบดีไม่นาน พอได้เวลาก็เสด็จพระราชดำเนินไปยังบ้านประธานาธิบดีซึ่งอยู่ติดกัน

วันนี้ประธานาธิบดีเซอูเสด็จฯ เพื่อถวายพระกระยาหารกลางวันร่วมกับครอบครัวของท่าน ภริยาท่านประธานาธิบดีได้เข้าเผ่าเป็นครั้งแรก พร้อมด้วยบุตรชาย บุตรสะใภ้ และบุตร ๓ คน ตัวท่านประธานาธิบดีนั้นยอมทราบกันอยู่แล้วว่าเป็นผู้ที่สร้างทั้งสูงทั้งใหญ่ สมเป็นทหาร แต่ภริยาตัวเดียวแทบไม่ถึงป่าท่านประธานาธิบดี ร่างค่อนข้างกว้าง ส่วนบุตรชายก็มีเค้าไปทางข้างมารดา ไม่สูงใหญ่ล่ำสันอย่างบิดา ส่วนบุตรทั้ง ๓ คนนั้น คนโต สูงสง่า เค้าหน้าเป็นแหม่ม คนรองลงไป ๒ คนไม่สูงไม่ต่ำ หน้าตาดีทั้ง ๓ คน ส่วนบุตรสะใภ้ก็น่ารักสวยเด่นมาก ทุกคนตั้งสาหรืขึ้นไปปิดศีรษะ บุตรสาวคนหนึ่งเล่าว่าบิดาเป็นผู้ที่เคร่งมากทางประเพณี ไม่ชอบให้ครอบครัวเปลือยศีรษะให้ผู้ใดเห็น ถือว่าไม่เป็นการเรียบร้อย ทั้ง ๆ ที่ในสมัยปัจจุบันสตรีอื่นในปากีสถานก็ไม่ถือธรรมเนียมนี้กันแล้ว แต่บุตรประธานาธิบดีก็ยังคงคลุมศีรษะอยู่เสมอในที่ประชุมชน

ท่านประธานาธิบดีมีบุตรหลายคน บุตรชายมาเผ่าไม่ครบคน เพราะบางคนยังเรียนอยู่ที่เมืองอังกฤษ ส่วนบุตรมาเผ่าครบถ้วน คนโตสวยกว่าเพื่อนเห็นเรียกกันว่าเจ้าหญิง Jahanzeb เป็นหม่อมของเจ้าราชบุตรเมือง Swat ซึ่งในปัจจุบันเป็น Wali หรือเจ้าผู้ครองนครแทนบิดาซึ่งลาออกจากตำแหน่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๒ เมือง Swat นี้ชาวเมืองเรียกว่าสว่าต ภาษาสันสกฤตเขียนว่าศวศตุ แต่ภาษากรีกเขียนว่า Sauastis เคยเป็นทางผ่านของอเล็กซานเดอร์มหาราช พวกอารยัน มาร์โคโปล และกองทัพของเจงกิสข่านเมื่อกรีธาทัพลงมายังลุ่มแม่น้ำสินธุ เมืองสว่าตเป็นเมืองภูเขาที่มีภูมิประเทศงามมาก อากาศเย็นตลอดปี

แทบจะไม่มีหน้าร้อน แคว้นส่วัดนี้เขาเรียกเจ้าผู้ครองนครว่า ‘วาลี’ และเจ้าราชบุตรว่า ‘วาลิอะหัด’ วาลีแห่งส่วัดซึ่งเป็นชายใหญ่ของประธานาธิบดีไม่ได้ลงจากภูเขามาเฝ้า เพราะติดธุระ ส่วนเจ้าหญิงจะฮานเซ็ปผู้ภริยาเมื่อประธานาธิบดีไปเยือนเมืองอเมริกาทางราชการเมื่อปีก่อน ก็ได้ทำหน้าที่แทนมารดาไปกับบิดาในฐานะที่เป็น ‘สตรีคนที่ ๑’ ของปากีสถาน ส่วนน้องสาวคนที่ ๒ อายุเพียง ๑๖-๑๗ ปี แต่ได้หมั้นแล้วกับน้องสามีของพี่สาว คือโอรสองค์รองของวาลีแห่งส่วัดองค์ก่อน นัยว่าอีกราว ๒ เดือนจะแต่งงาน ส่วนคนที่ ๓ ยังเป็นเด็กนักเรียน แต่มองดูก็สาวเท่า ๆ กับพี่สาวทั้ง ๒ คน

นอกจากครอบครัวประธานาธิบดี ผู้ที่มาร่วมโต๊ะเสวยในวันนั้น มีรัฐมนตรีหลายท่าน บ้างก็มีภริยามาด้วย บ้างก็มาเดี่ยว แล้วก็ มีพวกตามเสด็จทางราชการทั้งฝ่ายเขา ฝ่ายเราทั้งหมด รวมทั้งนายทหารองครักษ์ของประธานาธิบดี ๒-๓ คนด้วย ประทับโต๊ะเสวยกับประธานาธิบดีและภริยา รัฐมนตรีถนัดและรัฐมนตรีของเขาบางท่าน คนอื่น ๆ รวมทั้งบุตรสาวบุตรชายและบุตรสะใภ้ของประธานาธิบดีและแขกอื่นต่างรับประทาน ‘บุฟเฟ่’ แล้วมานั่งโต๊ะเล็ก ๆ กันเองภายในห้องเดียวกันนั้น

บ้านประธานาธิบดีที่นี่ไม่ใหญ่โต เป็นบ้านธรรมดา ๆ แบบฝรั่ง จัดเข้าที่ สวนก็ ไม่ใหญ่เท่าใดนัก แต่หญ้าเรียบ มีดอกไม้ล้มลุกเมืองหนาวหลายชนิด ดอกฟลักซ์สีแดง นั้นเด่นกว่าดอกไม้อื่น แปลงใหญ่ออกดอกเต็ม

เมื่อเสวยพระกระยาหารกลางวันเสร็จ สมเด็จพระบรมราชินีนาถก็พระราชทานของที่ระลึกแก่ครอบครัวประธานาธิบดี คือ โถงมทองลงยาสำหรับตั้งที่โต๊ะเครื่องแป้งแก่ภริยาประธานาธิบดี กระเป๋ากลางคืนมทองมีพระปรมาภิไธยย่อแก่ธิดาคนโต พัดงาเขียนเป็นรูปรามเกียรติ์แก่ธิดาคนกลาง แหวนนพเก้าแก่ธิดาคนเล็ก ทั้งสองพระองค์ทรงฉายพระบรมฉายาลักษณ์ร่วมกับประธานาธิบดีและครอบครัว พอได้เวลาคือพอสาย ๓ โมงครึ่งก็ทรงลาประธานาธิบดีและครอบครัว เสด็จพระราชดำเนินตรงไปยังสนามบิน เพื่อเสด็จต่อไปยังเมืองละฮอร์ เมืองหลวงของปากีสถานตะวันตก

การเสด็จพระราชดำเนินจากราววัลพินดีไปเมืองละฮอร์นี้ไม่ไกลนัก เป็นเวลาเพียงชั่วโมงเดียวเท่านั้นทางเรือบิน รวยบาย ๕ โมงเรือบินพระที่นั่งก็ร่อนลงที่สนามบินเมืองละฮอร์ซึ่งเป็นเมืองใหญ่ที่ ๒ ในปากีสถาน เมื่อครั้งอังกฤษปกครองเป็นเมืองที่สำคัญยิ่งทางเหนือ เรียกว่าเป็นเมืองหลวงของแคว้นปัญจาบเหนือ มีแม่น้ำระวี^(๑) ผ่านทางต้นน้ำเป็นดินแดนปัญจาบตะวันออกของอินเดีย

ฝ่าพระหัตถ์ทรงถ่ายสมเด็จพระบรมราชินีนาถ
พร้อมด้วยประธานาธิบดี ภริยา บุตรีทั้ง ๓ และบุตรสะใภ้ ณ บ้านประธานาธิบดี เมืองราววัลพินดี

(๑) Ravi เป็นชื่อที่เรียกในปัจจุบัน ในพงศาวดารบางแห่งก็เรียกว่า อีระวะ หรือ อีรวดี

เมืองละฮอร์อยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลราว ๗๑๕ ฟุต เป็นเมืองโบราณก็จริง แต่ไม่มีใครทราบเรื่องราวจนเมื่อไม่ถึง ๕๐๐ ปีมานี่เอง เมื่อมาห์มุดแห่งกัซนาจากกابل คือ กษัตริย์ราชบุตรแห่งราชวงศ์ศากยะตีได้ คำว่า 'ละฮอร์' นี้กล่าวกันว่าคือ 'ลพปุระ' หรือ ลพบุรีไทย ๆ เรายี่เอง 'ละฮอร์' แผลงมาจากนาม 'ลาวะ' หรือ 'ลพ' อย่งไทย ๆ ก็คือ 'พระลพ' หมายถึงโอรสพระรามในเรื่องรามเกียรติ์ของเราหรือรามายณะของเขา แต่ในสมัยที่กษัตริย์ฮินดูแห่งศากยะครอง ดูเหมือนจะเรียกเมืองละฮอร์ว่า 'ปัญจาปนคร' (Panchalanaagar) ความสำคัญ ความมรุธราชของเมืองละฮอร์เริ่มมีขึ้นเมื่ออยู่ภายใต้กษัตริย์โมกุลเริ่มตั้งแต่รัชสมัยของจักรพรรดิอัครีเป็นต้นมา สิ่งก่อสร้างสำคัญในเมืองละฮอร์ที่เหลือในปัจจุบันโดยมากสร้างโดยราชโองการกษัตริย์โมกุลแทบทั้งสิ้น มีสร้างเพิ่มเติมโดยกษัตริย์ราชวงศ์ซิกข์คือรอนชิตสิงห์ (ซึ่งครองราชย์ต่อจากกษัตริย์โมกุล) บ้างเป็นบางแห่ง สิ่งสลักหักพังได้รับการปฏิสังขรณ์และรักษาให้อยู่ในสภาพปัจจุบันตั้งแต่อังกฤษครองเป็นต้นมาจนบัดนี้

แคว้นปัญจาบตะวันตกของปากีสถานประกอบด้วยแคว้น ๑๖ แห่ง แบ่งออกเป็น ๓ ภาค คือละฮอร์ ราวาลพินดี และมุลตาน เมืองละฮอร์มีชื่อว่าเป็นเมืองของชาวปัญจาบ แต่ก็มีชนเผ่าอื่นอาศัยอยู่เป็นอันมาก เช่นชาวปทาน ราชบุตร กุซาร์ (Gujars ซึ่งเป็นพวกเลี้ยงสัตว์) ชัด บาลูชิ เป็นต้น คำว่าปัญจาบเอง แปลว่า 'เมืองแห่งแม่น้ำทั้ง ๕' ซึ่งไหลลงสู่มแม่น้ำสินธุ เมื่อก่อนเรือบินพระที่นั่งจะร่อนลงได้เห็นแม่น้ำ ๔ ใน ๕ ของปัญจาบ ซึ่งรัฐมนตรีซิกข์ผู้โดยเสด็จมาในเรือบินซึ่งถวายเป็นให้ทอดพระเนตร คือแม่น้ำ Jhelum, Sutlej, Chenab และ Ravi เป็นสุดท้าย แล้วจึงลงที่สนามบินละฮอร์

ที่สนามบินผู้สำเร็จราชการคนเดิมมารับเสด็จ พร้อมด้วยบุคคลสำคัญของเมืองละฮอร์ เมื่อการรับเสด็จเสร็จแล้ว ก็ประทับรถพระที่นั่งกับผู้สำเร็จราชการเป็นกระบวนแห่เข้าเมืองไปยังทำเนียบรัฐบาลอันเป็นที่ประทับ มีผู้คนคอยเฝ้าอยู่ ๒ ข้างทางแน่นขนัดสตรีเมืองนี้ยังได้เห็นหน้าตาบ้าง ไม่เหมือนเมืองที่แล้่วมา ถ้าเป็นสตรีชาวปัญจาบหรือเผ่าอื่นก็มักเปิดหน้า ถ้าเป็นชาวปทานดอกจึงเหมือนเดินที่เดินได้ สีขาว สีดำแบบโม่อย่างที่เคยเห็นแล้ว แต่อย่างน้อยสตรีชาวปทานเมืองนี้ก็อดส่าห์ออกมายืนเฝ้าข้างถนนเต็มไปหมด ไม่แอบดตามรุ้ในกำแพงบ้านอย่างที่เมืองเปชวะ ปุชกราวดีหรือบुरुขบุรี

ถนนที่เมืองนี้โดยมากมีชื่อเป็นถนนเมืองลอนดอน เช่นถนนสายสำคัญก็ชื่อ The Mall แล้วก็มีถนนแซริงครอส เป็นต้น

อันทำเนียบรัฐบาลซึ่งทางราชการจัดถวายเป็นที่ประทับนั้นเป็นตึกสีขาวอยู่ในบริเวณที่กว้างใหญ่ มีสวนงามยิ่งนัก มีสนามกว้าง มีต้นไม้ใหญ่น้อยและมีดอกไม้ล้มลุกออกดอกสีสดปลูกเป็นแปลงใหญ่เป็นชั้น ๆ ที่ริมสนาม คล้ายชั้นบันไดกว้างเต็มไปด้วย

ทำเนียบรัฐบาลเมืองละฮอร์ ซึ่งรัฐบาลจัดชั้นบนด้านขวา ถวายเป็นที่ประทับ

ดอกไม้ หญ้าเรียบแบบสวนอังกฤษเต็มที ตัวทำเนียบนั้นตรงกลางเป็นรูป ๘ เหลี่ยม มียอดเป็นโดมสูง สองข้างโดมต่อเป็น ๒ ปีกยาวมี ๒ ชั้น ข้างซ้ายเป็นที่อยู่ของผู้สำเร็จราชการ ทางขวาเป็นที่ประทับ พวกที่ตามเสด็จบางคนอยู่ทางด้านที่ประทับข้างบนคือ ต่ำจากที่ประทับลงมาไม่มากนักบ้าง ชั้นล่างใต้ที่ประทับบ้าง การตกแต่งห้องแต่ละห้อง สวยงามแบบฝรั่งสะดวกสบายทุกอย่าง โดยเฉพาะตรงที่ประทับมีพรมเปอร์เซียอย่างดี ฝืนใหญ่ปูเต็มห้องจนไม่เห็นพื้น ที่เดียวกันนี้เป็นที่ประทับของพระราชินีนาถเอลิซาเบธ กับพระราชสวามีเมื่อเสด็จมาเยี่ยมปากีสถานทางราชการเมื่อปีที่แล้ว ส่วนพวกตามเสด็จ คนอื่นเขาจัดให้อยู่ที่โฮเต็ลชื่อ Faletti's

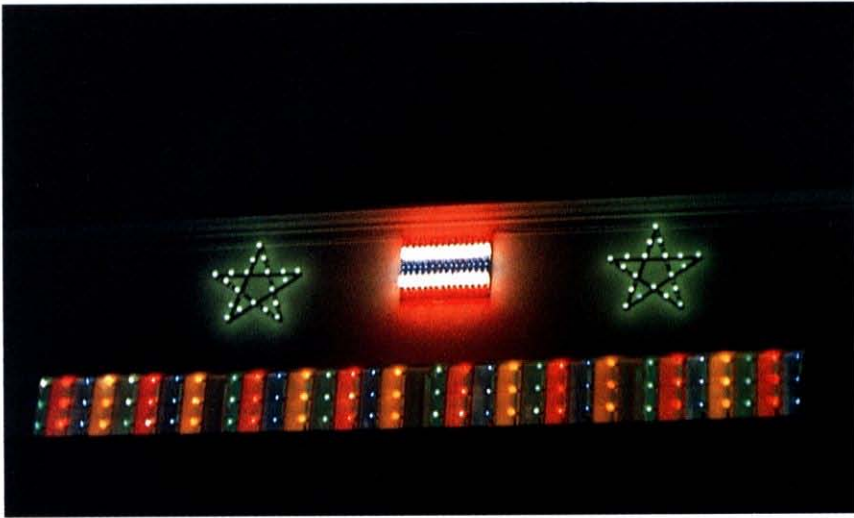
ที่ได้โดมตรงกลางของทำเนียบนั้นใช้เป็นห้องรับประทานอาหารของทำเนียบ ตั้งแต่เพดานของโดมลงมาจนถึงฝาห้องเป็นฝีมือสลักหินอ่อนประดับด้วยพลอยสีต่าง ๆ แบบโมกุล ซึ่งเรียกว่า tempera painting ลวดลายเป็นดอกไม้และใบไม้ขดไปขดมา แล้วก็ มีผลไม้และแจกันรวมอยู่ในลวดลายนั้นด้วย ลวดลายแบบนี้เรียกว่า arabesque design งดงาม ฝีมือประณีตยิ่งนัก ถ้ามกก็ได้ความว่าสร้างตั้งแต่สมัยจักรพรรดิอักบาร์ ครั้นคุยกันต่อไป ก็ได้ทราบยิ่งไปกว่านั้น คือได้ทราบว่าใต้ห้องรับประทานอาหารของทำเนียบนี้เป็นที่

ฝังศพของพระญาติอัครบารมี ผู้มีนามว่า Qasim Khan ซึ่งถูกฆ่าตายเมื่อ ๓๖๒ ปี (พ.ศ. ๒๑๔๓) มาแล้ว อัครบารมีทรงสร้างที่ฝังศพแห่งนี้พระราชทานเป็นเกียรติยศ คาซิมคานเป็นครูของพวกมวยปล้ำ คนแก่นั้นจึงเรียกที่ฝังศพของเขาว่า The Wrestler's Tomb ในปัจจุบันศพของท่านคานก็ยังอยู่ใต้ห้องรับประทานอาหารของทำเนียบ มีบันไดเดินลงไปได้จากห้องรับประทานอาหารนั้น ถึงแม้คาซิมคานจะถูกฆ่าตายไปนานแล้ว แต่ในบริเวณสวนซึ่งในปัจจุบันเป็นของทำเนียบเคยเป็นที่ซึ่งพวกมวยปล้ำมาไหว้ครูและฝึกซ้อมอยู่จนรัชสมัยของกษัตริย์ซิกข์ คือ พระเจ้ารณชิต สิงห์ คือเมื่อราว พ.ศ. ๒๓๘๑ จึงมีผู้สร้างบ้านรูป ๘ เหลี่ยมขึ้นรอบโดมที่ฝังศพแห่งนี้ เพื่อใช้เป็นที่อยู่และที่ว่าการของกรมทหารซิกข์ บริเวณรอบโดมคือสวนของทำเนียบในปัจจุบันก็ใช้เป็นกรมทหาร พวกนักมวยปล้ำทั้งปวงจึงมาฝึกซ้อมมวยและไหว้ครูไม่ได้อีกต่อไป เลยต้องไปหาที่อื่นแทน ครั้นใน ค.ศ. ๑๘๔๙ หรือ พ.ศ. ๒๓๙๑ เมื่ออังกฤษแผ่อำนาจเข้ามาครองแคว้นปัญจาบทั้งหมดก็เข้ายึดบ้านนี้ไว้เป็นแห่งแรกแห่งหนึ่ง แล้วก็แก้ไขก่อสร้างต่อเติมปีกทั้งสองข้างจากบ้าน ๘ เหลี่ยมตรงกลาง เพื่อใช้เป็นที่อยู่และเป็นทำเนียบรัฐบาล และเมื่อปากีสถานเป็นอิสระก็คงใช้เป็นทำเนียบรัฐบาลต่อไปตามเดิม

เกือบย่ำค่ำจึงเสด็จถึงที่ประทับ รัฐมนตรีประจำพระองค์ได้นำบุตรีคนเดียวของท่านอายุ ๑๔ ปีมาเฝ้าถวายตัว เด็กสาวผู้นี้แต่งกายแบบปัญจาบคือนั่งกางเกงรัดข้อเท้าสวมเสื้อยาวเลยหัวเข่าทับอีกชั้นหนึ่ง มีผ้าคล้องคอห้อยสองชายไปทางป่าหลังทั้งสองข้างสตรีชาวปัญจาบนี้เป็นสาวเร็ว บุตรีรัฐมนตรีอายุเพียง ๑๔ ปี ถ้าไม่ทราบอายุ คงคิดว่าเป็นสาวอายุราว ๑๘-๑๙ เป็นอย่างน้อย เพราะร่างใหญ่ หน้าตาท่าทางก็เป็นสาวเต็มตัววันนี้ทั้งวันแทบไม่ได้ทรงพักผ่อน พอเสด็จ ถึงทำเนียบรัฐบาลไม่นาน ทอดพระเนตรลงไปข้างล่างก็เห็นแขกเริ่มต้นมากันแล้ว ด้วยผู้สำเร็จราชการจัดงานรับรองถวายในสวนด้านหน้าของทำเนียบ นัยว่าเชิญแขกราว ๖๐๐ คน ตามหมายกำหนดการอันล่าที่สุดกะให้เสด็จลงราวทุ่มหนึ่ง เกือบ ๒ ทุ่มก็เสด็จขึ้น

งานรับรองตอนค่ำวันนั้นก็ตามเคย มีการนำบุคคลสำคัญเข้าเฝ้าและ ฯลฯ ไม่มีสิ่งใดแปลกไปกว่าที่เคย นอกจากวงดุริยางค์ทหารบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมีผิดทั้งสองครั้ง คือทั้งตอนเสด็จลงและเสด็จขึ้น กลับไปเล่นเพลงชาติแทน เอกอัครราชทูตไทยเดือดร้อนมากแทบจะร้องไห้ ต้องช่วยกันปลอบ จึงค่อยคลายความเดือดร้อนลงบ้าง

เมื่อเสด็จขึ้นแล้วก็เสวยพระกระยาหารตามลำพัง แต่พอ ๓ ทุ่มก็เสด็จ ไปยังโรงละคร Al-Hamra เพื่อทอดพระเนตรนาฏศิลป์ของกรมศิลปากรของปากีสถานคือ Pakistan Arts Council การแสดงถวายในคืนนั้นเรียกว่า Music and Rhythm มีรายการดังต่อไปนี้

สวนของทำเนียบรัฐบาลเมืองละฮอร์ในเวลากลางคืน

๑. วงดนตรีของกรมศิลปากรร่วมกับวงสถานีวิทยุปากีสถานบรรเลงเพลงรับเสด็จ ซึ่งแต่งขึ้นใหม่ในโอกาสนี้ เพื่อแสดงเครื่องดนตรีพื้นเมืองต่างๆ ถวาย ได้บรรเลงทั้งเพลง 'ปากีสถานเดิม' และเพลงสมัยใหม่

๒. เพลงพื้นเมือง เด่นและร้องโดยหญิงสาว ๖ คนเพื่อฉลองในการที่ชาวสาส์ลึงถึงฤดูเก็บเกี่ยวแล้ว ระบุว่าที่เด่นเรียกว่า Jhoomer เป็นระบำภาคเหนือของเขา ผู้เต้นล้วนเป็นสาวชาวเหนือ ผิวขาว ร่ามสูง จมูกโด่ง ตาคม เค้าน่าจะม้ายไปทางหม่อมมาก

๓. แสดงการตีกลองและร้องเพลงพื้นเมืองของแคว้นสินธ์หลายเพลง เป็นรายการที่นานพอใช้

๔. แสดงการสีไวโอลินของเขาที่เรียกว่า Sarangi มีร้องเพลงประกอบด้วย ระหว่างการแสดงมองไปข้าง ๆ และข้างหลัง เห็นคนดูกลับไปหลายราย

๕. เด่นระบำโมกุลหรือมุกัลเรียกว่า Kathak Dance มี ๔ ตอน ทำคองอแงกสวมพวงลูกพรวนที่ข้อเท้าหลายพวงซ้อน ผู้เต้นรำกระต๊อบพื้น เสียงลูกพรวนและเสียงกระต๊อบพื้นจึงดังก้อง คนดูที่กลับไปเมื่อรายการก่อนกลับตื่นขึ้นมากหลายราย โดยเฉพาะตอนที่ผู้ประกาศบอกว่าซื้อตัดค่า และอธิบายว่าเป็น rhythmic patterns through fast foot work.

๖. ต่อไปเป็นการแสดงสีซอที่เขาเรียกว่า Sitar เดี่ยว ๒ เพลง เพลงซอทั้ง ๒ นั้นยาวเพื่อยฟังเรื่อยเรื่อยไม่เปลี่ยนแปลง คนดูที่จำต้องตื่นขึ้นเมื่อรายการก่อนเพราะมีการรำเท้ากระต๊อบพื้นจนลูกพรวนดังลั่นกลับกลับไปตามเดิมอีก ข้าตั้งคนที่ตอนแรกพยายามเบ็งตาไม่ให้หลับให้หลับตามไปอีกราวครึ่งโรงเห็นจะได้ ห้องก็ค่อนข้างมืด อากาศเย็นกำลังดี แถมมีซอกล่อมเสียงวังเวง

๗. รายการสุดท้ายเป็นการแสดงดนตรีและเต้นรำเรียกว่า Jathiswaram รู้สึกว่าผู้เต้นเป็นครึ่งชาติแต่ใช้นามแฝงเป็นญี่ปุ่นว่าซาเกโค ซาซาด้า ได้ยินว่าเป็นผู้ที่เคยเรียนระบำบัลเล่สากลมาจากญี่ปุ่น เต้นได้สวย แปลกตา

การแสดงถวายเป็นคืนนี้ยาวกว่ากำหนดมาก ตามหมายกำหนดการว่าจะเลิกก่อน ๔ ทุ่ม แต่ยืดเยื้อนานเกินกำหนดไปจนเกือบ ๕ ทุ่ม มีผู้ดูพวกเขาคนหนึ่งเป็นสตรีซึ่งรู้ว่าสวย ตอนแรกเห็นนั่งไขว่ห้างดูการแสดงและมองดูทุก ๆ คนและทุก ๆ สิ่งภายในโรงละครนั้นด้วยท่าทางที่หยิ่งผยอง คล้ายกับจะพูดว่าอันตัวฉันนี้ดีทรกว่าใคร ๆ ทั้งหมดในโรงละครนี้ แต่พอหันไปดูอีกครั้งเห็นคอฟับหลับปุ๋ยไปตั้งแต่รายการที่ ๓ พอจบการแสดงก็ตื่นขึ้นทำท่าหยิ่งผยอง ฉันสวยฉันวิเศษต่อไปใหม่ ข้ายังมองดูคนอื่นอย่างเหยียดหยามหน้าเซตนิด ๆ คล้ายกับจะว่าแถกคงหลับละซิ ฉันนะไม่ได้หลับดอก เป็นเหตุให้ผู้ที่ได้เห็นสตรีผู้นั้นเห็นชั้นจนแทบจะกลั่นยิ้มไว้ไม่ได้

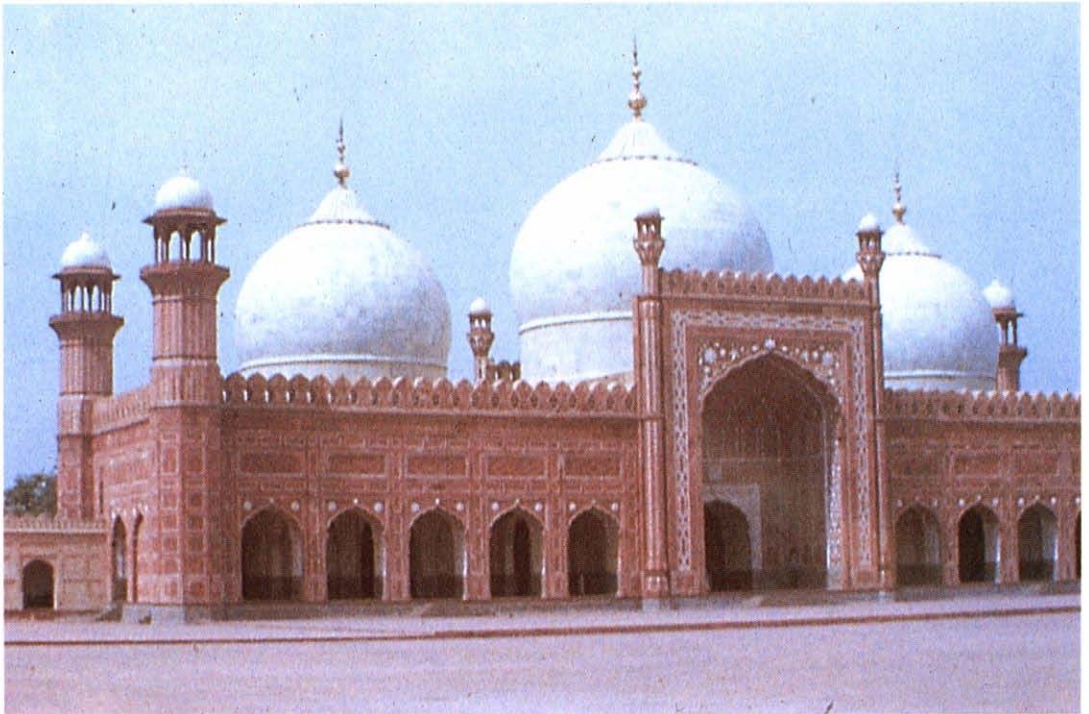
คืนนั้นเสด็จพระราชดำเนินกลับถึงที่ประทับ ๕ ทุ่มเศษ

วันที่ ๗ เมืองละฮอร์

วันเสาร์ วันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

วันรุ่งขึ้นเวลา ๑๐.๓๐ นาฬิกา เสด็จฯ ไปยังสุเหร่าสำคัญของเมืองละฮอร์ ชื่อว่า สุเหร่า Badshahi ก่อนเสด็จพระราชดำเนินเข้าไปในสุเหร่า ได้ทรงแวะไปเยี่ยมที่ฝังศพของนักปราชญ์และกวีเอกของปากีสถาน ท่านมุฮัมมัด อิกบัล^(๑) ซึ่งชาวปากีสถานเรียกว่าอัลละมา พระเจ้าจอร์จที่ ๕ แห่งอังกฤษพระราชทานสายสะพายและทรงตั้งเป็นเซอร์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕

ท่านอิกบัล นักปราชญ์และกวีเอกผู้นี้ชาวปากีสถานยกย่องว่าเป็นผู้ให้กำเนิดปากีสถานเช่นเดียวกับท่านชินนาคี คือท่านอิกบัลทางความคิด ท่านชินนาคีทางการกระทำ โลกยกย่องอิกบัลว่าเป็น ‘กวีของตะวันออก’ อิกบัลเป็นนักภาษาศาสตร์ ได้เขียนหนังสือไว้เป็นภาษาต่าง ๆ ถึง ๓ ภาษา คือ ภาษาอูร์ดู ภาษาเปอร์เซียและภาษาอังกฤษ แต่งานของท่านได้มีผู้แปลออกเป็นภาษาฝรั่งเศส อิตาลี เยอรมัน อาหรับ ตุรกี รัสเซีย สเปน อังกฤษ (งานที่ท่านไม่ได้เขียนเอง) และเป็นภาษาไทยก็มีแต่อย่างน้อยมาก อิกบัลเกิด

สุเหร่า Badshahi

^(๑) Muhammad Iqbal

ที่เมืองเสียร์โกต^(๑) ในแคว้นปัญจาบเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๑ ถึงแก่กรรมที่เมืองละฮอร์นี้เอง เมื่อวันที่ ๒๑ เมษายน ๒๔๘๑ ไม่ทันได้เห็นปากีสถานเป็นประเทศมุสลิมอิสระแยกจากอินเดียตามความคิดความฝันของท่าน

ที่ฝังศพของท่านก็เือกผู้นี้อยู่ในบริเวณสุเหร่าบัดซาฮี ได้ร่มของหอมินะเร็ดอันหน้าทางซ้ายมือจากสุเหร่า เป็นที่ฝังศพเล็ก ๆ สูงใหญ่เพียง ๓๕ x ๒๐ ฟุตเท่านั้น ข้างนอกทำด้วยหินทรายสีแดง ข้างในเป็นหินอ่อน เวลาจะเสด็จพระราชดำเนินเข้าไปในสุสานทั้งสองพระองค์ได้ทรงร้องพระบาทชั้นนอกที่เขากวายให้ทรงสวมทับรองพระบาทอีกชั้นหนึ่ง ทุกคนที่ตามเสด็จก็ต้องกระทำเช่นเดียวกัน บางคนไม่ชอบสวมรองเท้าชั้นนอกเพราะใหญ่รุ่มร่าม เดินไม่ถนัดก็เลยถอดรองเท้าสวมแต่ถุงเท้าเข้าไป

ในสุสานนั้นมีกลิ่นธูปแขกกลิ่นอ่อน ๆ เมื่อเสด็จพระราชดำเนินเข้าไปถึง ทั้งสองพระองค์ก็ทรงปูดตาซ้ายดอกไม้สดคลุมหีบศพตามประเพณีของเขา แล้วทรงยืนนิ่งทำความเคารพศพครู่หนึ่ง

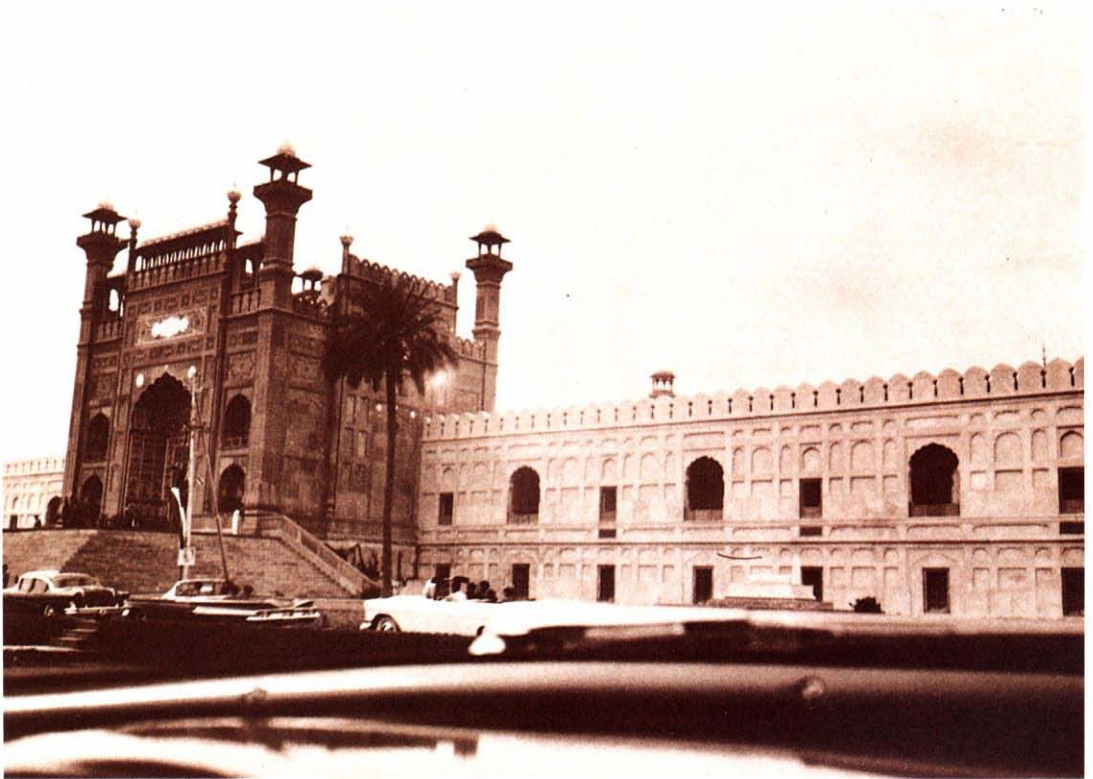
ทรงวางตาซ้ายดอกไม้สดคลุมหีบศพก็เือกของปากีสถาน ท่านมุฮัมมัด อิกบัล ที่เมืองละฮอร์

(๑) Sialkot

หีบศพนั้นเป็นหินอ่อนสีขาว มีขอบเป็นหินอ่อนสีน้ำตาลอ่อน ทางด้านแคบของหีบมีลวดลายเล็ก ๆ ด้านหนึ่ง อีกด้านหนึ่งเขียนชื่อของท่านนักปราชญ์ ส่วนทางด้านยาวด้านหนึ่งเป็นบทกวีนิพนธ์สั้น ๆ ของท่าน อีกด้านหนึ่งมีลวดลาย ที่ฝังศพนี้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๔ นี้เอง ภายหลังจากที่ท่านกวีถึงแก่กรรมแล้วราว ๑๑ ปี คือเมื่อปากีสถานแยกจากอินเดียมาเป็นประเทศมุสลิมอิสระตามความคิดของท่านอีกบัลแล้ว

หลังจากนั้นก็เสด็จฯ ไปทอดพระเนตรสุเหร่าซึ่งชาวปากีสถานอ้างว่าใหญ่ที่สุดในโลก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังคงทรงฉลองพระบาทใหญ่ที่เขาถวายให้ทรงทับรองพระบาท แต่สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงถอดรองพระบาทออกเลย เพราะ over shoes ที่เขาถวายใหญ่เกินไป ทรงพระดำเนินไม่สะดวก ผู้ตามเสด็จบางคนก็สวมรองเท้าใหญ่ที่เขาแจกให้สวมทับรองเท้า แต่โดยมากถอดรองเท้า ไม่ได้เดินเท้าเปล่าแท้ มีถุงเท้าสวมชั้นหนึ่งก่อน พวกผู้หญิงฝ่ายเขาไม่ได้สวมถุงเท้าจึงเดินเท้าเปล่า

การที่นักประวัติศาสตร์โบราณคดีสามารถทราบได้ว่าสุเหร่าหรือมัสยิดแห่งนี้สร้างขึ้นเมื่อไร ใครเป็นผู้ให้สร้างก็เพราะมีตัวหนังสือภาษา Naskh สามบรรทัดสลักไว้ที่

รถยนต์พระที่นั่งกำลังเทียบหน้าสุเหร่าบัดซาฮี เมืองละฮอร์
ซึ่งชาวปากีสถานอ้างว่าเป็นสุเหร่าที่ใหญ่ที่สุดในโลก

หินอ่อนตรงทางเข้า ใจความว่า ‘สุเหร่าบัตซาฮีนี่สร้างขึ้นโดยราชโองการของจักรพรรดิ
โอเร็งเจ็ป เมื่อ พ.ศ. ๒๒๑๓ ถึง พ.ศ. ๒๒๑๖-๑๗’ ซึ่งแสดงว่าใช้เวลาเพียง ๓-๔ ปี
เท่านั้นในการก่อสร้าง

ได้ทราบจากภัณฑารักษ์เคราสีต่างๆ คนเดิม (ที่รับเสด็จที่เมืองดักกิลาครั้งหนึ่ง
แล้ว บัดนี้ขึ้นเรือบินตามมารับเสด็จที่นี้อีก) ว่าตรงชั้นบนของประตูใหญ่ที่จะเข้าไปใน
สุเหร่าเป็นที่เก็บพระธาตุของพระมหามัต ของฮัรรัตหรือกาหลิบองค์ที่ ๔ และของฮัรรัต
พัติมา ธิดาพระมหามัต และยังมีของบุคคลอื่น ๆ อีกรวม ๒๗ คน ล้วนอยู่ในช่องเล็กตรง
ฝาทั้งสิ้น แต่ไม่ได้เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปทอดพระเนตร เนื่องด้วยเวลาจำกัด

สุเหร่านี้โดมทำด้วยหินอ่อนสีขาวทั้ง ๓ โดม มีมินะเร็ดหรือหอเล็ก ๆ สูงอยู่ ๔ ทิศ
ตามแบบสิ่งก่อสร้างสำคัญของยุคโมกุล ตัวสุเหร่าทำด้วยหินทรายสีแดงมีกำแพงสูงกัน
๔ ด้าน เป็นหินทรายสีแดงเหมือนกัน ได้กำแพงมีแบ่งออกเป็นช่องเล็กราว ๘๐ ช่อง
เรียกว่า hujras กันเป็นห้อง ๆ มีก๊อกน้ำสำหรับชำระล้างร่างกายผู้ที่มาสวดมนต์ที่นี่ให้
สะอาดปราศจากมลทิน เลยเข้าไปเป็นลานกว้างใหญ่แล้วจึงถึงหอสวดมนต์ ในวันตรุษ

เสด็จ ทอดพระเนตรพระราชวังเก่าเมืองละฮอร์พร้อมด้วยผู้สำเร็จราชการ
และรัฐมนตรีประจำพระองค์ ภัณฑารักษ์ (คนมีเครา) เป็นผู้นำเสด็จ

มีพลเมืองมาร่วมพิธีศาสนาได้พร้อมกันถึงหกหมื่นคน ในหอสวดมนต์เท่านั้นก็ตั้งสองพันคนเศษแล้ว ยังที่ลานกว้างได้ห้าหมื่นคนเศษ ตรงที่อื่น ๆ อีกภายในบริเวณจึงรวมหกหมื่นพอดี สุเหร่านี้อันที่จริงถูกทำลายหลายครั้งแล้ว ใน พ.ศ. ๒๓๘๓ ก็ถูกแผ่นดินไหวพังไปหลายแถบ และการที่ราชวงศ์ซึกกีซึ่งเป็นคนละศาสนาขึ้นครองราชย์ต่อจากราชวงศ์โมกุลอยู่เกือบ ๑๐๐ ปี สุเหร่านี้จึงเสื่อมโทรมแทบไม่มีชิ้นดี ที่คงอยู่ในสภาพเรียบร้อยในปัจจุบันก็เพราะอังกฤษคืนสุเหร่าให้แก่ชนมุสลิมในเมืองละฮอร์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๙ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาชาวละฮอร์ก็จัดการเรียโรคนละเล็กละน้อย และช่วยกันหาเงินมาซ่อมสุเหร่า

ทอดพระเนตรพระราชวังโบราณ

อังกฤษก็ช่วยด้วย การบูรณะเพิ่งเสร็จเรียบร้อยอยู่ในสภาพที่ได้ทอดพระเนตรเห็นตั้งแต่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓ มานี่เอง

ต่อจากสุเหร่าใหญ่ก็เสด็จฯ ไปทอดพระเนตร ‘ป้อม’ ของเมืองละฮอร์ ซึ่งเป็นพระราชวังโบราณสร้างโดยจักรพรรดิอักบาร์ในระหว่าง พ.ศ. ๒๐๙๙-๒๑๔๙ บนฐานของเชิงเทินโบราณซึ่งไม่มีใครทราบแน่ชัดว่ายุคไหน ต่อเติมโดยจักรพรรดิโมกุลองค์ต่อ ๆ มา เช่น จะฮานกีร์และราชโอรสผู้ครองราชย์ต่อมาอีกรัชกาลหนึ่งคือซาร์หะฮาน (ผู้สร้างทัชมาฮัล) สิ่งก่อสร้างที่ยังเหลืออยู่ที่พระราชวังนี้โดยมากเป็นของที่ซาร์หะฮานทรงสร้างไว้ กษัตริย์องค์ต่อมาคือโอเร็งเจ็ปและกษัตริย์ซ็กข์ซึ่งครองราชย์ต่อจากกษัตริย์โมกุล เช่นรณชิตสิงห์ ก็มีสิ่งก่อสร้างเหลืออยู่ในป้อมเช่นเดียวกัน ตอนอังกฤษเป็นใหญ่ก็ได้สร้างคลังแสงไว้ในบริเวณ

‘ป้อม’ นี้อยู่ติดกับสุเหร่าบัดซาฮี แห่งแรกที่เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตร ภายในป้อมก็คือที่ออกขุนนางของซาร์หะฮาน มีป้ายเขียนไว้ว่า ‘Diwan E AM สร้างเมื่อ ค.ศ. ๑๖๓๑-๓๒’ มีมุขเด็จซึ่งข้างใต้มีป้ายเขียนว่า ‘Jhorokla’ ภัณฑารักษ์กราบบังคมทูล

ว่าเป็นที่ซึ่งกษัตริย์โมกุลเสด็จออกขุนนาง ได้มุขเด็จนั้นมียทหารแต่งกายอย่างทหารโมกุล ครั้งกระนั้นยืนเฝ้ายามอยู่ ๒ คน ทหารทั้ง ๒ ถือหลาวยาว มีพู่แดงที่ปลาย แต่งกายด้วยกางเกงขาแคบสีเขียวสด สวมเสื้อคล้ายกระโปรงติดกัน พองที่เอว ยาวเพียงเข้าสีแดงแบร็ด โปกผ้าแดงบนหมวกเขียว สวมตุ้มหูข้างเดียว คาดเข็มขัดแล้วมีแพรพันรอบเอวเหนือเข็มขัด ชายแพรห้อยไว้ตรงกลาง ดูไกล ๆ คล้ายผูกผ้ากันเปื้อน เหน็บมิดสันที่เข็มขัด เวลาเสด็จ ผ่านทหารทั้ง ๒ ยืนนิ่ง ก้มหน้าตาดกดูพื้น เพราะธรรมเนียมโมกุลบัญญัติไว้ว่า ถ้าผู้ใดเงยหน้าขึ้นสบพระเนตรพระเจ้าจักรพรรดิหรือมเหสีไซร์ จะได้รับโทษหนักถึงถูกควักดวงตาออกทั้ง ๒ ข้าง เมื่อทหารทั้ง ๒ แต่งกายแบบโมกุล จึงจำต้องถือประเพณีเดิมไว้อย่างเคร่งครัด ฉะนั้นเมื่อเวลาเสด็จพระราชดำเนินผ่าน ทหารทั้ง ๒ จึงไม่กล้ามอง

สมเด็จพระบรมราชินีนาถกำลังพระราชทานถั่วมันแก้วแก่กวาง
ซึ่งอาศัยอยู่ในอุทยานของพระราชวัง 'ป้อม' เมืองลฮอร์

ทั้งสองพระองค์ ต่อเมื่อเสด็จฯ ผ่านไปแล้วจึงเงยหน้าขึ้นกลอกตาดูพวกที่ตามเสด็จอย่างสนใจ

ทางด้านหลังของท้องพระโรงซึ่งกษัตริย์โมกุลเสด็จออกจากราชการนั้นเป็นพระราชฐานชั้นใน คือเป็นที่ประทับของกษัตริย์จะฮานกีร์ซึ่งเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตร ที่นี่เป็นลานกว้าง มีสระสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้างอยู่ตรงกลางมีน้ำพุหลายอันอยู่ในสระนั้น มีทางเดินแคบ ๆ รอบสระ มีสนามหญ้า มีแปลงดอกไม้ ทุกอย่างเป็นระเบียบคือเป็นแนวตรงเหมือนกันทั้ง ๒ ข้าง ตามแบบสวนของโมกุล ที่นี่มีนกเขาฝูงใหญ่และกวางเดินกินหญ้าอยู่ที่สนาม ๒-๓ ตัว สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงส่งถั่วมัน ๆ ที่เขาจัดเตรียมไว้ถวายประทานกวางซึ่งเชื่องมาก ตรงเข้ามาเฝ้ารับพระราชทานถั่วมัน ๆ นั้นจากพระหัตถ์

ที่ประทับจักรพรรดิจะฮานกีร์สร้างเมื่อระหว่าง พ.ศ. ๒๑๖๐-๒๑๖๑ ในปัจจุบันโทรมมาก เป็นตึกชั้นเดียวยาว ไม่ได้เสด็จเข้าไปทอดพระเนตร เพียงทรงพระดำเนินผ่านไป ทรงแวะทอดพระเนตรสุหร่าเล็ก ๆ ซึ่งอยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ของที่ประทับจะฮานกีร์สุหร่านั้นฝรั่งเรียกว่าเฟลมอส ชาวเมืองเรียกว่าโมติมัสยิด เป็นสุหร่าที่มีโดม ๓ ยอดก่อ

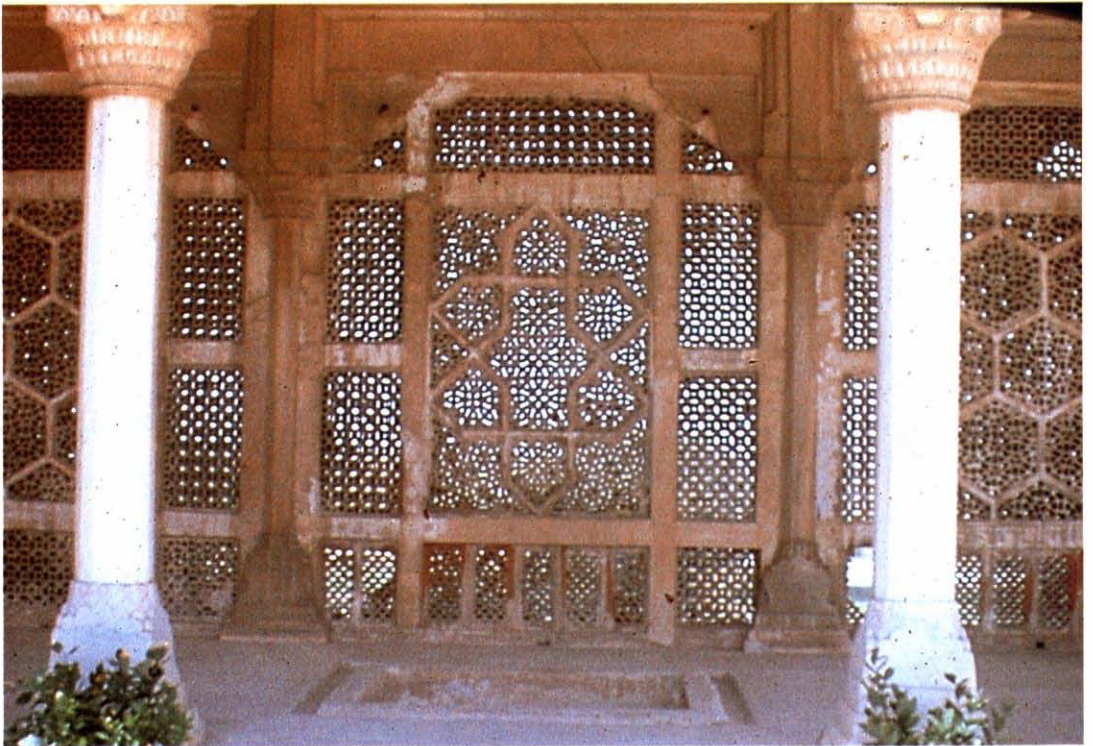

ฝัพระหัตถ์ทรงถ่ายสมเด็จฯ พระบรมราชินีนาถ
หน้าฝ้าหินอ่อนลายโปร่งของพระราชวังโบราณเมืองลชะฮอร์

ด้วยหินอ่อนสีขาว

ต่อไปก็เสด็จฯ ไปทอดพระเนตรที่ประทับจักรพรรดิชาห์จะฮาน ซึ่งอยู่ใกล้กับที่ประทับของพระราชบิดาคือจะฮานกีร์ ตำหนักของชาห์จะฮานก็เป็นตึกชั้นเดียวยาวเช่นเดียวกัน มีห้องเรียงกัน ๕ ห้อง ทางเหนือของตำหนักซึ่งอยู่ติดกับกำแพงป้อมมีพลับพลาโล่งปิด ๒ ด้านรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ภัณฑารักษ์กราบบังคมทูลว่าเป็นที่รับแขกส่วนพระองค์ของชาห์จะฮาน มีป้ายเขียนไว้หน้าพลับพลาว่า Diwan E Khas

พลับพลาที่ว่างปิด ๒ ด้าน คือด้านแคบทางซ้ายมือมีฝาเป็นหินอ่อนทึบ มีฝีมือสลักที่หินอ่อนงดงามซึ่งภัณฑารักษ์เรียกว่าลาย pieta dura ส่วนทางกว้างด้านนอกคนจากข้างนอกมองขึ้นมาไม่เห็น แต่คนข้างในพลับพลามองออกไปได้ เพราะฝาเป็นหินอ่อน

สลักเป็นลายโปร่งทั้งฝาคล้ายที่บังดา ลมพัดผ่านเข้ามาตามช่องของลายโปร่งนั้นได้จึงเย็นสบาย อีก ๒ ด้านของพลับพลาคือด้านแคบทางขวามือและด้านกว้างที่เปิดลงมาในสวนไม่มีฝาเลย มีแต่ประตูโค้งราว ๕ ประตูทางด้านกว้าง และ ๒ หรือ ๓ ประตูโค้งทางด้านแคบ มีเสาหินอ่อนอยู่ระหว่างประตูโค้งเหล่านี้ราว ๗ หรือ ๘ เสา แต่ละเสามีลวดลายเป็นดอกไม้สีต่าง ๆ ฝีมือละเอียด ภัณฑารักษ์กราบบังคมทูลว่าหินสีต่าง ๆ ที่ดอกสลักฝัง

เข้าไปในเนื้อของเสาหินอ่อนจนเป็นเนื้อเดียวกันนี้ล้วนเป็นมณีมีค่าทั้งสิ้น (รัตนทาร์กซ์ ใช้คำว่า semi-precious stones) ชั้นสีเขียวอ่อน เขียวแก่และสีแดงนั้นเป็นหยก สีน้ำเงินแก่ ตรงนี้คือ lapis-lazuli นั้นเรียกว่าหินทอง และนี่คือโมราเป็นต้น ส่วนพื้นของพลับพลาเป็น หินอ่อนหลายสีเรียงสลับกันเป็นรูปเหลี่ยมต่าง ๆ นานาที่รัตนทาร์กซ์เรียกว่า geometrical patterns ลายโตสมกับที่เป็นพื้น ไกลกับหลังนี้มีदान์อีกหลังหนึ่งเป็นรูป ๘ เหลี่ยม สร้าง โดยราชโองการของกษัตริย์องค์เดียวกันอีก แต่दान์หลังนี้เพียงเสด็จฯ ผ่าน ไม่ได้เข้าไป ทอดพระเนตรเสด็จฯ เลยไปทอดพระเนตรที่ทรงน้ำของชาห์จะฮาน ซึ่งอยู่กลางแจ้งใกล้ ดาน์ที่ประทับ มี ๒ บ่อ คงจะใช้ทรงแบบเดอกิชบ้ำช รัตนทาร์กซ์กราบบังคมทูลว่านี่คือ บ่อน้ำอ่อน และนี่บ่อน้ำร้อน มีรอยสลักหักพังของท่อน้ำอยู่ใกล้ ๆ ด้วย

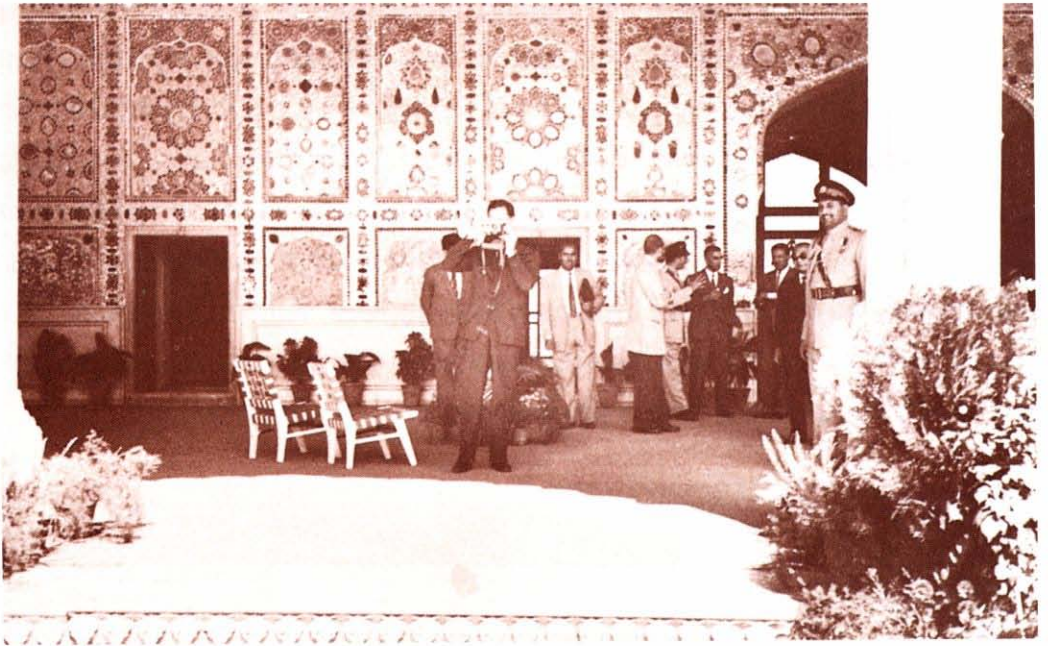

ที่ทรงน้ำของชาห์จะฮาน

ต่อไปก็เสด็จฯ ไปทอดพระเนตรสิ่งก่อสร้างที่มีชื่อเสียงที่สุดในป้อมนี้อันมีชื่อว่า ชีชมะฮัล (Shish Mahal) หรือห้องพระโรงกระจก (Hall of Mirrors) ซึ่งเป็นห้องบรรทมของ พระนางมুমตัสสะฮัล มเหสีผู้เป็นที่รักยิ่งของชาห์จะฮาน (ผู้ซึ่งพอลิ้นพระชนม์พระราช สวามีก็โปรดให้สร้างที่ชมะฮัลสำหรับบรรจุพระศพ) ชาวปากีสถานอวดว่าห้องบรรทม ของพระนางมুমตัสสะฮัลนี้เป็นห้องนอนประหลาด และสวยงามยอดเยี่ยมที่สุดในโลก

ภายในห้องพระโรงกระจก ในพระราชวัง 'ป้อม' เมืองละฮอร์

ทรงยืนอยู่ที่เฉลียงของท้องพระโรงกระจก ซึ่งถือกันว่าเป็นสิ่งก่อสร้าง
ที่งามที่สุดในพระราชวัง 'ป้อม' เมืองละฮอร์

มีพระหัตถ์ทรงถ่ายเจ้ากรมพิธีการ กระทรวงต่างประเทศปาکیสถาน
และช่างภาพทั้งฝ่ายไทยและปาکیสถาน ที่กำลังเตรียมจะฉายพระบรมรูป

เป็นห้องกลม ไม่สูงกว้างนัก ตั้งแต่ฝาไปจนถึงเพดานเป็น mosaic convex glass คือใช้กระจก
ชิ้นเล็กชิ้นน้อยเป็นรูปโค้งฝังสลักเข้าไปในฝาจนมีลวดลายละเอียดวิจิตรพิสดาร ภัณฑารักษ์
เรียกว่าลายกระจกโค้งกับ stucco tracery

เมื่อเสด็จพระราชดำเนินเข้าไปในห้องนี้ ภัณฑารักษ์สั่งให้เจ้าหน้าที่ปิดประตูห้อง
จนมืดสนิท แล้วก็ใช้ไฟฉายพิเศษมีไฟสีต่าง ๆ ๓ สีฉายขึ้นไปที่เพดานที่ละสี ก็ได้ทอด
พระเนตรเห็นห้องทั้งห้องส่องแสงระยิบระยับคล้ายดาวมีประกายวอบแวบไปทั่วทั้งห้อง
เมื่อเปลี่ยนสีไฟ ดาวก็เป็นสีต่าง ๆ ตามสีของไฟที่ส่อง ครั้นภัณฑารักษ์สั่งให้เปิดประตู
ห้องกลับสว่างตามเดิมแล้ว จึงได้ทอดพระเนตรลวดลายของฝาห้องอันวิจิตรพิสดารอีก
ครั้งหนึ่ง รอบห้องตรงฝาใกล้พื้นมีช่องอยู่ห่าง ๆ กันราว ๔-๕ ช่อง ภัณฑารักษ์อธิบาย
ว่าสำหรับใช้ใส่พื้นเป็นไฟฝังเพื่อทำความอบอุ่นห้อง นอกห้องบรรทมนี้มีห้องพระโรง
กว้างค่อนข้างยาว ฝาเป็นลายกระจกโค้งกับ stucco tracery เช่นเดียวกัน ด้านหนึ่งเปิดโล่ง
ด้วยประตูโค้งหลายประตู จากประตูโค้งเหล่านี้ทะลุออกไปที่ลานอุทยานได้ ตรงเสาที่
ประตูโค้งภัณฑารักษ์ชี้ถวายให้ทอดพระเนตรฝีมือสลักหินอ่อนอย่างวิเศษของช่างโมกุล
ที่เรียกว่า pietra dura ซึ่งบางแห่งภัณฑารักษ์ชี้ถวายว่ามีรอยที่พวกซีกข์และทหารอังกฤษ
(ตอนที่เข้ามาครองละฮอร์ใหม่ ๆ ยังไม่มีระเบียบวินัยดีนัก) ที่ไม่รู้ค่าแห่งศิลปะใช้ของแหลม
ของคมสกัดมณีชิ้นเล็ก ๆ ที่ประดับเป็นลวดลายงดงามอยู่ที่เสาออกไปจากหินอ่อน เสา
จึงมีรอยโหว่ไปบางแห่งทำให้สิ้นความงามลงไปบ้าง เมื่อทอดพระเนตรบ้อมมาถึงที่นี้
เขาก็ถวายให้ทรงพักที่ห้องพระโรงนี้ ประทับร่วมกับผู้สำเร็จราชการและรัฐมนตรีตามเสด็จ
เสวยพระสุธารสและน้ำหวาน พร้อมด้วยขนมเค้กไส้กลั่นน้านมแมว ขนมพื้นเมืองและ
ถั่วต่าง ๆ แมลงวันชุมตามเคย

เมื่อเสวยเสร็จแล้วก็เสด็จพระราชดำเนินกลับทางลัดที่มีป้ายเขียนว่า Hathi Pol
มีคำแปลไว้ข้างใต้ว่า Elephant Path คือทางช้างเดิน หรือเรียกให้ไพเราะขึ้นก็หัดถึมารค
ซึ่งเป็นบันไดหินทรายแดงชันกว้างแต่ถึไม่น้อยกว่า ๖๐ ชั้น สร้างโดยราชโองการของ
ชาห์จะฮานอีกเหมือนกัน บันไดเหล่านี้ทะลุจากลานใกล้ซิมะฮัล (หรือห้องบรรทมกระจก
ของมเหสีมุตัสมะฮัล) ลงไปยังลานกว้างชั้นล่างสุดของพระราชวังซึ่งรถพระที่นั่งและ
ขบวนเสด็จจอดคอยอยู่ ภัณฑารักษ์กราบบังคมทูลอธิบายว่าทางนี้เป็นทางส่วนพระองค์
ที่กษัตริย์โมกุลและพระมเหสีทรงช้างขึ้นลงจากภายนอกเข้ายังพระราชฐานชั้นใน ตระหง่าน
อยู่ทุกด้านของบันไดนี้คือตึกสีแดงซึ่งสูงมากบ้างไม่สูงนักบ้าง สร้างด้วยหินทรายแดง
เช่นเดียวกับบันได ภัณฑารักษ์อธิบายถวายว่าเคยเป็นที่อยู่ของฝ่ายหน้าคือทหารมหาดเล็ก
เด็กชา และชั้นที่เมื่อครั้งกระโน้น บนฝาดึกเหล่านั้นมีรอยลูกปืนทะลุหลายแห่งซึ่งทรง
ได้รับคำอธิบายว่าเป็นรอยลูกปืนที่เกิดยิงกันขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๔ ในแผ่นดินพระเจ้า

รณชิตสิงห์ เมื่อราชบุตรทรงนามศาร์ สิงห์ จะเข้าแย่งอำนาจยึดพระราชวังป้อมนี้ ได้สั่งให้ทหารที่อยู่บนมิเนเร็ดหรือหอสูง ๔ ด้านของสุหร่าบัดซาฮีใช้เป็นยิงกราดลงมาที่ป้อมดีที่เขาอุตสาห์เก็บรอยลูกปืนตั้งแต่ครั้งกระนั้นไว้ดูประกอบประวัติศาสตร์ หาได้ใช้ซีเมนต์ยาทาสีขาวปิดทับหมดแบบการซ่อมอยุธยาของเราครั้งรัฐบาลก่อน^(๑) ไม่

เมื่อเสด็จฯ กลับที่ประทับแล้ว ตอนกลางวันพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสวยพระกระยาหารร่วมกับรัฐมนตรีถนัดและเจ้าคุณศรีวิสารฯ สมเด็จพระบรมราชาธิเนนาถเสวยในห้องส่วนพระองค์ เพราะทรงมีพระราชประสงค์จะสรรพระเกศา ด้วยบ่ายวันนั้นทรงมีเวลาว่าง ๒-๓ ชั่วโมง ซึ่งตั้งแต่เสด็จฯ จากพระนครมายังมิเคยทรงว่างเช่นนี้เลย

พอบ่าย ๔ โมงครึ่งก็ถึงเวลาเสด็จพระราชดำเนินไปยังงานต้อนรับซึ่งประชาชนชาวละฮอร์จัดถวายเป็นพระเกียรติยศ เป็นงานใหญ่ มีแขกราว ๖,๐๐๐ คน งานนี้เขาจัดให้มีขึ้นในอุทยานชาลมาร์หรือซาลิมาร์ซึ่งจักรพรรดิซาร์หะฮานทรงให้สร้างไว้ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๗๑ ถึง พ.ศ. ๒๒๐๑ คือเมื่อ ๓๐๐ ปีเศษมาแล้ว

คำว่า ‘ซาลิมาร์’ นี้ หนังสือบางเล่มก็อธิบายว่า ‘ซาลิ’ เป็นภาษาสันสกฤต และภาษาเกษมिर แปลว่า ‘ข้าวเปลือก’ ‘มาร์’ ภาษาฮินดี แปลว่า ‘แหล่ง’ แต่หนังสือบางเล่มก็ว่า ‘ซาละ^(๒)’ แปลว่า ‘ที่อยู่หรือที่อาศัย^(๓)’ ‘มาร์’ แปลว่า ‘ความรัก’ หรือ ‘bliss’ ในที่นี้ใครจะสนับสนุนคำแปลประโยคหลัง เพราะดูจะเข้าที่กว่าประโยคแรก อีกทั้งชาวปากีสถานก็อ้างว่า “ไม่มีอุทยานใดในเอเชียที่มนุษย์และธรรมชาติจะช่วยกันสร้างสรรค์ให้งามเท่าอุทยานชาลมาร์นี้ ข้าประวัติศาสตร์ก็เข้ามามีส่วนร่วมอยู่ด้วยจนเป็นที่มิชื่อเสียงมีความสำคัญและเต็มไปด้วย ‘โรแมนซ์’ ”

อุทยานที่มีชื่อว่าชาลมาร์หรือซาลิมาร์นี้จักรพรรดิซาร์หะฮานโปรดให้สร้างไว้ ๓ แห่งในโลก คือที่เมืองละฮอร์นี้แห่งหนึ่ง ที่ศรีนครเมืองหลวงของเกษมिरแห่งหนึ่ง ซึ่งเล็กกว่าที่นี้ แต่มีความเห็นส่วนตัวว่างามกว่า เพราะที่นั่นภูมิประเทศเป็นภูเขาหิมาลัย มีหิมะปกคลุมอยู่เบื้องหลังตระหง่านอยู่ แห่งที่ ๓ คือ ที่กรุงเดห์ลี แต่ถูกทำลายจนในปัจจุบันไม่มีร่องรอยเหลืออยู่อีกเลย ที่ยังเหลืออยู่ในสภาพที่ดียิ่งก็คือที่นี้และที่ศรีนคร ๒ แห่งเท่านั้น

อุทยานชาลมาร์ของที่นี่มีเนื้อที่ถึง ๔๐ เอเคอร์ มองไกลๆ เห็นต้นมะม่วงปลูกติดกันเป็นกลุ่มใหญ่ เห็นต้นส้มด้วย ได้ยินว่ามีต้นผลไม้เมืองหนาวหลายอย่าง เช่นต้นแอปเปิล ต้นแชรี่ เอปริคอต พีช พลัม อามันและควินซ์ นอกจากต้นไม้ผลก็มีต้นไซเพรส

(๑) รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม

(๒) Shala

(๓) Abode

อุทยานชาลิมารี

ต้นปีปล่าปลุกผสมกันไปกับต้นไม้เมืองร้อน แต่ไม่มีเวลาได้พิจารณานัก มองไปทางไหน ก็เห็นแต่ผู้คนแต่งกายกันตระการตา เห็นน้ำพุ เห็นสระน้ำและดอกไม้เมืองหนาวสีสด เป็นแห่ง ๆ

เมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปถึง ทหารซึ่งอยู่ทางประตูสูงทางด้านโน้นของอุทยาน ก็เป่าแตรสัญญาณให้แขกทั้ง ๖,๐๐๐ คนทราบว่าจะเสด็จฯ มาถึงแล้ว พอเสด็จฯ ลงจากรถพระที่นั่งเข้ามาในบริเวณงาน ก็ต้องทรงพระดำเนินไปตามทางข้างหนึ่งของสระอัน

เมื่อเสด็จ ถึงงานที่ประชาชนชาวละฮอร์จัดถวายเป็นพระเกียรติยศ
ณ อุทยานชาลิมาร์อันมีชื่อเสียงทั่วโลก

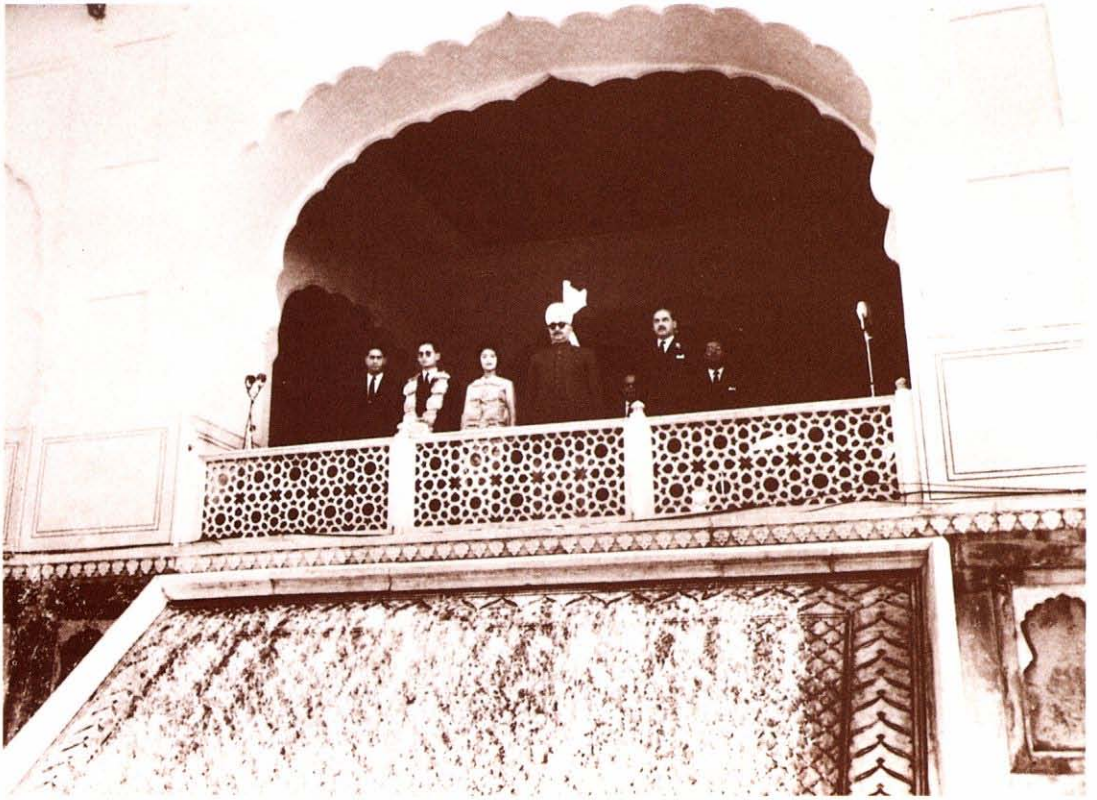

วงดนตรีบรรเลงอยู่กลางสระ

กลางซึ่งมีน้ำพุไม่น้อยกว่าร้อยอันพุ่งกระเซ็นส่งเสียงอยู่ในสระ มีพลับพลาสูงอยู่กลางสวนเรียกว่า Farah Bakhsh และมียกพื้นหินอ่อนสี่เหลี่ยมเตี้ยๆ อยู่เหนือน้ำซึ่งเขาเรียกว่า Lower Terraces อยู่ไกลออกไป ๒ แห่งห่างๆ กัน แห่งหนึ่งเป็นที่ตั้งของวงดุริยางค์ซึ่งบรรเลงดนตรีให้แขกฟังก่อนจนเสด็จพระราชดำเนินมาถึงจึงเล่นเพลงสรรเสริญพระบารมี และเพลงชาติของปากีสถาน ระหว่างเสวยพระสุธารสก็บรรเลงโกลดมิวซิคถวาย

ตอนแรกเสด็จฯ ตรงไปยังพลับพลาสูงกลางสวน เวลาที่ทรงยืนกับผู้สำเร็จราชการและนายกเทศมนตรีขณะที่วงดนตรีบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมีนั้น แขกที่มาในงานหลายพันคนซึ่งยืนอยู่ข้างล่างมองขึ้นไปก็เห็นทั้งสองพระองค์ทรงยืนอยู่เหนือประตูโค้งอันกลางบนพลับพลาสูงทำด้วยหินอ่อน มีลูกกรงเตี้ยเป็นหินอ่อนสลักโปร่งเป็นลายกลมๆ บังพระองค์ด้านล่าง ต่ำลงมาดูคล้ายมีพรมปูลาดจากใต้ลูกกรงลงมาจนถึงพื้น แต่เป็นพรมที่ประหลาดเพราะทำด้วยหินอ่อน มีน้ำตกตกเสียงดังซ่าๆ กระจายจากข้างบนลงมา ยังสระน้ำใสเบื้องล่างของพลับพลา มีปลาเงินปลาทองว่ายวนเวียนอยู่ในสระนั้นด้วย

ก่อนที่จะประทับลงเสวยพระสุธารสได้เสด็จฯ ลงจากพลับพลาสูง ทรงพระดำเนินตามทางเดินริมสระรอบอุทยานให้แขกทั้งปวงได้เฝ้าเห็นพระองค์ถนัด อุทยานนี้มีสระ

เสด็จออกพลับพลาสูงร่วมกับผู้สำเร็จราชการปากีสถานตะวันตก
รัฐมนตรีทั้ง ๒ และนายกเทศมนตรีเมืองละฮอร์
เพื่อให้ประชาชนที่มานั่งงานราว ๖,๐๐๐ คนเฝ้า

ทรงพระดำเนินรอบอุทยาน

มากมายจนนับไม่ถ้วน ล้วนเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ตั้งอยู่เป็นระเบียบ มีทางเดิน ๒ ข้าง
ตลอด แต่ละสระมีน้ำพุหลายสิบอัน ถ้าสระใหญ่ก็ถึงร้อย ทิวทัศน์สวนมีน้ำพุตั้งพันอันพุ่ง

กระเซ็นลงในสระเสียงดังซ่าๆ ที่สระก็ไหลออกไปเห็นมีหงส์ขาว ๒ ตัว สีดำตัวหนึ่งซึ่งคงจะมาจากออสเตรเลียตะวันตก กำลังเล่นน้ำอย่างสนุกสนาน

เมื่อเสวยพระสุธารสเสร็จแล้ว ก็เริ่มพิธีต้อนรับเสด็จโดยมีพระครูมาอ่านโก้หรรณตามเคย สตรีมุสลิมทุกคนในที่นั้นต่างก็ตั้งสาหรืขึ้นคลุมศีรษะ เมื่อพระครูอ่านจบแล้วจึงเลื่อนกลับไปบ้านป่าตามเดิม ครั้นแล้วนายกเทศมนตรีเมืองละฮอร์ผู้มีนามว่า Nazir

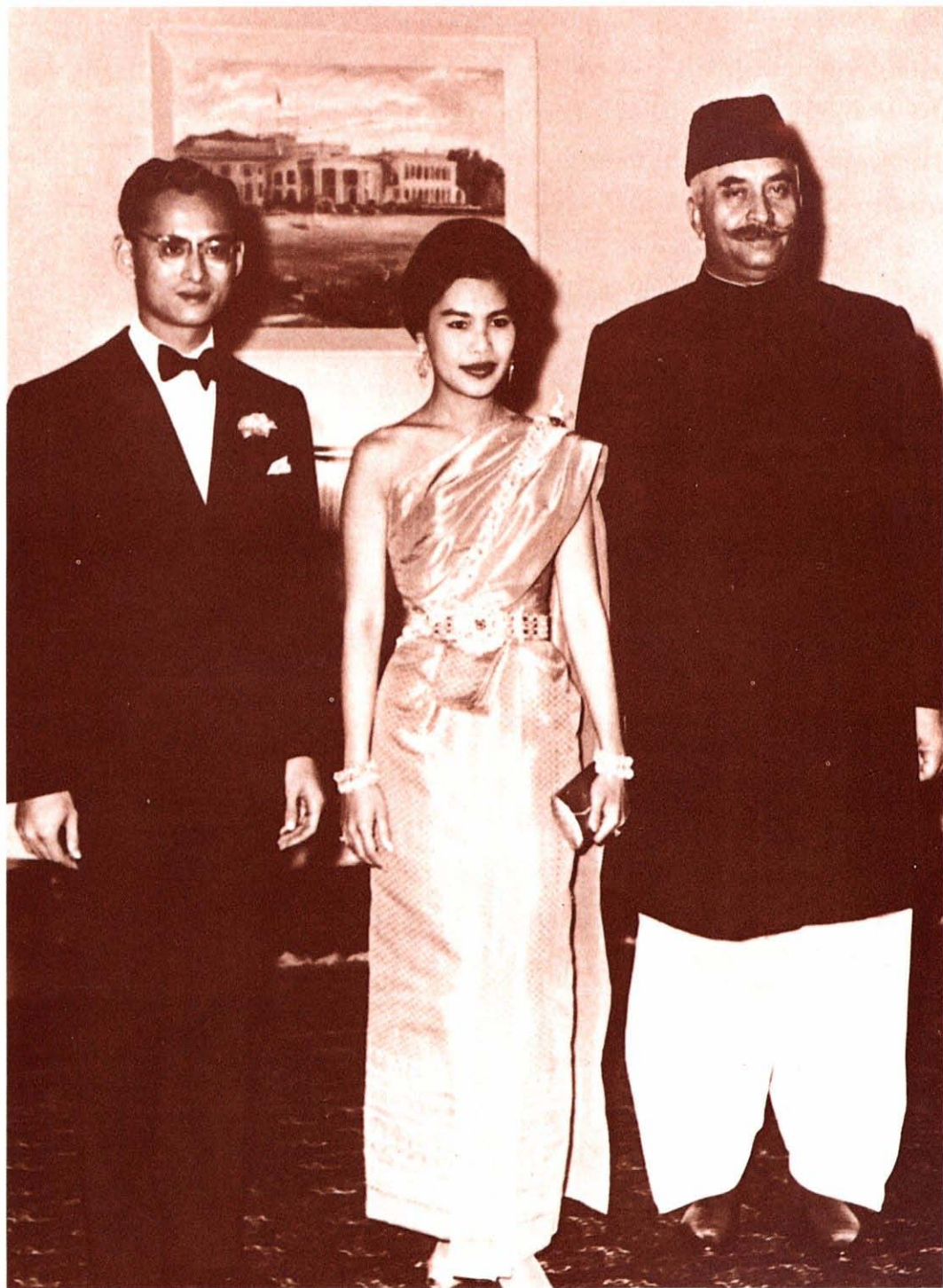
Ahmad ก็เดินไปที่เครื่องขยายเสียง อ่านคำกราบบังคมทูลเป็นภาษาอูรดู มีผู้แจกใบคำแปล คำกราบบังคมทูลเป็นภาษาอังกฤษให้ชาวต่างประเทศอ่านตามไปเช่นครั้งก่อน ๆ ใจความ ก็ตามเคย ต้อนรับเสด็จด้วยความยินดี ความสัมพันธ์อันดียิ่งระหว่างไทย-ปากีสถาน และ ชมประธานาธิบดี ชลช ทรงมีพระราชดำรัสตอบชมอุทยานชาลิมาร์ว่ามีความงามไม่เป็นที่รองอุทยานใดในโลก แล้วก็พระราชทานเรือสุพรรณหงส์จำลองเป็นที่ระลึกแก่ชาวเมือง ละฮอร์ นายกเทศมนตรีหนุ่มเก๋กล้าๆ ถวายอุทยานชาลิมาร์จำลองทำด้วยเงินไว้เป็นที่ระลึก และถวายรูปสีน้ำมันวาดโดยศิลปินมีชื่อเสียงของปากีสถานชื่อ Chaughtai ซึ่งมีชื่อว่า 'เจ้าหญิงในอุทยาน' แต่สมเด็จพระบรมราชินีนาถ รูปนี้กรมศิลปากรของเขาเป็นผู้เลือก เตรียมไว้สำหรับถวายในครั้งนี้

ราวห้าค่ำเสด็จ กลับที่ประทับ ทรงมีเวลาว่างเล็กน้อยก็ทรงรถม้าคันเล็กมีม้า ตัวเล็กสมกับรถเทียม มีคนแคระอายุกลางคน หนดเคราเป็นสีแดง แต่งกายงดงาม มีผ้าโพกศีรษะสีแดง ตัวสูงเท่ากับหัวม้าพอดีเป็นสารถี แต่คนแคระหาได้เป็นผู้ขับรถม้า คันเล็กนั้นถวายไม่ องค์กรักษ์ปากีสถานร่างใหญ่เกินรถม้าเป็นผู้อาสาขับถวาย สั่งให้ คนแคระยืนเกาะท้ายรถพระที่นั่ง เสด็จฯ ทอดพระเนตรทั่วบริเวณสวนอันกว้างใหญ่และ สวยงามของทำเนียบ

อันทำเนียบรัฐบาลเมืองละฮอร์นี้ นอกจากมีศพหัวหนามวยปล้ำซึ่งถูกฆ่าตาย เมื่อ ๓๖๒ ปีมาแล้วอยู่ในห้องเก็บศพใต้ห้องรับประทานอาหารแล้ว นี่ยังมีปิศาจผู้หญิง อีกเล่า ปิศาจนี้ตอนกลางคืนมักเดินเล่นทะเลาะแก่งห้องนั้นไปเข้าห้องนี้อย่างสบายอารมณ์ แท้จริงอยู่กับผู้เล่า

คืนนั้นราว ๒ ทุ่มครึ่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ก็เสด็จลงเสวยพระกระยาหารค่ำในงานที่ผู้สำเร็จราชการปากีสถานตะวันตกจัดถวายเป็น พระเกียรติยศ แขกไม่มากนัก ราว ๖๐ คนที่หนึ่งที่โต๊ะเสวยล้วนเป็นคนสำคัญของเมือง ละฮอร์ มีทูตบางประเทศซึ่งบังเอิญอยู่ที่ละฮอร์ขณะนั้น โดยมากเป็นกงสุลของประเทศ ต่าง ๆ เพราะทูตมักอยู่ที่การาจี คืนนั้นเสวยที่ห้องใหญ่เรียกว่า Darbar Hall ซึ่งอยู่เลยห้อง 'นักมวยปล้ำ' ไปห้องหนึ่ง ก่อนเสด็จ ออกมีการถวายของและแจกของขวัญแก่ผู้ตามเสด็จ ทุกคนในห้องรับแขกเล็ก

โต๊ะเสวยคืนนั้นประดับด้วยดอกกุหลาบสีต่างๆ บักไว้ในโถเงิน มีเชิงเทียนเงิน กับชามแก้วเจียรระโนก้นสีใสผลไม้ว่างคัน บนโต๊ะหน้าที่ประทับมีดอกมะลิวัลย์กับกลีบ กุหลาบโปรยเต็มจนแทบไม่เห็นผ้าปูโต๊ะ แถมมีกระดาดเป็นสายยาว ๆ สีเขียว สีแดงโปะ ข้างบนดอกมะลิวัลย์กับกลีบกุหลาบอีกด้วย ระหว่างที่กำลังเสวยเกิดพายุใหญ่ ไฟดับมีด ลงไป ๒ ครั้ง แล้วก็มียี่เสียงฝนตกหนักกระคนกับเสียงพายุ พระราชดำรัสในวันนั้น คือ

ทรงฉายร่วมกับผู้สำเร็จราชการปาเกีสถานตะวันตก
ก่อนเสด็จออกงานเลี้ยงใหญ่ที่ทำเนียบรัฐบาล เมืองลฮอร์

นอกจากทรงขบใจผู้สำเร็จราชการและประชาชนชาวปากีสถานแล้ว ยังตรัสว่า โดยที่ประชาชนแคว้นนี้ได้รับอารยธรรมมาจากทีศานุกิต จึงมีความอดทน อุตสาหะ และมีความแน่วแน่ ทรงกล่าวถึงผู้สำเร็จราชการว่าครองแคว้นที่กว้างใหญ่และสำคัญยิ่งเป็นแคว้นแคว้นที่สมบูรณ์ไปด้วยประเพณีโบราณ มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ และเป็นดินแดนซึ่งเป็นบ่อเกิดของนักรบที่มีชื่อเสียง ของนักปราชญ์และกวีที่โลกรู้จัก แต่ละท่านล้วนมีส่วนในการสร้างประเทศ เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทุกคนตีไม้ให้แก่ประธานาธิบดี และประชาชนชาวปากีสถานแล้ว สุดท้ายทรงชักชวนให้แขกทุกคนลุกขึ้นยืนตีไม้ให้ผู้สำเร็จราชการปากีสถานตะวันตกด้วย

เมื่อเสวยเสร็จก็เสด็จฯ ไปเสวยกาแฟและตรัสกับแขกที่ได้ร่วมโต๊ะเสวย ณ ห้องรับแขกใหญ่เลยห้องเสวยไป อากาศเปลี่ยนขึ้นมาในทันใด เมื่อแรกอากาศในห้องเย็นกำลังดี พอฝนตกได้ไม่นานอากาศภายในห้องก็เย็นยะเยือกขึ้นมาทันที แขกที่ยืนใกล้ประตูโดนลมโกรกจนหนาวสั่นไปหลายคน ต้องรีบหลบจากประตูเข้าไปยืนใกล้เตาผิง หลังจากนั้นไม่นานก็เสด็จ ขึ้น

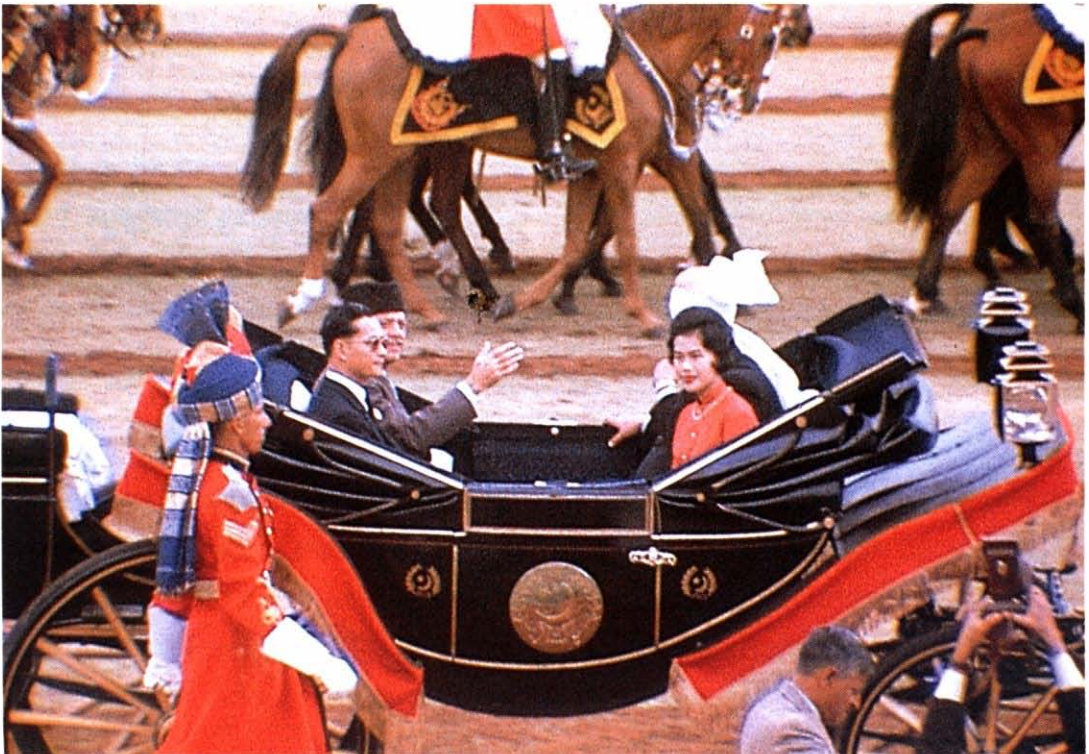
วันที่ ๘ ละฮอร์

วันอาทิตย์ วันที่ ๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

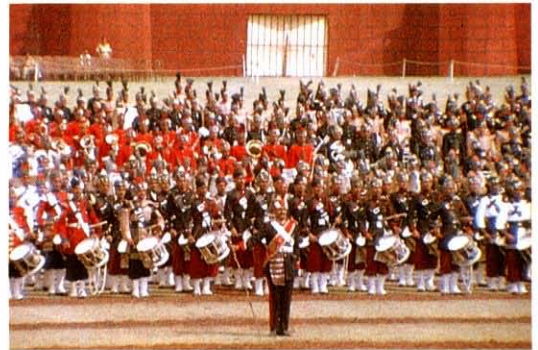
วันนี้ตอนสาย คือพอ ๙.๓๐ นาฬิกา กำลังอยู่ในห้องภายในบริเวณทำเนียบก็ได้ยินเสียงเป่าแตร และเสียงรถยนต์หลายคันแล่นมาหยุดอยู่ทางด้านหน้าของทำเนียบ ข้าเลียดูนาฬิกาพลางนึกในใจว่าท่านประธานาธิบดีมาจากเมืองราววัลพินิตตรงเวลาตามหมายกำหนดการจริงๆ พอออกจากห้องจะขึ้นไปเผื่อก็ก็นั่งท่านประธานาธิบดีกับผู้สำเร็จราชการกำลังนั่งคุยกัน พลางสายศิระชะไปมาอยู่ใต้ร่มผ้าสีสดที่กลางสนามหน้าทำเนียบ

ก่อน ๑๐ นาฬิกาเขาก็จัดให้พวกตามเสด็จฯ ที่พักอยู่ที่ทำเนียบรัฐบาลไปที่สนามกีฬาหรือพอเทรสสเตเดียมล่วงหน้า ไปถึงเขาก็พาขึ้นไปนั่งคอยที่แกรนด์แอสตันด์อันกลางเพื่อดูการประกวดม้า สัตว์พาหนะและสัตว์อื่น ๆ ในงานมหกรรมประจำปีของเมืองละฮอร์ เป็นการส่งเสริมพันธุ์ม้าและปศุสัตว์ต่าง ๆ

สนามกีฬาแห่งนี้เขาอ้างว่านั่งได้ ๓ หมื่นคน ตรงแกรนด์แอสตันด์เองก็ว่านั่งได้ถึง ๓ พันคน ได้เห็นธิดาของประธานาธิบดีทั้ง ๓ นั่งอยู่กับเพื่อนสาว ๆ อีก ๒ คน นั่งที่แกรนด์แอสตันด์นั่นเองแต่ทางแถวหลัง ๆ เช่นเดียวกับคนอื่น ไม่ได้มีสิทธิพิเศษนั่งที่พิเศษแต่อย่างใด ได้ยินว่าวันนี้มีดารารายานตร์จากฮอลลีวูดมากันหลายคน เช่น ร็อกฮัดซัน เจนแมนสฟิลด์ รอนดาเฟลมมิ่ง เป็นต้น โจหลุยส์ก็เข้ามา แต่ไม่เห็น เพราะผู้คนมากมายยิ่งนัก

พอได้เวลาเสด็จพระราชดำเนิน คือราว ๑๐ นาฬิกา ๑๒ นาที ทหารซึ่งอยู่บน
 ประตูดุสงอย่างประตูเมืองหรือประตูป้อมตรงกันข้ามกับแกรนด์แสดนด์ก็เป่าแตร แล้ว
 รถม้าพระที่นั่งไม่มีหลังคา เทียมม้าสีแดงคู่ก็แล่นเข้ามาในบริเวณงานทางด้านโน้นอย่าง
 สง่าผ่าเผย คนดูหลายหมื่นตบมือกราวเป็นการต้อนรับเสด็จ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 ทรงมีพระกลดกันประทับคู่กับประธานาธิบดี สมเด็จพระบรมราชินีนาถประทับตรงกันข้าม
 คู่กับผู้สำเร็จราชการ มีทหารม้าองครักษ์ของประธานาธิบดีนำและตามขบวน รถพระที่นั่ง
 แล่นรอบสนามให้คนดูได้เฝ้าทั่วกันแล้ว ก็มาหยุดอยู่หน้าแกรนด์แสดนด์ ทั้งสองพระองค์
 เสด็จฯ ลงจากรถม้าพระที่นั่งขึ้นไปทรงยืนบนยกพื้นหน้าแกรนด์แสดนด์ ทรงรับความ
 เคารพพร้อมด้วยประธานาธิบดีและผู้สำเร็จราชการ ก่อนจะเสด็จฯ ลงจากยกพื้นก็มี
 รถม้าคันนิค มีคนแคะเคราสีแดงคนเมือวานเป็นผู้ขับ แล่นออกจากประตูป้อมตัดสนาม
 ตรงเข้ามายังแกรนด์แสดนด์ พาเด็กหญิงเด็กชายคู่หนึ่งมาด้วย พอแล่นมาถึงหน้าที่นั่ง
 รถม้าก็หยุด เด็กทั้งสองลงจากรถ เข้ามาถวายช่อดอกไม้แต่ทั้งสองพระองค์ แล้วก็เดิน
 หายไปในหมู่คนดู ทั้งสองพระองค์ทรงรับช่อดอกไม้แล้วก็เสด็จพระราชดำเนินขึ้น
 แกรนด์แสดนด์ เมื่อประทับเรียบร้อยแล้ว เขาก็ปล่อยลูกโป่งหลายร้อยลูกขึ้นฟ้า เป็น
 สัญญาณ์ว่าการแสดงตั้งต้น ณ บัดนี้

การแสดงถวายในวันนั้นเริ่มต้นด้วยการเล่นดนตรีของกองทหารถึง ๓๖ กอง
 เป็นวงดนตรีผสมวงใหญ่ มองดูเกือบเต็มสนาม บางกองแต่งแบบชาวสก๊อตมีผ้าดาสก๊อตห่ม
 แต่โพกศีรษะอย่างแขก เป่าแบ็กไฟฟ์ บางกองก็เป่าแตรตีกลอง ฯลฯ รวมทั้งสิ้นราว ๑,๒๐๐
 คน เดินออกมาจากประตูป้อมตรงกันข้ามกับที่ประทับ มาหยุดอยู่ตรงกลางสนามกีฬา
 พลังเดินไปเดินมาขยายแถวระหว่างที่กำลังบรรเลง การแสดงนี้ในสุจิตร์เรียกว่า Massed
 Band Display

หลังจากนั้นสัตว์ต่าง ๆ ที่เข้าประกวดชนะเมื่อวันก่อนก็เดินแถวผ่านหน้าที่นั่งให้

สัตว์ต่าง ๆ ที่ชนะการประกวด

ได้ทอดพระเนตร มีมังงาม ๆ หลายม้า มีวัว ล่อ ควาย แพะ แกะ เป็นต้น ม้าของปากีสถาน ตะวันตกงามไม่แพ้ม้าของอาหรับหรือประเทศใดในโลก มีสีขาว สีดำ สีน้ำตาล เป็นต้น ม้ามีชื่อเสียงของแคว้นปัญจาบเรียกว่า Anmol ม้า Baluchi จากทะเลทรายเมืองบาลูชิสถาน ม้า Dera Ghazi Khan และ Kathiawari จากคุชรัต^(๑) เป็นต้น ส่วนวัวก็มีวัวงาม ๆ ซึ่ง บางชนิดมาจากแคว้นไคพิ้งไม่ทัน วัวสีขาวมีจุดดำเรียกว่า Dhanni วัวแดงเรียกว่า Red Sindhii วัวดำล่ำสันสีข้างต่างขาวเรียกว่า Rojhan และควาย (แต่รูปร่างไม่เหมือนของเรา) เรียกว่าควาย Ravi และควาย Nili ที่ล่ำสัน งาม และรูปร่างออกจะแปลกตาคนไทย ส่วน สัตว์เล็กหน้อยเช่นสุนัข ไก่ ฯลฯ ที่ชนะประกวด รวมกันมาในรถกระบะ ๒-๓ คัน มีม้าลาก อยู่เกือบท้ายกระบะวน เจ้าของสัตว์เหล่านั้นต่างก็นั่งมาในรถด้วยทั้งครอบครัว ได้ยินว่า สัตว์ทั้งหมดที่เข้าประกวดในงานนี้มีไม่ต่ำกว่า ๒,๐๐๐ ตัว

ท้ายกระบะวนสัตว์มีเด็กซึ่งโดยมากเป็นฝรั่ง อายุตั้งแต่ ๖ ปีขึ้นไปจนถึงหนุ่มสาว นุ่งกางเกงขี้น้ำแบบจ๊อดเพอร์ สวมเสื้อชั้นนอกสีแดงมีตราสโมสรปักกระเป๋าสวมหมวก แบบที่ชาวอังกฤษสวมเวลาล่าสัตว์ ซึ่งเป็นสมาชิกของสโมสรขี้น้ำเมืองละฮอร์ ขี้น้ำสม

(๑) Gujrat

กับตัว คือเด็กเล็กที่ขี่ม้าเล็ก เด็กโตที่ขี่ม้าใหญ่ พอผ่านหน้าที่นั่งก็หันหน้ามาพร้อมกัน เป็นการถวายความเคารพ

ต่อไปเป็นการขี่ม้าโลดโผน มีผู้ส่งเสียงในเครื่องขยายเสียงอธิบายว่าผู้ที่ยืนทำท่าท่าหน้าหวาดเสียวต่าง ๆ บนหลังม้าขณะที่กำลังควมเต็มที่ผ่านหน้าที่นั่งนี้ มีอายุถึง ๘๐ ปีแล้ว แล้วก็มิดัวตลก ๒-๓ ตัวควมม้าตามพยายามจะทำเอาอย่างแต่ทำไม่ได้ มีม้าเดินรำและอูฐเดินรำเข้ากับจังหวะกลองตามมาข้างหลัง หลังจากนั้นทหารม้าองครักษ์ของพระธาตุนครก็แสดงการขี่ม้าสวนสนามเข้ากับจังหวะเพลงถวายทอดพระเนตร เรียกว่า Military Drill

รายการต่อไปก็คือการถือทวนแล้วควมม้าเต็มแรงตรงเข้าแทงหลักที่ตอกเป็นระยะห่าง ๆ เป็นแถวอยู่ที่สนามด้วยทวนนั้น เรียกว่า Tent pegging ใครแทงหลักติดทวนไปได้มากที่สุดเป็นผู้ชนะ มีผู้แทงหลักได้หมดทั้งแถวไม่เกิน ๔ คน ตามธรรมดาเขาอวดว่าทหารม้าของเขาเก่งมาก แทงหลักติดทวนไปได้หมดเกือบทุกคน แต่วันนี้แทงกันไม่มีใครติดแทงผิดได้หลักไม่ครบโดยมาก เขาอธิบายว่าทั้งนี้ก็เพราะสนามแฉะเนื่องด้วยเมื่อคืนฝนตกหนัก ม้าเลยเปียกไม่มีใครยอมจะอยู่ได้บังคับ เพราะตอนซ้อมสนามแห้งตลอดเวลา ครั้นพอตอนออกแสดงจริง ๆ เข้าสนามกลับแฉะแฉะ เลยแทงหลักได้ไม่ดีเท่าที่ควร

ต่อจากแทงหลักก็คือการขี่ม้ากระโดดสูงซึ่งน่าดูมาก เพราะกำแพงและที่กั้นต่าง ๆ รูปร่างประหลาด ๆ ล้วนแต่สูงลิบ ม้าโดยมากกระโดดได้สวย มีบางตัวกระโดดพ้นไปได้ อย่างสบาย แต่นึกสนุกแกล้งใช้ขาหลังเตะที่กั้นขวางตกลงไปที่พื้น ผู้ขี่เลยเสียคะแนน มีผู้แก้แทนตามเคยว่าเพราะพื้นดินแฉะม้าจึงเปียก

ประทับอยู่ที่สนามก็พักกว่า ๒ ชั่วโมง อากาศเย็นขึ้นทุกที ลมพัดแรง สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงใช้ผ้าขนสัตว์คลุมพระองค์ ราวยิ่งเครื่องการแสดงจึงเสร็จ ทั้งสอง

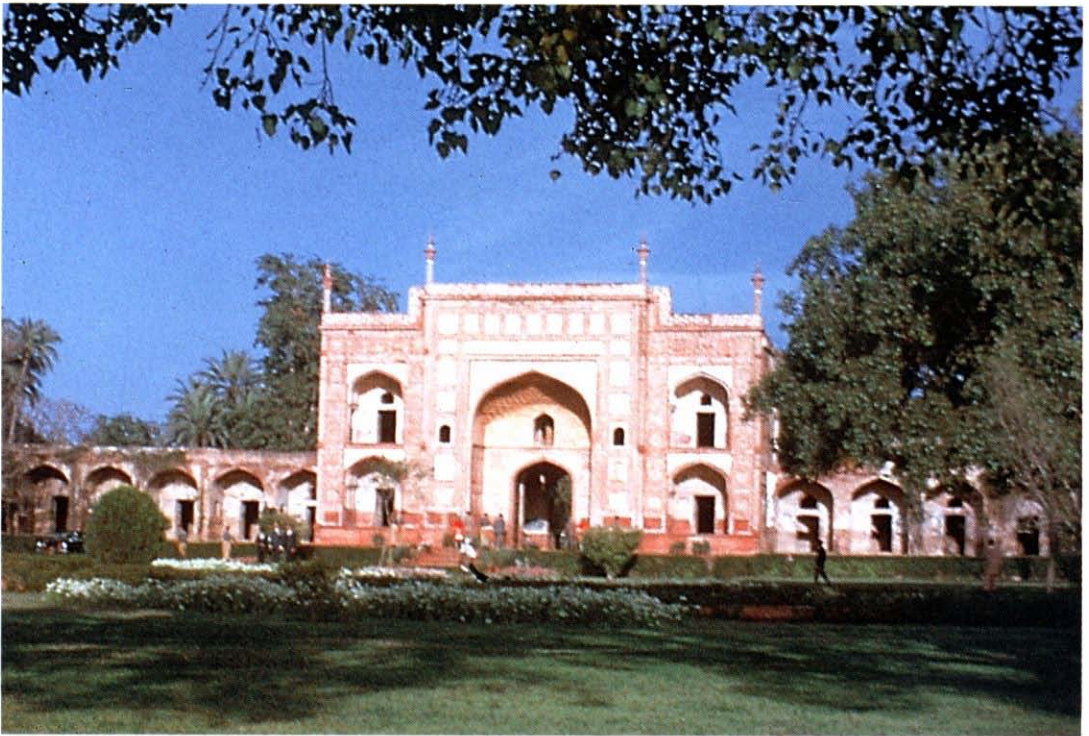
ประทับทอดพระเนตรกับผู้สำเร็จราชการ
และรัฐมนตรีประจำพระองค์

เสด็จฯ ไปพระราชทานรางวัล

พระองค์เสด็จ ลงไปข้างล่างหน้าแกรนด์สเตนด์เพื่อพระราชทานรางวัลแก่เจ้าของสัตว์ที่ชนะประกวด พร้อมด้วยประธานาธิบดีและผู้สำเร็จราชการ แล้วก็เสด็จ กลับที่ประทับ โดยรถยนต์พระที่นั่ง

กลางวันเสวยพระกระยาหารเป็นการส่วนพระองค์ ณ ที่ประทับ พอราวบ่าย ๔ โมง ก็เสด็จ ไปทรงเยี่ยมที่ฝังศพของจักรพรรดิจะฮานกีร์ ธรรมเนียมเมืองละฮอร์นี้ประหลาดไม่เหมือนที่ใด ๆ ในโลก ที่ฝังศพของเขาแต่ละแห่งเป็นที่เที่ยวที่สำคัญ ถ้าเขาชวนแขกไป ‘เที่ยว’ จงอย่าได้นึกว่าเขาจะพาไปดูหนังดูละคร กินเลี้ยงหรือเที่ยวงาน ที่ ‘เที่ยว’ ของเมืองนี้คือการไปเยี่ยมที่ฝังศพของบุคคลสำคัญของเขาซึ่งมีอยู่ตามตำบลต่าง ๆ ทั่วไปทั้งเมือง

สุสานจักรพรรดิจะฮานกีร์

ที่ฝังพระศพจักรพรรดิจะฮานกีร์นี้สร้างขึ้นโดยราชโองการของจักรพรรดิชาห์จะฮานราชบุตรใน ค.ศ. ๑๖๓๗ หรือ พ.ศ. ๒๑๘๐ จะฮานกีร์เป็นราชโอรสของอักบาร์ตามที่เคยกล่าวมาแล้ว ประสูติเมื่อ พ.ศ. ๒๑๑๒ ครองราชย์อยู่ ๒๒ ปี คือตั้งแต่ พ.ศ. ๒๑๔๘ จนถึง พ.ศ. ๒๑๗๐ ก็ประชวรสิ้นพระชนม์ ณ เมือง Rajauri ระหว่างที่เสด็จ เดินทาง

จากแคว้นกัษมีร์จะกลับเมืองละฮอร์ บริเวณที่ฝังพระศพนี้แต่เดิมเป็นอุทยานมีนามว่า
ซีละกูษอันเป็นสถานที่ของมหาเสีคนโปรดของท่านคือพระนางนุร์จะฮาน ผู้เป็นพระ
มารดาเลี้ยงของซาร์หะฮาน

ในปัจจุบันสุสานและบริเวณอันกว้างใหญ่ตั้ง ๕๔.๘ เอเคอร์นั้นเป็นสวนแบบโมกุล
มีสระน้ำ มีน้ำพุในสระ ตรงกลางมีต้นไม้ตัดตัดเป็นพุ่มปลูก ๒ แถวเรียงกันเป็นลำดับ มี
ทางเดิน ๒ ข้างตรงไปยังสุสาน สองข้างทางเดินด้านนอกทั้งสองข้างเป็นสนามกว้างมี
ต้นไม้ใหญ่น้อย มีแปลงดอกไม้สีสดอยู่ใกล้ ๆ ทุกสิ่งทุกอย่างยังเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี

ภัณฑารักษ์กำลังถวายให้ทอดพระเนตรฐานหินอ่อนฝังหยกและมณีต่าง ๆ
ซึ่งจักรพรรดิซาร์หะฮานโปรดให้สร้างขึ้นเพื่อตั้งหีบเก็บพระศพพระราชบิดา
จักรพรรดิจะฮานกีร์

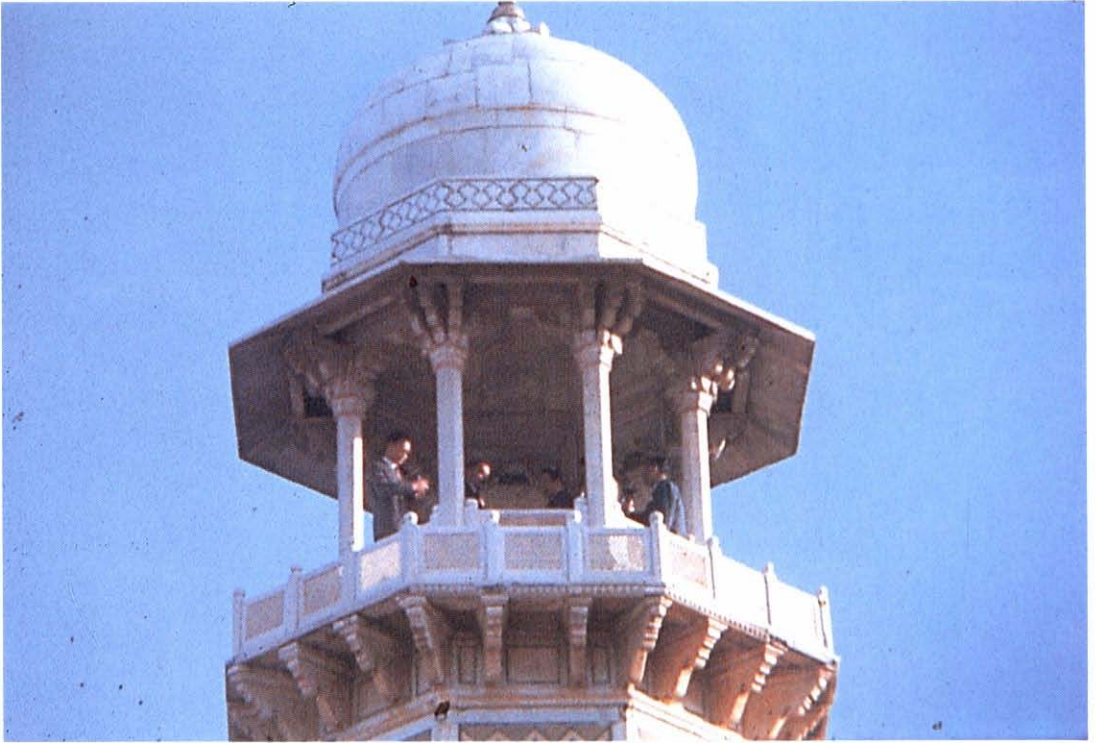

ทรงฉายหน้าสุสานของจักรพรรดิจะฮานกีร์ ร่วมกับผู้สำเร็จราชการ
รัฐมนตรีประจำพระองค์ เจ้าหน้าที่ปากีสถานคนอื่น ๆ และตำรวจจักรยานยนต์
ซึ่งนำและตามเสด็จระหว่างที่ประทับอยู่เมืองละฮอร์

ถึงแม้เคยโทรมอยู่พักหนึ่งเมื่อกษัตริย์ซีกข์เข้ามาครองเมืองละฮอร์หลังราชวงศ์โมกุล แต่เมื่ออังกฤษคือลอร์ดเคอร์สันเข้ามาเป็นใหญ่ในปี ๑๘๕๗ ก็ได้สั่งให้บูรณะสุสานและบริเวณให้กลับดีขึ้น และได้เก็บรักษาไว้เป็นอย่างดีต่อมาจนทุกวันนี้

พระศพของจักรพรรดิจะฮานกีร์ฝังอยู่ในสุสานทำด้วยหินทรายแดงสลับทึนอ่อนสีขาว ซึ่งสูงเพียงชั้นเดียว รูปร่างสี่เหลี่ยม หลังคาแบน ไม่มีโดมมีแต่มีนระเรีตรูป ๘ เหลี่ยม อยู่ ๔ มุม ทึบทำด้วยหินอ่อนสีขาว อยู่บนฐานหินอ่อน ๓ ชั้น คือชั้นบนที่รองทึบนั้นแคบแต่ชั้นกลางกว้างขึ้น ชั้นล่างกว้างที่สุด ทั้งทึบและฐานเป็นสีขาวฝังด้วยหินอ่อนและมณีสีต่าง ๆ เป็นลวดลาย ห้องเก็บพระศพนั้นฝาครอบด้านนอกจะเกลี้ยงเงาไม่แสดงฝีมือช่างเท่าไรนัก ห้องถัดห้องเก็บพระศพไปทั้งห้องชายห้องขวาเป็นห้องที่งดงามมาก ฝาทุกด้านเป็นหินอ่อนฝังมณีสีต่าง ๆ ตลอดไปจนถึงเพดานล้วนเป็นลายดอกไม้ พื้นก็เป็นหินอ่อนสีขาว มีหินอ่อนสีอื่นฝังเป็นแบบที่ภัณฑารักษ์เรียกว่า ‘tessellated marble floor’

เมื่อเสด็จฯ ออกจากสุสานแล้วภัณฑารักษ์ก็นำเสด็จขึ้นบันไดไปบนหลังคาของ

หอมินะเร็ด

สุสานซึ่งแบนเป็นลานกว้าง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ขึ้นไปบนมินะเร็ดหรือ หอสุนทรหนึ่งในส่วนหนึ่งของสุสาน หอนั้นสูง ๕ ชั้นมีบันไดขึ้นไปจนถึงยอดได้ ชั้นสูงสุดอยู่ ได้หลังคาหินอ่อนสีขาว ยอดเป็นรูปโดม ทรงถ้ายรูปและทอดพระเนตรทิวทัศน์เมืองละฮอร์ อยู่บนนั้นครุใหญ่ สมเด็จพระบรมราชินีนาถมิได้ตามเสด็จฯ ขึ้นไป คงทอดพระเนตรสิ่ง ต่างๆ อย่างสนพระทัยอยู่ที่ลานกว้างเหนือที่บรรจุพระศพจะฮานกีร์ใกล้ๆ กับหอมินะเร็ด ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จฯ ขึ้นไปนั้น

ใกล้กับสุสานของจักรพรรดิจะฮานกีร์ มีสุสานสำคัญอีก ๒ แห่ง แต่มิได้เสด็จ พระราชดำเนินไปทอดพระเนตรเนื่องด้วยเวลาจำกัด แห่งหนึ่งคือที่บรรจุศพของอซัฟคาน^(๑) ผู้เป็นบิดาของพระนางมุตัสมะฮัล (หรือราชินีในทัชมะฮัล) และเป็นพี่ชายของพระนาง นูร์จะฮาน มเหสีคนโปรดของจะฮานกีร์ อซัฟคานผู้นี้เคยเป็นเจ้าเมืองคนที่ ๙ ครองเมือง ละฮอร์ เมื่อถึงแก่กรรมลงใน พ.ศ. ๒๑๘๔ ซากจะฮานกีร์ทรงสร้างที่ฝังศพประทานเป็น เกียรติยศ ยอดเป็นโดมหินอ่อน ต่ำลงมาเป็นรูปแปดเหลี่ยม ในปัจจุบันทรมมาก ไม่มี หินอ่อนเหลืออยู่เลย ได้ถูกทำลายเมื่อครั้งกษัตริย์ซั๊กข์เข้ามาเป็นใหญ่ในปีพ.ศ. ๒๓๖๖ ยังไม่มี

(๑) Asaf Khan

ผู้ใดกล่าวถึงทูลกลับข้อมให้ติดตามเดิม

สุสานอีกแห่งหนึ่งเป็นของพระนางนूरจะฮาน เป็นสุสานเดี่ยวๆ ชั้นเดียว ยาว ไม่มีโดมเช่นเดียวกับสุสานของราชสวามี มีประตูโค้งหลายประตูทางด้านหน้า ได้ยินว่าเป็นสุสานที่ไม่หุหุระแสดงฝีมือช่างโมกุลเช่นสุสานอื่นที่ได้ทอดพระเนตรมาแล้ว พระนางนूरจะฮาน (หมายความว่าแสงส่องโลก^(๑)) ทรงสร้างให้องค์เองเตรียมไว้ตั้งแต่ยังมีพระชนม์อยู่ เพราะพระนางสิ้นพระชนม์ภายหลังพระราชสวามีถึง ๑๘ ปี และทรงทราบว่าพระราชโอรสเลี้ยงคือชาห์จะฮานซึ่งครองราชย์ต่อจากราชสวามีของพระนางคงไม่สร้างที่ฝังศพประทานพระนางเป็นแน่ ด้วยเคยตั้งข้อริษยากันมาตั้งแต่จักรพรรดิจะฮานกีร์ยังดำรงพระชนม์อยู่ ในสุสานนั้นนับว่ามีศพอยู่ ๒ ศพ คือของพระนางนूरจะฮานเองและของธิดาของพระนางชื่อลัลลีเบกุม ซึ่งเป็นบุตรของสามีเดิมของนางหรือเป็นราชธิดาของจะฮานกีร์ก็ไม่ทราบแน่ คิดว่าเป็นบุตรสามีเดิมมากกว่า

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินลงจากหอนิเวร็ดของที่ฝังพระศพจักรพรรดิจะฮานกีร์แล้ว ก็เสด็จ ลงไปในสวนภายในบริเวณสุสานซึ่งมีผู้รับเชิญ

(๑) Nur Jahan (Light of The World)

ราว ๕๐ คนคอยเฝ้าอยู่ใต้ซามิอานา มีคนสำคัญของเมืองละฮอร์ทั้งกงสุลต่างประเทศ และภริยา ทรงมีพระราชปฏิสันถารและเสวยพระสุธารสร่วมกับบุคคลต่าง ๆ ที่มาในงาน รับรองนั้น ได้มีโอกาสคุยกับภัณฑารักษ์ตอนนี้จึงได้ทราบเรื่องที่มีสิ่งต่าง ๆ ภายในบริเวณ และเรื่องอื่น ๆ เกี่ยวกับโบราณคดีและประวัติศาสตร์อีกเป็นอันมาก

ก่อนค่ำเสด็จพระราชดำเนินกลับที่ประทับ

ตอนค่ำวันเดียวกันนั้นแม่ทัพบกของปากีสถาน พลเอก โมฮัมมัด มูซา จัดงานเลี้ยงใหญ่ถวายเป็นพระเกียรติยศใต้ซามิอานากว้างใหญ่ภายในบริเวณสวนของสโมสร นายทหาร ซึ่งบางคนเรียกว่า P.A. Mess^(๑) แต่บางคนก็เรียกว่า Services Club ซามิอานากว้างใหญ่นั้นกันเป็น ๒ ด้าน ใช้สำหรับงานต้อนรับด้านหนึ่ง อีกด้านหนึ่งใช้เป็นห้องเสวย

พวกตามเสด็จไปที่สโมสรทหารล่วงหน้า พอ ๒ ทุ่มเศษก็เสด็จพระราชดำเนินถึง พร้อมด้วยประธานาธิบดีและผู้สำเร็จราชการ วันนี้นำหมายกำหนดการว่าแต่ง 'แบล็คทาย' เครื่องแบบหรือเครื่องแต่งกายแบบพื้นเมือง แต่ท่านประธานาธิบดีแต่งเต็มยศ สวมสายสะพายรามาทิปดี

(๑) Pakistan Army Mess

โต๊ะเสวยคั้นนั้นเป็นโต๊ะยาวตั้งข้างฝา นั่งได้ราว ๓๐ คน ประทับตรงกลางโต๊ะกับ
ประธานาธิบดี แม่ทัพพบกับภริยาและผู้สำเร็จราชการ เบื้องพระปฤษฎางค์สมเด็จพระ
พระบรมราชินีนาถ เสด็จเป็นทางเข้าออกของชาวมิอานา มีผ้า ๒ ผืนกั้นอยู่ซึ่งปิดไม่สนิท
มีช่องว่างตรงกลางอันเป็นทางลมพอดี อากาศขณะนั้นก็ค่อนข้างหนาวสำหรับคนที่ไม่
โดนลม สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงโดนลมจากช่องที่ใหญ่ขึ้นเป่าตรงพระขนองพอดี
เห็นท่าไม่ได้การจึงถวายผ้าคลุมพระองค์ซึ่งเป็นขนมิงค์คลุมพระอังสาไว้ แต่ถึงกระนั้น
ก็คงไม่ทรงพระสำราญเท่าไรนักถ้าเทียบกับคนอื่น ๆ ภายในห้องเดียวกันนั้น เพราะลมเป่า
พระขนองเสียงดังหือ ๆ อยู่ตลอดเวลาที่ประทับโต๊ะเสวย

แขกที่ได้รับเชิญในงานมีเกินโต๊ะเสวยไปมาก นั่งเต็มโต๊ะเสวยตามรายชื่อของ
แต่ละคนที่เขาเขียนกักรับบอกไว้บนโต๊ะหน้าที่นั่ง นอกนั้นนั่งตามโต๊ะเล็ก ๆ หลายโต๊ะ
หน้าที่ประทับ มีบุฟเฟ่ต์ให้ตามเคย ได้นั่งข้างรองแม่ทัพกับ Mir of Hunsu หรือเจ้าผู้ครอง
นครฮุนสาซึ่งเป็นเมืองอยู่บนเขาหิมาลัยทางเหนือสุดของประเทศ ติดกับเมืองจีน เจ้า
ผู้ครองนครฮุนสานี้หน้าตาคล้ายฝรั่ง คุ้ยสนุก พูดอังกฤษฝรั่งเสสคล่อง สำเนียงไม่แพ้ฝรั่ง
คุยว่าไปยุโรปทุกปี เพราะเป็นผู้ดูแลอากาศนองค้ปัจจุบันซึ่งเป็นหัวหน้าชาวอมสเล็ม
ลัทธิอิสไมลีย์ เพราะอากาศนองค้ใหม่ผู้เป็นนั้ดดาองค์เก่ายังเป็นนิสิตมหาวิทยาลัยอยู่
ท่าน Mir จึงมีหน้าที่ดูแลทั้งด้านการศึกษาและการเงิน ได้คุยกับท่านเมียร์พักเดียว ก็ได้
ทราบเรื่องราวต่าง ๆ ที่น่าสนใจเป็นอันมาก ท่านเมียร์ได้เล่าถึงบ้านเมืองของท่าน ถึงผู้คน
พลเมือง ถึงการทำมาหากินในแคว้นนั้น ถึงดินฟ้าอากาศซึ่งเป็นหน้าหนาวเกือบตลอดปี
เล่าถึงแคว้นอื่น ๆ ทางเหนือของปากีสถานและตำแหน่งผู้ครองนครแคว้นต่าง ๆ เหล่านั้น
ซึ่งท่านเมียร์กล่าวว่าเรียกไม่เหมือนกันจนแคว้นเดียว เมืองฮุนสาเรียกเจ้าผู้ครองนครว่า
'เมียร์' เมืองสว่าตเรียกว่า 'วาลี' เมืองจิตรัลเรียกว่า 'เมเตอร์' เมืองเดียร์เรียกว่า 'นาวีป'
เป็นต้น

เมื่อเสวยเสร็จแม่ทัพก็ลุกขึ้นขอให้แขกทั้งหลายดื่ม (น้ำหวานสีเขียว) ถวายพระพร
และให้พรประธานาธิบดีของเธอ เมื่อเสร็จแล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงยืนขึ้น
ตรัสว่า ทรงมีข่าวดีจะแจ้งให้ทุกคน ณ ที่นี้ทราบทั่วกัน คือว่าท่านประธานาธิบดีรับเชิญ
ที่จะไปเยือนเมืองไทยทางราชการแล้ว ท่านประธานาธิบดีลุกขึ้นยืนตอบขอบพระทัยและ
ทูลว่าการที่ทั้งสองพระองค์เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเยือนปากีสถานครั้งนี้เป็นบุญ
ของชาวปากีสถานยิ่งนัก ชาวปากีสถานทุกคนที่อยู่ ณ ที่นั้นต่างก็ปรบมือสนับสนุน
คำพูดของประธานาธิบดีอย่างแข็งขัน

หลังจากนั้นไม่นานก็เสด็จ จากโต๊ะเสวยไปทางอีกด้านหนึ่งของชาวมิอานา ตรัส
กับเจ้าของบ้านและแขกทั้งปวงอีกครั้งใหญ่ก็พระราชทานของขวัญ คือหีบบุหรืถมทองแก่

แม่ทัพบก สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ราชทานแหวนนพเก้าแก่ภริยาแม่ทัพ แม่ทัพ
น้อมเกล้าฯ ถวายรูปทหารปัญจาบด้วยสีน้ำมัน โล่ตรากรมทหารและตอนจะเสด็จ
กลับยังแควมถวายพระพุทธรูปคันธารราษฎร์ องค์ขนาดย่อมอีกองค์หนึ่งซึ่งค่อนข้างงาม
เสด็จ ถึงที่ประทับ ๕ ทุ่มเศษ

วันที่ ๙ ละฮอร์

วันจันทร์ วันที่ ๑๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

ตั้งแต่เช้าเวลา ๙ นาฬิกา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ ทอดพระเนตร
โรงงานของกรมรถไฟปากีสถาน สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ทรงมีหมายกำหนดการต่างหาก
เสด็จ ออกจากที่ประทับภายหลังพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวราว ๑๕ นาที เพื่อเสด็จ
ยังไคด์เฮาส์หรือสโมสรลูกเสือหญิงของเมืองละฮอร์

ลูกเสือหญิงของเมืองนี้มีหลายรุ่น รุ่นเล็กแต่งแบบปัญจาบสีฟ้า กับรุ่นโตแต่งเสื้อ
ปัญจาบสีขาว คือกางเกงขาว เสื้อขาว ผ้าคล้องคอปล่อยชายไปข้างหลังก็สีขาว เมื่อเสด็จ
พระราชดำเนินไปถึง เสด็จ ลงจากรถพระที่นั่งก็ต้องทรงพระดำเนินผ่านแถวลูกเสือหญิง
ไปยังสวนทางด้านหลังสโมสร ประทับได้สามอานา ทอดพระเนตรการแสดงกลางแจ้งของ
เหล่าลูกเสือหญิง

เริ่มต้นด้วยการแสดงถวายของเหล่าลูกเสือหญิงรุ่นจิ๋วแต่งสีฟ้าที่เรียกว่า Bluebirds
มีเด็กโตหน่อยแต่งเป็นแม่แมว มีเด็กเล็กแต่งเป็นลูกแมว ๓ ตัว มีพากย์เป็นภาษาอังกฤษ
เริ่มต้นเรื่องว่า “ลูกแมวเล็ก ๆ ๓ ตัว ทำถุงมือหายเลยร้องว่าเหมียว เหมียว เหมียว” ฯลฯ

รายการที่ ๒ คือการตั้งค่ายของลูกเสือหญิง

รายการที่ ๓ ร้องเพลงหมู่ แบบชาวบ้านปัญจาบเรียกว่า Quwali มีการตีกลอง
เข้าจังหวะเพลง

รายการต่อไปคือการตีธงของลูกเสือหญิง เป็นตัวหนังสือสัญญาต่าง ๆ สุดท้าย
มีว่าไทยแลนด์-ปากีสถาน

รายการที่ ๕ คือการละเล่นของชาวบ้านปัญจาบก่อนพิธีแต่งงาน เรียกว่า Menhdi

รายการต่อไปเป็นการแสดงการทำประโยชน์ต่อสังคมของลูกเสือหญิง คือการ
สอนหนังสือผู้ใหญ่ ช่วยชาวบ้านปลูกผัก ช่วยทำความสะอาดหมู่บ้าน และแสดงให้เห็น
แนวทางที่เตรียมจะปฏิบัติต่อไปในภายหน้า

รายการสุดท้ายก็คือการเต้นระบำของแคว้นต่าง ๆ เริ่มต้นด้วยระบำบาลูซี^(๑)
แต่งกายงดงาม มีเครื่องประดับเป็นเงิน ผูกลูกพรวนเงินที่ข้อเท้า มือถือไม้สั้น ๆ สีเขียว

(๑) จากเมืองบาลูชิสถาน

ข้างหนึ่ง แดงข้างหนึ่ง ต่อไปคือระบำที่ผู้ประกาศบอกว่าเป็นระบำจากแคว้นสินด์ แล้วก็ถึงระบำมีผู้เต้น ๒ คู่ เรียกว่าระบำจากราชสำนัก มีเด็กผู้หญิง ๒ คนแต่งเป็นผู้ชาย คือนุ่ง 'โดตี' สีเทา มองดูผาดๆ คล้ายผ้าโจงกระเบน สวมเสื้อสีชมพู สวมพวงดอกไม้ที่คอ เดินคู่กับผู้หญิง ๒ คนซึ่งนุ่งกางเกงรัดข้อเท้าสีเขียว สวมเสื้อแขนพองติดกับกระโปรงเลยเข้าสีขาว เครื่องประดับเป็นทอง ผูกพวงลูกพรวนที่ข้อเท้าหลายพวง

ระหว่างการแสดงเขาถวายพระสุธารสและเครื่องว่างซึ่งพวกลูกเสือหญิงทำกันเอง ที่ตรงเต็นท์เล็ก ๆ ทางมุมสนามทางด้านโน้น แล้วก็นำมานมเกล้าย ถวายด้วยตนเอง มีอย่างหนึ่งเป็นก้อนเหาะ ๆ รูปร่างคล้ายทอดมันปลาซึ่งทอดยังไม่สุก รู้สึกว่าพอขึ้นจากกะทะก็นำมาถวายเลย สมเด็จพระบรมราชินีนาถก็ทรงหยิบมาเสวยด้วยท่าทางที่ทรงเอร็ดอร่อยเป็นกันเอง ผู้นำมาถวายยิ้มน้อยยิ้มใหญ่ด้วยความปลาบปลื้ม พอคนอื่นได้มาอีกก็นำมาถวายอีกรำไป

ส่วนคนที่นำเครื่องว่างก้อนเหาะ ๆ นั้นถวายเป็นคนแรก เมื่อทรงหยิบเสวยแล้วก็นำไปส่งให้แขกอื่นหยิบต่อไป ไม่นานก็ถึงคราวที่ต้องหยิบก้อนนั้นบ้าง แต่เมื่อหยิบแล้วก็แทบหลุดจากมือเพราะยังร้อนจี๋ ไม่เข้าใจว่าสมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงหยิบอาหารซึ่งทอดน้ำมันเดือด ๆ มาทรงถือไว้เพราะไม่มีจานถวาย และเสวยเป็นพระองค์แรกได้อย่างไร กว่าที่จะถึงมือผู้อื่นอาหารนั้นคงค่อยคลายความร้อนลงบ้างแล้ว แต่ถึงกระนั้นทุก ๆ คนก็ทำท่ากระวนกระวายหยิบมาถืออย่างไม่สู้เต็มใจนัก จะปล่อยก็ไม่กล้า จะถือก็ไม่ไหว จะเข้าปากก็กลัวลื่นพอง บางคนแอบเปิดกระเป๋าถือ หยิบกระดาษคลีนเน็กซ์ออกมาช่วยจับเพื่อให้ช่วยบรรเทาความร้อนที่นิ้วมือ

เมื่อเสร็จการแสดงระบำพื้นเมืองถวายแล้ว เบกม จี.เอ.คาน ผู้อำนวยการสมาคมลูกเสือหญิงปากีสถานก็กล่าวคำกราบบังคมทูลถวายรายงานเรื่องราวต่าง ๆ ของลูกเสือหญิง เช่นว่าลูกเสือหญิงที่นี่มีถึง ๔ หมื่นคนเป็นต้น สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงมีพระราชเสาวนีย์ตอบใจความว่า จะทรงนำความรู้สึกเป็นกันเองของเหล่าลูกเสือหญิงปากีสถานกลับไปพระราชทานแก่ลูกเสือหญิงเมืองไทย ฯลฯ แล้วก็พระราชทานโล่เงินมีพระปรมาภิไธยย่อเป็นที่ระลึกแก่สมาคม

ก่อนเสด็จ กลับวงดนตรีลูกเสือหญิงซึ่งมีทุกขนาด คือตั้งแต่ขนาดใหญ่ไปจนขนาดเล็ก แต่งกายสีขาว สวมหมวกและเข็มขัดแดง ก็บรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมีถวาย

หลังจากนั้นก็เสด็จ ตรงไปยังโรงละครอัล-ฮัมรา ซึ่งเคยเสด็จ ครั้งหนึ่งแล้วในคืนแรก เพื่อทอดพระเนตรการแสดงที่เรียกว่า 'ประวัติเสื้อผ้าของเรา(๑)' จัดโดยกรม

(๑) History of our Dress

ศิลปากรของปักษีสถานถวายเป็นพระเกียรติยศ

โรงละครอัล-ฮัมราในวันนั้นเต็มไปด้วยสตรีเกือบทั้งโรง บุรุษเกือบจะนับคนได้ที่ประทับอยู่แถวหน้า มีเก้าอี้นวมใหญ่กว่าตัวอื่นในแถวเดียวกันตั้งล้าไปข้างหน้าเล็กน้อย มีพรมลาดทางยาวปูไปหน้าเก้าอี้ตัวนี้ซึ่งพอเห็นก็น่าจะทราบว่าเป็นเก้าอี้สำหรับผู้ใด เมื่อเสด็จพระราชดำเนินเข้าไปในโรงละคร ยังมีได้ประทับทันที ด้วยมีผู้นำเจ้าหน้าที่สตรีที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการแสดงในวันนี้เข้าเฝ้าถวายตัวก่อน เมื่อเสร็จแล้วจึงประทับคนทั้งโรงละครต่างก็ลงนั่งพร้อมกัน

เมื่อนั่งลงเรียบร้อยแล้ว หันไปดูที่ซึ่งคิดว่าเป็นที่ประทับก็แทบสะดุ้ง เพราะภริยาเอกอัครราชทูตปักษีสถานประจำเมืองเรากำลังนั่งไขว่ห้างอยู่ที่เก้าอี้นั้นอย่างสบายอารมณ์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถประทับเก้าอี้เลยตัวกลางนี้ไปอีกตัวหนึ่ง แถวเดียวกับคนอื่น ๆ และกำลังตรัสกับสตรีที่นั่งอยู่ทางขวาพระหัตถ์อย่างสนพระทัย ทันใดนั้นเองไฟก็ปิดมิด เริ่มต้นการแสดงถวาย

ก่อนเปิดฉากมีเสียงสตรีที่ไพเราะพูดอังกฤษสำเนียงเกือบไม่ผิดฝรั่งเล่าเรื่องถวายใจความโดยย่อว่า การแสดงต่อไปนี้เป็นการแสดงเกี่ยวกับพวกเรา...สตรี...เป็นเรื่องของการแต่งกายของเรา ของรูปร่างและแบบต่างๆ ของเครื่องนุ่งห่ม ความเปลี่ยนแปลงของการแต่งกายคือเปลี่ยนจากการพันร่างกายด้วยผ้าและภายหลังด้วยแพรพรรณ ไปจนถึงการขยายตัวของแบบ กลายเป็นเครื่องปกปิดร่างกายสามชั้น ชั้นที่หนึ่งปกปิดท่อนบน ชั้นที่สองท่อนล่าง ชั้นที่สามปกปิดศีรษะ... เรื่องของสมัยเกี่ยวโยงไปถึงอารยธรรมและแบบแผนของเราตั้งแต่โบราณกาลเช่นเดียวกับศิลปะอย่างอื่น ๆ การแต่งกายของสตรีเราเป็นเรื่องที่เก่าแก่ยิ่งไปกว่าประวัติศาสตร์เสียอีก

ก่อนมีประวัติศาสตร์โลกเรามีแต่ความมืดมนอนธการ ความเคลื่อนไหวยังเป็นเงาอยู่ ภายหลังนักประวัติศาสตร์โบราณคดีจึงค้นคว้าได้ความว่าสตรีเราใช้สิ่งใดบ้างเป็นเครื่องแต่งกาย มีเครื่องนุ่งห่ม ภายหลังสวมเสื้อ มีเครื่องประดับเป็นต้น...เสียงพูดหยุดลง เสียงดนตรีดังขึ้นแทน ทันใดนั้นเองฉากก็เปิด

พอเปิดฉากก็เห็นสตรีนุ่งผ้าโจงกระเบนห่มผ้าสไบเฉียงมองดูคุ่นตา เสียงผู้ประกาศอธิบายถวายต่อไปว่าชุดนี้เป็นเครื่องพันกายสตรีที่ไม่ต้องเย็บ ซึ่งสตรีแถบลุ่มแม่น้ำสินธุ นุ่งห่มเมื่อ ๕,๐๐๐ ปีมาแล้ว ที่สามารถทราบได้ก็เพราะได้เห็นแบบจากรูปสลักรอบหม้อดินเผา ซึ่งขุดพบที่ Harappa และ Mohenjodaro ตั้งแต่ครั้งก่อนมีพงศาวดาร

ต่อไปก็แสดงการแต่งกายเมื่อสมัยพระวิกรมมหาราชหรือจักรพรรดิที่ ๒ แห่งราชวงศ์คุปตะ คือเมื่อราว ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว พระพรหมฤๅษีวาลมิกิเป็นผู้เขียนบรรยายไว้ในมหากาพย์รามายณ บนเวทีมีผู้แต่งกายเป็นนางสีดาเดินออกมากับนางกำนัล พอนางสีดา

กับนางกำนัลเข้าโรงไปก็มีระบำแต่งกายด้วยสีแดงออกมาเต้น ผู้ประกาศผู้มีเสียงไพเราะอธิบายถวายต่อไปว่า ขณะนี้เป็นยุคของนิยายปรัมปรา

หลังจากนี้ก็มีผู้สวมเสื้อแบบกรีกออกมาแสดง ผู้ประกาศกราบบังคมทูลว่า หลังจากทีอเล็กซานเดอร์มหาราชากรีซทัพเข้ามายังมัธยมประเทศ อารยธรรมของกรีกและโรมันก็เข้ามาปะปนกับอารยธรรมพื้นเมือง กลายเป็นอารยธรรมคันทาราชฎีร์ซึ่งพระเจ้าอโคกมหาราชาโปรดให้จารึกไว้ เป็นผลให้เราในปัจจุบันได้ทราบเรื่องราวของครั้งกระโน้น

ต่อมาก็แสดงแบบการแต่งกายของสมัยเมื่อ ๙๐๐ ปีมาแล้ว คือสมัยเมื่อกษัตริย์มุสลิมเป็นใหญ่ ผมสตรีตักเป็นหางเปียเล็ก ๆ ถักไปทั้งศีรษะ ไม่ต่ำกว่าร้อยอัน นุ่งสิ่งที่ผู้ประกาศเรียกว่า shalwar มองดูคล้ายกระโปรงครึ่งท่อนยาวแค่ข้อเท้า

ยุคต่อมาก็คือยุคของราชวงศ์โมกุลหรือมุกัล มีสตรีงามยิ่งนักแต่งกายเป็นพระนางนุร์จะฮาน มเหสีคนโปรดของจักรพรรดิจะฮานกีร์ซึ่งเสด็จฯ ไปเยี่ยมที่ฝังพระศพเมื่อตอนบ่ายวานนี้ เสื้อชุดพระนางนุร์จะฮานนี้สะดุดตามาก เป็นสีแดงกับทองทั้งชุด เครื่องประดับก็เป็นทอง มีเพชรกับทับทิมฝังระยิบระยับสวมหมวกปิดศีรษะ

สตรีที่เดินตามผู้ที่สมมุติว่าเป็นพระนางนุร์จะฮานออกมา สวมเสื้อชุดที่มองดูคล้ายกระโปรงยาวหรือเสื้อราตรีของชาวตะวันตก ชั่วแต่มีผ้าคลุมศีรษะสีดำติดกับเสื้อเป็นเสื้อสมัยโมกุลเช่นเดียวกัน ต่อมาก็เป็นเสื้อชุดที่ผู้ประกาศเรียกว่า Farshi Gharara มองดูคล้ายกระโปรงยาวชุดราตรีแบบตะวันตกเช่นเดียวกันซึ่งปักสวยงาม ชุดต่อมาเป็นเสื้อจากอโยธยา (Oudh) ผ้าทองมองดูเบาบางจากลักเนา แล้วก็เสื้อจากไฮเดอระบาดซึ่งผู้ประกาศเรียกว่าเสื้อ Kalidar Kameez ต่อมาเป็นเสื้อ ๓ ชุดจากราชปุตนระ เดห์ลีและปัญจาบตามลำดับ แล้วจึงปิดฉากแรก

จากต่อไปเป็นเสื้อชาวบ้าน ชุดแรกเป็นสีดำทั้งชุด เครื่องประดับคอ แขน มือ ต่างหูเป็นเงิน ผู้แสดงแบบถือตันอ้อยมือหนึ่ง อีกมือหนึ่งมิได้ถือสิ่งใด บนศีรษะทูนหม้อทองเหลือง เดินเข้ามาอย่างสง่าผ่าเผย ชุดที่ ๒ เดินตามมาห่าง ๆ เป็นสาวชาวบ้านปัญจาบ กำลังจะไปตักน้ำที่บ่อเช่นเดียวกัน สวมกระโปรงสูงกว่าข้อเท้าขึ้นไปไม่มาก สวมตุ้มหูเงินเป็นรูปห่วงกลมใหญ่ ถักหางเปียยาว ที่กลางศีรษะมีสายเงินคาด กระเดียดหม้อทองเหลืองเป็นที่เข้าใจว่า เมื่อตักน้ำแล้วคงทูนไว้บนศีรษะเช่นเดียวกับคนแรก เมื่อสาวทั้ง ๒ คนเข้าโรงดนตรีก็เปลี่ยนเสียงเป็นคึกคักมีชีวิตขึ้น กลองรัวจังหวะเร็ว ทัพโต้นั้นก็มีสาว ๆ แต่งกายแบบชาวบ้านปัญจาบสีต่าง ๆ ออกมาหลายคน ทำท่าง่าเร็งยิ้มแ้มแจ่มใส ออกมาถึงกลางเวทีก็เต้นระบำ แสดงความปิติที่ถึงฤดูเกี่ยวข้าวสาลีแล้ว พอรระบำเกี่ยวข้าวเข้าโรงไปก็มีแบบเสื้อจากเมืองบนภูเข ๒ แบบ คือจากแคว้นสว๊าด เป็นชุดสำหรับสวมหน้าหนาวเป็นผ้าขนสัตว์สีดำ มีสีชมพูปักเต็ม และเสื้อจากแคว้นกัษมีร์ เป็นกางเกงลาย เสื้อเป็นผ้า

ชนสัตว์สี่เหลียง สวมหมวกสีแดง มีเครื่องประดับเป็นเงิน ผมผู้แสดงถูกเป็นหางเปียหลาย ร้อยอันถักยิบ

ต่อมาก็แสดงแบบเสื้อจากที่ราบคือจากแคว้น Bahawalpur และสินด์ แล้วก็เสื้อ จากบาลูชิสถาน เป็นกางเกงขากว้าง เสื้อตัวใหญ่หลวม ผ้าคลุมศีรษะก็ผืนใหญ่ เครื่องประดับเป็นทอง ผู้แสดงแบบไว้หางเปียยาว ๒ อัน มีพู่ทองผูกที่ปลาย ต่อมาก็ถึงเสื้อ ของชนหลายเผ่าที่อพยพมาจากอินเดีย มีเสื้อของคนซีกผ้าจาก Alwar เป็นต้น

รายการก่อนสุดท้ายคือเสื้อจากปากีสถานตะวันออก ตั้งต้นด้วยการเต้นระบำซึ่ง ผู้ประกาศเรียกว่ามณะปุระกัได๋ มณีปุระกัได๋ ระบำนี้มองดูคล้ายไปทางระบำพม่า แต่ ประเดี๋ยวก็มีกระต๊อบเท้าเพราะผูกลูกพรวนไว้ที่ข้อเท้าหลายสาย ต่อมาก็แสดงแบบการ แต่งกายของผู้หญิงชายปลาเมืองเบงกอลตะวันออก คือเสื้อสี่เหลียงแปริ๊ด นุ่งสีเสียดจับ ที่เอวมองดูเป็นกระโปรงยาวครึ่งนอง ใช้พวงดอกไม้สดประดับที่ข้อมือ คอ และติดดอกไม้ ที่ผม หญิงชายปลาผู้นี้ออกมาถึงกลางเวทีก็เต้นรำ

รายการสุดท้ายผู้ประกาศอธิบายถวายเป็นจากหมู่บ้านใครขอพระราชทานพระกรุณา ย้อนกลับเข้าไปในเมือง ในห้องรับแขก ในมหาสมาคม ในที่ชุมนุมชนใหญ่น้อย ณ ที่เหล่านี้ สำหรับเป็นที่นิยมของสตรีทั้งปวง คือนิยมกันมาตั้ง ๒๐๐ ปีแล้ว นิยมทั่วประเทศปากีสถาน อินเดียและสิงหล บัดนี้ขอพระราชทานแสดงแบบสำหรับจากแคว้นต่าง ๆ ของปากีสถาน ถวายทอดพระเนตร แรกเริ่มด้วยแบบสำหรับหลายอย่างจากดัดคะ ต่อมาก็สำหรับซึ่งเป็น ชีฟอง มีเลื่อมแวววาวปักทั่วผืน ซึ่งผู้ประกาศกราบบังคมทูลว่าเป็นที่นิยมมาก ที่สามคือ สำหรับชีฟองชนิดที่มีดอกห่าง ๆ ทอในเนื้อผ้า มีขอบ แบบสุดท้ายผู้ประกาศกราบบังคมทูล ว่าเป็นยุคในลอน แสดงเสื้อปัญญาบซึ่งเด็กสาววัยรุ่นนิยมสวมกันในสมัยปัจจุบัน มีผู้แสดง แบบเพียง ๓ คน ครั้นแล้วเป็นอันเสร็จรายการ

หลังจากนั้นเขาก็เชิญเสด็จฯ สมเด็จพระบรมราชินีนาถออกไปในสวนข้างโรงละคร ให้ประทับใต้ชามิอานา ถวายพระสุธารสและขนมต่าง ๆ วันนี้มีขนมชนิดหนึ่งเป็นก้อน สีขาว หน้าตามีเค้กำขเมลโล่ของฝรั่ง แต่หวานกว่ามาก ทำด้วยนมแพะกลั่นค่อนข้างแรง จึงใส่น้ำนมแมวดับกลิ่น เลยมี ๒ กลิ่นควบกัน ผู้ที่ชอบของหวานจัดและชอบกลิ่นแพะ และน้ำนมแมวคงจะอร่อยเป็นพิเศษ นอกจากขนมหวานก็มีถั่วมัน ๆ หลายชนิดตามเคย มีถั่วพิสตาชิโอด้วย แผลงวันชุมนุมตามเคย เมื่อเสวยแล้วก็มีผู้นำสตรีที่แสดงแบบเสื้อและ เต้นรำถวายในวันนั้นทั้งหมดเข้าเฝ้าถวายตัวทีละคนบ้าง ทีละคู่บ้าง ตอนหลัง ๆ ทีละ ๓-๔ คน ผู้ที่แสดงเป็นพระนางนุรุจะฮานเป็นผู้ที่งามที่สุด ทรงฉายพระรูปร่วมกับสตรี เหล่านั้น แล้วพระราชทานหัวโขนจำลองอันเล็ก แต่ฝีมือดี เป็นหัวยักษ์และหัวลิงอย่าง ละหัวไว้เป็นที่ระลึกแก่กรมศิลปากรของปากีสถาน หนังสือพิมพ์ 'ปากีสถานไทมส์' วัน

รุ่งขึ้นหน้าตันทมีพระฉายาลักษณ์สมเด็จพระบรมราชินีนาถกำลังพระราชทานหัวโขนแก่ผู้แทนกรมศิลปากรของเขา ได้พระฉายาลักษณ์มีตัวหนังสือเขียนว่า ‘สมเด็จพระบรมราชินีนาถแห่งประเทศไทยกำลังพระราชทานเศียรพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา มีทองประดับงดงามแก่กรมศิลปากรปากีสถานละฮอร์ เบกม เอส.เอ.ราห์มัน ผู้แทนกรมศิลปากรกำลังรับพระราชทานเศียรจำลองนั้น’ ซึ่งแสดงว่านักหนังสือพิมพ์ปากีสถานออกจะอ่อนความรู้รอบตัว และคงจะไม่รู้จักเรื่องราวอันซึ่งมหากวีของเขาเองเป็นผู้แต่งกระมัง จึงห้าแต้มถึงขนาดนั้นออกมาในหนังสือพิมพ์

หลังจากนั้นไม่นานก็เสด็จ กลับที่ประทับ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับภายหลัง ราวเที่ยงทั้งสองพระองค์ก็เสด็จพระราชดำเนินลงสวนของทำเนียบ ผู้สำเร็จราชการได้ให้พลทหารเฝ้าเดียวกับท่านคือเฝ้า Niazi จากเมืองกัลบัคห์มาเฝ้าถวายตัว ๒ คน พลทหารเรือ Jawan ๒ คนนั้น เป็นผู้ที่สูงที่สุดที่เคยเห็นมา คือสูงตั้ง ๗ ฟุต ๘ นิ้ว เมื่อคนธรรมดาซึ่งค่อนข้างสูงไปยืนข้างก็เพียงสูงไม่เกินบ่าเขาเท่านั้น ผู้สำเร็จราชการได้ให้คนแคะแควาแดงคนขับรถม้าประจำทำเนียบมายืนคู่ เลยกกลายเป็นภาพที่ประหลาดมาก ทรงฉายพระบรมฉายาลักษณ์ร่วมกับคนเฝ้ากับคนแคะ ทรงปลูกต้นไม้ม่วงภายในบริเวณสวนของทำเนียบ ไม่ไกลจากต้นอะไร (ลิ้มอ่านป้ายที่เขียนไว้ได้ต้น) ที่พระราชินีนาถเอลิซาเบธทรงปลูกไว้เมื่อปีก่อนนัก หลังจากที่ทรงปลูกต้นไม้แล้วก็เสด็จไปทอดพระเนตรเล้าไก่ของผู้สำเร็จราชการ และทรงพระดำเนินขึ้นเขาไปประทับบนศาลาซึ่งอยู่บนยอดเขาสูงที่สุดในบริเวณทำเนียบ เพื่อทอดพระเนตรทิวทัศน์จากบนนั้น

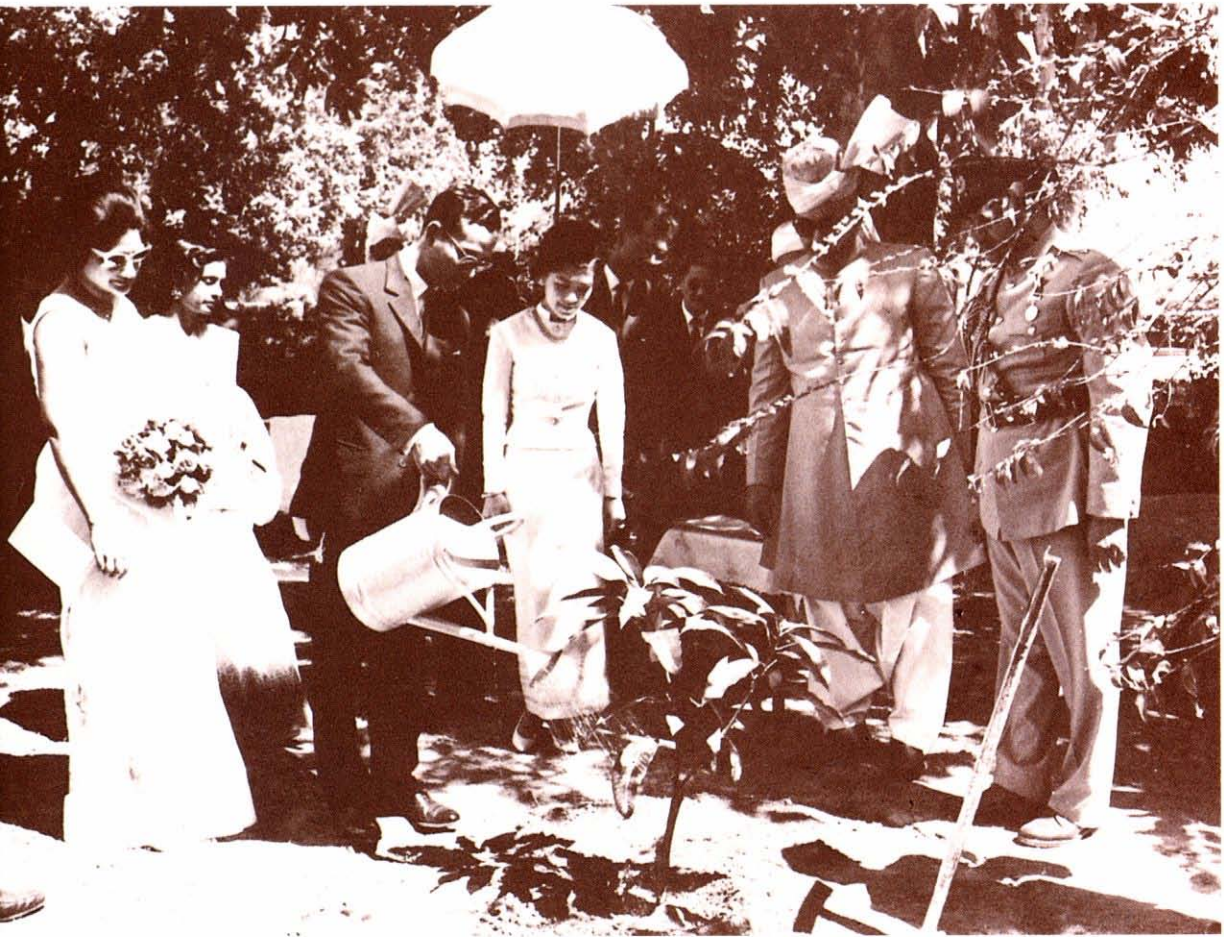
ราวบ่ายโมงผู้สำเร็จราชการเชิญเสด็จ ไปเสวยพระกระยาหารกลางวันอย่างกันเองที่ริมสระแห่งหนึ่งในบริเวณทำเนียบ แต่อยู่ไกลไปทางด้านโน้นมองจากที่ประทับไม่เห็น ฝ่ายไทยที่ตามเสด็จมีเพียง ๕ คนเท่านั้น คือเจ้าคุณศรวิสารฯ คุณกิตตินัดดา นางสนองพระโอษฐ์ นางพระกำนัลและ ม.ล.นราวดี ฝ่ายปากีสถานที่ได้รับเชิญก็มีองครักษ์ เจ้ากรมพิธีการและภริยา ซึ่งตามเสด็จมาตั้งแต่วันแรก ทรงคุ้นเคยด้วยเป็นอย่างดี มิสเตอร์แซกซ์เจ้ากรมพิธีการผู้นี้ ถึงแม้จะชื่อเดียวกับรัฐมนตรีประจำพระองค์ แต่เป็นชาวสินด์มาจากเมืองการาจี ไม่เหมือนรัฐมนตรีซึ่งเป็นชาวปัญจาบจากเมืองละฮอร์นี้เอง เบกมแซกซ์ก็เป็นชาวสินด์เหมือนสามี ผิวคล้ำกว่าชาวปัญจาบ แต่ไม่ถึงกับมืด เช่นชาวกลิงคราษฎร์หรืออย่างที่ไทยเราเรียกว่า ‘แขกกลิงค์’ เบกมแซกซ์เป็นผู้ที่น่ารักมาก คุยสนุกสนานเฉลียวไม่มีทำปับปึงเลย ก่อนทำหน้าที่นี้ มิสเตอร์แซกซ์เคยเป็นผู้แทนรัฐบาลปากีสถานประจำอยู่ที่สหประชาชาติกรุงนิวยอร์ก ได้ยินว่ามีเพื่อนมาก เป็นที่นิยมชมชอบของชาวนิวยอร์กทั่วไปทั้งสามภริยา

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถเสด็จ ด้วยรถม้า

ทรงฉายร่วมกับทหารประจำตัวผู้สำเร็จราชการจากเมืองกาลบัตซ์
และคนแคะผู้ขับรถม้าของทำเนียบรัฐบาลเมืองลฮอร์

คันจิ่วไปยังที่ซึ่งผู้สำเร็จราชการถวายพระกระยาหารกลางวัน มีคนแคะคนเดิมเกาะไป
ท้ายรถพระที่นั่งตามเคย พวกตามเสด็จเดินตามรถพระที่นั่ง เมื่อเสด็จฯ ไปถึง ผู้สำเร็จ
ราชการยืนยิ้มคอยรับเสด็จอยู่ปลายสวนริมน้ำ เป็นการเลี้ยงถวายอย่างกันเอง พระ
กระยาหารเป็นอาหารพื้นเมืองล้วน มีข้าวเหนียวเรียกว่าปือปปะดำวางไว้ถวายในงาน
เล็กกับจะปาดี้ เครื่องหวานมีผลไม้และขนมคล้ายขนมไส้ไก่ของเรา ข้าวแต่มีกลิ่นแพะและ
เย็มไปด้วยน้ำเชื่อมซึ่งหวานจนเกือบขม คงจะใส่ทั้งน้ำตาลและชันทสกรอย่างละมาก ๆ

ทรงปลูกต้นมะม่วงไว้เป็นอนุสรณ์ที่ได้ประทับอยู่
ณ ทำเนียบรัฐบาลเมืองลฮอร์

ทอดพระเนตรการแข่งขันโปโลระหว่างทีมชาติฮกเกี้ยนกับอเมริกัน

กว่าจะเสวยเสร็จก็เกือบบ่ายสามโมง ตามหมายกำหนดการต้องเสด็จ ทอดพระเนตร พิพิธภัณฑสถานอายุ ๓ โมง แต่ได้ทรงบอกเลิกตั้งแต่วันก่อนเพราะไม่ทรงมีเวลาพอ

ราวบ่าย ๔ โมงก็เสด็จ พร้อมด้วยประธานาธิบดีและผู้สำเร็จราชการไปยังสโมสร ดีคิลี่ชื่อ Kharian Polo Club เพื่อทอดพระเนตรการแข่งขันโปโลหรือดีคิลี่ระหว่างทีม ปากีสถานและอเมริกัน ทีมปากีสถานแต่งกายสีขาวกับเขียว ทีมอเมริกันสีแดงกับขาว ทั้ง ๒ ทีมเล่นแข่งมาก ชำนาญ ไวและห้าวหาญพอ ๆ กัน ระหว่างที่ทอดพระเนตรเขา ถวายให้เสวยพระสุธารสไปพลาง ผู้ที่นั่งอยู่ตามบริเวณที่ประทับต่างก็ได้รับเลี้ยงตามเสด็จ ไปด้วย แต่ไม่มีใครกล้ารับประทานเพราะคนดูอื่นซึ่งอยู่สองข้างไม่ได้รับเลี้ยงด้วย

กีฬานี้เป็นกีฬาที่ดูสนุก น่าตื่นเต้น ม้าแต่ละม้าเป็นม้าดีคิลี่ที่ได้รับการฝึกหัดมา อย่างดีเยี่ยม คือชำนาญ คล่องแคล่วและเป็นสัตว์ที่งามมาก ทีมปากีสถานได้เปรียบที่ขี่ม้า ของตนเอง ทีมอเมริกันใช้ม้าของปากีสถาน จึงไม่เข้ากับคำพังเพยที่ว่า ‘วัวเคยขา ม้าเคยขี่’ เมื่อแรกทีมปากีสถานเป็นฝ่ายนำอยู่ตลอดเวลาเพราะมีหัวหน้าทีม ชื่อพลจัตวา เอฟเฟนดิซึ่งเล่นเก่ง ว่องไว จนกระทั่งเด่นกว่าคนอื่น แต่ภายหลังทีมอเมริกันร่วมกันเข้า ต่อต้านจนในที่สุดทีมอเมริกันชนะ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินลง

ไปที่สนามเพื่อพระราชทานถ้วยแก่หัวหน้าทีมอเมริกันคือพันเอก เซอเลีย ซึ่งเคยอยู่กรุงเทพฯ มาก่อน สมเด็จพระบรมราชินีนาถพระราชทานถ้วยเงินใบใหญ่แก่หัวหน้าทีมปากีสถาน ที่ชนะการแข่งขันเมื่อวันก่อน แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็พระราชทานถ้วยเบียร์ ทำด้วยดีบุกผสมตะกั่วที่ฝรั่งเรียกว่าพิวดอร์แก่ผู้เล่นทุกคนทั้ง ๒ ฝ่าย ครั้นแล้วทั้งสองพระองค์ก็ทรงฉายพระรูปร่วมกับทีมทั้ง ๒ นั้น วันรุ่งขึ้นหนังสือพิมพ์ปากีสถานเกือบทุกฉบับลงพระบรมฉายาลักษณ์นี้

เกือบย่ำค่าเสด็จ กลับที่ประทับ รวาทุมเศรษฐมนตรีนัดเข้ามาเฝ้า เพื่อกราบ ถวายบังคมลากลับกรุงเทพฯ เนื่องด้วยมีธุระสำคัญจะต้องพบกับนายแฮริแมนผู้แทน ประธานาธิบดีเคนเนดี ซึ่งจะมาถึงกรุงเทพฯ วันรุ่งขึ้น

หลังจากนั้นก็เสวยพระกระยาหารค่ำในห้องส่วนพระองค์ แล้วแต่งพระองค์ร่าย ยามครึ่งก็เสด็จ ไปยังสนามกีฬาหรือฟอเตรสสเตเดียม ซึ่งเสด็จ ครั้งหนึ่งแล้วเมื่อวันก่อน ผู้สำเร็จราชการผู้เดียวตามเสด็จ ตามหมายกำหนดการว่าประธานาธิบดีจะเป็นผู้นำเสด็จ แต่ขอตัวทูลลาว่าไม่สู้สบายกำลังจะเป็นหวัด ใครจะพักอยู่เงียบ ๆ ที่ทำเนียบ

การแสดงของกรมทหาร West Pakistan Rangers ซึ่งแสดงถวายเป็นพระเกียรติยศ

ในคืนนี้เรียกว่า Torchlight Tattoo ถ้าจะเรียกอย่างไทยก็เห็นจะต้องว่า ‘การแสดงแสงและสี’ ซึ่งมีโห่พาร แพลกตา นาดูมาก ผู้ที่แสดงมีไม่ต่ำกว่าพันคน ส่วนมากเป็น ‘จะวาน’ หรือทหารจากกรมทหาร ‘เว็สปากีสถานเรนเจอร์ส’ นั่นเอง มีรายการหนึ่งแสดงโดยตำรวจสารวัตรของกรมทหารปากีสถาน กับรายการที่เกอญ์ชาวบ้านมาช่วยแสดง

ตอนเสด็จพระราชดำเนินไปถึง ทหารบนป้อมทางด้านตรงกันข้ามกับแกรนด์แอสตันด์ อันเป็นที่ประทับก็เป่าแตรสัญญาณให้คนทั้งหลาย ณ ที่นั้นทราบว่าจะเสด็จพระราชดำเนินมาถึงแล้ว ทุกคนก็ยืนขึ้นเมื่อเสด็จฯ ขึ้นแกรนด์แอสตันด์ทางด้านหลัง ครั้นดนตรีบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมีและเพลงชาติปากีสถานจบลงแล้วก็ประทับลง ณ ที่เดิมที่ประทับเมื่อวันก่อน ทันใดนั้นการแสดงก็เริ่มต้นด้วยพลุและดอกไม้ไฟซึ่งจุดอยู่แถวป้อมตรงกันข้ามกับที่ประทับ

รายการที่ ๒ ก็คือ Massed Band Display คือวงดนตรีห่มผ้าดาสก๊อตต์ราว ๔๐๐ คน เดินเป่าปี่สก๊อตออกมาจากประตูป้อม แล้วเดินไปเดินมาอยู่กลางสนามระหว่างที่บรรเลงต่อไปเรียกว่า ‘Mashal Parade’ คือมีคนราว ๓๐๐ คน ถือคบไฟเข้ามาทำลวดลายต่างๆ เป็นสีเหลี่ยมบ้าง กลมบ้าง หลังจากนั้นก็ ‘Khattak Dance’ หรือ ‘วอร์ดานซ์’ ของนักรบชาวเขาจากเขตแดนตะวันตกเฉียงเหนือ รายการที่ ๕ เรียกว่า Precision Drill คือการหัด

กายกรรมของชายฉกรรจ์ ๓๐๐ คน ซึ่งทำได้พร้อมกันทุกกระดิกราวกับเป็นคน ๆ เดียวกัน

รายการที่ ๖ คือระบำมาห์ชุดเด่นโดยชาวเขาเผ่ามาห์ชุดที่ถือปืนดาเป็งเดินสะบัดคอจนผมปลิวไปมา แล้วยิงปืนขึ้นฟ้าซึ่งเคยทอดพระเนตรครั้งหนึ่งแล้วที่เมืองเปซาเวต่อไปเรียกว่า Punjabi Barat คือกระบวนแต่งงานของชาวปัญจาบ ซึ่งเป็นกระบวนใหญ่ มองดูน่าสนุก มีเพื่อนเจ้าบ่าวเจ้าสาวตีกองโห้ร้องมาแต่ไกล แล้วก็มีการบวนสัตว์ต่าง ๆ เช่น อูฐ ม้าเต็นรำ เป็นต้น ต่อไปก็ถึงกระบวนเจ้าสาวซึ่งนั่งคานหามปิดม่านสีแดงรอบข้างเห็นแต่ศีรษะ มีคนหามเดินมา แล้วจึงถึงเจ้าบ่าวแต่งกายงดงามขี่ม้าขาว มีน้องชายตัวเล็กเกาะมาหลังม้า หลังจากเจ้าบ่าวจึงถึงกระบวนญาติของทั้ง ๒ ฝ่าย มีตั้งแต่คนแก่เดินไม้ใคร่ไหวซึ่งคงจะสมมุติให้เป็นญาติผู้ใหญ่คือปู่ย่าตายายของเจ้าบ่าวเจ้าสาว แล้วก็ถึงพ่อแม่พี่น้องบ้าน่าอลงจนถึงเด็กเล็กเดินกันมาเป็นกลุ่มใหญ่ ผ่านหน้าที่นั่งแล้วก็หายไปในความมืดทางด้านโน้นของสนาม

รายการที่ ๘ เป็นการแสดงที่แปลกมาก เรียกว่า 'Phantom Parade' ถ้าไม่ได้นั่งใกล้ นายพลจัตวาเอฟเฟนดิราตาคีลีเมื่อตอนบ่าย คงไม่ทราบว่าเขาทำกันอย่างไรรีจึงเป็นเช่นนั้นได้ อยู่ ๆ ก็มีวงกลมใหญ่พอประมาณสี่เหลี่ยมได้กลิ้งตามพื้นราว ๓๐ วงออกจากประตูป้อมมาถึงกลางสนาม ไม่เห็นผู้คน เพราะใช้ความมืดกำบัง คือไม่มีการส่องไฟไปที่สนามเลย ปล่อยให้มืดสนิท ให้เห็นแต่วงกลมสี่เหลี่ยมวิ่งไปมาเป็นลวดลายต่าง ๆ ครั้นซักถามท่านนายพลจัตวาที่นั่งข้าง ก็หัวเราะชอบใจ บอกว่ามันเป็นเรื่องของปีศาจเมืองละฮอร์ ไม่ยอมบอกความจริงอยู่นาน แต่ในที่สุดก็อธิบายให้ทราบว่าการทำงานที่วงล้อมีแสงเขยื้อนไปเขยื้อนมาเป็นรูปต่าง ๆ ได้เช่นนี้ก็เพราะใช้พลทหารขี่รถจักรยานที่ส่องแสงได้ที่ล้อเท่านั้นเอง ท่านนายพลอธิบายยังไม่ทันจะขาดคำ ก็มีวงกลมส่องแสงเมือ่ง ๆ หมุนได้เข้ามาที่สนามอีกไม่ต่ำกว่า ๓๐ วง คราวนี้วงล้อไม่ได้หมุนอยู่ที่พื้นเท่านั้น แต่ขึ้นไปลอยส่องแสงอยู่กลางอากาศ วงใหม่นี้เข้ามารวมอยู่กับวงเก่าแล้วเคลื่อนไหวทำลวดลายต่าง ๆ ทั้งสูงและต่ำน่าดูมาก แต่ก็ใจอีกไม่ทราบว่าเขาทำอย่างไรวงกลมมีแสงเรือง ๆ เหล่านั้นจึงลอยอยู่กลางหาได้ หมุนลอยไปลอยมาสูงเลยพื้นดินขึ้นไปมากทีเดียว ท่านนายพลเห็นทำหน้าที่หน้าสนเท่ห์เข้าใส่อีกโดยไม่ซักถาม ก็หัวเราะไม่ยอมบอกอยู่นาน แต่ในที่สุดก็กล่าวว่าการทำให้วงกลมหมุนไปมาสูง ๆ อย่างนี้ไม่ยากเลยสำหรับที่นี่ แต่สำหรับเมืองไทยหรือเมืองฝรั่งคงจะทำได้ยากนัก แล้วจึงขยายความลับให้ฟังว่าเพียงแต่ใช้พลทหาร ๒ คนต่ออูฐหนึ่งตัวเท่านั้นเอง ทหารคนหนึ่งบังคับอูฐให้วิ่งหรือเดินตามระเบียบที่จัดไว้ให้ และให้เข้าจ้งหะกับดนตรี อีกคนหนึ่งนั่งหมุนวงกลม ๆ อยู่บนหลังอูฐ คนขับอูฐต้องบังคับอูฐให้เดินเร็วบ้างช้าบ้างอยู่รอบนอกของรถถีบเท่านั้นเอง ถ้าจะนำไปเล่นบ้างที่เมืองไทยน่าจะใช้ช้างได้แต่ช้างอู้อายกว่าอูฐ คนขี่รถถีบต้องแล่นเข้าคงจะหกล้มกันบ้าง

เป็นแน่ ส่วนเมืองฝรั่งไม่มีหวังที่จะเล่น ‘ขบวนปศิจา’ อย่างนี้ได้ ถ้าจะใช้ม้าเทศวงเมลิอง ๆ ก็จะอยู่ต่ำไปไม่ทำให้น่าพิศวงเหมือนในไซอู

รายการต่อไปคือการขี้อักรยานยนต์โลดโผนของเหล่าตำรวจสารวัตรซึ่งแสดงได้เก่งนำหวาดเสียวมาก รายการสุดท้ายเรียกว่า Shama Parade มีคนถือคบไฟราว ๖๐๐ คน คือมีคบไฟ ๒ เท้าของคนเพราะถือคนละ ๒ มือ แต่มีดสนิทไม่เห็นคนเลย เห็นแต่คบไฟ ๑,๒๐๐ ดวงเป็นสีต่าง ๆ เช่นสีแดง สีขาว สีเหลือง สีน้ำเงิน แสงไฟเหล่านี้เขยื้อนไปตามจังหวะเพลงในเนื้อที่กว้างใหญ่คือเกือบจะเต็มไปด้วยทั้งสนามกีฬา พอหยุดก็กลายเป็นตัวอักษรทุกครั้ง หยุดครั้งแรกเป็นตัวอักษรพระนามทั้งสองพระองค์ คนดูต่างก็ตบมือกราวหยุดครั้งที่ ๒ เป็นประโยคว่า ‘Welcome to Pakistan’ และประโยคอื่น ๆ อีกหลายประโยค ใจความเป็นไทยว่า ‘หวังว่าคงทรงพระสำราญดี’ ‘เชิญเสด็จมาเยี่ยมอีก’ เป็นต้น ในที่สุดว่า ‘กุดไนท ยัว แมเจสติส’ และ ‘กุดบาย’ ตอนจบมีธงไทย แล้วก็มีการขึ้นเครื่องซิกและดาวสีเขียวซึ่งเป็นธงปากีสถานลอยอยู่สูง ๆ ไกล ๆ เป็นฉากหลังให้ธงไทย ซึ่งคงจะต้องใช้ไซอูสักตัวหรือสองตัวกระมัง ระหว่างนั้นดนตรีก็บรรเลงเพลงสรรเสริญทั้ง ๒ ตามเคย เสด็จฯ กลับราว ๕ ทุ่ม

วันที่ ๑๐ ละฮอร์-ดักคะ

วันอังคาร วันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

ก่อน ๙ นาฬิกา ๓๐ นาที เสด็จฯ ออกจากที่ประทับพร้อมด้วยประธานาธิบดีและผู้สำเร็จราชการ ไปยังสนามบินละฮอร์เพื่อเสด็จฯ ข้ามไปยังเมืองดักคะ เมืองหลวงของปากีสถานตะวันออกหรือเบงกอลตะวันออก ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากกัลกัตตาเมืองหลวงของเบงกอลตะวันตกของอินเดียเท่าใดนัก ต้องประทับเรือบินข้ามอินเดียทางกว้างทั้งประเทศ ระยะทางกว่าพันไมล์

ณ สนามบินก่อนเสด็จฯ ขึ้นเรือบินพระที่นั่ง ประธานาธิบดีจับพระหัตถ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และทูลอะไรอยู่นานระหว่างที่จับพระหัตถ์ ทรงลาผู้สำเร็จราชการและผู้มีเกียรติชาวละฮอร์ทั้งหลายที่มาส่งเสด็จแล้ว จึงเสด็จพระราชดำเนินขึ้นเรือบินซึ่งออกเดินทางจากละฮอร์ก่อน ๑๐ นาฬิกา

เวลาราว ๑๑ นาฬิกา เรือบินพระที่นั่งก็บินผ่านกรุงเดห์ลี ต่อมาก็ผ่านลักเนาและพาราณสี ระหว่างที่เสวยพระกระยาหารกลางวัน เรือบินพระที่นั่งผ่านเมืองคยา จึงร่อนลงต่ำและบินเวียนถวายให้ได้ทอดพระเนตรพุทธคยารวมทั้งเมืองคยาเก่าและคยาใหม่ ต่อมาไม่นานก็บินผ่านสะพานยาวที่สุดในอินเดีย หลังจากนั้นทางเรือบินก็กราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงหมუნาฬิกาเลื่อนเวลาให้เร็วขึ้นหนึ่งชั่วโมง

ทรงลาผู้สำเร็จราชการปากีสถานตะวันตก และประธานาธิบดี

ครั้นเวลา ๑๕ นาฬิกา ๑๕ นาทีเวลาใหม่ เรือบินพระที่นั่งก็ร่อนลงที่สนามบินเมืองดัดคะ เมืองหลวงของปากีสถานตะวันออก พอประตูเรือบินพระที่นั่งเปิดออก ก็มีลมร้อนวูบพัดเข้ามาในเรือบิน รัฐมนตรีเซ็กรีที่ตามเสด็จกราบบังคมทูลว่าปรอทในร่ม ๑๐๔ ดีกรีฟาเรนไฮต์ ไม่ทราบว่าเป็นแดดเท่าไร พอตามเสด็จลงบันไดเรือบิน ก็มีความรู้สึกเหมือนว่าก้าวลงไปในเตาอบ

พิธีรับเสด็จกระทำกันกลางแดดซึ่งร้อนจนอธิบายไม่ถูก ให้หนังสือพิมพ์วันรุ่งขึ้นชื่อ ‘ปากีสถานออปเซอร์เวอร์’ อธิบายเองคงจะดีกว่า หนังสือพิมพ์นั้นลงพระบรมฉายาลักษณ์และข่าวการเสด็จพระราชดำเนินอย่างละเอียดล่อ เล่าถึงการรับเสด็จที่สนามบินว่า ร้อนมาก มีคนเป็นลมล้มไปหลายคนเพราะทนความร้อนไม่ไหว และกล่าวถึงทั้งสองพระองค์ว่าได้ทรง ‘braving the scorching heat of the sun...’ เป็นต้น

เมื่อกล่าวถึงอากาศเมืองดัดคะพอให้นึกเห็นภาพแล้ว จึงขอย้อนไปเล่าถึงการรับเสด็จต่อไป ผู้สำเร็จราชการปากีสถานตะวันออก สวมหมวกขนแกะสีดำยื่นตากแดดคอยรับเสด็จอยู่ที่หน้าบันไดเรือบิน เมื่อถวายการต้อนรับแล้วก็นำคนสำคัญของเมืองดัดคะ (รวมทั้งรัฐมนตรีหรือตาสหกรรมและภริยา ซึ่งเคยเฝ้าถวายตัวแล้วที่ราวัลพินดี) ที่มาคอย

ณ สนามบินเมืองดักคะ
มีผู้มารับเสด็จมากมาย รวมทั้งพระสงฆ์ด้วย

ผู้สำเร็จราชการปากีสถานตะวันออก เผ่าย รับเสด็จ

รับเสด็จที่สนามบินเข้าเฝ้าฝ่าละอองธุลีพระบาท เมื่อเสร็จพิธีแล้วจึงนำเสด็จไปประทับ
รถยนต์พระที่นั่งซึ่งเปิดหลังคา สมเด็จพระบรมราชินีนาถประทับรถคันที่ ๒ ซึ่งเปิดหลังคา
เช่นเดียวกันกับรัฐมนตรีเซ็กส์ แห่งจากสนามบินเข้าเมือง

ราวบ่าย ๔ โมงเศษก็เสด็จฯ ถึงทำเนียบประธานาธิบดีอันเป็นที่ประทับ
อันทำเนียบประธานาธิบดีหรือ President's House ของเมืองดักคะนี้เป็นที่พำนัก

เสด็จ โดยรถยนต์พระที่นั่งเปิดประทุนไปยังทำเนียบประธานาธิบดี

ประธานาธิบดีเวลามาเมืองนี้ เป็นตึกเล็ก ๆ ๒ ชั้น มีห้องไม่กี่ห้อง จึงมีผู้ตามเสด็จเพียง ๒ คนและมหาดเล็กข้าหลวงเท่านั้นที่พักอยู่ได้ สมุหราชองครักษ์ ดร.กัลย์ และ ม.ร.ว. กิตินัดดา อยู่ที่บ้านรับรองของรัฐบาล นอกนั้นอยู่ที่โฮเต็ลชื่อ Shahbagh ทำเนียบประธานาธิบดีอยู่คนละแห่งกับทำเนียบรัฐบาล ซึ่งเป็นที่อยู่ของผู้สำเร็จราชการ ได้ยินว่ากว้างใหญ่กว่าที่นี้มาก

เมื่อผู้สำเร็จราชการและผู้มาส่งเสด็จทั้งปวงกราบถวายบังคมลากลับไปหมดแล้ว

ทำเนียบประธานาธิบดี ซึ่งรัฐบาลปากีสถานตระวันออกจัดถวายเป็นที่ประทับ

ก็เสด็จ ขึ้น พระฉวีเปลี่ยนสีไปทั้งสองพระองค์ พระศอทางด้านพระขนองของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นสีใหม่เกรียม รับสั่งว่าทรงสบายไปหมด

ผู้สำเร็จราชการปากีสถานตระวันออกผู้เป็นเจ้าของถิ่นนี้หาได้เป็นชาวเบงกอลหรืออัสสัมอย่างชาวเมืองไม่ แต่ได้ยืนยันว่าเป็นที่นิยมของคนแคว้นนี้มากทั้ง ๆ ที่เป็นชาวปากีสถานตะวันตก คนละเผ่า คนละภาษากับคนที่นี่เลยทีเดียว ที่เหมือนกันก็เพียงศาสนาเท่านั้น ผู้สำเร็จราชการเป็นนายทหาร มียศเป็นพลโท มีนามว่าโมฮัมมัด อะซัม คาน เป็นผู้ที่มีรูปร่างเตี้ยล่ำ ตรงกันข้ามกับผู้สำเร็จราชการปากีสถานตะวันตกซึ่งสูงใหญ่ยิ่งนัก

เมืองดักคะมิได้เป็นเมืองเก่า มีพงศาวดารรอยหลังกลับไปได้เป็นพัน ๆ ปี เช่นเมืองสำคัญของปากีสถานตะวันตก เป็นเมืองสำคัญขึ้นมาก็เมื่อครั้งกษัตริย์โมกุลเป็นใหญ่คือเมื่อราว พ.ศ. ๒๑๕๑ มาเนือง เพราะกษัตริย์โมกุลส่งอุปราชมาครองเมืองนี้

ปากีสถานตระวันออกอยู่ทางเหนือของอ่าวเบงกอล ระหว่างประเทศพม่าและแคว้นเบงกอลตะวันตกของอินเดีย ประกอบด้วยแคว้นของเบงกอลตระวันออกและแคว้น Sylhet ซึ่งเมื่อครั้งก่อนเรียกว่าอัสสัม ทั้ง ๆ ที่เนื้อที่ของปากีสถานตระวันออกน้อยกว่า

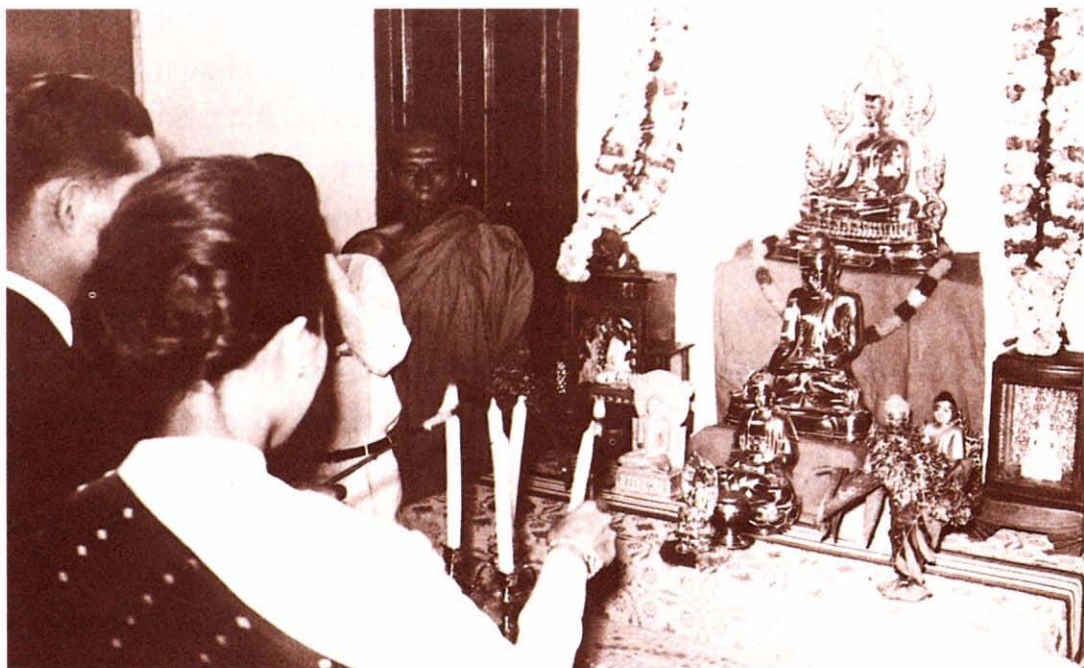
ปากีสถานตะวันตกมาก คือเพียงเศษหนึ่งส่วนหกของปากีสถานตะวันตกเท่านั้น แต่ทางนี้มีพลเมืองมากกว่าถึง ๘ ล้านคนเศษ คือพลเมืองกว่าครึ่งประเทศอาศัยอยู่ทางนี้

การที่เสด็จ เยี่ยมเมืองสำคัญของปากีสถานตะวันออกเพียง ๒ เมืองจึงไม่สามารถที่จะอธิบายถึงปากีสถานตะวันออกส่วนใหญ่ได้ว่าเป็นอย่างไรบ้าง เล่าได้แต่เพียงเท่าที่ตาเห็นเท่านั้น ภาพของปากีสถานตะวันออกจะขอลอกความเห็นสั้น ๆ แต่ได้ความของนักเรียนอังกฤษผู้หนึ่งผู้มีชื่อว่า O.H.K. Spate ซึ่งเขียนไว้ในหนังสือของเขาว่า 'East Pakistan is a miserable overcrowded slum' แต่ถึงกระนั้นปากีสถานตะวันออกก็เป็นผู้เลี้ยงปากีสถานตะวันตกอยู่ เพราะอาหารที่ทางโน้นใช้ล้วนมาจากทางนี้เป็นส่วนมาก ด้วยทางนี้การเพาะปลูกได้ผลดี พื้นดินอุดมสมบูรณ์ ฝนไม่แล้งเลย ตกปีละ ๑๐๐ นิ้ว และยังมีแม่น้ำสำคัญ ๒ สายคือแม่น้ำคงคาและแม่น้ำพรหมบุตรช่วยหล่อเลี้ยงพื้นดินอีกเล่า พลเมือง ๘ คนใน ๑๐ คนมีอาชีพทางเพาะปลูก ภูมิประเทศตามที่เห็นจากเรือบินและจากรถยนต์รู้สึกว่าเป็นที่ราบคล้ายทางภาคกลางของเมืองเรา ดันไม้ไปไม้ที่เห็น ๆ ก็เหมือนบ้านเราแทบทั้งสิ้น ชั่วแต่อากาศของเขาร้อนยิ่งไปกว่า พลเมืองของที่นี่ ๘๐ เปอร์เซนต์เป็นมุสลิม นอกนั้นก็ศาสนาฮินดู พุทธศาสนา คริสต์ศาสนาและศาสนาอื่น ๆ มีชาวเขาอยู่ทางเขตแดนติดต่อกับพม่าไปทางตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งว่าเป็นพุทธศาสนิกชน สินค้าสำคัญของปากีสถานตะวันออกคือ ปอ ไบซา พริก ไบยาสูบ ผ้าฝ้ายลิน นอกจากนี้ในบริเวณอ่าวเมืองดักคะยังมีไข่มุกธรรมชาติสีชมพูปนแสด ไม่เคยเห็นมีไข่มุกแท้ที่ใดมีสีสดอย่างของที่นี่ แม้ไข่มุกเลี้ยงของญี่ปุ่นก็ไม่เห็นมีเป็นสีอย่างไข่มุกเมืองนี้ แต่ในปัจจุบันหายากเข้าทุกที แต่ก็ยังพอหาได้

พอบ่าย ๕ โมงเศษ พวกตามเสด็จทางราชการทั้งสองฝ่ายก็มาพร้อมกัน ณ ที่ประทับ เพื่อตามเสด็จไปวัดพุทธศาสนาชื่อวัดกมลปุระ^(๑) เมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปถึงวัดนั้นก็เสด็จ เข้าไปในอุโบสถเล็ก ๆ ทรงนมัสการพระพุทธรูปทรงจำลองในนั้นก่อน แล้วจึงเสด็จ ออกมาทอดพระเนตรแผนผังของวัดใหม่และพุทธสถาน ซึ่งพุทธศาสนิกชนแห่งแคว้นนี้เรียไรเงินเตรียมจะสร้างในเร็ว ๆ นี้ มีรูปวิหารซึ่งรูปร่างคล้ายพุทธคยา อันจะตั้งชื่อว่า 'ธรรมราชิกวิหาร' แล้วก็มีส่วนก่อสร้างต่าง ๆ ย่อส่วนให้เล็กตั้งไว้ถวายทอดพระเนตรที่โต๊ะกลางแจ้ง หลังจากนั้นก็เสด็จ ขึ้นประทับบนยกพื้นได้ขามิอานา ในพิธีต้อนรับเสด็จที่ทางวัดและพุทธศาสนิกชนที่นี้จัดถวายเป็นพระเกียรติยศ มีผู้รับเชิญมาในงานเป็นอันมาก นั่งคอยเต็มขามิอานาถึงล้นออกไปข้างนอก

พิธีรับเสด็จตั้งต้นด้วยการมีผู้ขึ้นมาราบบังคมทูลที่เครื่องขยายเสียงเป็นภาษาอังกฤษ ถวายรายงานเรื่องแผนการที่พุทธศาสนิกชนของที่นี่เตรียมจะส่งเสริมและทำนุ

(๑)Kamalapur

ทรงนมัสการพระพุทธรชินราชจำลองในอุโบสถ วัดกมลปุระ เมืองดักคะ

แผนผังของธรรมราชาวิหาร
ซึ่งพุทธศาสนิกชนเมืองดักคะเตรียมจะสร้างในเร็วๆ นี้

บำรุงบวรพุทธศาสนาในแหล่งนี้ คิดจะให้มิมหาวิทยาลัยขึ้นสำหรับค้นคว้าหาความรู้ทาง พุทธศาสนา มีที่พักสำหรับนักศึกษาทุกชาติ มีห้องสมุด มีพิพิธภัณฑ์สถานสำหรับเป็นที่เก็บโบราณวัตถุอันเกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนาที่ขุดพบในแคว้นนี้ มีโรงพยาบาล มีโรงเรียนเด็กกำพร้า ธรรมศาลาและเตรียมแผนการใหญ่ที่จะสร้างวัดขึ้นใหม่สำหรับเป็น ศูนย์กลางแห่งพุทธศาสนิกชนในแคว้นนี้ซึ่งมีถึง ๓ แสนคนเศษ ทรงมีพระราชดำรัสตอบ ขอบใจที่ต้อนรับเสด็จเป็นอย่างดี ทรงสนับสนุนแผนการที่เตรียมจะกระทำเพื่อส่งเสริม พระพุทธศาสนา ทรงอำนวยพรให้มีผลสำเร็จด้วยดี แล้วก็พระราชทานเงินช่วยในการ ใช้จ่ายที่จะสร้างวัดใหม่ ๒,๕๐๐ รูปี เมื่อแรกท่านพระครูซึ่งนั่งฟังอยู่บนเวทีใกล้ที่ประทับ ตั้งท่าจะลุกเข้ามารับพระราชทานเงินเอง แต่เอกอัครราชทูตไทยซึ่งนั่งอยู่แถวหน้าข้างล่าง คงจะใจไม่สบายจึงรีบขึ้นไปบนเวที จะเข้ารับพระราชทานแทน แต่แล้วมีพวกเขาคคนหนึ่ง โผล่ออกมาทางเบื้องพระปฤษฎางค์ ตรงเข้ารับพระราชทานเงินจำนวนนั้นไปเก็บไว้ถวาย พระ หลังจากนั้นก็เสร็จพิธี รวยคำเสด็จพระราชดำเนินกลับที่ประทับ

อันทำเนียบประธานาธิบดี ณ เมืองดัดคะนั้น ชั้นบนซึ่งเป็นที่ประทับก็ดูปรกติดี เครื่องทำความเย็นก็เดินเรียบร้อย ส่วนชั้นล่างอันเป็นที่พักของพวกตามเสด็จนั้นพลุกพล่าน ยิ่งนัก ผู้คนเดินกันขวักไขว่จนแทบไม่ทราบว่าเป็นใครเป็นใคร กำลังนั่งอยู่ในห้องส่วนตัว ก็มีใคร เปิดประตูเข้ามาโดยไม่เคาะ แล้วตรงมาที่โต๊ะเครื่องแป้ง หยิบโทรศัพท์ที่วางอยู่ที่โต๊ะนั้น ขึ้นมาต่อแล้วส่งภาษาอยู่ราว ๑๐ นาที แล้วก็กลับออกไปโดยไม่เอาใจใส่กับเจ้าของห้อง ครั้นจะลั่นกลอนไม่ให้ใครเข้าห้องอีกก็ไม่ได้ เพราะกลอนใหญ่โตนั้นเสีย ขยับเขยื้อนไม่ได้เลย ไปบอกให้ใครมาแก้ ก็พูดกันไม่รู้เรื่อง ใครที่พอจะพูดรู้เรื่องหายไปไหนหมดก็ไม่ทราบ ครั้งหนึ่งขึ้นไปเฝ้าสมเด็จพระบรมราชินีนาถชั้นบน พอกลับลงมาที่ห้องก็พบกระเป่า ของใครวางอยู่กลางห้อง ๒-๓ ใบ ผู้ขนของเหล่านั้นมากำลังนั่งอยู่บนเก้าอี้ยาว คนหนึ่ง กำลังปอกส้มรับประทาน อีก ๒ คนกำลังต้มน้ำอัดลมที่ทางเจ้าของบ้านเตรียมไว้ให้เจ้าของ ห้อง พูดด้วยก็ตอบเป็นภาษาเบงกอลเลยจนปัญญา ออกไปตามหาแม่บ้านซึ่งเป็นหญิง ครึ่งชาติ เมื่อได้ตัวมาแล้วก็กลับไปที่ห้อง แต่ผู้บุกรุกทั้ง ๓ หายไปหมดแล้ว ขนกระเป่า ไปด้วย เหลือแต่เปลือกส้มและถ้วยแก้วน้ำยังวางไว้ที่โต๊ะหน้าเก้าอี้ยาว แม่บ้านเลยมองหน้า ผู้ตามตัวอย่างสงสัย คล้ายกับว่าคงฝันไปกระมัง เลยออกจะนึกว่าตัวเองคงจะฝันไปจริง ๆ แต่แล้วที่พาสาวใช้ก็โผล่เข้ามาในห้อง หน้าตายังตื่นเลิกลึก บอกว่าเมื่อสักครู่กำลังจัดของ อยู่ก็มีผู้ชายโผล่เข้ามา ๓ คน ขนกระเป่าของใครเข้ามาด้วย มาถึงก็เข้ามานั่งเล่นนอนเล่น บนเก้าอี้ยาวอย่างสบายใจ กลัวเต็มที จึงรีบเผ่นหนีออกไปหาพวกข้าหลวง

คำวันนั้นมีการเลี้ยงใหญ่ถวายเป็นพระเกียรติยศที่ทำเนียบรัฐบาล ขณะที่กำลัง แต่งตัวอยู่ในห้องซึ่งร้อนอับ เพราะเครื่องเย็นเสีย ประตูหน้าต่างต้องปิดลงกลอนหมด

เพราะห้องอยู่ด้านหน้าของทำเนียบ คนจากข้างนอกมองเข้ามาเห็นและอาจจะเดินเข้ามาได้อย่างสบาย ไม่ได้ลงกลอนแต่ประตูด้านในเท่านั้นเพราะกลอนเสีย ทันใดนั้นก็มีคนเดินเข้ามาในห้องตรงเข้าใช้โทรศัพท์ซึ่งวางอยู่ที่โต๊ะเครื่องแป้งที่กำลังนั่งอยู่นั้น เมื่อพูดเสร็จก็กลับออกไปอย่างไม่รู้ไม่ชี้ ต่อมาสักครู่ก็มีใครอีกคนหนึ่งเดินเข้ามาตรวจดูอะไรทั่วห้องแล้วก็กลับออกไป ครั้งที่ ๓ มีใคร ๒ คนชนทึบไม้เข้ามาเข้ามาวางที่มุมห้องแล้วตั้งท่าจะกลับออกไป เลยกุ๊กขึ้นเรียกไว้แล้วก็ทำท่าใช้ไม้บอกให้ชนออกไปเสีย เขาพูดกันเองเสียงบึงเบ็งอยู่สักครู่ก็ทำตาม หลังจากนั้นก็ไม่มีใครเข้ามาอีก จึงได้แต่งตัวจนเสร็จโดยไม่มีคนกวน

ทำเนียบรัฐบาลที่เสด็จพระราชดำเนินไปในคืนนั้น ตกแต่งด้วยไฟสีต่างๆ สว่างไสว แยกคอยอยู่ในขามิอานาทางสวนหลังทำเนียบ เสด็จ ถึงราว ๒ ทุ่ม ๒๐ นาทีตามหมายกำหนดการ เสด็จไปประทับอยู่ในห้องรับแขกก่อน เสวยเครื่องดื่ม ฉายพระบรมฉายาลักษณ์ร่วมกับเจ้าของงาน ทรงรับและพระราชทานของขวัญ ทรงปฏิสันถารกับรัฐมนตรีอุตสาหกรรม รัฐมนตรีเซ็กส์และแขกสำคัญบางคนที่ย้ายเข้ามาอยู่ในห้องนั้น แล้วจึงเสด็จ ลงสวนทางด้านหลังทำเนียบเพื่อให้แขกอื่น ๆ อีกมากมายที่ย้ายเข้ามาได้ขามิอานาฝ้า

ภริยาของผู้สำเร็จราชการที่นี่ก็เหมือนกับภริยาของผู้สำเร็จราชการปากีสถาน ตะวันตก คงจะคลุมศีรษะปิดหน้าอยู่แต่ในบ้านหรือเรียกตามเขาว่า in purdah เพราะไม่เห็นออกงาน ในห้องรับแขกของทำเนียบมีแต่รูปบุตรชายอายุราว ๑๐ ขวบ หน้าตาสวย กำลังนั่งอยู่กับลูกเสือซึ่งบิดาอธิบายถวายเป็นเสือพันธุ์ใหญ่ ดุยนิ่ง เรียกว่า Royal Bengal Tiger เมื่อภริยาผู้สำเร็จราชการไม่ออกงาน ภริยาทูตปากีสถานประจำเมืองเราจึงตั้งตนเป็น 'สตรีคนที่ ๑' ของปากีสถานตะวันออกแทน เวลาเสด็จ ออกวงดนตรีบรรเลงเพลงสรรเสริญทั้ง ๒ ประเทศ ทั้งสองพระองค์ก็ทรงยืนอยู่กลางบันไดพร้อมด้วยผู้สำเร็จราชการผู้ตามเสด็จคนอื่น ๆ ต่างก็ยืนอยู่ในห้อง ยังมีได้ไหล่ออกไป แต่ภริยาทูตก้าวออกไปยืนเคียงพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วยท่าทางที่สง่าผ่าเผย

ก่อนเสวยมีงานรับรอง ผู้สำเร็จราชการนำแขกราว ๒๐๐ คน มีคนสำคัญของเมืองดัดคะ กงสุลต่างประเทศและมีฝรั่งอื่น ๆ อีกหลายคน คงจะเป็นพ่อค้าเข้าฝ้าฝ่าละอองธุลีพระบาท ที่โต๊ะเสวยนั่งได้ราว ๒๔ คน นอกนั้นเห็นยืนรับประทาน ได้ยินภายหลังว่าอาหารสำหรับโต๊ะบุฟเฟ่ต์น้อยไป ผู้ที่มัวคุยเพลินพอไปที่โต๊ะอาหารหลังคนอื่น เห็นเหลือแต่จานเปล่า เลยอดอาหารไปหลายราย เสด็จ กลับทำเนียบประธานาธิบดีราว ๕ ทุ่ม

ที่เมืองนี้ตอนกลางคืนอากาศค่อยสบายขึ้นกว่าตอนกลางวัน ยังร้อนแต่ก็คงเย็นกว่าตอนกลางวันราว ๑๐ องศา

คืนนั้นกลางดึกขณะที่กำลังนอนหลับอยู่ ก็ถูกปลุกให้ตื่นขึ้นด้วยเสียงผลึกเคาะและทุบประตูห้องทางด้านถนนอย่างเร่ร่อน มีเสียงฝีเท้าหนัก ๆ และเสียงหัว ๆ หลาย

เสียงพูดกัน อยู่ในห้องคนเดียวก็กลัวจนตัวสั่น นิ่งเงียบไม่กล้าขยับเขยื้อน เสียงทูปประตู ผลักประตูดังสนั่นนั้นดำเนินต่อไปอีกครู่ใหญ่ ๆ จนผู้เคาะทูปหรือผลักเห็นว่คงจะไม่มีหวังที่จะมีผู้เปิดรับแล้ว ก็ได้ยินเสียงฝีเท้าหนัก ๆ นั้นเดินห่างออกไป แล้วก็มิเสียงไปเคาะ เขย่า และผลักประตูดังสนั่นอยู่ทางห้องอื่นภายในบริเวณที่ประทับชั้นล่างนั้น เมื่อไม่มีเสียงดังหน้าประตูห้องแน่แล้ว จึงรีบเปิดไฟข้างเตียงขึ้น หยิบนาฬิกามาดู เห็นเป็นเวลา ๔ นาฬิกา ของวันใหม่ ก็รีบดับไฟพยายามนอนต่อไป

วันที่ ๑๑ จิตตะก้อง-ดักคะ

วันพุธ วันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

รุ่งขึ้นตอนเช้า ขณะที่กำลังรับประทานอาหารเช้าอยู่คนเดียวในห้อง แม่บ้านของท่าเทียบก็เข้ามาอธิบายว่า การที่มีเสียงรบกวนกลางดึกนั้น เนื่องจากมีโทรเลขด่วนมาทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อออกจากห้องจะขึ้นไปเฝ้า องค์รักษ์ ปากีสถานประจำพระองค์และนายทหารที่ประจำอยู่ที่ท่าเทียบอีก ๒ นายที่กำลังรับประทานอาหารเช้าอยู่ในห้องรับประทานอาหารของท่าเทียบซึ่งข้าพเจ้าต้องเดินผ่าน ก็เข้ามาขอโทษที่ทหารของเขาส่งเสียงเอะอะรบกวนเมื่อคืนนี้ เนื่องด้วยเคาะประตูผิดห้อง หวังว่าคงไม่ได้ทำให้ตกใจเกินไป ข้าพเจ้าก็ตอบอย่างกิริยาดีว่าไม่เป็นอะไรมิได้ และไม่ได้ตกใจมากมายนัก ภายหลังจึงได้ทราบว่โทรเลขด่วนที่ทำให้เกิดโกลาหลขึ้นกลางดึกนั้น เป็นของนักโทษประหารผู้หนึ่งซึ่งโทรเลขมาขอพระราชทานชีวิต คือขอให้ทรงช่วยให้ตนได้รับการบรรเทาโทษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชทานฎีกานั้นแก่รัฐมนตรีของเขาไปแล้ว แต่เขาจะจัดการกันอย่างไรหาได้มีโอกาสทราบไม่

ครั้นถึงเวลา ก่อน ๘ นาฬิกา ๓๐ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถก็เสด็จพระราชดำเนินไปยังสนามบินเมืองดักคะเพื่อเสด็จเมืองจิตตะก้อง เมืองสำคัญอีกเมืองหนึ่งของปากีสถานตะวันออก ซึ่งอยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองหลวง มีผู้สำเร็จราชการ รัฐมนตรีอุตสาหกรรมและภริยาโดยเสด็จร่วมกับเจ้าหน้าที่ปากีสถานอื่น ๆ ที่ตามเสด็จมาตั้งแต่ต้น ก่อน ๙ นาฬิกา เรือบินพระที่นั่งก็ออก ตามทางเรือบินบินผ่านเขื่อนสำคัญของปากีสถานตะวันออกอันมีชื่อว่าเขื่อน Kaptai ซึ่งชาวปากีสถานตื่นตื่นภูมิใจนักหนา รัฐมนตรีอุตสาหกรรมซึ่งเป็นบุคคลที่ตื่นตื่นง่าย ชี้ถวายให้ทอดพระเนตรจนมือสั่นเสียงก็ค่อนข้างสั่นไม่แพ้มือ

ราว ๙ นาฬิกา ๔๕ นาที เรือบินพระที่นั่งก็ร่อนลงที่เมืองจิตตะก้อง อุณหภูมิ ร้อยเศษเหมือนเมื่อวาน การต้อนรับเสด็จที่สนามบินแข็งแรงมาก คนนับเป็นพัน ๆ ยืนคอยเฝ้าอยู่กลางแดด นักเรียนผู้หญิงเต็มไปทั้งนั้น โห่ร้องเสียงก้องว่าชินตะบัด เมื่อเสด็จ

สนามบินจิตตะก้อง

นักเรียนสตรีเมืองจิตตะก้องส่งเสียงร้องถวายพระพร ว่า ชินตะบัด
คนหน้าคือตันเสียง

พระราชดำเนนจากสนามบินไปเข้าเมืองนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรถคาดิแล็คเปิดหลังคาคุยกับผู้สำเร็จราชการ สมเด็จพระบรมราชินีนาถก็ประทับรถเปิดหลังคาเช่นกัน เพื่อให้ชาวเมืองได้เห็นพระองค์ณัด ประทับคู่กับรัฐมนตรีเซ็กซ์ตามเคย มีผู้คนมายืนคอยเฝ้า ๒ ข้างทางแน่นขนัด มีการโปรยหรือบางที่ก็ปากกลีบดอกไม้ หรือไม้กีดดอกไม้ทั้งดอกเข้าไปในรถพระที่นั่งตลอดทาง สมเด็จพระบรมราชินีนาถรับสั่งเล่าประทานภายหลังว่าวันนี้ทรงโดนเจ็บ เพราะเขาปาดอกดาวเรืองดอกโตๆ โดยแรงเข้าไปในรถพระที่นั่งต้องพระเศียรบ้าง พระองค์บ้าง พระกรบ้าง เสียงดังฟឹบฟั๊ปไปตามทาง จะทรงหลบก็ไม่ได้ รัฐมนตรีที่ตามเสด็จไปในรถพระที่นั่งบ่นว่า ถ้าโปรยดอกไม้ถวายเป็นกลีบๆ ก็จะได้ ขว้างกันดอกโตๆ อย่างนี้แยะ ท่านรัฐมนตรีคงจะพลอยโดนลูกหลงตามเสด็จไปด้วยหลายลูก ระยะทางจากสนามบินไปเข้าเมืองไกลมาก ไม่ทราบว่่าก็สิบไมล์ อากาศร้อนจัด ปิดกระจกรถก็ร้อนจึงหมุนลงแต่ก็ยิ่งร้อน ปิดหมดดูจะดีกว่า เกือบชั่วโมงจึงเสด็จถึงทำเนียบรัฐบาลเมืองจิตตะก้อง

เมื่อเสด็จถึงทำเนียบรัฐบาลไม่นาน คือพอ ๑๑ นาฬิกาเศษก็เสด็จลงได้ขามิอานา ซึ่งกางอยู่ที่สนามทางขวาของตัวตึก เป็นขามิอานาที่กว้างใหญ่มาก มีผู้คนนั่งคอยร้อนอบ

อยู่ในนั้นประมาณพันคน เขาเชิญเสด็จไปประทับบนยกพื้นทางด้านหนึ่งของซามิอานา พร้อมด้วยผู้สำเร็จราชการและผู้ตามเสด็จบางคนทั้ง ๒ ฝ่าย คนทั้งปวงนั่งอยู่ข้างล่าง คล้ายดูละคร ตอนแรกก็มีพระครุมาอ่าไน้โก้ห่านตามเคย แล้วก็มีการบั้งคมทูลต้อนรับ เสด็จเป็นภาษาเบงกอล มีสตรีปาเกีสถานท่าทางเรียบร้อยผู้หนึ่งลุกขึ้นมาอ่านคำแปล ถวายเป็นภาษาอังกฤษที่เครื่องขยายเสียงที่ตั้งอยู่มุมเวที ทรงมีพระราชดำรัสตอบและ พระราชทานเรือสุพรรณหงส์จำลองไว้เป็นที่ระลึกแก่ประชาชนชาวจิตตะก้อง มีผู้ขึ้นมา แปลพระราชดำรัสเป็นภาษาเบงกอลเช่นเดียวกัน

มีพระราชดำรัสตอบผู้กราบบังคมทูลต้อนรับ แล้วพระราชทานเรือสุพรรณหงส์จำลองไว้เป็นที่ระลึก

ทอดพระเนตรการแสดง ณ ทำเนียบรัฐบาลเมืองจิตตะก้อง

หลังจากนั้นก็มีการแสดงถวายบนเวทีอีกเวทีหนึ่งซึ่งอยู่ทางด้านหนึ่งเกือบตรงกันข้ามกับเวทีอันเป็นที่ประทับ การจัดเวทีไม่หรูหรานัก ทำให้นึกถึงงานโรงเรียนหรืองานวัดที่เมืองเรา มีการแสดงถวาย ๕ รายการคือ ระบายผีเสื้อ ซึ่งมีเด็กหญิงอายุราว ๑๒ ปีเป็นผู้เต้น ต่อมาก็มีระบำซึ่งผู้ประกาศเรียกว่ามณะปุระ ระหว่างที่เต้นบางที่มีมือก็ออกจะคล้ายไปทางฟ้อนเล็บของเรา แล้วก็ระบำโมกุลตามเคยคือ Kathak Dance^(๑) ต่อจากนี้ก็มิระบำท่าทางเป็นแขกปนพม่า การแต่งกายก็ค่อนข้างพม่า

ระบำปากีสถานตะวันตก ซึ่งแสดงถวายทอดพระเนตร
ในงานต้อนรับเสด็จที่ทำเนียบรัฐบาลเมืองจัตตะก้อง

รายการสุดท้ายเป็นระบำพื้นเมืองเบงกอลตะวันตก เป็นระบำหมู่ มีผู้ชาย ๓ ผู้หญิง ๓ ผู้ชายนั่ง 'โตตี' หรือผ้าโจงกระเบน แต่ออกจะนุ่งลู่ ๆ ไม่เรียบร้อยอย่างโจงกระเบนของเรา ผู้หญิงนุ่งโสร่งอย่างผ้าป้าย แต่ท่อนบนห่มผ้ามองดูเหมือน紗หรี วิธีเต้นก็ประหลาด ข้อเท้าคาดลูกพรวนหลายสาย จึงกระทบเท้าตลอดเวลาอย่างระบำแขก แต่มือเดี๋ยวก่อทำอย่างระบำแขก เดียวกลายเป็นฟ้อนอย่างไทย ๆ ระบำนี้เรียกว่าอะไรผจญพิงไม่ทัน

(๑)ระบำชาวเขานั้นสะกดว่า Khattak หรือ Khatak ไม่เหมือนกันเลยทั้งวิธีเต้นและการออกเสียงคำ

ระหว่างที่ทอดพระเนตรการแสดงอยู่นี้อากาศร้อนระอุ มีความรู้สึกเหมือนอยู่ในเตาอบ แต่ร้อนแห้งเหงื่อไม่ออก เลยยิ่งอึดอัด คอแห้ง กระหายน้ำเป็นกำลัง ราวเที่ยงจึงเสร็จเสด็จ กลับสนามบิน ซึ่งต้องประทับรถกลับทางเดิมไม่ต่ำกว่า ๔๕ นาที จึงเสด็จพระราชดำเนินถึงสนามบิน ณ ที่นั้นคนส่งเสด็จมากมาย นักเรียนผู้หญิงยังอยู่เต็มเหมือนเมื่อเสด็จถึง โรงเรียนคอนเวินด์ก็ราว ๓ โรงเรียน มีแม่ชีเป็นฝรั่งคุมมาเอง แต่ละโรงเรียนแต่งเครื่องแบบไม่เหมือนกัน แม่ชีก็ช่วยโบกธงส่งเสียงร้องชินตะบัดด้วย นักเรียนคอนเวินด์พวกนี้เองที่ส่งเสียงร้องดังที่สุดที่สนามบิน มีคนยืนข้างหน้าเป็นต้นเสียงร้องว่า ‘ปัก-ไทย’ แล้วพวกลูกคูก็ส่งเสียงตามดังคล้าย ๆ ‘พาย-ไป’ ดังสนั่น มีผู้แปลใจความให้ฟังว่า ‘ปากีสถาน-ไทย พี่น้องกัน’ เขียนเป็นอักษรโรมันว่า ‘Pak-Thai, Bhai-Bhai’ และร้องอย่างนั้นซ้ำอยู่ราว ๕-๖ ครั้งก็เปลี่ยน คราวนี้ต้นเสียงร้องว่า ‘คิง-ควีน’ ลูกคูก็แปลตามว่า ‘ชินตะบัด’^(๑) ระหว่างที่ทรงกราบแดดอยู่ที่สนามบินเมืองจิตตะก้องก่อนเสด็จขึ้นเรือบินพระที่นั่งนั้น เสียงร้อง ๒ อย่างดังก้องไม่ขาดระยะเลย ดูท่าทางคนร้องก็สนุกสนานดี ไม่เห็นเอาใจใส่กับความร้อน

ขากลับพอเรือบินขึ้นเรียบร้อยก็ได้รับประทานน้ำเย็นแก้กระหาย ซึ่งคอแห้งถึงฝืดอยากดื่มมานานเต็มที ครั้นแล้วก็หยิบหนังสือพิมพ์ ‘ปากีสถานไทมส์’ ประจำวันที่ ๒๐ นี้เองขึ้นมาอ่าน ก็ได้ทราบว่ามันและพุงนี้ทางการปากีสถานตะวันออกสั่งให้เป็นวันหยุดราชการ ให้ธนาคารและโรงเรียนปิดในเมืองที่เสด็จ ๒ เมืองคือดัดคะและจิตตะก้อง เพื่อราษฎรจะได้มาเฝ้าชมพระบารมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถของเมืองไทย ที่ทรงพระอุทิศสาหัสเสด็จ มาเยี่ยมเยียนปากีสถานตะวันออกในครั้งนี้ เมื่อได้ทราบเช่นนี้จึงเข้าใจว่าเพราะรัฐบาลให้ความสะดวก ราษฎรจึงพากันเฝ้าเต็มไปหมดไม่ว่าจะเสด็จแห่งใด

ครั้นบ่ายโมงครึ่งเศษเรือบินพระที่นั่งจึงร่อนลงที่สนามบินดัดคะ กว่าจะเสด็จพระราชดำเนินกลับที่ประทับ ได้เสวยข้าวหมกแกะหรือแพะเป็นพระกระยาหารกลางวันก็ราวบ่าย ๒ โมงครึ่ง พอเสวยเสร็จก็ถึงเวลาเตรียมพระองค์ที่จะเสด็จงานใหญ่อีกงานหนึ่ง

เย็นวันนั้นเวลาบ่าย ๕ โมงเศษก็เสด็จ งานต้อนรับที่ราษฎรเมืองดัดคะจัดถวาย เป็นพระเกียรติยศที่สวนสาธารณะของเขาชื่อว่า ‘รามนะ ปาร์ก’ สวนนี้ได้ยินว่ามีเนื้อที่ราว ๖๐ เอเคอร์ เป็นสวนสาธารณะมาได้เพียง ๒ ปีเศษเท่านั้น ยังไม่เสร็จบริบูรณ์ตามแผนผังนัก อยู่ตรงกันข้ามกับสนามม้า มีสระน้ำ มีต้นไม้ใหญ่น้อย โดยเฉพาะต้นมะม่วงเห็นมีมากกว่าอย่างอื่น เขาจัดงานรับเสด็จที่ศาลากลางสวนซึ่งรูปร่างประหลาด หลังคาของศาลานี้เป็นรูปกลมตรงกลาง สองข้างมีปีกยาวยื่นต่ำลงไป คนที่มาคอยเฝ้าเป็น

(๑)ทรงพระเจริญ

เสด็จ ไปงานรับรองซึ่งชาวเมืองดักคะจัดถวาย ณ รามณะ ปาร์ก

พัน ๆ คนนั่งอยู่ที่สนาม หันหน้ามาทางศาลากลางดูละคร ประทับตรงกลางศาลานั้น พระเก้าอี้ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นเก้าอี้รูปร่างแปลกตา เป็นไม้หลังตรงทื่อ ที่วางพระกรแต่ละข้างเป็นตัวม้าทำด้วยเงิน ฝีมืองดงาม ตัวใหญ่เข้าส่วนกับเก้าอี้ซึ่งขา ก็เป็นรูปขาของม้า แต่มีได้ทำด้วยเงิน ทำด้วยไม้สลัก สมเด็จพระบรมราชินีนาถประทับ เก้าอี้หลังสูงไม่เหมือนของผู้ใดเช่นเดียวกัน แต่ไม่แปลกตาเท่าพระเก้าอี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ส่วนผู้สำเร็จราชการนั่งเก้าอี้ธรรมดา อย่างเดียวกับบุคคลอื่นที่นั่งอยู่บน ศาลานั้น

คำกราบบังคมทูลต้อนรับเสด็จซึ่งนายกเทศมนตรีเป็นผู้กล่าวในนามของประชาชน ชาวดัตช์เป็นภาษาเบงกอล เมื่อเสร็จแล้วก็ทูลเกล้าฯ ถวายของเป็นที่ระลึก พระราชดำรัส ตอบก็บังเอิญฟังไม่ได้ยินเลย เพราะนั่งอยู่หลังที่ประทับ พระสุรเสียงกังวานไปข้างหน้า ทั้งสิ้น ไม่ทราบว่าจะเรื่องขยายเสียงเป็นอะไรไป ผู้ที่นั่งอยู่ที่สนามเบื้องล่างบอกภายหลังว่า ฟังชัดเจนแจ่มแจ้งดี มีผู้ขึ้นมาแปลพระราชดำรัสเป็นภาษาเบงกอลที่เครื่องขยายเสียงด้วย เป็นอันว่าวันนี้เล่าไม่ถูกทั้งคำกราบบังคมทูลทั้งพระราชดำรัสตอบ เพราะไปภาษาอังกฤษ ซึ่งเป็นคำแปลคำกราบบังคมทูลซึ่งเขาแจกให้ชาวต่างประเทศก็เคราะห์ร้ายไม่ได้รับแจก

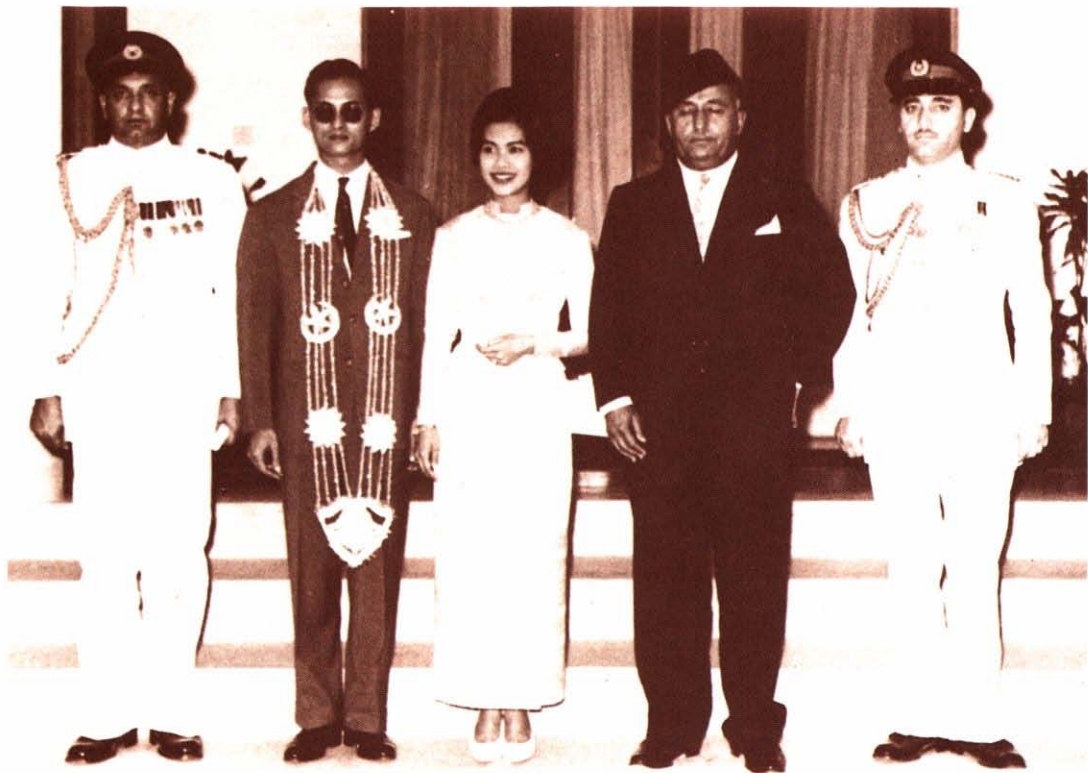
นายกเทศมนตรีเมืองดักคะกราบบังคมทูลรับเสด็จ และทูลเกล้าฯ ถวายของที่ระลึก

มีพระราชดำรัสตอบ และพระราชทานเรืออันนันทนาคราชจำลองไว้เป็นที่ระลึก

พระราชทานเรืออันนันทนาคราชจำลองไว้เป็นที่ระลึกแก่ชาวเมืองดัดคะ ย่ำค่ำเศษเสด็จกลับที่ประทับ

คำวันนั้นเสวยพระกระยาหารค่ำเป็นการส่วนพระองค์ในห้องประทับ พอ ๓ ทุ่มเศษก็เสด็จฯ ทอดพระเนตรการแสดงของกรมศิลปากรของเข่าที่เรียกว่า Jaro Art Centre ณ หอประชุมของคณะวิศวกรรมศาสตร์

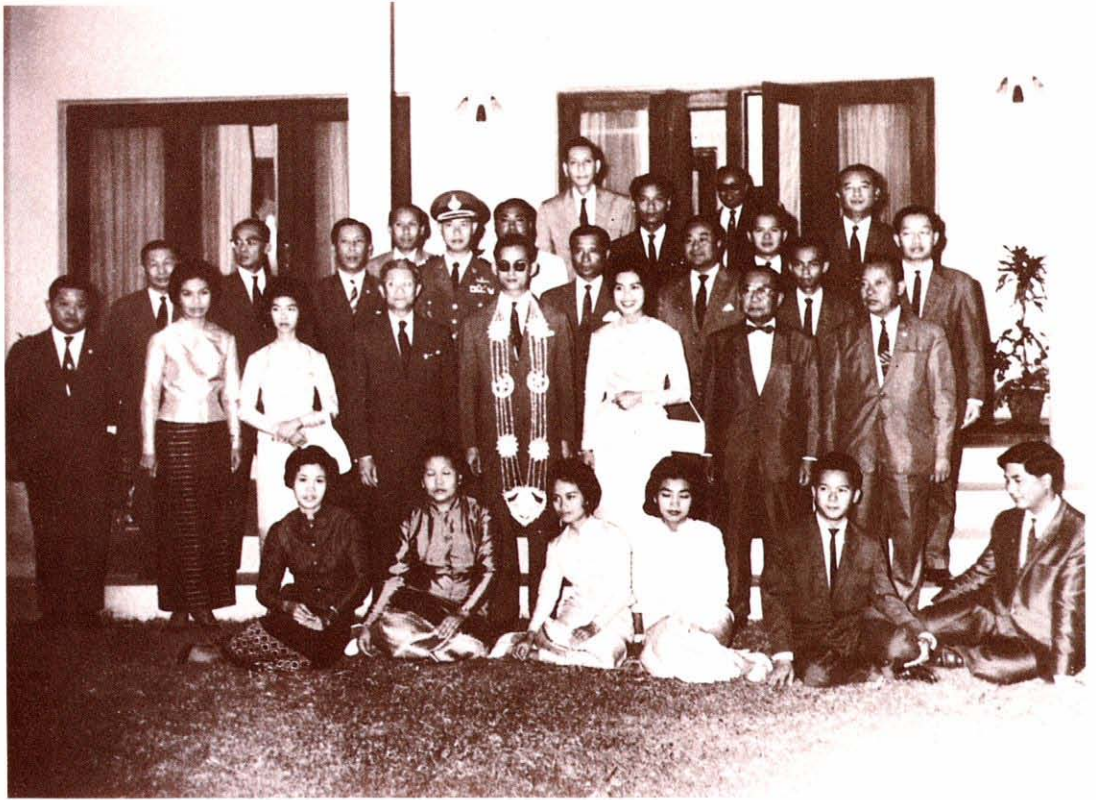
ทรงฉายที่ทำเนียบประธานาธิบดีเมืองดัดคะพร้อมด้วยผู้สำเร็จราชการ ปากีสถานตะวันออก และนายทหารราชองครักษ์ปากีสถาน

เมื่อฉากรากเปิดออก ก็เห็นฉากละครธรรมดา ไม่หรูหราฟุ่มเฟือยแต่ประการใด และไม่ได้แสดงรสนิยมอย่างงานวัดด้วย ฉากของเขาเป็นม่านสีดำเกลี้ยง ๆ มีต้นไม้และดอกไม้ประดับหน้าเวทีบ้าง มีวงดนตรีของวิฑูเมืองดัดคะและวิฑูปากีสถานนั่งอยู่กับพื้นกลางเวที แล้วก็บรรเลงเพลงพื้นเมืองถวายเป็น

รายการที่ ๒ มีวงดนตรีวงเดิมที่เดิม มีเพิ่มขึ้นแต่นักร้องผู้ชายผู้หนึ่ง ร้องเพลงเรือของปากีสถานตะวันออกเรียกว่าเพลง Bhatiali เมื่อจบเพลงแรกวงดนตรีก็บรรเลงเพลงที่ ๒ คราวนี้มีสตรีผู้หนึ่งนั่งร้องเพลงพื้นเมืองของเบงกอลเหนือซึ่งผู้ประกาศเรียกว่าเพลง

Bhawayiah เพลงที่ ๓ เป็นเพลงคลาสสิกจากเมืองเปอร์เซีย

รายการสำคัญของเขาอยู่สุดท้าย เป็นการแสดงที่เขาเรียกว่า ballet ของเขา เมื่อแรกก็ดูอย่างไม่รู้จะสนใจเท่าใดนัก คิดว่าคงจะ ‘งั้น ๆ’ พอฉากเปิดก็เห็นวงดนตรีเดิมย้ายไปอยู่มุมเวที มีผ้าสีดำขึงกันให้เห็นแต่คอกับหน้าผู้บรรเลง ทั้งเวทีว่างไว้สำหรับการแสดง ซึ่งเมื่อได้ดูแล้วจึงเห็นว่าเป็นการแสดงที่ดีเยี่ยม จับใจ วิเศษที่สุดที่ได้ดูมาแห่งหนึ่งทีเดียว

ทรงฉายร่วมกับเอกอัครราชทูตไทยประจำปากีสถาน และผู้ตามเสด็จ ณ ทำเนียบ
ประธานาธิบดีเมืองดัลลัค ในตอนค่ำวันสุดท้ายที่ประทับอยู่ในประเทศปากีสถาน

ทั้ง ๆ ที่มีดนตรีพื้นเมืองประกอบ นักดนตรีก็เห็นแต่เพียงคอชูขึ้นมาเหนือผ้ากัน แล้ว
ส่ายหน้ากระดิกคอไปมาเข้ากับจังหวะเพลง แล้วก็เพียงเห็นท่าทางของผู้แสดงเท่านั้น
แต่ก็มีความสามารถยิ่งนักในการแสดง จนกระทั่งทำให้ผู้ดูเข้าใจเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบได้
เป็นอย่างดี และยังมีความรู้สึกต่าง ๆ ตามตัวละครไปได้ทุกตัว

‘บัลเล่’ พื้นเมืองของดัลลัค ซึ่ง Jaro Art Centre จัดแสดงถวายเป็นเรื่องที่ยิบ
มาจากพงศาวดารโมกุลตอนหนึ่ง ซึ่งเขาตั้งชื่อว่า ‘หน้าหนึ่งจากพงศาวดาร’^(๑) เป็น

^(๑)A Page from History

เรื่องที่แสดงความยุติธรรมของจักรพรรดิจะฮานกีร์

จะฮานกีร์องค์เดียวกันนี้เองที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถเสด็จไปทรงเยี่ยมที่ฝั่งพระศพ และทางราชการปากีสถานตะวันตกได้จัดงานต้อนรับถวายในบริเวณสวนของป่าช้าที่เมืองละฮอร์เมื่อวันก่อน ส่วนนางเอกของเรื่องก็คือพระนางนุร์จะฮานหรือ 'แสงส่องโลก' ราชีนีนโคโปรดของท่านซึ่งกล่าวถึงมาหลายครั้งแล้ว

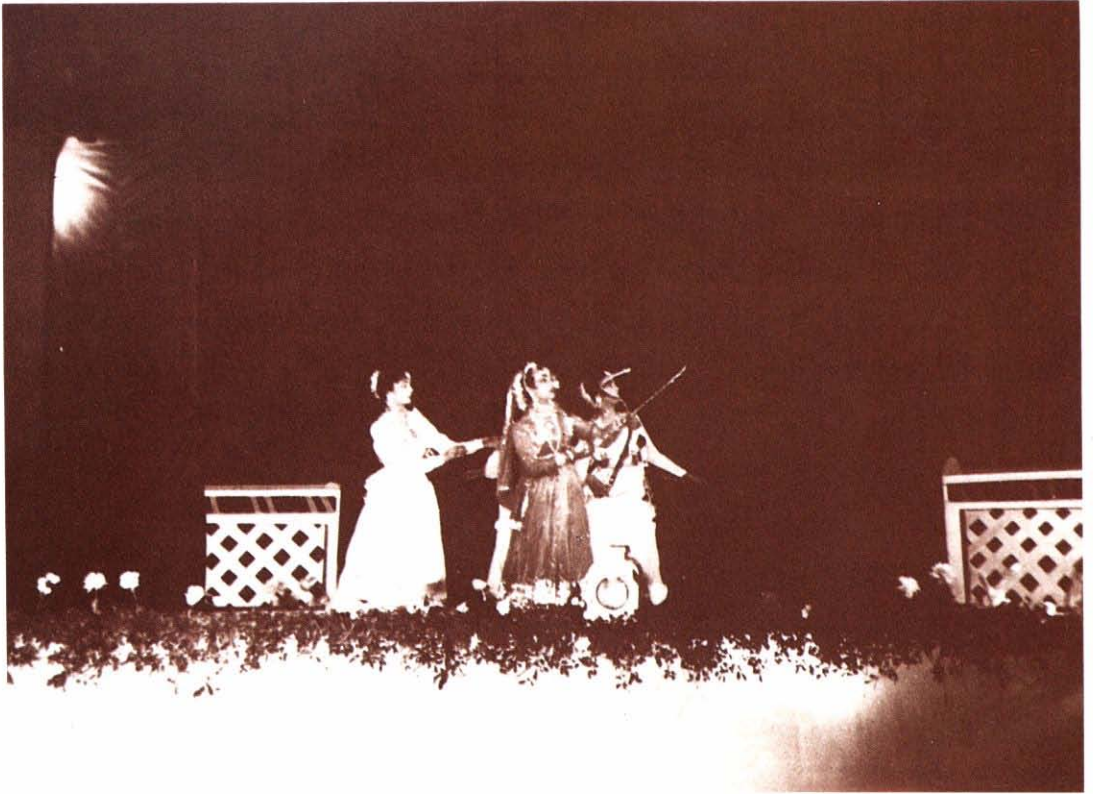
เริ่มต้นการแสดงด้วยพระนางนุร์จะฮานกำลังรำเริงอยู่กับเหล่านางใน จักรพรรดิก็เสด็จเข้ามา ส่งนกพิราบประทานนางไว้คู่หนึ่งก็เสด็จไป นางเล่นอยู่กับนกสักครู่ก็บังเอิญทำนกตัวหนึ่งหลุดหัดถบินหนีไป เมื่อจักรพรรดิเสด็จกลับเข้ามาทวงนกคืน เห็นนกเหลืออยู่ที่หัดถมเหสีแต่เพียงตัวเดียว ก็ไม่พอพระทัย รับสั่งถามนางว่าเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น นางกลับแก้งปล่อยนกตัวที่เหลือไปเสียอีกต่อพัคตร์ราชสวามี แล้วทำท่าให้คนดูเข้าใจว่าอิสรภาพเป็นสิ่งสำคัญยิ่งไม่ว่าสำหรับมนุษย์ สัตว์จับบทวิบาทก็ตาม จักรพรรดิได้ทรงฟังดังนั้นเลยเลิกกริ้ว ในที่สุดก็ทรงเดินรำด้วยกัน

ฉากต่อไปแสดงให้เห็นจักรพรรดิกำลังประทับเล่นลูกบาศก์อยู่กับพระนาง (มีเด็ก ๑๖ คนแต่งกายเป็น ๒ สี สีละแปดคน ออกมาเดินเป็นแตรมที่เดินตามลูกเต๋าซึ่งจักรพรรดิหรือมเหสีทรงทอดได้) ดูท่าทางทั้ง ๒ องค์ระหว่างที่ทอดลูกบาศก์เห็นได้ว่าจักรพรรดิแพ้พระนาง แต่เล่นยังไม่ทันจบก็มีเสนาเข้ามาทำท่าทูลว่ามีผู้มาถวายฎีกา จักรพรรดิจำต้องเลิกเล่น ทั้งพระนางเสด็จไปออกขุนนางที่ห้องดาร์บาร์

ในวันนั้นมีหญิงหม้ายผู้หนึ่งซึ่งสามีถูกฆ่าตาย นางจึงนำลูกศรที่ฆ่าสามีนางนั้นมาถวายจักรพรรดิ ขอประทานความยุติธรรมและเล่าเรื่องการตายของสามีถวาย

ทันใดนั้นเองดนตรีก็เปลี่ยนทำนอง ฉากเปลี่ยนทันทีว่องไวราวกับเป็นภาพยนตร์ห้องดาร์บาร์ซึ่งมีราชบัลลังก์นั้นหายไป กลายเป็นฉากกลางแจ้งมีหญิงหม้าย สามีหญิงหม้าย และเพื่อนทั้งผู้หญิงผู้ชายรวมทั้งสิ้น ๖ คน กำลังชักผ้าฟางเดินรำกันอยู่อย่างสนุกสนานรำเริง ทันใดนั้นก็มีลูกศรลูกหนึ่ง แล่นตรงลิวเข้ามาปักอกสามีของนางล้มลง นางสะดุ้งจนสุดตัว หยุดชะงักการเดินรำ ทำหน้าตกใจอย่างสุดขีด ถลาเข้าไปคุกเข่าประคองสามี เพื่อนอีก ๔ คนต่างก็ตกใจจนตาค้างเช่นเดียวกัน แล้วไฟก็มืดลงทันที ต่อมาก็แสดงภาพพระนางนุร์จะฮานกำลังยิงธนูเล่นอยู่ในอุทยานกับนางก้านัล มีดอีก คราวนี้กลับไปแสดงภาพในห้องดาร์บาร์ภายในพระราชวังอีก หญิงหม้ายกำลังส่งลูกศรที่ฆ่าสามีนางถวายจักรพรรดิ ซึ่งพอรับมาทอดพระเนตร ก็จำได้ สะดุ้งตกพระทัยแล้วไฟก็ดับมืด

ฉากต่อไปก็เห็นจักรพรรดิถือลูกศรเข้ามายังตำหนักมเหสี แล้วทรงใต้ถามพระนางรับว่าได้ยิงลูกศรเล่นจริง บัดนี้ลูกศรจึงหายไปลูกหนึ่ง เมื่อเห็นลูกศรอยู่ที่หัดถสวามี พระนางก็ตีพระทัยขอประทานคืน จักรพรรดิสายพัคตร์ เศียรตกด้วยความเสียพระทัย เพราะมเหสี

บัลเลต์พื้นเมืองซึ่งเป็นเกร็ดพงศาวดารตอนจักรพรรดิจะฮานกีร์
และพระราชินีคนโปรด

ซึ่งกรมศิลปากรของปากีสถานตระวันออกจัดถวายทอดพระเนตรที่เมืองดัดคะ

ที่รักกลายเป็นผู้ร้ายฆ่าคนตายไปเสียแล้ว แต่ด้วยความยุติธรรมก็จำต้องถอดยศพระนาง และให้เสนานางองค์ไปจงจำไว้ในคุก เมื่อพระนางถูกนางองค์ไปแล้ว จักรพรรดิก็ทำท่า เศร้าสลด ยืนฟังลม (ทำท่าฟังประตูแต่ไม่มีประตู จะฟัง มีแต่เวที่ว่าง) คอตกระหว่างที่ ดนตรีทำเสียงระห้อยสร้อยเศร้าไม่แพ้เพลงพญาโศก

ตอนสุดท้ายเป็นฉากท้องพระโรงดาร์บาร์อีก หมิงหม้ายเข้ามารับพระราชทาน ความยุติธรรมตามที่ทรงนัดไว้ จักรพรรดิประทับเนตรเป่งอยู่ที่ราชอาสน์ ลูกศรลูกสำคัญ วางอยู่บนโต๊ะกลางท้องพระโรงพร้อมด้วยธนู มีราษฎรเข้ามาฟังการตัดสินหลายคน พระนางนุร์จะฮานผู้ผิดแต่งดำ ถูกคุมองค์เข้ามาฟังการพิพากษาด้วยพักตร์อันแสนเศร้า ก้มเศียร ในที่สุดจักรพรรดิก็ตัดสินความอย่างยุติธรรมยิ่ง เสด็จลุกจากราชอาสน์มา กลางห้อง ยืนแอนอุระให้หมิงหม้ายยิงพระองค์เสียให้สิ้นชนม์ตามสามีของนางไป เมื่อ มเหสีของท่านเป็นผู้ทำให้นางเป็นหม้ายก็สมควรแล้วที่นางจะทำให้ผู้ที่ฆ่าสามีนางเป็น หม้ายตกตามไปเช่นเดียวกัน

ผู้ฟังคำตัดสินทั้งปวงต่างตกตะลึงตาค้างไปตาม ๆ กัน ฝ่ายหญิงหม้ายเมื่อได้ยินคำตัดสินดังนั้น ก็ยินดียิ่งนัก วิ่งถลาไปที่โต๊ะ คว่ำลูกศรและธนูมาโค้งจะทำตามคำพิพากษา แต่แล้วกลับสำนึกขึ้นมาได้ สีหน้าเปลี่ยนจากความยินดีอย่างเหี้ยมเกรียม เป็นแสดงความตกใจอย่างสุดขีดอีกวาระหนึ่ง โยนธนูทิ้ง ถลาเข้ามาคุกเข่าลงแทบเบื้องบาทจักรพรรดิ ทำท่าทางให้คนดูเข้าใจว่ายังไม่ได้ออก การที่ตนต้องเป็นหม้ายก็ร้ายแรงพออยู่แล้ว ถ้าต้องเป็นกำพร้าอีกด้วย ก็จะมียิ่งร้าย เพราะพระเจ้าจักรพรรดิคือพระบิดาของราษฎรทั่วประเทศ คนอย่างนางไม่ใจร้ายพอที่จะทำให้คนเป็นหมั้น ๆ แสน ๆ เป็นกำพร้าดอก แล้วนางก็ทำท่าถวายพระพรจักรพรรดิให้ทรงพระเจริญยืนนาน

จักรพรรดิพอพระทัยในน้ำใจของหญิงหม้าย ก็ทอดเครื่องประดับออกจากองค์ ส่งประทานนางเป็นรางวัล นางแสดงความยินดีรับมาแล้วก็ทุลลาลไป คนอื่น ๆ ก็พากันตามนางออกไปด้วย จักรพรรดิจึงสั่งให้เสนา นำพระนางนุรีจะฮานออกจากคอกจำเลย ให้เข้ามาเฝ้าใกล้ ๆ พระนางก็เข้ามาคุกขานอยู่พลางก็มสยรสำรวมนั่งอยู่อย่างผู้ผิด จักรพรรดิสั่งให้นางกำนัลไปเชิญเครื่องยศออกมา ทรงสวมประทานนางด้วยองค์เอง แล้วยิ้มกริ่มดึงองค์นางให้ลอกจากพื้น เมื่อลุกขึ้นยืนตรงกันข้ามแล้ว นางก็เงยพักตร์ขึ้นช้อนเนตรดูราชสวามี ทันใดนั้นเองฉากก็ปิด เป็นอันจบเรื่องแต่เพียงเท่านี้ ไม่มีเมโสดราม่าอย่างละครตะวันออกโดยมาก

เสด็จกลับเพียง ๔ ทุ่มเศษ แต่ยังคงติดใจละคร โจษกันอยู่อีกนาน

วันสุดท้ายในปากีสถาน

วันพฤหัสบดี วันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

ตั้งแต่ ๙ นาฬิกาเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็เสด็จฯ ทอดพระเนตรโรงงานทอกระสอบที่มีชื่อเสียงของดัลคะ อันมีชื่อว่า Adamjee Jute Mills เขาอ้างว่าเป็นโรงงานทอกระสอบที่ใหญ่ที่สุดในโลก ว่ามีเครื่องทอถึง ๑,๐๐๐ เครื่อง มีคนงานสองหมื่นคน สมเด็จพระบรมราชินีนาถมิได้ตามเสด็จ ราว ๑๐ นาฬิกาจึงเสด็จฯ ตามไปยังท่าเรือของโรงงานทอกระสอบแห่งนั้น ณ ตำบลสิริคันท์ แล้วเสด็จลงเรือแมรีแอนเดอะสัน อันเป็นเรือประจำตำแหน่งของผู้สำเร็จราชการปากีสถานตะวันออก เมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปถึงที่นั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ในเรือแล้วกับผู้สำเร็จราชการ รัฐมนตรีซึกข์และผู้ตามเสด็จฝ่ายหน้าทั้งปวง

เรือแมรีแอนเดอะสันนี้เป็นเรือใหญ่ มีดาดฟ้ากว้าง จู่ผู้โดยสารได้หลายสิบคน มีห้องรับแขก ห้องนั่งเล่น ห้องนอน และห้องอื่น ๆ ซึ่งอำนวยความสะดวกสบายแก่ผู้ใช้ แต่ไม่มีเครื่องจักรจึงต้องใช้เรือเล็กชื่อ M.V. Mary แล่นเคียงไปข้าง ๆ เพื่อจุดให้แล่น เขา

เสด็จ เยี่ยมโรงงานทอกระสอบ Adamjee Jute Mills

ทรงลงพระปรมาภิไธยในสมุดเยี่ยม

ประทับเรือ แมรีแอนเดอะสัน

จัดงานรับรองถวายที่ตาดฟ้ากว้างนั้น มีแขกมาในงานหลายสิบคน ต่างคนก็ได้โดยเสด็จ
ชมแม่น้ำด้วย มีขนม มันทอด ถั่วมัน ๆ เครื่องดื่ม น้ำชากาแฟถวาย และเลี้ยงบรรดาแขก
ที่ได้รับเชิญมาในเรือด้วย

ก่อนเรือออกก็ได้มีผู้จัดสรรหาปลาชนิดต่าง ๆ ที่มีในแม่น้ำและทะเลใกล้เมืองดัดคะ

มาวางเรียงไว้บนแผ่นกระดานที่หัวเรือของเรือยนต์ลำไม่สู้โตนัก ซึ่งมีชื่อว่า Illisha เพื่อถวายทอดพระเนตร มีปลาที่รู้จักหลายชนิดซึ่งมีป้ายเขียนไว้ทั้ง ๒ ภาษา ภาษาฝรั่งเศสเขียนไว้ข้างบน ภาษาพื้นเมืองคือภาษาเบงกอลเขียนไว้ข้างล่าง เช่นปลาดุกทะเลก็เขียนว่า Plotosidae ปลากะพงน้ำจืดเขียนว่า Bass ปลากะพงแดง Snapper or Red Perch ส่วนปลาที่มองดูเหมือนปลาดุกตัวใหญ่ เนื้อปุย มีชื่อเขียนว่า Koi มิได้เขียนว่า fresh water catfish หรือ Clariidae เพราะฉะนั้นอาจจะไม่ใช่ปลาดุกอย่างของเราแท้ก็เป็นได้ นอกจากนั้นยังมีปลารูปร่างเหมือนปลาดุกอย่างเล็ก มีป้ายเขียนว่า Magua แล้วก็ยังมีปลาอื่นที่ไม่รู้จักชื่ออีกหลายอย่าง

เมื่อทอดพระเนตรปลาชนิดต่าง ๆ ในเรือลำเล็กซึ่งมีชื่อเป็นรัสเซียเสร็จแล้ว เรือพระที่นั่งก็ออกแล่นโดยมีเรือเล็กตีกิ่งไปตามลำแม่น้ำสิตดาลักขย์ อันเป็นเส้นทางสำคัญยิ่งสำหรับการคมนาคมของเมืองนี้ การขนสินค้าใช้ลำเลียงทางลำน้ำทั้งสิ้น เพราะต้นทุนค่าใช้จ่ายและสะดวกที่สุด ทรงลงพระปรมาภิไธยในสมุดเยี่ยมของเรือ สมุดเล่มเดียวกันนั้นมีลายพระราชหัตถ์พระราชินีนาถเอลิซาเบธแห่งอังกฤษและของพระราชสวามีอยู่ข้างหน้าสมุดไป ๒-๓ หน้า ลงวันที่เมื่อฤดูหนาวปีที่แล้วมานี้เอง

ท่าเรือตำบลนารายณคันช (Narayanganj)

เจ้าหน้าที่ระดับสูงของปากีสถานต้อนรับนอก ฝ้าย รับเสด็จ

เสด็จ จากท่าเรือไปยังสนามบิน

เวลาราว ๑๑ นาฬิกา ๓๐ นาที เรือแมริแอนเดอะสันก็แล่นไปจอดที่ท่าเรือตำบล
 นารายณคันช^(๑) ซึ่งอยู่ไกลจากท่าเรือดัมจีไปทางใต้ราว ๔ ไมล์ ณ ท่าเรือนี้เสด็จ ขึ้นบก
 แล้วประทับรถพระที่นั่งเปิดประทุน ทรงยืนคู่กับผู้สำเร็จราชการไปกลางแดด เสด็จพระราช
 ดำเนินตรงไปยังสนามบินเลย

(๑)Narayanganj

ปากีสถานตะวันออกมีพลเมืองมาก ดังนั้นไม่ว่าจะเสด็จฯ ไปแห่งใด จึงมักทอดพระเนตรเห็นราษฎรเต็มไปทุกหนทุกแห่ง โดยเฉพาะทางเสด็จพระราชดำเนินจากตำบลนารายณคันชไปสนามบิน ผู้คนเฝ้าส่งเสด็จอยู่ ๒ ข้างทางแน่นขนัด บางแห่งก็เห็นคนประหลาด ๆ เช่น เป็อนมอกลอกมอกแล้ไปทั้งตัวคือตั้งแต่ผม หน้า เสื้อผ้า เนื้อตัวกลายเป็นสีต่าง ๆ เช่น สีชมพู สีเขียว สีแดง สีเหลือง สีม่วง เป็นร้อย ๆ คนยืนให้ร้องถวายพระพรว่าชินตะบัดอยู่ข้างทาง ได้สังเกตเห็นคนหน้าตาเนื้อตัวเป็อนเป็นสีต่าง ๆ เช่นนี้หลายแห่งแห่งละหลายร้อยคนคือแทบจะทั้งหมู่บ้าน ครั้นได้ถามก็ได้รับคำอธิบายว่าคนพวกนั้นเป็นพวกฮินดูซึ่งกำลังเล่นสงกรานต์กัน สงกรานต์ของเขานี้เรียกว่า Holi แทนที่จะใช้น้ำสาดกันอย่างเมืองเรา เขาใช้สีเป็นผงสาดใส่กัน สีนี้ทำพิเศษ คุณภาพดียอดเยี่ยม เพราะเมื่อถูกตัวแล้วจะติดล้างไม่ออกอย่างน้อยที่สุดก็ ๕-๖ วัน ส่วนเรื่องติดเสื้อผ้านั้นไม่ต้องพูดถึงจะซักไม่ออกอีกเลย โชคดีที่เขาไม่นึกสนุกที่จะเล่นโฮลี้กับขบวนเสด็จ เพราะในมือของบางคนยังถือกะลาใส่สีกันอยู่ ด้วยคงจะยังกำลังเล่นค้าง ๆ พอกระบวนเสด็จผ่านมา ก็หยุดเล่นชั่วคราว รีบมายืนคอยเฝ้า ๒ ข้างทางเสียก่อน ที่เขาไปรยเข้ามาในรถพระที่นั่งและรถอื่นก็เพียงกลีบดอกไม้กลิ่นต่าง ๆ เท่านั้น แต่กระนั้นก็ใจไม่สู้ดี กลัวจะมีผู้เ็นกสนุกเล่นสงกรานต์ด้วย ก็จะมีสิ่งามกลับกรุงเทพฯ ล้างไม่ออกหนึ่งอาทิตย์

พิธีส่งเสด็จที่สนามบิน

ทรงลาผู้สำเร็จราชการปากีสถานตะวันออก และรัฐมนตรีประจำพระองค์
ณ สนามบินเมืองดักคะ ก่อนที่จะเสด็จ ขึ้นเครื่องบินพระที่นั่ง ซึ่งแม่ทัพอากาศไทยนำมารับเสด็จกลับพระนคร

ราวเที่ยงสิบห้านาทีก็เสด็จพระราชดำเนินถึงท่าอากาศยาน แม่ทัพอากาศไทย พลอากาศเอก บุญชู จันทรเบกษา ได้นำเครื่องบินพระที่นั่งศรีสุนทรमारอยู่ ณ ที่นั่นก่อนแล้ว เมื่อทั้งสองพระองค์ทรงลาผู้สำเร็จราชการปากีสถานตะวันออกและผู้มีเกียรติที่มาส่งเสด็จทั่วกันแล้ว ก็เสด็จพระราชดำเนินขึ้นเครื่องบินพระที่นั่งกลับกรุงเทพฯ เสวยพระกระยาหารกลางวันในเครื่องบิน มีเครื่องฝรั่งก่อนแล้วภายหลังมีเครื่องไทยคือแหยมหรือ หมูส้มจากเชียงใหม่ และแกงไก่เสวยกับพระกระยาสวยกำลังร้อนๆ เครื่องหวานมีผล สตรอเบอรี่จากญี่ปุ่นและครีมจากเดนมาร์ก

เสด็จพระราชดำเนินถึงดอนเมืองเวลาบ่าย ๔ โมง ๑๕ นาที เวลาตัดกระดาษกับ เวลาไทยบ่าย ๕ โมง ๑๕ นาที ก่อนหมายกำหนดการเดิมราวครึ่งชั่วโมง

เสด็จพระราชดำเนิน

สหพันธรัฐมลายา

พ.ศ. ๒๕๐๕

หน้าว่าง

เสด็จพระราชดำเนิน

สหพันธรัฐมลายา

ตั้งแต่วันที่ ๒๐ ถึงวันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๕

กัวลาลัมเปอร์ รัฐยะลันงอร์	ตั้งแต่วันที่ ๒๐ วันที่ ๒๒ เสด็จ บิดอร์ทางเรือบิน จากบิดอร์ ประทับรถยนต์พระที่นั่ง เสด็จ ขึ้น แคมเมอร์นฮายแลนส์
แคมเมอร์นฮายแลนส์ รัฐปะหัง	ประทับแรมตั้งแต่วันที่ ๒๒ ถึงวันที่ ๒๔ วันที่ ๒๕ ตอนเช้าเสด็จ ลงทางรถยนต์พระที่นั่ง
อิโป รัฐเปรัก	กลางวัน วันที่ ๒๔ สูด่านแห่งเปรักถวายพระกระยาหารกลางวัน ณ อิสตานากินตะ เมืองอิโป
ปีนัง	บ่ายวันที่ ๒๔ ถึงบ่ายวันที่ ๒๕ ก็เสด็จ เมืองหลวงทางเรือบิน ไวกวาน์ของบริษัทการบินมลายันซึ่งรัฐบาลมลายาจัดถวายเป็น ราชพาหนะ
กัวลาลัมเปอร์	ประทับตั้งแต่ออนค้ำวันที่ ๒๕ ครั้นวันที่ ๒๗ ตอน ๑๐ นาฬิกา ๕๕ นาที เวลามลายู เรือบินพระที่นั่งก็ออกจากสนามบิน กัวลาลัมเปอร์ เวลา ๑๓ นาฬิกา ๓๐ นาที เวลาไทย เสด็จ ถึงกรุงเทพพระมหานคร

รายนามผู้ตามเสด็จมลายา

ขบวนเสด็จทางราชการ

- พลฯ ท่าน ถนัด คอมันตร์ รัฐมนตรีต่างประเทศ
- พลฯ ท่าน พระยาศรีวิสารวาจา องคมนตรี
- พลเอก หลวงสุรณรงค์ สมุหราชองครักษ์
- หม่อมเจ้าวิภาวดี รังสิต นางสนองพระโอษฐ์
- ดร.กัลย์ อิศรเสนา ณ อยุธยา รองเลขาธิการพระราชวัง
- หม่อมราชวงศ์กิตินัดดา กิตติยากร ราชเลขานุการส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

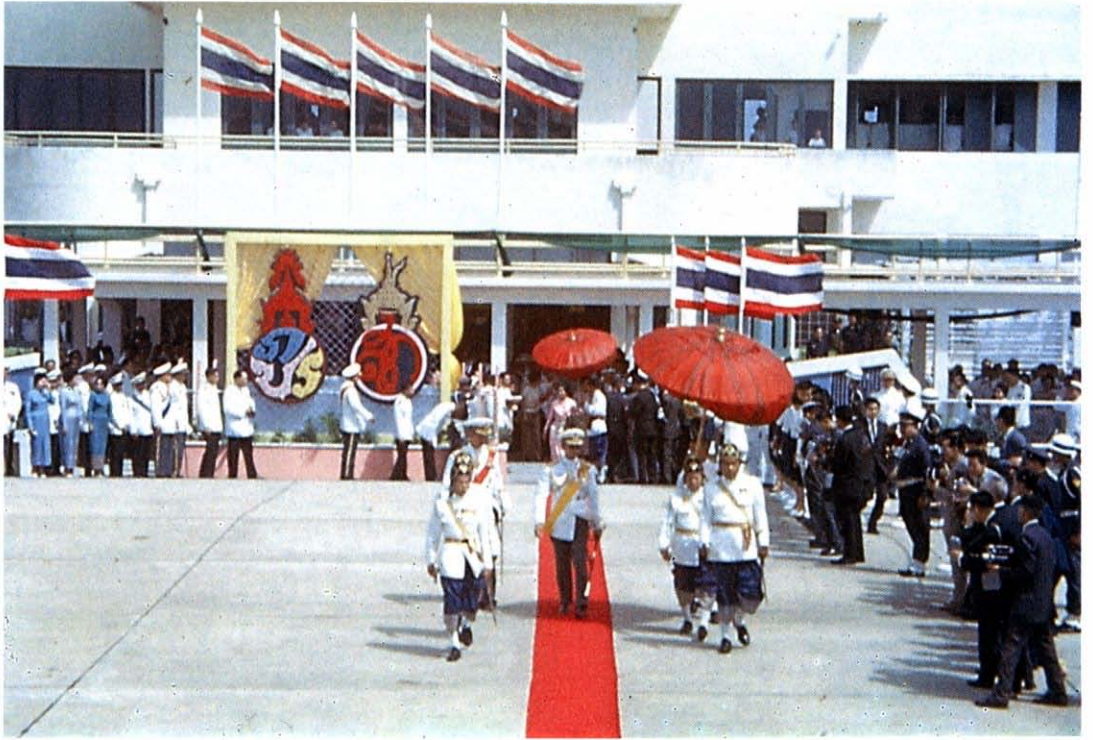
๗. พันเอก ม.ล.จินดา สนิทวงศ์ นายแพทย์ประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
๘. นายพูนเพิ่ม ไกรฤกษ์ หัวหน้ากองมหาดเล็ก
๙. พันโท นवल จันทร์ตรี ราชองครักษ์
๑๐. นาวาอากาศโท อุทัย บุญยชาติ ราชองครักษ์
๑๑. นาวาตรี อภรณ์ มานะเวส ราชองครักษ์
๑๒. พันตำรวจเอก อรรถพล สุธะโพธิ์ นายตำรวจประจำราชสำนัก
๑๓. หม่อมหลวงนราวดี ทวีวงศ์ ราชเลขานุการในส่วนพระองค์สมเด็จพระบรมราชินีนาถ
๑๔. คุณหญิงกัณฑ์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา แทนนางพระกำนัล

ขบวนเสด็จไม่เป็นทางราชการ

๑. นายตุล บุญนาค เจ้าหน้าที่ราชสำนัก
๒. นายแก้วขวัญ วัชโรทัย เจ้าหน้าที่ภาพยนตร์ส่วนพระองค์
๓. นายขวัญแก้ว วัชโรทัย เจ้าหน้าที่ถ่ายรูปส่วนพระองค์
๔. นายธนัญชัย ราชวัลลภานุสิษย์ ผู้ช่วยราชเลขานุการส่วนพระองค์
๕. นายวิฑูรน์ วัฒนะทัสสี เลขานุการส่วนตัวรัฐมนตรีต่างประเทศ
๖. นายแคลง วัชรโบล เจ้าหน้าที่กระทรวงการคลัง
๗. นายประสิทธิ์ สิงหนาวิก เจ้าหน้าที่กรมประชาสัมพันธ์
๘. นายเจริญชน รามะนันท์ เจ้าหน้าที่โทรทัศน์ช่อง ๔
๙. ร้อยโท รัตน์ ไชยาคำ เจ้าหน้าที่โทรทัศน์ช่อง ๗

มหาดเล็ก ข้าหลวงและอื่น ๆ

๑. นายชูพาณิชย์ ชูโต มหาดเล็ก
๒. นายอุทัย สุวรรณจินดา มหาดเล็ก
๓. นายสุภักดิ์ สุวรรณจินดา มหาดเล็ก
๔. นางสาวผุสดี ศรีวิถี พนักงานพระภุษา
๕. หม่อมหลวง ทัดสมัย เทวกุล ข้าหลวง
๖. นางสาวอมทรัพย์ สุจริตกุล ข้าหลวง
๗. นางสาวพิจิตร อัครนิทัต ข้าหลวง
๘. นางสาววรรณิ ยรรยง ช่างทำพระเกศา
๙. นางสาวทิพา สรกุล รับใช้นางสนองพระโอษฐ์

วันที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๕ เวลาประมาณ ๐๙.๑๕ น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชินีนาถ เสด็จฯ โดยรถยนต์พระที่นั่งจากพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต ไปยังสนามบินกองบัญชาการกองทัพอากาศดอนเมือง เพื่อประทับเครื่องบินพระที่นั่ง เสด็จฯ ไปทรงเยือนสหพันธรัฐมลายูอย่างเป็นทางการ ในโอกาสนี้ สมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์ (พระอิสริยยศในครั้งนั้น) ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เสด็จไปส่งเสด็จด้วย

เวลา ๑๐.๓๐ น. เสด็จขึ้นเครื่องบินพระที่นั่ง “ศรีสุนทร” ของบริษัทการบินไทย จำกัด
ซึ่งทรงใช้เป็นพระราชพาหนะเสด็จฯ ไปทรงเยือนสหพันธรัฐมลายูอย่างเป็นทางการ

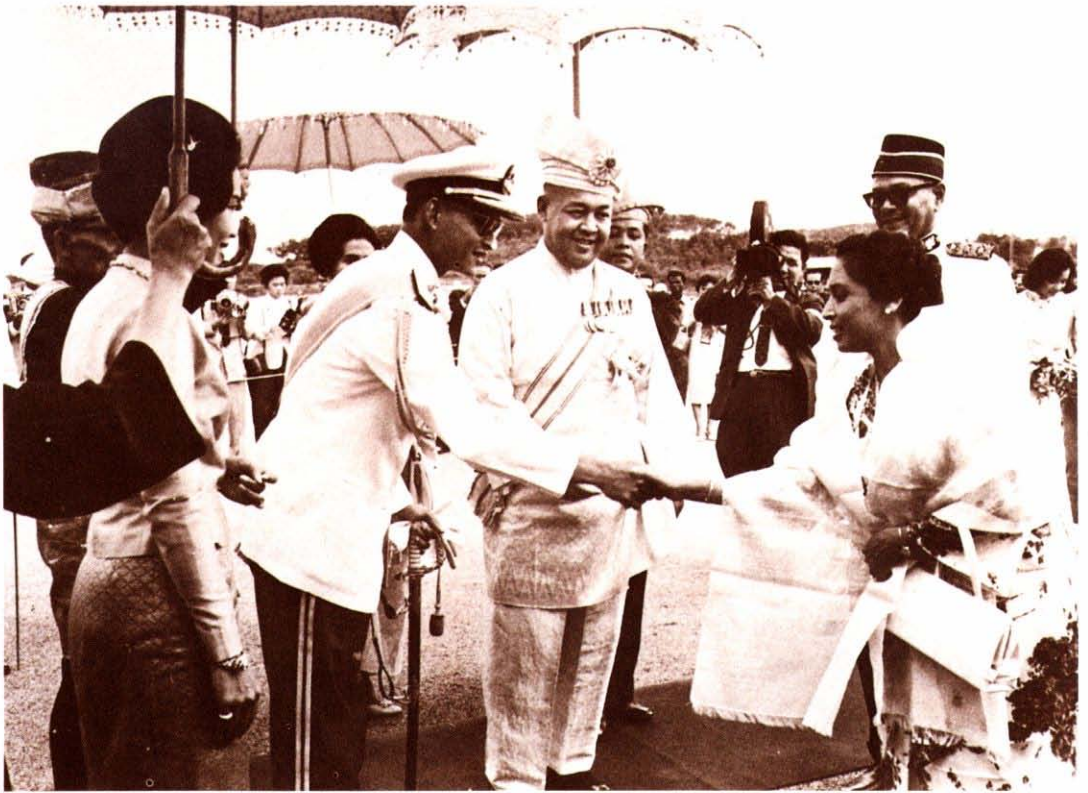

KUALA LUMPUR

หน้าว่าง

เวลา ๑๔.๑๕ น. เสด็จฯ ถึงท่าอากาศยานกรุงกัวลาลัมเปอร์
ยังดี เปอร์ตวน อากง กษัตริย์มลายา และ ประไหมสุหรี เฝ้าฯ รับเสด็จ

ยังดี เปอร์ตวน อากง กษัตริย์มลายูกำลังทรงนำภริยานายกรัฐมนตรีมลายา
เข้าเฝ้าที่สนามบินเมื่อเสด็จฯ ถึงเมืองหลวงของสหพันธมลายา

พระราชทานพระหัตถ์แก่ ดนง อับดุล ราห์มัน นายกรัฐมนตรีมลายา

บุตรเอกจากพระราชทูตไทย ณ กรุงกัวลาลัมเปอร์ ทูลเกล้าฯ ถวายช่อดอกไม้

ทรงตรวจแถวทหารกองเกียรติยศ

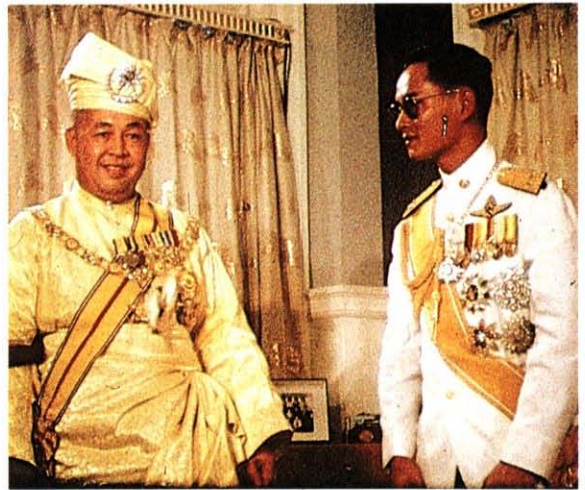
นายกรัฐมนตรี และอธิบดีกรมพิธีการทูตมลายา นำคณะทูตานุทูต เข้าเฝ้าฯ

ประทับรถยนต์พระที่นั่งพร้อมด้วยกษัตริย์มลายา และประไพหมสุหรี
เสด็จ ไปยังพระราชวังเตตามู (Istana Tetamu) ซึ่งกษัตริย์มลายาจัดถวายเป็นที่ประทับแรม ณ กรุงกัวลาลัมเปอร์

พระราชวังเตตามู (Istana Tetamu) ที่ประทับแรม

เวลา ๑๖.๐๐ น. เสด็จพระราชดำเนินไปเฝ้ากษัตริย์มลายา ณ พระราชวังนคร (Istana Negara)

กษัตริย์มลายา ถวายเครื่องราชอิสริยาภรณ์ Darjah Utama Seri Mahkota Negara ซึ่งเป็นเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้นสูงสุดแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชินีนาถ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถวายเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันเป็นมงคลยิ่งราชमितราภรณ์ แต่กษัตริย์มลายาและพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า สำหรับฝ่ายใน ชั้นปฐมจุลจอมเกล้า แต่ประไพหมสุหรี

ณ พระราชวังนคร ที่ประทับกษัตริย์มลายาและประโหมสุหรี
 สมเด็จพระบรมราชินีนาถ กำลังทรงแลกเปลี่ยนของขวัญกับองค์ประโหมสุหรี
 นายกรัฐมนตรีมลายา และภริยา พร้อมด้วยรัฐมนตรีต่างประเทศไทย ฝ้าอยู่ ณ ที่นั้นด้วย

ทรงฉายร่วมกับกษัตริย์มลายา ประโหมสุหรี และพระเจ้าลูกเธอ ๖ พระองค์
 ณ พระราชวังนคร ก่อนที่จะเสด็จออกงานเลี้ยงใหญ่ ที่กษัตริย์มลายา
 และประโหมสุหรีถวายเป็นพระเกียรติยศ

กษัตริย์มลายากำลังทรงกล่าวคำต้อนรับเสด็จในงานเลี้ยงใหญ่คืนนั้น
ถวายพระนามพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่า 'Our Royal brother and friend'

ทรงตอบขอบพระทัยกษัตริย์มลายาและ ประไพสุทรี ที่ทรงต้อนรับเป็นอันดี
ทรงกล่าวถึงความสัมพันธ์ดั้งเดิมระหว่างมลายา-ไทย

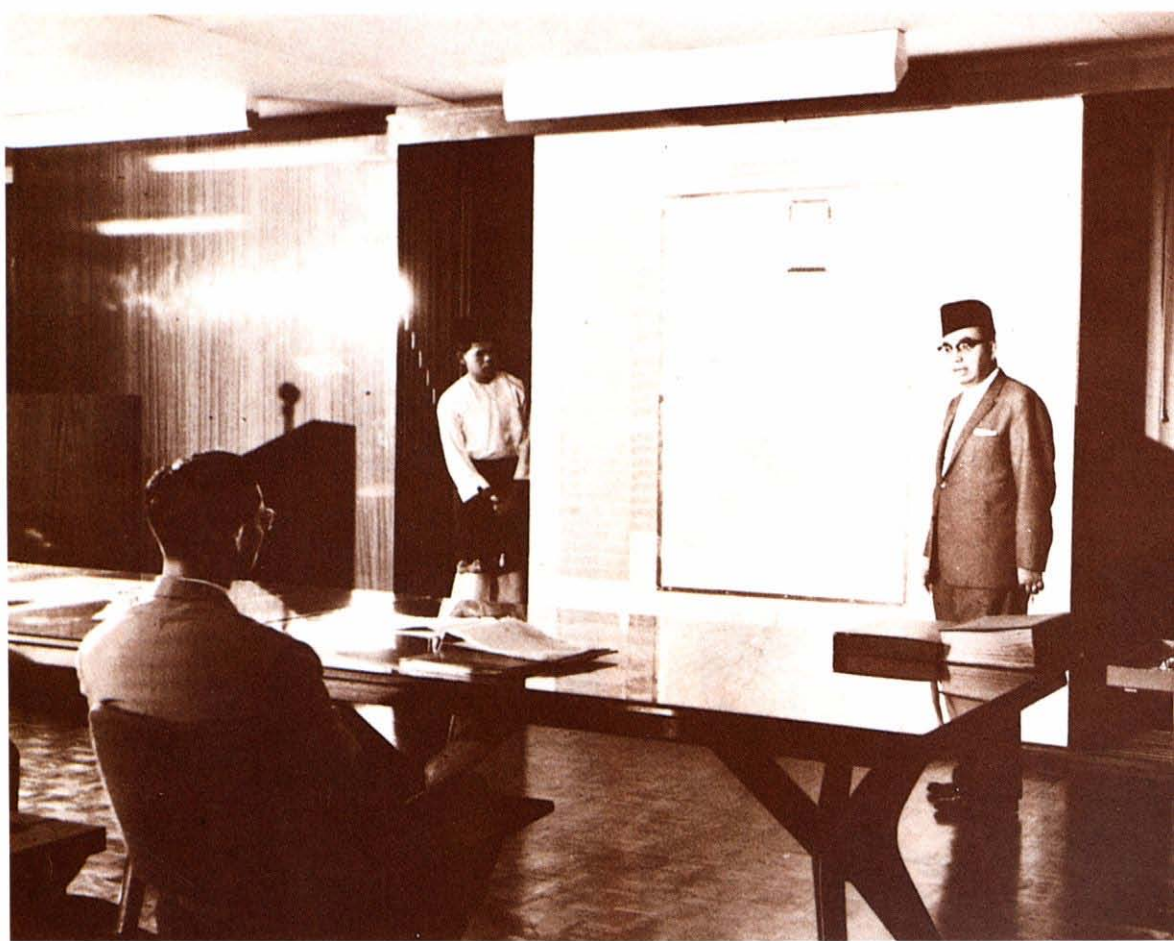
วันที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๕ เวลาเช้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ
พร้อมด้วยกษัตริย์มลายา ไปทรงเยี่ยมชมกรมตำรวจแห่งสหพันธรัฐมลายา (Royal Federation of Malaya Police)

ทรงวางพวงมาลา
ณ อนุสาวรีย์ผู้พิทักษ์สันติราษฎร์ บริเวณกรมตำรวจ
และทรงลงพระปรมาภิไธยในสมุดเยี่ยม

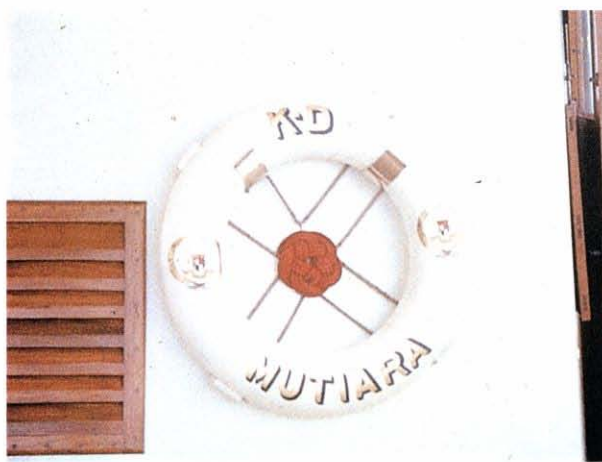

เวลา ๑๐.๕๐ น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จฯ พร้อมด้วยกษัตริย์มลายา ไปยังกระทรวงพัฒนาท้องถิ่น (Ministry of Rural Development) เพื่อทอดพระเนตรโครงการพัฒนาชนบท

รองนายกรัฐมนตรีดิ้นอับดุล ราซัค ซึ่งเป็นรัฐมนตรีกลาโหมและกระทรวงพัฒนาท้องถิ่น กำลังถวายคำอธิบายเรื่องการพัฒนาท้องถิ่นของมลายา ซึ่งเป็นโครงการใหญ่ และสำคัญยิ่งของมลายาในขณะนั้น

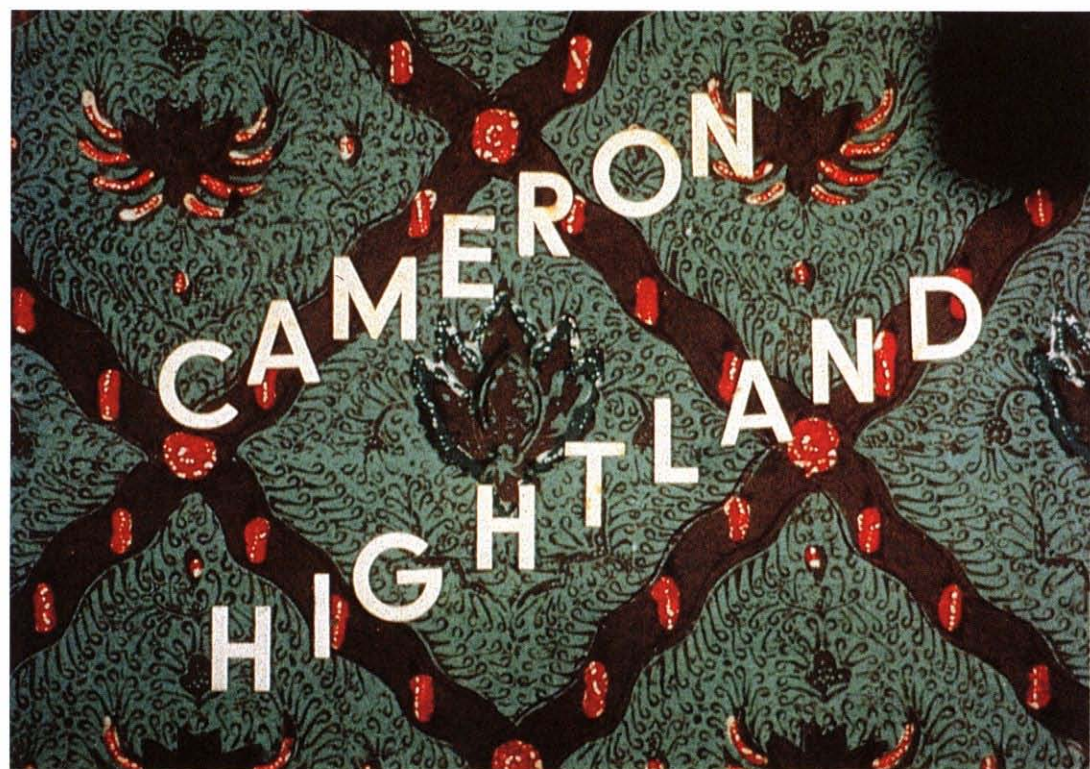

เวลา ๑๑.๓๕ น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยกษัตริย์มลายา ไปยังท่า Swettenham เพื่อประทับเรือ Mutiara ทอดพระเนตรงานตามโครงการทะเลน้ำลึกของมลายา

ในตอนบ่าย วันที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คนไทยใหม่หลายราว ๒๐๐ คน
เข้าเฝ้า ณ ที่ประทับ กัวลาลัมเปอร์ บ้างก็เป็นลูกหลานของพวกที่ตกค้างอยู่ในไทรบุรีตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ ๕
แต่ยังพูดไทยได้ บ้างก็เป็นข้าราชการ หรือไม่กี่เป็นคนไทยที่บังเอิญอยู่ในมลายาขณะนั้น

หน้าว่าง

หน้าว่าง

วันที่ ๒๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๕ เวลา ๐๙.๐๐ น.

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พร้อมด้วยกษัตริย์มลายา และประโหมสุทรี เสด็จฯ ไปยังท่าอากาศยานกรุงกัวลาลัมเปอร์เพื่อประทับเครื่องบินพระที่นั่ง “ราชวัลลี” ไปยังเมืองบิดอร์ (Bidor) รัฐเซลังงอร์

เมื่อเสด็จฯ ถึงเมืองบิดอร์ (Bidor) มีประชาชนชาวมลายูเป็นจำนวนมาก ฝาย รับเสด็จ

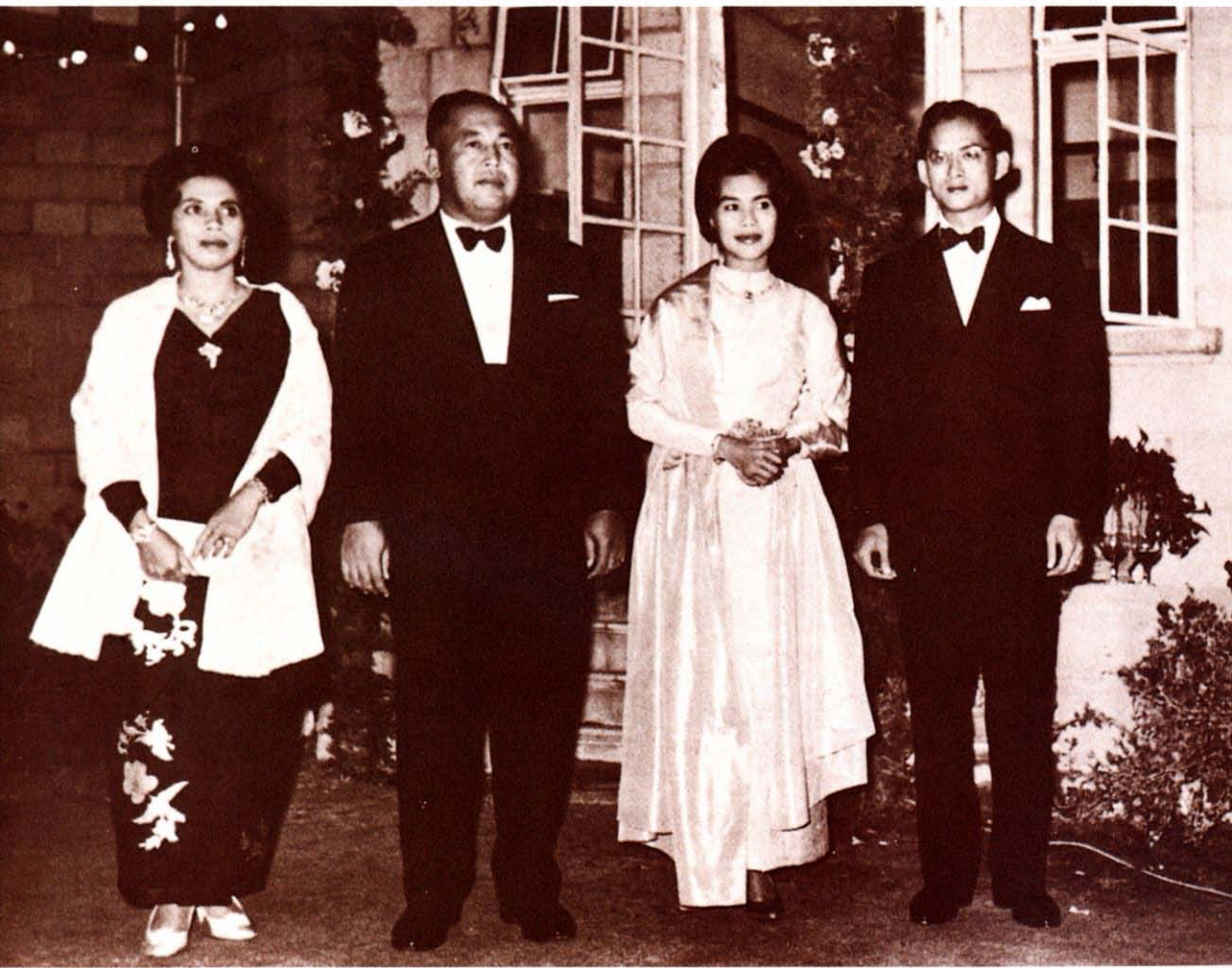
ประทับรถยนต์พระที่นั่ง เสด็จพระราชดำเนินไปยัง เม้าท์ เวอร์นอน (Mount Vernon)
ณ แคมเมอร์ตัน ไฮแลนด์ส (Cameron Highlands) รัฐปะหัง ซึ่งกษัตริย์มลายา จัดถวายเป็นที่ประทับแรม

ผิพระหัตถ์ทรงถ่ายกษัตริย์มลายา ขณะประทับในรถยนต์พระที่นั่ง

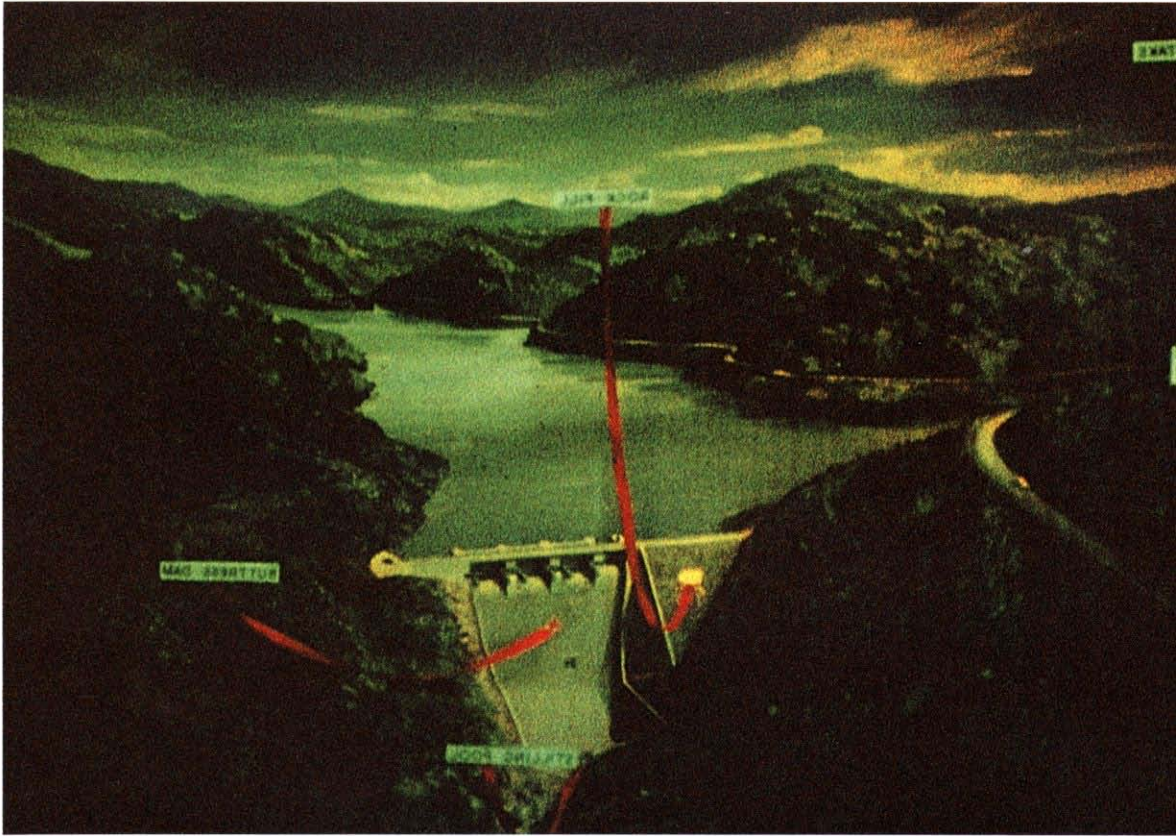
ประไพสุหรี นำเสด็จสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ทอดพระเนตรสวนกุหลาบของ
นายโรบินสัน(Robinson) ซึ่งมีชื่อเสียงที่สุดในมลายา

ทรงฉายร่วมกับกษัตริย์มลายาและประไพหมสุหรี ในงานเลี้ยงส่วนพระองค์
ที่กษัตริย์มลายาและประไพหมสุหรีถวาย ณ บ้าน 'ฮิลล์ท็อป' แคมเมอร์ตัน ฮายแลนด์

วันที่ ๒๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๕ เวลา ๑๑.๐๐ น.
เสด็จฯ ไปทอดพระเนตรเขื่อนไฟฟ้าพลังน้ำ (Hydro-Electric Scheme) ที่ฮามู (Habu)

เขื่อนไฟฟ้าพลังน้ำ (Hydro-Electric Scheme)

เมื่อเสด็จ ถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์ และอุตสาหกรรมกราบบังคมทูลรายงาน
แล้วนำเสด็จ ทอดพระเนตรบริเวณเขื่อนไฟฟ้าพลังน้ำ และกราบบังคมทูลอธิบายโดยละเอียด

วันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๕ เวลา ๐๘.๐๐ น.

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ไปทรงเยือนวัดเมฆประสิทธิ์ เมืองอิโป (Ipoh) รัฐเปรัก เมื่อเสด็จ ถึง พระครูปลัดพร้อมภิกษุฉน เจ้าอาวาส รับเสด็จ

ทรงนมัสการพระพุทธรูปไสยาสน์ แล้วทรงถวายย่ามแด่พระสงฆ์

ทรงลงพระปรมาภิไธยบนแผ่นหินอ่อนเป็นที่ระลึก

พระราชทานพระบรมราชวโรกาสให้คนไทยจากเมืองไทรบุรี และหมู่บ้านทางเหนือของเมืองอิโป เฝ้าฯ
(บางคนแต่งกายแบบพื้นเมืองมลายู แต่พูดภาษาไทยได้)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชินีนาถ เสด็จฯ โดยรถยนต์พระที่นั่งจากวัดเมฆประสิทธิ์ ไปเสวยพระกระยาหารกลางวัน ณ พระราชวังกินตะ (Istana Kinta) ซึ่งสุลต่านแห่งรัฐเปรักจัดถวาย

มีพระราชปฏิสันถารกับสุลต่านแห่งรัฐเปรัก

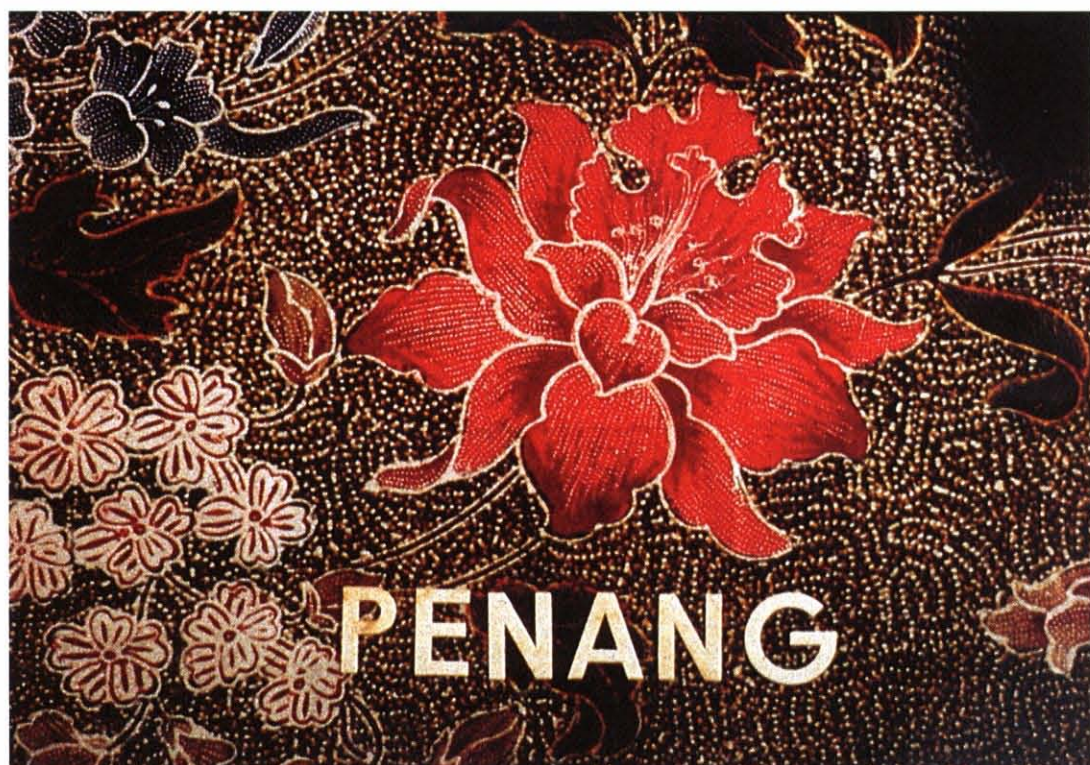

Raja Muda แห่งรัฐเปรักและชายนยา ฝ่าย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานเครื่องถมตะทองแก่สุลต่าน เป็นที่ระลึก

หน้าว่าง

หน้าว่าง

เวลาบ่าย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ โดยเครื่องบินพระที่นั่งจาก สนามบินอูโป ไปยังสนามบินบายานเลบัส (Bayan Lepas Airport) ปีนัง

เจ้าเมืองป็นัง และภริยา ฝ้าฯ รับเสด็จ

ทรงตรวจแถวทหารกองเกียรติยศ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชินีนาถ เสด็จฯ โดยรถยนต์พระที่นั่ง
พร้อมด้วยเจ้าเมืองปีนัง และภริยา ไปยัง Kedah House จวนเจ้าเมือง

เวลา ๑๗.๓๐ น. เสด็จออก ณ จวนเจ้าเมือง เพื่อทรงร่วมงานอนุชานสโมสร ซึ่งเจ้าเมืองปิ่นังจัดถวาย

ประทับเสวยพระสุธารส และทอดพระเนตรการแสดงในงานต้อนรับ
ที่เจ้าเมืองปิ่นังจัดถวายเป็นพระเกียรติยศ ณ จวนเจ้าเมือง
ในงานนี้มีผู้รับเชิญมาในงานรวม ๒,๐๐๐ คน

มีการบรรเลงดนตรีสากลและการแสดงระบำพื้นเมืองของนักเรียนฝึกหัดครู ถวายทอดพระเนตร

ระบำบาทลี 'เซเลนด์งบาทลี'

ระบำจิ้น 'คืนหนึ่งในพระราชวัง
ของจักรพรรดิฮาน'

'รองเง็ง'

นักเรียนไทยในปีนัง และแขกที่มาในงานกล่มุรรมล้อมรอยนตฺพระที่นั้ง
ขณะที่กำลังจะเสด็จฯ จากจวนเจ้าเมืองไปยังที่ประทับแรมบนเขาปีนัง

เวลา ๑๘.๔๐ น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชาธิเนนถ
ประทับรถไฟขึ้นเขาไปยัง Bel Retiro ซึ่งเจ้าเมืองปีนังจัดถวายเป็นที่ประทับแรมบนเขาปีนัง (Penang Hill)

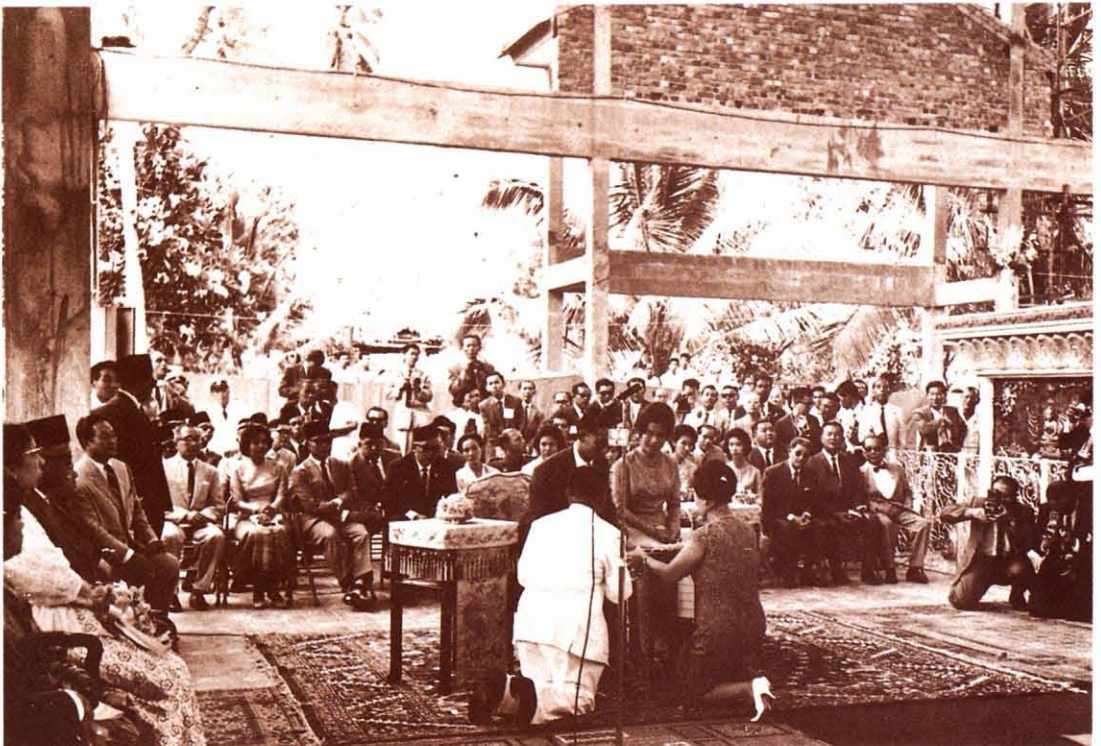
วันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๕ เวลา ๐๙.๐๐ น.
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เสด็จฯ จาก Bel Retiro ที่ประทับแรมบนเขาปิ่น
 ไปทรงกระทำพิธีเบิกพระเนตรพระพุทธไสยาสน์ ณ วัดชัยมังคลาราม

มีนักเรียนไทยในปีนั้นและคนไทยจากบักซ์ใต้เป็นจำนวนมาก มาเฝ้าฯ รับเสด็จ

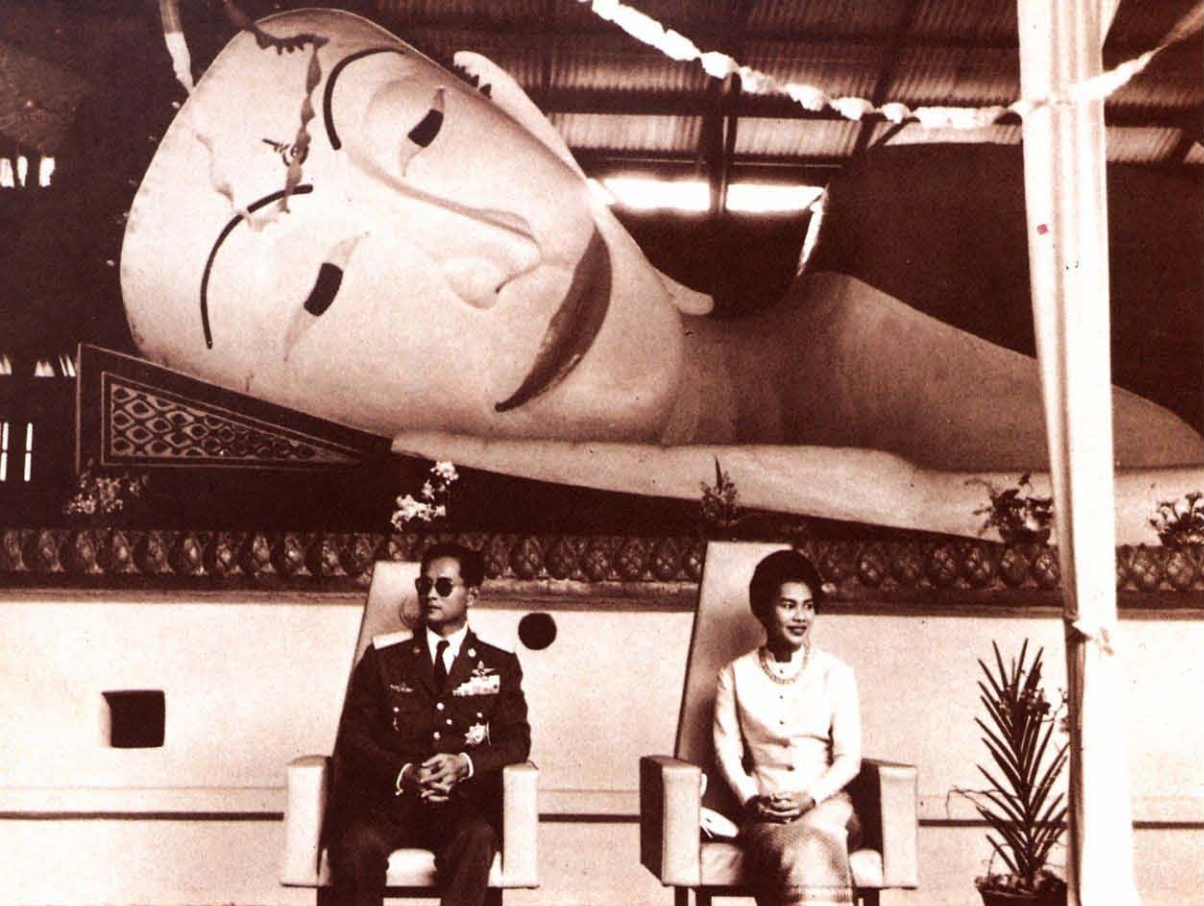
ทรงทักทายคนไทยจากปักกิ่งได้ และที่อาศัยอยู่บนเกาะปิ้ง
ซึ่งมาคอยเฝ้าที่วัดชัยมงคลราม ปิ้ง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกำลังทรงลงพระปรมาภิไธยบนแผ่นหินอ่อน
ซึ่งจะติดไว้ที่วัด เป็นอนุสรณ์ในการที่เสด็จพระราชดำเนินมาทรงกระทำพิธีเบิกพระเนตรพระชัยมงคลในวันนั้น

ทรงลงพระปรมาภิไธยบนแผ่นหินอ่อน

พระพุทธรูปไสยาสน์ของวัดชัยมงคลาราม เมืองป็นังนี้ ยาว ๑๐๖ ฟุต
ทรงขนานนามว่า พระชัยมงคล

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงถวายยามแด่พระสงฆ์

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ทอดพระเนตรสวนพฤกษชาติเมืองป็นัง

ผีพระหัตถ์ทรงถ่ายสมเด็จพระบรมราชินีนาถ
ขณะที่กำลังประทานกล้วยลิงแกลิงที่สวนพฤกษชาติเมืองป็นัง

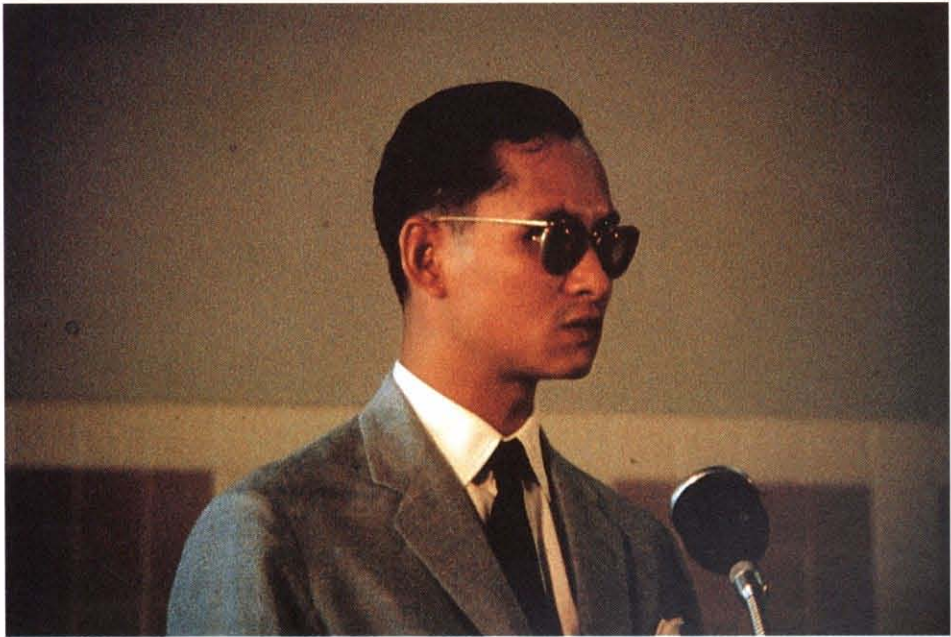
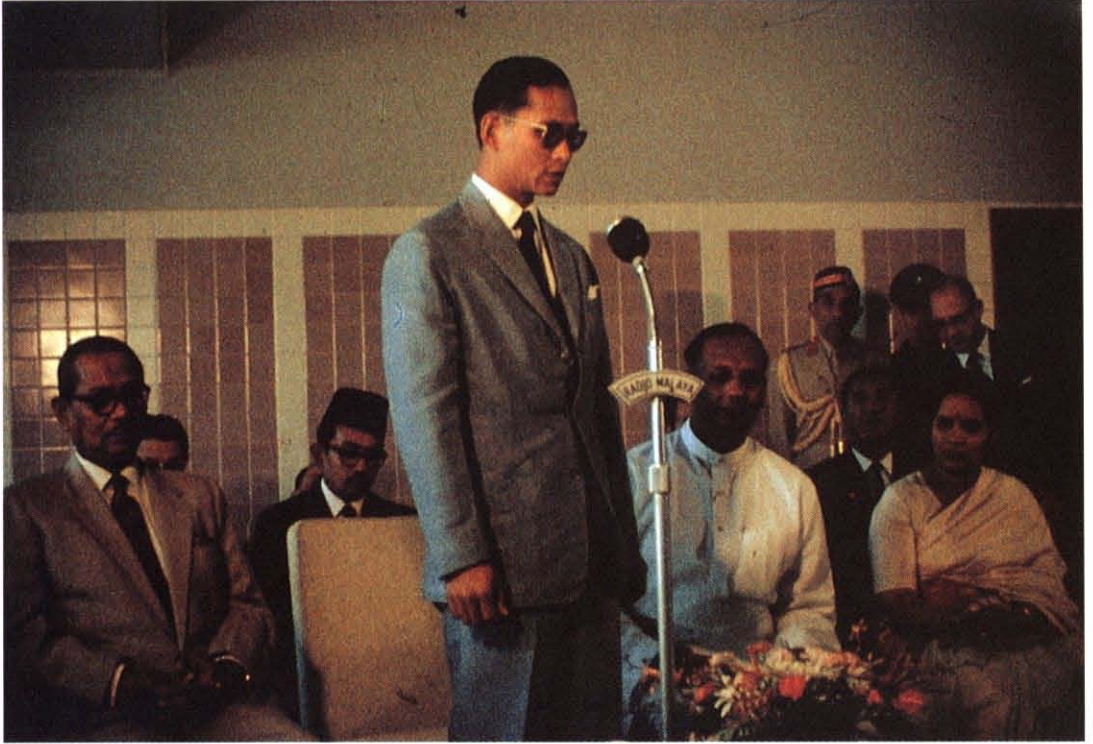

ฝีพระหัตถ์ทรงถ่ายสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ในเรือบินพระที่นั่งจากปิ่น-แก้วลาลีมเปอร์

หน้าว่าง

หน้าว่าง

วันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๕ เวลาเช้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เสด็จฯ ไปทรงเป็นประธานในการเปิดใช้โทรศัพท์ทางไกลระหว่างมลายากับหาดใหญ่
ณ ที่ทำการโทรคมนาคม กัวลาลัมเปอร์

ทรงเปิดโทรศัพท์ทางไกลระหว่างมลายา และหาดใหญ่
ณ ที่ทำการโทรคมนาคม กัวลาลัมเปอร์

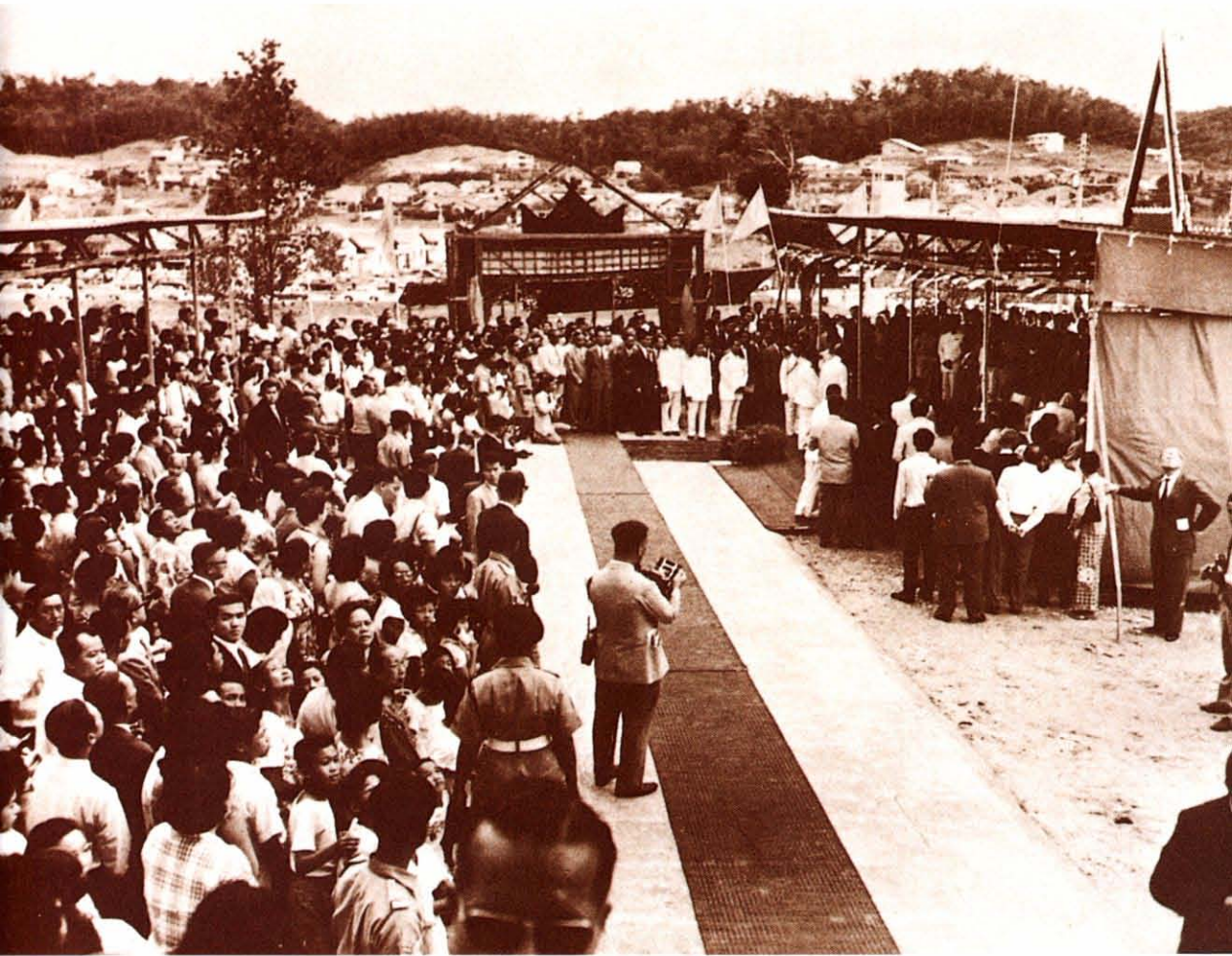
ประทับคู่กับนายกรัฐมนตรีมลายา ตนกู อับดุล ราห์มัน
ขณะที่เอกอัครราชทูตไทยประจำมลายากำลังพูดโทรศัพท์
ติดต่อกับผู้ว่าราชการจังหวัดสงขลา เป็นปฐมวาร

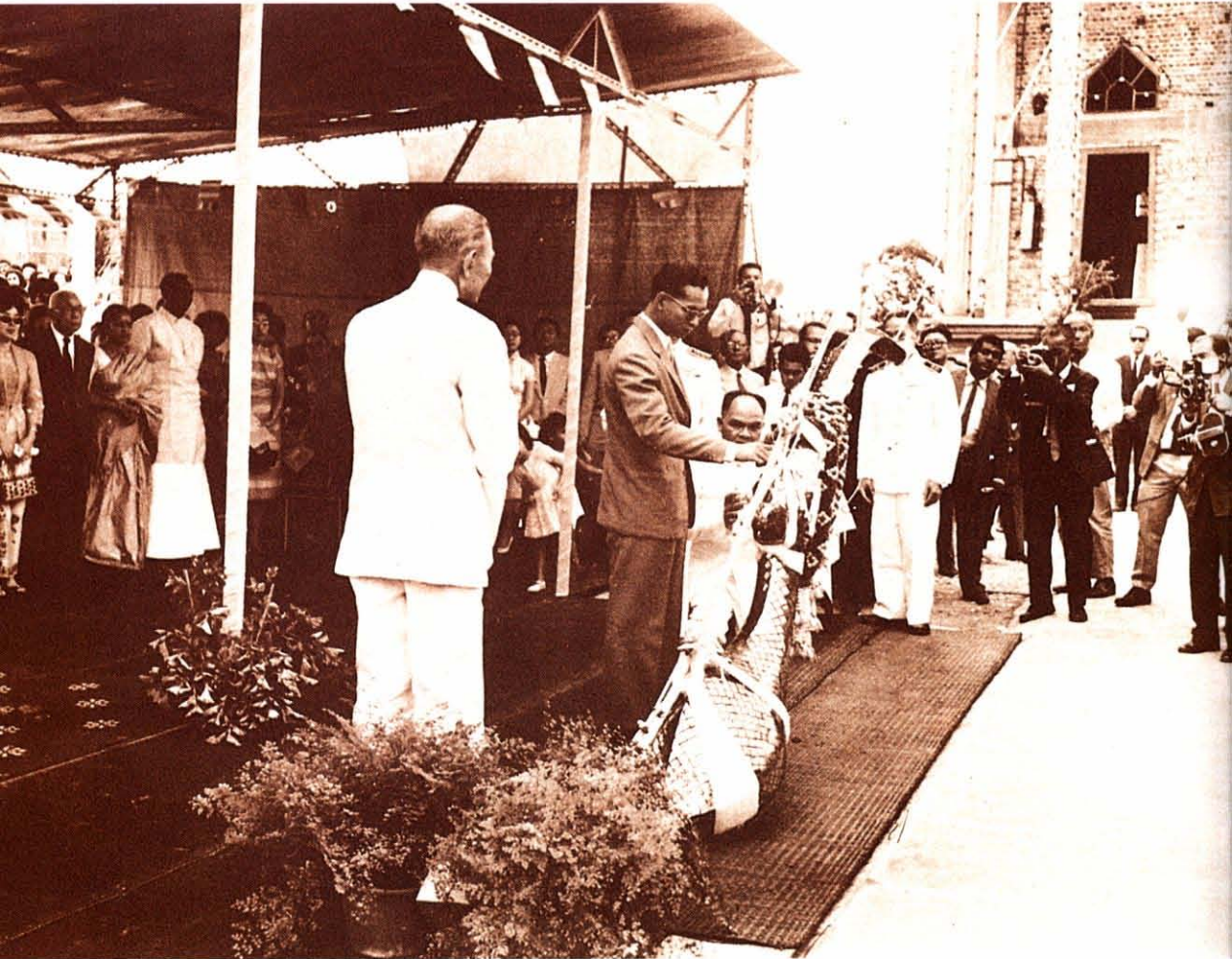
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทอดพระเนตรกิจการเหมืองแร่ดีบุก
ของบริษัท Petaling Tin Limited ในโอกาสนี้ได้ทอดพระเนตรการทำงานของเรือขุดที่ใหญ่ที่สุดของบริษัทด้วย

เวลา ๑๖.๔๕ น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถ
เสด็จฯ ไปทรงยกช่อฟ้าอุโบสถ ณ วัดเชตวัน กรุงเทพมหานคร

ราษฎรไทยและมลายูกำลังคอยเฝ้าอยู่ที่วัดเชตวัน
วัดไทย ณ กัวลาลัมเปอร์

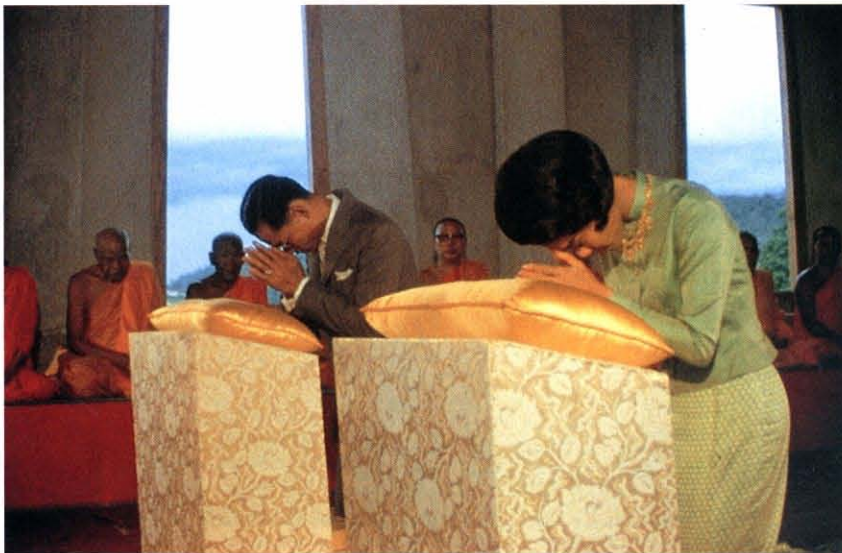
กำลังจะทรงกระทำพิธียกช่อฟ้าที่วัดเซตวัน วัดไทย ณ กัวลาลัมเปอร์
ผู้ที่ยืนอยู่ทางขวาพระหัตถ์ คือ พระยามานวราชเสวี
ผู้ที่คุกเข่าอยู่ทางซ้ายพระหัตถ์ คือ นายธนิต อยุโพธิ์ อธิบดีกรมศิลปากร

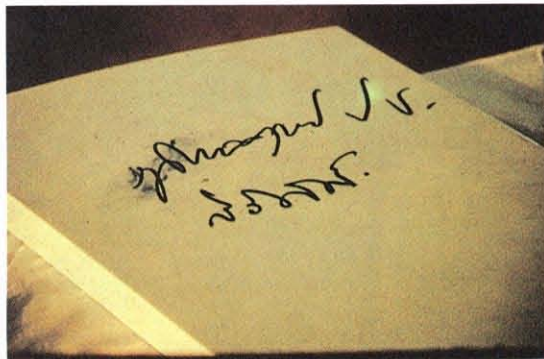
ทรงเจิม ทรงผูกผ้าหน้าโขนที่ตัวช่อฟ้าแล้วทรงยกช่อฟ้า

เมื่อทรงยกข้อฟ้าแล้ว ก็เสด็จเข้าไปทรงนมัสการพระประธานในอุโบสถ

เสด็จเข้าอุโบสถ ทรงจุดธูปเทียน นมัสการพระพุทธรธรรมินทร์ (Dharmindra Buddha)

ทรงลงพระปรมาภิไธยบนแผ่นศิลา เพื่อเป็นอนุสรณ์ในการเสด็จ เยือน

เวลาค่ำ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ถวายเลี้ยงพระกระยาหารค่ำเป็นพระเกียรติแด่กษัตริย์มลายา และประโหมสุหรี ณ สถานเอกอัครราชทูตไทย กรุงกัวลาลัมเปอร์

มีพระราชดำรัส และทรงเชิญชวนผู้มีเกียรติดื่มถวายพระพรแด่กษัตริย์มลายา และประโหมสุหรี

ทรงฉายร่วมกับกษัตริย์มลายา และประไพมสุหรี ในงานที่ทรงเลี้ยงเป็นเกียรติแต่
ทั้ง ๒ พระองค์ ณ สถานเอกอัครราชทูตไทย กัวลาลัมเปอร์

ทอดพระเนตรการแสดงนาฏศิลป์ซึ่งแสดงวัฒนธรรมชาติต่างๆ ในงาน “อาสา”
ณ สำนักงานของสมาคมอาสาประจำมลายา

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ผู้แสดงแบบเสื้อของชาติต่างๆ ในมลายา
ในงาน “อาสา” เฝ้าส่งเสด็จ ก่อนที่จะเสด็จพระราชดำเนินกลับ

วันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๕ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เสด็จฯ ยังท่าอากาศยานกรุงกัวลาลัมเปอร์ เพื่อประทับเรือบินพระที่นั่งนิวัตพระนคร ในโอกาสนี้ภักษัตริย์มลายา และประไหมสุหรี เสด็จมาส่งเสด็จด้วย

พระราชทานพระหัตถ์แก่ คณะรัฐมนตรี ทูตานุทูต และข้าราชการผู้ใหญ่ของมลายูที่มาส่งเสด็จ

ทรงลากษัตริย์มลายา และประโหมสุทรีก่อนที่จะเสด็จพระราชดำเนินขึ้นเรือบินพระที่นั่งวัดพระนคร

เสด็จขึ้นเรือบินพระที่นั่ง

กษัตริย์มลายาและประไหมสุหรี กำลังทรงมองพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชินีนาถเป็นครั้งสุดท้าย ขณะที่เรือบินพระที่นั่งกำลังจะแล่นลับพระเนตรไป

ในเรือบินพระที่นั่งระหว่างกัวลาลัมเปอร์และกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราชเลขาณุกการส่งพระราชโทรเลขไปถวายกษัตริย์มลายา มีคำแปลดังต่อไปนี้

ทูล

กษัตริย์แห่งสหพันธมลายา

อิสตานา นาการา

กัวลาลัมเปอร์ สหพันธมลายา

ในขณะที่อยู่ในเครื่องบินเพื่อกลับประเทศไทย พระราชินีและหม่อมฉันใคร่ที่จะ ขอให้พระองค์ทรงทราบว่า เราได้รับความเพลิดเพลินเพียงใดในการที่ได้ไปเยือนประเทศ อันสวยงามของพระองค์ การต้อนรับอันเป็นไปอย่างฉันทมิตรสนิทสนม และความเอื้ออารี ที่พระองค์ทรงมีต่อเราตลอดระยะเวลาที่พำนักอยู่ในประเทศของพระองค์นั้น จะจารึก อยู่ในความทรงจำของเราชั่วกาลนาน จะเป็นสิ่งที่เตือนให้ระลึกถึงเวลาอันเพลิดเพลิน สนุกสนานที่เราได้รับและถึงบรรดามิตรทั้งหลายในมลายา

ขอถวายพระพรให้พระองค์และรายาประไพหม่อมสุหรืทรงพระเกษมสำราญและทรง ประสบความสำเร็จทั้งมวล ทั้งขอให้สหพันธมลายามีความเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นสืบไป

(พระปรมาภิไธย) ภูมิพล ร.

เสวยพระกระยาหารกลางวันในเรือบิน เวลา ๑๓ นาฬิกา ๓๐ นาที เวลาไทย เสด็จพระราชดำเนินถึงท่าอากาศยานดอนเมือง ตรงกับเวลามลายา ๑๔ นาฬิกา

คืนนั้นเอง เวลา ๒๑ นาฬิกา ๑๕ นาที ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงได้รับพระราชโทรเลขตอบจากกษัตริย์มลายามีคำแปลดังนี้

ทูล

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช
แห่งประเทศไทย
กรุงเทพฯ

ขอขอบพระทัยที่ได้ทรงมีพระราชโทรเลขจากเรือบินพระที่นั่ง ในนามของรายา ประโหมสุหรี ของประชาชนชาวมลายา และในนามของหม่อมฉันเองขอทูลว่า รู้สึกยินดี และเป็นสุขอย่างยิ่งที่ได้มีโอกาสถวายการต้อนรับพระองค์ในหมู่พวกเรา แม้ชั่วระยะเวลาอันสั้น ขอให้การเสด็จพระราชดำเนินเยือนประเทศของเราครั้งนี้ จงเป็นสิ่งที่เตือนให้ระลึกถึงสัมพันธไมตรีอันใกล้ชิดสนิทสนมที่พี่น้องที่ประเทศของเราทั้ง ๒ มีต่อกันมา ขอถวายพระพรให้พระองค์และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงพระเกษมสำราญ และทรงพระเจริญยั่งยืนนาน ทั้งขอให้ราชอาณาจักรไทยประสบความสำเร็จยิ่งขึ้นสืบไป

(พระปรมาภิไธย) ชยเดว บุดรา จามาลุลไลล์
ยังดี เปอร์ตวน อากง
สหพันธ์มลายา

จบเรื่องการเสด็จพระราชดำเนินเยือนสหพันธ์มลายาแต่เพียงเท่านี้

ภาคผนวก

PROGRAMME
OF
THE VISIT TO PAKISTAN
OF
HIS MAJESTY
KING BHUMIBOL
ADULYADEJ
OF
THAILAND
AND
HER MAJESTY
QUEEN SIRIKIT

(11th to 22nd MARCH, 1962)

หน้าว่าง

THE ROYAL PARTY

1. H.E. Mr. Thanat Khoman,
Minister of Foreign Affairs.
2. H.E. Phya Srivisar,
Privy Councillor.
3. General Luang Suranarong,
Chief A.D.C.
4. Her Serene Highness Princess Vibhavadi Rangsit,
Lady-in-Waiting.
5. Dr. Kalya Israsena,
Grand Chamberlain.
6. Mr. (Momrajwong) Kittinada Kitiyakara,
Private Secretary to H.M. the King.
7. Rear Admiral Jit Sangadul,
A.D.C.
8. Group Captain Srisukdi Sucharittham,
A.D.C.
9. Colonel Somboon Gulabhadya,
A.D.C.
10. Police Major-General Nit Sukhum,
Police Officer attached to the Court.
11. Colonel M. L. Chinda Snidwongse,
Physician to H.M. the King.
12. Mr. Poonperm Krairiksh,
Master of the Royal Household.
13. Miss (Mom Luang) Nravadi Daviwongse,
Private Secretary to H.M. the Queen.
14. Miss (Momrajwong) Benjawan Worawan,
Maid of Honour.
15. Mr. Tula Bunnag,
Duty Officer.
16. Mr. Kechwan Vajarodaya,
Attendant.
17. Mr. Khwankeo Vajarodaya,
Attendant.
18. Mr. Dhanajai Rajavallabhanusit,
Assistant to H.M. the King's Private Secretary.
19. Mr. Phinai Wongsarot,
Private Secretary to the Minister of Foreign Affairs.
20. Mr. Xubasna Xuto,
Page of H.M. the King.
21. Mr. Uthai Suwanchinda,
Page of H.M. the King.
22. Mr. Subhakdi Suwanchinda,
Page of H.M. the King.
23. Miss (Mom Luang) Dasamai Devakula,
Maid to H.M. the Queen.
24. Miss Phussadi Soravithi,
Maid to H.M. the Queen.
25. Mrs. Varamas Saraikanchna,
Maid to H.M. the Queen.
26. Miss Jubjit Sudasna,
Maid to H.M. the Queen.
27. Miss Varnee Yanyong,
Hair Dresser.
28. Miss Diba Sorakul,
Maid to H.S.H. Princess Rangsit.
29. Mr. Suwan Isarangkul,
Finance Officer.
30. Mr. Prasit Singhanavig,
Public Relations Officer.
31. Mr. Paisan Sumanan,
Photographer.
32. Lt. Ratna Chaiyakum,
Photographer.

Their Majesties will be accompanied by the following :

1. Lt. Gen. K. M. Shaikh,
Minister-in-Waiting.
2. Begum Hamid Nawaz Khan, Lady-in-Waiting.
3. Mr. Hamid Nawaz Khan,
Ambassador of Pakistan in Thailand.
4. Mr. M. S. Shaikh, Chief of Protocol.
5. Group Captain S. A. Aziz,
Pakistani Military Secretary.
6. Mr. Mohammed Yunus, Deputy Chief of Protocol.
7. Major Mohd. Arif,
Representative of Cabinet Division.

8. Mr. S. Habibur Rahman, Protocol Officer.
9. Mr. D. Lamond, Protocol Assistant-in-Charge.

From the Royal Thai Embassy.

1. H.E. Luang Bhadravadi, Ambassador of Thailand.
2. Madame Bhadravadi.
3. Colonel Prakorb Charumani, Military Attache.
4. Mr. Suwan Kornwathin, Third Secretary.

THE VISIT IN BRIEF

SUNDAY, THE 11TH MARCH, 1962

- 16-30 Their Majesties arrive at Karachi Airport.
 17-50 Meet The President and Exchange Decorations.
 20-30 Quiet Dinner with The President.

WEDNESDAY, THE 14TH MARCH, 1962

- 08-45 Leave for Peshawar.
 12-00 Arrive Peshawar.
 16-45 to 17-45 } Visit Warsak Dam
 20-00 Dinner by the Governor of West Pakistan followed by Khattak Dance.

MONDAY, THE 12TH MARCH, 1962

- 11-25 to 12-05 } Visit Dawood Cotton Mills.
 11-20 to 12-20 } Her Majesty Visits College of Home Economics and Design Centre.
 12-45 to 13-00 } Meet Thai Nationals.
 17-10 to 17-50 } His Majesty visits Korangi Township.
 17-05 to 18-05 } Her Majesty attends a Ladies Reception.
 20-30 Banquet by the President.

THURSDAY, THE 15TH MARCH, 1962

- 09-15 to 10-15 } Conferment of Honorary Degree by Peshawar University.
 10-30 Meet Tribal Maliks at Jamrud.
 11-45 Visit Khyber Pass.
 12-45 Lunch at Khyber Rifles Mess.
 20-30 Dinner by Commander-in-Chief, Pakistan Air Force.

TUESDAY, THE 13TH MARCH, 1962

- 09-15 to 09-45 } Visit Eastern Optical Industries.
 11-30 to 12-15 } Naval Review.
 12-30 to 14-30 } Lunch by Commander-in-Chief, Pakistan Navy.
 17-35 to 18-25 } Citizens' Reception.
 20-30 Banquet by Their Majesties.

FRIDAY, THE 16TH MARCH, 1962

- 08-30 Leave for Rawalpindi.
 09-25 Arrival Rawalpindi.
 10-10 to 11-45 } Visit Museum & Excavations at Taxila.
 13-30 Lunch with The President.
 15-50 Leave for Lahore.
 16-50 Arrive Lahore.
 18-45 to 19-30 } Reception by the Governor of West Pakistan.
 21-00 to 21-45 } Cultural Show at Al-Humra.

SATURDAY, THE 17TH MARCH, 1962

10-45 }
to } Visit Allama Iqbal's Tomb and Badshahi
11-10 } Mosque.
11-15 }
to } Visit Fort.
11-55 }
16-45 }
to } Citizens' Reception.
17-45 }
20-30 } Dinner by the Governor of West Pakistan.

TUESDAY, THE 20TH MARCH, 1962

09-45 } Leave for Dacca.
(W.P.S.T.)
15-05 } Arrive Dacca.
(E.P.S.T.)
18-00 } Visit Monastery at Kamalapur and meet
to } Thai Nationals.
18-25 }
20-30 } Dinner by the Governor of East Pakistan.

SUNDAY, THE 18TH MARCH, 1962

10-30 }
to } Visit Horse Show.
12-30 }
16-10 }
to } Visit Lahore Museum.
16-40 }
17-00 }
to } Visit Jehangir's Tomb.
17-30 }
20-30 } Dinner by the Commander-in-Chief,
Pakistan Army.

WEDNESDAY, THE 21ST MARCH, 1962

08-30 } Leave for Chittagong.
09-25 } Arrive Chittagong.
10-30 }
to } Citizens' Reception.
11-15 }
11-55 } Leave for Dacca.
12-50 } Arrive Dacca.
17-15 }
to } Citizens' Reception.
18-15 }
21-15 }
to } Cultural Show at the Institute of Engineers.
22-00 }

MONDAY, THE 19TH MARCH, 1962

09-20 }
to } Visit Batala Engineering Works and Rail-
11-20 } way Workshops.
09-20 }
to } Her Majesty attends a Guides Rally and
11-30 } Reception.
16-15 }
to } Witness Polo Match.
17-30 }
21-37 }
to } Witness Torchlight Tattoo.
22-52 }

THURSDAY, THE 22ND MARCH, 1962

08-15 }
to } Visit Adamjee Jute Mills.
08-45 }
08-50 }
to } River Cruise.
09-50 }
12-15 } Leave for Bangkok.

(All timings in the programme are in local time)

PROGRAMME

SUNDAY, THE 11TH MARCH, 1962

Their Majesties the King and Queen of Thailand are due to arrive at Karachi Airport at 16-30 hours.

- 16-00 Guard of Honour takes up position.
16-15 VIPs take up their position in Receiving and Presentation lines.
16-25 The President arrives.
16-30 The Royal Aircraft lands.

Their Majesties the King and Queen alight and are welcomed by The President.

Salute of 21 guns.

The President then presents to Their Majesties the following :—

Lt. Gen. K. M. Shaikh, Minister-in-Waiting.

Begum Hamid Nawaz Khan, Lady-in-Waiting.

H. E. Luang Bhadravadi,
The Ambassador of Thailand in Pakistan.

Madame Bhadravadi.

Mr. Hamid Nawaz Khan,
The Ambassador of Pakistan in Thailand.

Mr. M. S. Shaikh,
The Chief of Protocol.

Brigadier Nawazish Ali Khan,
Military Secretary to the President.

Group Captain S. A. Aziz,
Pakistani Military Secretary to His Majesty.

His Majesty the King is then conducted towards the dais in the following procession.

(Her Majesty the Queen escorted by the Lady-in-Waiting takes her position on a carpet near the end of the Receiving line).

(Other members of the entourage of Their Majesties alight and are conducted to marked places by Protocol Officers where they stand till the Royal Anthem of Thailand and the National Anthem of Pakistan have been played, after which they are conducted to their respective cars).

Near the dais The President presents the Service Chiefs, who then take their position to the left of the dais. The Minister-in-Waiting, the Ambassador of Thailand in Pakistan, the Ambassador of Pakistan in Thailand and the Chief of Protocol take their position to the right of the dais.

His Majesty and The President mount the dais.

As soon as His Majesty has taken his place on the dais, the Guard of Honour gives the President's Salute, the bands playing the Royal Anthem of Thailand and the National Anthem of Pakistan. On completion of the President's Salute the Commander of the Guard advances and reports to His Majesty that the Guard is ready for inspection.

His Majesty then moves to inspect the Guard of Honour.

For the inspection the following procession is formed.

O The President.	O His Majesty.	O His Majesty.	O The President.
O	O	O Guard Commander.	O
O	O	O	O
Military Secretary to The President	Chief A.D.C. to His Majesty.	Pakistani Military Secretary to His Majesty.	Military Secretary to His Majesty.
		Military Secretary to His Majesty.	Chief ADC to His Majesty.
			Military Secretary to the President.

SUNDAY, THE 11TH MARCH, 1962—contd.

As the Guard of Honour is being inspected Her Majesty, escorted by the Lady-in-Waiting and accompanied by the Minister-in-Waiting, the two Ambassadors and the Chief of Protocol, moves towards the head of the Presentation line. After the inspection of the front rank, the Guard Commander takes leave of His Majesty.

The President then presents to Their Majesties the Ministers of the Presidential Cabinet present in Karachi.

The Chief of Protocol presents the Chiefs of the Diplomatic Missions in Karachi.

The Chief of Protocol next presents senior Government Officers.

The Commissioner of Karachi presents prominent Citizens of Karachi.

The Ambassador of Thailand presents the members of the Royal Thai Embassy and Thai Nationals.

16-45 Leave for the President's House.
 17-30 Arrive President's House.
 17-50 Meet The President.
 18-00 Exchange Decorations.
 20-30 Quiet Dinner with The President.

MONDAY, THE 12TH MARCH, 1962

11-00 His Majesty Leaves for Dawood cotton Mills.
 (Separate programme for Her Majesty)
 11-25 }
 to } Arrive and visit Dawood cotton Mills.
 12-05 }
 12-30 His Majesty returns to the President's House.
 12-45 }
 to } Their Majesties meet Thai Nationals.
 13-00 }
 13-15 Quiet Lunch.
 16-45 His Majesty leaves for Korangi Township.
 (Separate programme for Her Majesty)
 17-10 }
 to } Arrive and visit Korangi Township.
 17-50 }

18-15 His Majesty returns to the President's House.
 20-30 Banquet by The President in honour of Their Majesties.

TUESDAY, THE 13TH MARCH, 1962

09-00 Leave for Eastern Optical Industries.
 09-15 }
 to } Arrive and visit Eastern Optical Industries
 09-45 }
 10-00 Return President's House.
 11-00 Leave for Harbour.
 11-15 Arrive Harbour.
 11-25 Board PNS "MUNSIF" and leave for Naval Review.
 11-30 }
 to } Naval Review.
 12-15 }
 12-20 Arrive Pakistan Naval Dockyard Mess.
 12-30 Lunch by C-in-C Pakistan Navy.
 14-30 Leave for Presidents's House.
 14-45 Arrive President's House.
 17-30 Leave for Frere Hall Gardens.
 17-35 }
 to } Citizens' Reception.
 18-25 }
 18-25 Leave for President's House.
 18-30 Arrive President's House.
 20-30 Banquet by Their Majesties in honour of The President.

WEDNESDAY, THE 14TH MARCH, 1962

08-15 Leave President's House for Airport.
 08-35 Arrive Airport.
 Presentation.
 08-45 Leave for Peshawar.

PROGRAMME FOR PESHAWAR

Mean Temperature Max : 74·8F

Min : 52·4F

Highest Recorded : 99F

WEDNESDAY, THE 14TH MARCH, 1962—contd.		10-30	Arrive Jamrud. Meet Tribal Maliks.
12-00	Arrive Peshawar. Received by the Governor of West Pakistan. Presentation.	10-45	Leave for Torkham.
12-10	Leave for Government House.	11-45	Arrive Torkham (Khyber Pass).
12-25	Arrive Government House.	12-00	Leave for Khyber Rifles Mess—Landi Kotal.
		12-20	Arrive at Khyber Rifles Mess.
13-15	Quiet Lunch.	12-45	Lunch at Khyber Rifles Mess.
		14-15	Leave for Government House, Peshawar.
16-15	Leave for Warsak Dam.	15-15	Arrive Government House, Peshawar.
16-45 } to } 17-45 }	Arrive and visit Warsak Dam (Tea).	20-15	Leave for PAF Mess.
17-45		20-30	Dinner by C-in-C, Pakistan Air Force.
		22-50	Leave for Government House. approx.
18-15	Arrive Government House.	23-05	Arrive Government House. approx.
20-00	Dinner by the Governor of West Pakistan followed by Khattak Dance.		

THURSDAY, THE 15TH MARCH, 1962

09-00 Leave for Peshawar University.

09-15 }
to }
10-15 }

10-15 Leave for Jamrud.

FRIDAY, THE 16TH MARCH, 1962

08-10 Leave for Peshawar Airport.

08-20 Arrive Airport.
Presentation.

08-30 Leave for Rawalpindi.
Flying over Islamabad, the New Capital
of Pakistan.

PROGRAMME FOR RAWALPINDI AND LAHORE

Mean Temperature, Max : 75·1F
Rawalpindi. Min : 50·4F

Highest Recorded: 96F

Mean Temperature, Max : 82·6F
Lahore. Min : 53·2F

Highest Recorded : 106F

FRIDAY, THE 16TH MARCH, 1962—contd.

		18-45 } to 19-30 }	Reception by the Governor of West Pakistan.
09-25	Arrive Chaklala Airport, Rawalpindi. Presentation.	19-30 }	
		19-45	Quiet Dinner.
09-35	Leave by car for Taxila.		
10-10 } to 11-45 }	Arrive Taxila. Visit Museum and Excavations.	21-00 } to 21-45 }	Cultural Show at Al-Humra.

SATURDAY, THE 17TH MARCH, 1962

11-45	Leave for Rawalpindi.		
12-30	Arrive Rawalpindi. (Stay at President's Guest House).	10-30	Leave for Allama Iqbal's Tomb.
13-30	Lunch with The President.	10-45 } to 11-10 }	Visit Allama Iqbal's Tomb and Badshahi Mosque.
15-30	Leave for Chaklala Airport.	11-15 } to 11-55 }	
15-40	Arrive Airport. Presentation.	12-10	Arrive Governor's House.
15-50	Leave for Lahore.	13-00	Quiet Lunch.
16-50	Arrive Lahore. Received by the Governor of West Pakistan. Presentation.	16-30	Leave for Shalimar Gardens.
		16-45 } to 17-45 }	Citizens' Reception.
17-00	Leave for Governor's House.	17-45	
		18-00	Arrive Governor's House.
17-20	Arrive Governor's House.	20-30	Dinner by the Governor of West Pakistan.

SUNDAY, THE 18TH MARCH, 1962

(Separate programme for Her Majesty).

10-00	Their Majesties accompanied by The President leave Governor's House for Fortress Stadium.	09-20 to 10-15	} Arrive and visit BECO (Coffee).
		10-15	Leave BECO
10-07	Arrive Saluting Base outside Stadium. Guard of Honour by President's Body Guard. Change to State Coach.	10-40 to 11-20	} Arrive and visit Railway Workshops.
		11-30	Return Governor's House.
10-11	State Drive.	13-00	Quiet Lunch.
10-20	Arrive Base inside Stadium. Royal Anthem of Thailand and the National Anthem of Pakistan are played. Presentation of Bouquets.	16-08	Leave for Polo Ground.
10-30 to 12-30	} Witness Horse and Cattle Show.	16-15 to 17-30	} Arrive Polo Ground and Witness Polo Match (Tea).
12-30	Leave for Governor's house.	17-30	Leave for Governor's House.
12-40	Arrive Governor's House.		
13-00	Quiet Lunch.	17-37	Arrive Governor's House.
16-00	Leave for Lahore Museum.	20-00	Quiet Dinner.
16-10 to 16-40	} Arrive and visit Lahore Museum.	21-30	Their Majesties accompanied by The President leave for Fortress Stadium.
17-00 to 17-30	} Arrive & visit Jehangir's Tomb (Tea).	21-37 to 22-52	} Arrive Stadium and Witness Torchlight Tattoo.
17-30	Leave for Governor's House.		
18-00	Arrive Governor's House.	22-52	Leave for Governor's House.
20-15	Their Majesties accompanied by The President leave for Pakistan Army Mess.	23-00	Arrive Governor's House.
20-30	Dinner by the C-in-C Pakistan Army.		
22-50 (approx.)	Leave for Governor's House.		

TUESDAY, THE 20TH MARCH, 1962

23-05 (approx.)	Arrive Governor's House.	09-20	Their Majesties accompanied by The President leave Governor's House for Lahore Airport.
		09-35	Arrive Airport. Presentation.
		09-45 WPST	Leave for Dacca. Lunch on Board.

MONDAY, THE 19TH MARCH, 1962

09-00	His Majesty leaves for Batala Engineering Company.	09-45 WPST	Leave for Dacca. Lunch on Board.
-------	--	---------------	----------------------------------

**PROGRAMME FOR DACCA AND
CHITTAGONG**

Mean Temperature, Max : 89·8F
Dacca. Min : 68·1F

Highest Recorded : 102·F

Mean Temperature, Max : 87·1F
Chittagong. Min : 67·2F

Highest Recorded : 99F

(All timings given are in local time)

TUESDAY, THE 20TH MARCH, 1962— contd.

		09-35	Leave for Government House.
15-05	Arrive Tejgaon Airport.	10-10	Arrive Government House.
EPST	Received by the Governor of East Pakistan. Presentation.	10-30 to 11-15	} Citizens' Reception at Government House.
15-15	Leave for President's House.	11-15	
15-35	Arrive President's House.	11-45	Arrive Airport. Presentation.
17-20	Leave for Dacca Buddhist Monastery Kamalapur.	11-55	Leave for Dacca.
17-30 to 17-55	} Arrive & visit Monastery and meet Thai Nationals.	12-50	Arrive Dacca.
		12-55	Leave for President's House.
17-55	Leave for President's House.	13-10	Arrive President's House.
18-05	Arrive President's House.	13-30	Quiet Lunch.
20-30	Dinner by the Governor of East Pakistan.	17-12	Leave for Ramna Park.
		17-15 to 18-15	} Citizens' Reception.
		18-15	

WEDNESDAY, THE 21ST MARCH, 1962

08-10	Leave for Tejgaon Airport.	18-18	Arrive President's House.
08-25	Arrive Airport.	20-00	Quiet Dinner.
08-30	Leave for Chittagong.	21-15 to 22-00	} Cultural Show at the Institute of Engineers.
09-25	Arrive Chittagong Airport. Presentation.		

THURSDAY, THE 22ND MARCH, 1962

		10-40	Arrive President's House.
07-30	Leave for Adamjee Jute Mills.	11-45	Leave for Airport.
08-10	Arrive Adamjee Jute Mills.	11-55	Arrive Airport.
08-15 } to 08-45 }	Visit the Mills.		Presentation. Guard of Honour. Salute of 21 Guns
08-50	Embark " Mary Anderson " for river cruise.	12-15	Leave for Bangkok.
09-45	Arrive Narayanganj jetty.		
09-50	Disembark.		
09-55	Leave for President's House.		

M. S. SHAIKH,
Chief of Protocol,
Government of Pakistan.

TELEPHONE NUMBERS

KARACHI	Office Residence				Office Residence	
H.E. The Ambassador of Thailand.	40565	41968	Political Agent, Khyber	...	2142	2142
			Assistant to Commissioner		2197	2065
Brig. Nawazish Ali Khan, Military Secretary to the President.	51591	50203	Government House	...	2707	—
			Dean's Hotel	2781	—
Comptroller, President's House A.D.C. to the President	50201	—	LAHORE			
	50201	50202	Mr. S. Fida Hassan, Chief Secretary.		4534	5099
Mr. N. A. Ansari, Comptroller, State Guest House, Kutchery Road.	50101	50101	Mr. Hammad Raza, Commissioner.		3342	5064
			Mr. Abdul Qayyum, Secretary, Information Department.		65888	3839
Ministry of External Affairs			Lt. Col. M. M. Sharif, Military Secy. to the Governor.		65830	7134
Mr. S. K. Dehlavi, Foreign Secretary.	52405	55687	Comptroller, Governor's House.		5530	66822
Mr. M. S. Shaikh, Chief of Protocol.	50196	50244	Falettis Hotel	2201	—
Mr. Mohammed Yunus, Deputy Chief of Protocol.	53467	70151	DACCA			
Mr. S. Habibur Rahman, Protocol Officer.	51341	54523	Kazi Anwarul Haque, Chief Secretary.		2092	3306
Mr. Wali Mohamed, Protocol Officer.	52763	31046	Mr. Akhlaque Husain, Dy. Secy., Home Deptt.		2181	2924
Mr. D. Lamond, Protocol II Section.	51005/ 23	—	Lt. Col. Mohd. Anwar Khan, Military Secy. to the Governor	2991	2849
PESHAWAR			President's House	6177	—
Mr. Sher Afzal Khan, Commissioner, Peshawar Division.	2180	2709	State Guest House	2176	—
			Hotel Shahbagh	3181	—

Programme
OF
THE VISIT TO PESHAWAR
OF
HIS MAJESTY
KING BHUMIBOL ADULYADEJ
AND
HER MAJESTY
QUEEN SIRIKIT
OF THAILAND

(14th March to 16th March, 1962)

ROYAL SUITE.

1. H. E. Mr. Thanat Khoman,
Minister of Foreign Affairs.
2. H. E. Phya Srivisar,
Privy Councillor.
3. General Luang Suranarong,
Chief A. D. C.
4. Her Serene Highness Princess Vibhavadi Rangsit,
Lady-in-Waiting.
5. Dr. Kalya Israsena,
Grand Chamberlain.
6. Mr. (Momrajwong) Kittinada Kitiyakara,
Private Secretary to H. M. The King.
7. Rear Admiral Jit Sangadul,
A. D. C.
8. Group-Captain Srisukdi Sucharittham,
A. D. C.
9. Colonel Somboon Gulabhadya,
A. D. C.
10. Police Major-General Nit Sukhum,
Police Officer attached to the Court.
11. Colonel M. L. Chinda Snidwongse,
Physician to H. M. the King.
12. Mr. Poonperm Krairiksh,
Master of the Royal Household.
13. Miss (Mom Luang) Nrvadi Daviwongse,
Private Secretary to H. M. the Queen.
14. Miss (Momrajwong) Benjawan Worawan,
Maid of Honour.
15. Mr. Tula Bunnag,
Duty Officer.
16. Mr. Kechwan Vajarodaya,
Attendant.
17. Mr. Khwankeo Vajarodaya,
Attendant.
18. Mr. Dhanajai Rajavallabhanusit,
Assistant to H. M. the King's Private Secretary
19. Mr. Phinai Wongsarot,
Private Secretary to the Minister of Foreign
Affairs.
20. Mr. Xubasna Xuto,
Page to H. M. the King.
21. Mr. Uthai Suwanchinda,
Page to H. M. the King.
22. Mr. Subhakdi Suwanchinda,
Page to H. M. the King.
23. Miss (Mom Luang) Dasamai Devakula,
Maid to H. M. the Queen.
24. Miss Phussadi Soravithi,
Maid to H. M. the Queen.
25. Mrs. Varamas Saraikanchna,
Maid to H. M. the Queen.
26. Miss Jubjit Sudasna,
Maid to H. M. the Queen.
27. Miss Varnee Yanyong,
Hair Dresser.
28. Miss Diba Sorakul,
Maid to H. S. H. Princess Rangsit.
29. Mr. Suwan Isarangkul,
Finance Officer.
30. Mr. Prasit Singhanavig,
Public Relations Officer.
31. Mr. Paisan Sumanan,
Photographer.
32. Lt. Ratna Chaiyakum,
Photographer.

From the Royal Thai Embassy.

1. H. E. Luang Bhadravadi,
Ambassador.
2. Madame Bhadravadi.
3. Colonel Prakorb Charumani,
Military Attache.
4. Mr. Suwan Kornwathin.
Third Secretary.

Their Majesties will be accompanied by the following :

1. Lt. Gen. K. M. Shaikh,
Minister-in-Waiting.	6. Mr. M. S. Shaikh,
Chief of Protocol.
2. Begum Hamid Nawaz Khan,
Lady-in-Waiting.	7. Group Capt. S. A. Aziz,
Pakistani Military Secretary.
3. Mr. Hamid Nawaz Khan,
Ambassador of Pakistan in Thailand.	8. Major Arif,
Security Officer.
4. Mr. S. K. Dehlvi,
Secretary, Ministry of External Affairs,
Government of Pakistan.	9. Mr. S. Habibur Rahman,
Protocol Officer.
5. Begum S. K. Dehlvi.	10. Mr. D. Lamond,
Protocol Assistant-in-Charge.

ACCOMMODATION.

Staying in Government House, Peshawar.

(Telephone No. 2707)

THEIR MAJESTIES	Royal Suite.			
H. E. Mr. Thanat Khoman	5	Mr. Xubasna Xuto ..	}	7
H. E. Phya Srivisar	3	Mr. Uthai Suwanchinda ..		
General Luang Suranarong	2	Mr. Subhakdi Suwanchinda ..		
Her Serene Highness Princess Vibhavadi Rangsit	2-A	Miss (Mom Luang) D̄samai Devakula	}	4
Colonel M. L. Chinda Snidwongse	3-A	Miss Phussadi Soravithi ..		
Group Capt. S. A. Aziz	6	Miss Jubjit Sudasna ..	}	8
		Mrs. Varamas Saraikanchna ..		
		Miss Diba Sorakul		

Staying in Government Guest House.

(Telephone No. 2215)

	Suite No.			
1. Malik Amir Muhammad Khan, H. Q. A. Governor of West Pakistan.	1	5. Mr. S. K. Dehlvi ..	}	3
2. Lt. Genl. K. M. Shaikh	2	6. Begum S. K. Dehlvi ..		
3. Begum Hamid Nawaz Khan ..	}	7. Military Secretary to the Governor ..	5	
4. Mr. Hamid Nawaz Khan ..		4	8. A. D. C. to the Governor	6

Staying in Dean's Hotel. (Entourage)
(Telephone No. 2781)

		Suite No.			Suite No.
Dr. Kalya Israsena	5	Mr. Kechwan Vajarodaya	} 17
Mr. (Momrajwong) Kittinada Kitiyakara	37	Mr. Khawankeo Vajarodaya	
Rear Admiral Jit Sangadul	38	Mr. Dhanajai Rajavallabhanusit	} 18
Group-Captain Srisukdi Sucharittam	}		39	Mr. Phinai Wongsarot	
Colonel Somboon Gulabhadya					
Police Major-General Nit Sukhum	15	Mr. Suwan Isarangkui 27
Mr. Poonperm Krairiksh	25	Mr. Prasit Singhana vig 28
Miss (Mom-Luang) Nrajadi Daviwongse	}		16	Mr. Paisan Sumanan	} 19
Miss (Momrajwong) Benjawan Worawan					
Mr. Tula Bunnag	26		

Staying in Deans Hotel. (Accompanying)

H. E. Luang Bhadravadi	..	}	7	Major Arif 3
Madame Bhadravadi	..			Mr. S. Habibur Rahman 49
Mr. M. S. Shaikh	4	Private Secretary to the Minister
Colonel Prakorb Charumani	36	Mr. D. Lamond 50
Mr. Suwan Kornwathin	51		

P R O G R A M M E

Mean Temperature	..	Max.	..	74.8° F
		Min.	..	52.4° F
Highest Recorded	99° F

WEDNESDAY, THE 14TH MARCH, 1962.

12-00 Arrive Peshawar.
 Received by the **Governor of West Pakistan**.
 Presentation.

12-10 Leave for **Government House**.

12-25 Arrive **Government House**.

13-15 Quiet Lunch.

16-15 Leave for Warsak Dam.

16-45
 to Arrive and Visit Warsak Dam (Tea).
 17-45

18-15 Arrive **Government House**.

20-00 Dinner by the **Governor of West Pakistan**
 followed by **Khattak Dance**.

10-30 Arrive Jamrud.
 Meet Tribal Maliks.

10-45 Leave for Torkham.

11-45 Arrive Torkham — **Khyber Pass**.

12-00 Leave for **Khyber Rifles Mess, Landikotal**.

12-20 Arrive at **Khyber Rifles Mess**.

12-45 Lunch at **Khyber Rifles Mess**.

14-15 Leave for **Government House, Peshawar**.

15-15 Arrive **Government House, Peshawar**.

20-15 Leave for **P. A. F. Mess**.

20-30 Dinner by C-in-C. **P. A. F.** at **P. A. F. Mess**.
 Approx.

22-50 Leave for **Government House**.
 Approx.

23-05 Arrive **Government House**.

THURSDAY, THE 15TH MARCH, 1962.

09-00 Leave for **Peshawar University**.

09-15
 to Conferment of **Honorary Degree**.
 10-15

10-15 Leave for **Jamrud**.

FRIDAY, THE 16TH MARCH, 1962.

08-10 Leave for **Peshawar Airport**.

08-20 Arrive **Airport**.
 Presentation.

08-30 Leave for **Rawalpindi**.

Seating in Cars in Peshawar.

Car No. 1
His Majesty.
The Governor.
Military Secretary to the Governor.
Pakistani Military Secretary.

} (Front
Seat).

Car No. 2
Her Majesty.
Lt. General K. M. Shaikh.
A. D. C. to the Governor (Front Seat).

Car No. 3
Begum Hamid Nawaz Khan.

Car No. 4
H. E. Mr. Thanat Khoman.
H. E. Phya Srivisar.

Car No. 5
H. E. Luang Bhadravadi.
Madame Bhadravadi.

Car No. 6
Mr. Hamid Nawaz Khan.
The Commissioner.

Car No. 7
Mr. S. K. Dehlvi.
Begum S. K. Dehlvi.

Car No. 8

PROTOCOL CAR

Car No. 9
General Luang Suranarong.
Her Serene Highness Princess Vibhavadi Rangsit.

Car No. 10
Dr. Kalya Israsena.
Mr. (Momrajwong) Kittinada Kitiyakara.

Car No. 11
Rear Admiral Jit Sangadul.
Police Major General Nit Sukhum.

Car No. 12
Group Captain Srisukdi Sucharittam.
Colonel Somboon Gulabhadya.

Car No. 13
Colonel M. L. Chinda Snidwongse.

Car No. 14
Mr. Poonperm Krairiksh.
Mr. Tula Bunnag.

Car No. 15
Miss (Mom Luang) Nra vadi Daviwongse.
Miss (Momrajwong) Benjawan Worawan.

Car No. 16
Mr. Kechwan Vajarodaya.
Mr. Khwankeo Vajarodaya.

Car No. 17
Mr. Dhanajai Rajavallabhanusit.
Mr. Phinai Wongsarot.

Car No. 18
Mr. Xubasna Xuto.
Mr. Uthai Suwanchinda.
Mr. Subhakdi Suwanchinda.

Car No. 19
Miss (Mom Luang) Dasamai Devakula
Miss Phussadi Sora vithi.

Miss Jubjit Sudasna.
Car No. 20
Mrs. Varamas Saraikanchna.

Miss Diba Sorakul.
Car No. 21
Miss Varnee Yanyong.

Car No. 22
Mr. Suwan Isarangkul.
Mr. Prasit Singhanavig.

Car No. 23
Mr. Paisan Sumanan.
Lt. Ratna Chaiyakum.

Car No. 24
Colonel Prakorb Charumani.
Mr. Suwan Kornwathin.

Car No. 25
PROTOCOL CAR

IMPORTANT TELEPHONE NUMBERS.

Trunks—(i) Personal	..	09
(ii) Rapid	..	05
(iii) Enquiry	..	03
Enquiry (General)	..	07
Complaints	..	08

		<i>Office</i>	<i>Residence</i>			<i>Office</i>	<i>Residence.</i>
1. The Commissioner	..	2180	2709	8. Station Headquarters, P.A.F.	..	Exchange	2032
2. The Deputy Commissioner	..	2759	2759-A	9. Army	..	Exchange	2011
3. The D. I. G., Police	..	2181	2725	10. Government House (General)	..	2707	..
4. The Political Agent, Khyber	..	2142	2142-A	11. Government Guest-House (General)	..	2215/3128	..
5. The Senior Superintendent of Police	..	2728	2727	12. Dean's Hotel	..	2781	..
6. The Superintendent of Police, C. I. D.	..	2762	2732	13. Comptroller, Government House	..	2164	2164-A
7. Air Headquarters	..	Exchange 2021		14. Assistant to Commissioner (Poll), Peshawar Division	..	2197	2065

GUIDING NOTES.

WEDNESDAY, THE 14TH MARCH, 1962.

1. *Arrival in Government House from the Airport.*—

After the procession enters the Government House and the Members of the Royal Party staying there have alighted, the guests who have been allotted accommodation in the Hotel would go there in their respective cars.

2. *Visit to Warsak.*—

The Royal Party leaves for the Warsak Dam at 16-15 hours. The Guests from the hotel would arrive in Government House at 16-00 hours to join the procession.

On return from Warsak the procession would come direct to the Government House and after the Members of the Royal Party staying there have alighted, the guests from the Hotel would go there in their respective cars.

3. *Dinner by the Governor.*—

The guests from the Hotel who are to attend the Dinner would join the Royal Party in Government House at 19-50 hours.

THURSDAY, THE 15TH MARCH, 1962.

1. *Visit to the University of Peshawar and the Khyber Pass.*—

The Royal Party leaves for the University of Peshawar and the Khyber Pass at 09-00 hours. The guests staying in the Hotel would join the Party in Government House at 08-45 hours.

After the Convocation Ceremony at the University of Peshawar the Royal Party would leave for the Khyber Pass at 10-15 hours.

On return from the Khyber Pass the procession would come direct to the Government House and after the Members of the Royal Party staying there have alighted, the guests from the Hotel would go there in their respective cars.

1. *Dinner by the Commander-in-Chief P. A. F.*—

The Royal Party leaves for P. A. F. Mess at 20-15 hours. The guests from the Hotel who are to attend the Dinner would arrive in Government House at 20-00 hours to join the procession.

FRIDAY, THE 16TH MARCH, 1962.

1. *Departure.*—

The Royal Party leaves for the Airport at 08-10 hours. The guests staying in Dean's Hotel may leave direct for the Airport at 08-00 hours if they do not share a seat in the car with Members of the Royal Party staying in Government House.

GENERAL.—

Government House.—

Mr. Asaf Fassihuddin Vardag, C. S. P., will act as Liaison Officer. He will be incharge of the transport arrangements for the party staying in Government House. He will be assisted by Mr. Amir Muhammad Khan, P. C. S.

Dean's Hotel.—

Mr. Muhammad Tariq, C. S. P., will act as Liaison Officer. He will be incharge of the transport arrangements for the party staying in the Hotel and will be assisted by Mr. Fazal Akbar, P. C. S.

PROGRAMME

**OF THE
VISIT TO LAHORE
OF
HIS MAJESTY KING BHUMIBOL ADULYADEJ
AND
HER MAJESTY QUEEN SIRIKIT
OF
THAILAND**

(16TH TO 20TH MARCH 1962)

**PROGRAMME OF THE VISIT TO LAHORE
OF HIS MAJESTY KING BHUMIBOL
ADULYADEJ AND HER MAJESTY
QUEEN SIRIKIT OF THAILAND
(16TH TO 20TH MARCH, 1962)**

Friday, the 16th March, 1962

Sunrise 6-12 a.m. Sunset 6-11 p.m.
Reveille 5-45 a.m. Retreat 6-11 p.m.

4-50 p.m. ... Their Majesties the King and Queen of Thailand arrive Lahore Airport from Rawalpindi.

Presentation.

5-00 p.m. ... Leave Lahore Airport for Governor's House.

5-20 p.m. ... Arrive Governor's House.

6-30 p.m. }
to } Reception by the Governor.
7-30 p.m. }

8-00 p.m. ... Quiet Dinner.

8-55 p.m. ... Leave for Al-Hamra

9-00 p.m. ... Arrive Al-Hamra.

9-00 p.m. }
to } Dance Drama at "Al-Hamra".
9-45 p.m. }

9-45 p.m. ... Leave Al-Hamra for Governor's House.

9-50 p.m. ... Arrive Governor's House.

Saturday, the 17th March, 1962

Sunrise 6-11 a.m. Sunset 6-12 p.m.
Reveille 5-45 a.m. Retreat 6-12 p.m.

10-30 a.m. ... Leave for Allama Iqbal's Tomb.

10-45 a.m. ... Arrive Allama Iqbal's Tomb.

10-45 a.m. }
to } Visit Allama Iqbal's Tomb and Badshahi
11-10 a.m. } Mosque.

11-10 a.m. ... Leave Badshahi Mosque for Lahore Fort.

11-15 a.m. ... Arrive Lahore Fort.

11-15 a.m. }
to } Visit Lahore Fort.
11-55 a.m. }

11-55 a.m. ... Leave Lahore Fort for Governor's House.

12-10 p.m. ... Arrive Governor's House.

1-00 p.m. ... Quiet Lunch.

4-30 p.m. ... Leave for Shalimar Gardens.

4-45 p.m. ... Arrive Shalimar Gardens.

4-45 p.m. }
to } Citizens' Reception.
5-45 p.m. }

5-45 p.m. ... Leave Shalimar Gardens for Governor's House.

6-00 p.m. ... Arrive Governor's House.

8-30 p.m. ... Dinner by the Governor, West Pakistan.

Sunday, the 18th March, 1962

Sunrise 6-10 a.m. Sunset 6-13 p.m.
Reveille 5-45 a.m. Retreat 6-13 p.m.

10-00 a.m. ... Leave Governor's House for the Fortress Stadium.

10-07 a.m. ... Arrive Saluting Base outside Stadium.

Guard of Honour by President's Body Guard.

Change to State Coach.

10-11 a.m. ... State Drive begins.

10-15 a.m. ... Enter Fortress Stadium.

10-20 a.m. ... Received by C-in-C Pakistan Army.

Presentation.

Conducted to Saluting Base.
National Anthems.

10-23 a.m. ... Presentation of Bouquet.
Conducted to Seats.

10-28 a.m. ... Boys obtain permission to commence Programme.

10-30 a.m. }
to } Witness Horse Show.
12-30 p.m. }

12-35 p.m. ... Leave Fortress Stadium for Governor's House.

12-45 p.m. ... Arrive Governor's House.

1-00 p.m. ... Quiet Lunch.

4-00 p.m. ... Leave Governor's House for Lahore Museum.

4-10 p.m. ... Arrive Lahore Museum.

4-10 p.m. }
to } Visit Lahore Museum.
4-45 p.m. }

4-45 p.m. ... Leave Lahore Museum for Emperor Jehangir's Tomb.

5-00 p.m. ... Arrive Emperor Jehangir's Tomb.

5-00 p.m. } Visit Emperor Jehangir's Tomb.
to
5-30 p.m. }

5-30 p.m. ... Leave Emperor Jehangir's Tomb for Governor's House.

5-50 p.m. ... Arrive Governor's House.

8-15 p.m. ... Leave Governor's House for Pakistan Army Mess.

8-30 p.m. ... Arrive Pakistan Army Mess.

Dinner by the Commander-in-Chief, Pakistan Army.

10-50 p.m. ... Leave Pakistan Army Mess for Governor's House.

11-05 p.m. ... Arrive Governor's House.

Monday, the 19th March, 1962

Sunrise 6-08 a.m. Sunset 6-14 p.m.

Reveille 5-45 a.m. Retreat 6-14 p.m.

Programme of His Majesty King Bhumibol Adulyadej

9-00 a.m. ... Leaves Governor's House for BECO.

9-20 a.m. ... Arrives BECO.

9-20 a.m. } Visits BECO (Coffee).
to
10-15 a.m. }

10-15 a.m. ... Leaves BECO for Railway Workshop.

10-40 a.m. ... Arrives Railway Workshop.

10-40 a.m. } Visits Railway Workshop.
to
11-20 a.m. }

11-20 a.m. ... Leaves Railway Workshop for Governor's House.

11-30 a.m. ... Arrives Governor's House.

Programme of Her Majesty Queen Sirikit

9-15 a.m. ... Leaves for Guide House.

9-20 a.m. ... Arrives Guide House.

9-20 a.m. } Witnesses Guide Rally.
to
10-00 a.m. }

10-05 a.m. ... Leaves Guide House for 'Al-Hamra'

10-10 a.m. ... Arrives Al-Hamra.

10-15 a.m. } Ladies Reception
to
11-15 a.m. } (Variety Programme).

11-15 a.m. ... Leaves Al-Hamra for Governor's House.

11-20 a.m. ... Arrives Governor's House.

1-00 p.m. ... Quiet Lunch.

4-08 p.m. ... Leave Governor's House for Polo Ground.

4-15 p.m. ... Arrive Polo Ground.

4-15 p.m. } Witness Polo Match.
to
5-30 p.m. } Tea.

5-30 p.m. ... Leave Polo Ground for Governor's House.

5-37 p.m. ... Arrive Governor's House.

8-00 p.m. ... Quiet Dinner.

9-30 p.m. ... Leave Governor's House for Fortress Stadium.

9-37 p.m. ... Arrive Fortress Stadium.

9-37 p.m. } Witness Torchlight Tattoo.
to
10-52 p.m. }

10-52 p.m. ... Leave Fortress Stadium for Governor's House.

11-00 p.m. ... Arrive Governor's House.

Tuesday, the 20th March, 1962

Sunrise 6-07 a.m. Sunset 6-14 p.m.

Reveille 5-45 a.m. Retreat 6-14 p.m.

9-20 a.m. ... Leave Governor's House for Lahore Airport.

9-35 a.m. ... Arrive Lahore Airport.

Presentation.

Send Off.

9-45 a.m. ... Plane takes off for Dacca.

M. M. SHARIF
Lt.-Col.

Military Secretary to the Governor,
West Pakistan.

**ACCOMMODATION ARRANGEMENTS
AT GOVERNOR'S HOUSE**

	Room No.	Tele- phone No.	Name of attendant
His Majesty King Bhumibol Adulyadej of Thailand.	} Royal Suite	...	Mir Zaman
Her Majesty Queen Sirikit.			
H. E. Mr. Thanat Khoman	... 4	68704	M. Yousaf
H. E. Phya Srivisar	... 6	68706	Nanney Khan
General Luang Suranarong	9	68709	M. Aslam
Her Serene Highness Princess Vibhavadi Rangsit.	2	68702	Mir Zaman
Lt. Genl. K. M. Shaikh	... 5	68705	M. Yousaf
Brig. Nawazish Ali Khan	... 3	68703	M. Yousaf
Mr. Xubasna Xuto	} 10	68710	M. Yousaf
Mr. Uthai Suwanchinda			
Miss (Mom Luang) Dasamai Davakula	} 7	68707	Nanney Khan
Miss Phussadi Soravithi			
Miss Jubjit Sudasna.			
Mrs. Varamas Savaikanchna			

**ACCOMMODATION ARRANGEMENTS AT
FALETTI'S HOTEL**

	Room No.
Mr. Prasit Singhanavlg.	35
Mr. Paisan Sumanan.	} 34
Lt. Ratna Chaiyakum	
Pakistani Staff	
Mr. Hamid Nawaz Khan.	} 16
Begum Hamid Nawaz Khan.	
Mr. M. S. Shaikh.	22
Group Captain S. A. Aziz	36
Mr. S. Habibur Rahman.	} 7
Mr. D. Lamond.	
From the Royal Thai Embassy	
H. E. Luang Bhadravadi.	} 23
Madame Bhadravadi.	
Colonel Prakorb Charumani.	} 25
Mr. Suwan Kornwathin.	

**ACCOMMODATION ARRANGEMENTS AT
FALETTI'S HOTEL**

	Room No.
Dr. Kalya Israsena.	18
Mr. (Momrajwong) Kittinada Kitiyakara.	19
Rear Admiral Jit Sangadul.	20
Group Captain Srisukdi Sucharittham.	} 21
Colonel Somboon Gulabhadya.	
Police Major-General Nit Sukhum.	26
Col. M. L. Chinda Snidwongse.	28
Mr. Poonperm Kratriksh.	17
Miss (Mom Luang) Nrvadi Daviwongse.	} 31
Miss (Momrajwong) Benjawan Worawan.	
Mr. Tula Bunnag.	29
Mr. Kechwan Vajarodaya.	} 32
Mr. Khwankeo Vajarodaya.	
Mr. Dhanajai Rajavallabhanusit.	} 33
Mr. Phinai Wongsarot.	
Mr. Subhakdi Suwanchinda.	37
Miss Varnee Yanyong.	} 30
Miss Diba Sorakul.	
Mr. Suwan Isarangkul.	38

**GOVERNOR'S HOUSE TELEPHONE
DIRECTORY**

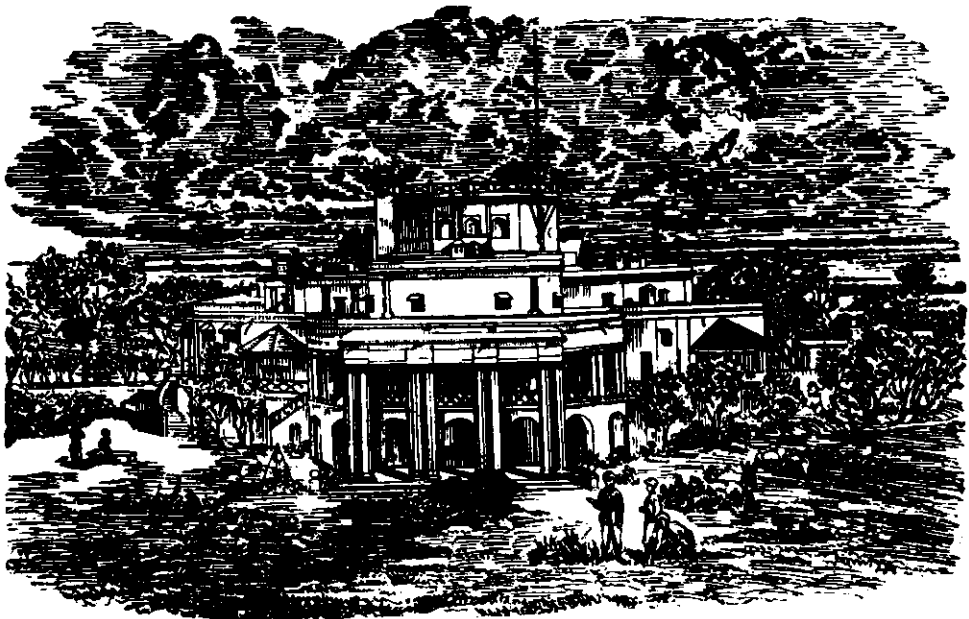
	Office	Resi- dence
Lt.-Col. M. M. Sharif, Military Secretary to the Governor, West Pakistan.	65830	7134
Sh. Rashid Ahmad, T.Q.A., Secretary to the Governor.	65840	2903
Capt. Sher Ahmad Malik, A.D.C. to the Governor.	4799	4799
Mr. Abdul Hamid, Private Secretary to the Governor.	5786	64136
Raja Muhammad Warris Khan, Section Officer.	4506	4506
Ch. Nazir Ahmad, Comptroller. ...	5530	66822
Mr. Qamar-ud-Din, Superintendent, M.S.G.'s Office.	3483	3483
Dr. Masud Anwar, Medical Officer ...	4191	4191
Governor's House Security Officer ...	3643	...
Garages ...	5094	...
Visitors Office Room ...	68717	...
Governor's House Enquiry ...	68700	...
Co-operative Stores ...	66414	...
Post Office ...	5009	...

RELEVANT TELEPHONE NUMBERS

	Office	Residence
Mr. S. F. Hassan, Chief Secretary to Government, West Pakistan.	4534	5099
Mr. M. M. Ahmed, Additional Chief Secretary to Government, West Pakistan.	65700	4743
Mr. Hammad Raza, Commissioner, Lahore.	3342	5064
Mr. M. Shariff Khan, S. Q. A., Inspector-General of Police, West Pakistan.	2588	5941
Mr. Abdul Qayyum, T. Q. A., Secretary to Government, West Pakistan, Information Department.	65888	3839
Khan Ahmad Raza Khan, Deputy Commissioner, Lahore.	4365	5900
Mr. Nazir Ahmad, Chairman, Lahore Municipal Committee.	3159	7538
Malik Ata Muhammad Khan Noon, Deputy Inspector-General of Police, C.I.D., Lahore.	4451	4212
Agha Muhammad Ali, Deputy Inspector-General of Police, Lahore.	5300	5825
Mr. Muhammad Anwar, Director, Public Relations, West Pakistan.	4511	4740

RELEVANT TELEPHONE NUMBERS.

	Office	Residence
Mr. Saghir Hussain, Senior Superintendent of Police, Lahore.	67883	4261
Mr. Saddique Ahmad Nagra, Superintendent of Police (C), C.I.D., Lahore.	5971	3683
Dr. Muhammad Wali Ullah Khan, Superintendent, Archaeological Department.	3333	66485
Secretary, Horse Show	5101/145	
Mr. Manzoor Ahmad Siddiqi, Assistant Commissioner (G).	2085	66723
Syed Bashir Hussain Shah, Liaison Officer.	3448	5790
Mr. Akhtar Shah, Liaison Officer ...	3989	2201
Mr. Habib-ur-Rahman, Liaison Officer	3989	2201
Sardar Muhammad Iqbal, Liaison Officer.	3989	2201
Mr. Muhammad Latif Ghauri, Liaison Officer.	3989	2201
Syed Nasir Ali Shah, Baggage Officer	2201	64441
Khan A. Ghani Khan, Transport Officer.	...	2201
Faletti's Hotel	...	2201
Lahore Airport	...	2270
Telephone Enquiry	...	07
Trunk Booking	...	09
Trunk Call Enquiries	...	03
Overseas Booking	...	2540

GOVERNOR'S HOUSE—1869

**Address by His Majesty The King of Thailand
to His Excellency The President of The Islamic Republic of Pakistan
on Arrival at The Karachi Airport,**

11th March 1962

Mr. President,

Your very kind words of welcome and the wonderful arrangement made for our reception have deeply touched us. Our hearts are full, and we beg Your Excellency to accept our grateful thanks and appreciation.

Pakistan and Thailand are bound by many ties. We have been friends for centuries, and our relations have always been of the best. We bring with us the greetings and goodwill of our people. They share with us in the hope that our visit to Pakistan will be the means of uniting, even more closely together, our two nations. It is a happy augury that our visit follows, almost immediately, the declaration of your new constitution. We are glad to set foot on the soil of Pakistan on this auspicious occasion, and we formulate the wish that, under the guidance and leadership of Your Excellency, Pakistan will achieve all her objectives and thus bring happiness, contentment and prosperity to her great people.

Speech by His Excellency The President of The Islamic Republic of Pakistan
at The State Banquet Given in Honour of
Their Majesties The King and Queen of Thailand,
The Presidential Residence, Karachi,
12th March 1962

Your Majesties, Your Excellencies, Ladies and Gentlemen,

It is with great pleasure that I welcome Your Majesties here tonight, and I have no doubt that everyone in Pakistan is very happy that Your Majesties have found it possible to do us the honour of visiting this country.

I am quite sure that Your Majesties' visit to Pakistan is not only a source of pleasure for one and all of us, but also that it would strengthen the very ancient ties of friendship which have always existed between our two peoples. Our two countries have much in common, as we are not only friends, but also allies and partners in the South-East Asia Treaty Organisation. Our alliance in this Defence Pact provides another avenue for our friendship and understanding which have been a source of ever growing fruitful co-operation between our two countries. The Treaty of Friendship which was concluded recently will further strengthen the ties that bind us together.

Only about a year ago I had the pleasure of briefly visiting your great country. I was deeply impressed by the kindness, courtesy and hospitality shown to me by Your Majesty's Government and people which I took as a token of the affection and regard which the Thai people have for the people of Pakistan. I was no less impressed by the immense popularity enjoyed by Your Majesty and your Royal Consort on account of the lively interest being taken by you in the well-being of your people. In the present-day world in which national and international problems are multiplying at a rapid pace it is very satisfactory to note that Pakistan and Thailand have no problems between them. Our relationship is based on mutual respect and understanding. We are closely associated in the constructive measures aimed at the promotion of peace in this region.

We both feel that peace is our foremost concern as it is indispensable to the prosperity of peoples. Ours is politically a young country. We have an immense nation building task before us. We have to raise the standard of living of our masses, and hence we have so much to do in almost every field of national reconstruction. Pakistan is nonetheless keen to participate in the economic development of friendly countries like Thailand and that is why we propose to associate with the great Mekong River Scheme undertaken by the United Nations Economic Commission for Asia and the Far-East in Your Majesty's Kingdom. It is our very earnest hope that the avenues of co-operation between this country and Thailand will multiply as time passes.

I hope that Your Majesties' stay in Pakistan will be pleasant and interesting and that before your departure from our country you will have ample opportunity of witnessing the deep love and regard which our people have for Your Majesty's person and Government and the people of Thailand.

On this very happy occasion, it is my great pleasure to ask you, Ladies and Gentlemen, to rise and drink with me a toast to the health and happiness of Their Majesties King Bhumibol Adulyadej and Queen Sirikit, and for the happiness and the prosperity of the people of Thailand.

Reply of His Majesty The King of Thailand
to The Speech by His Excellency The President of The Islamic Republic of
Pakistan at The State Banquet, Presidential Residence,
Karachi,

12th March 1962

Your Excellency,

The Queen and I thank you very sincerely for your very kind words. From the moment of our arrival on the soil of Pakistan, we have continually met with friendship, kindness and warm hospitality. We wish to express to Your Excellency, and through Your Excellency to the people of Pakistan, our deep gratitude and appreciation.

Pakistan is a land that offers a variety of interest. A careful study of it is well rewarded. History was born and made in this country. Peshawar in the Sanskrit literature is mentioned as the Capital of Gandhara country, which at one time flourished as an important centre of Buddhism. Through the Khyber Pass entered Alexander the Great into Pakistan and after him followed the Scythians, the Indo-Greeks, the Sakas and the great Muslim leaders. Ancient monuments of beautiful designs and architectures are eloquent manifestations of such impacts. Pakistan is, in fact, the melting pot of great civilizations, with the result that you have in your country great materials and great possibilities. Your Excellency's keen perception saw to it that advantage is taken of your rich heritage. Under your wise and able leadership, the new regime has succeeded in moulding it into a strong and united nation. Our visit to Korangi has enabled us to witness an instance of your timely, and effective intervention. In passing through Karachi 15 years ago, there were hardly any buildings between the airport and the city. Today the two points are lined with modern type of construction and buildings. Great progress has been made, but with Your Excellency at the helm of state, the future of Pakistan is well assured.

The friendship between Pakistan and Thailand has been one of long standing, and it gathers strength through the passing of time. The reason for this is simple. Our two peoples have much in common. They are peaceful by nature. Their smiles indicate happiness and contentment. They do not want to interfere with other people, and they do not want to be interfered with. Thus it is natural to find them belong to the same organizations. Pakistan and Thailand are members of the United Nations, and for the better development and security of South-East Asia, they are also members of SEATO. Both are in need of building their economy and they believe that co-operation in this field would be of mutual benefit and of benefit to the region. Our countries occupy rather strategic positions in Asia, Pakistan is the gateway to countries lying to the west, and Thailand is likewise the gateway to countries lying to the east and south. Any occurrence affecting either country reacts generally upon the whole region. Thus through ties of common concepts and through mutual interests, our two nations are drawn very close together. The reception given us on our present visit has aroused great interest in our two countries and it is hoped that it will give a further incentive to even closer co-operation. The Treaty of Friendship between our countries made in 1960 is but a manifestation of our unity of purpose, and the friendly gesture of your Government in sending the sum of 25,000 rupees for the relief of our flood victims clearly demonstrates the anxiety and sympathy which your Government feels towards the Thai people. Hence Your Excellency's statement that our relationship is based on mutual respect and understanding is fully substantiated. Furthermore, by uniting our efforts in the advancement of our mutual interests and of those of the region, we can contribute to the cause of peace and understanding. Unfortunately, tension still prevails in various parts of the world. No one can say for certain what will be the final outcome. Therefore close and careful watch has to be made. It is hoped that the dark clouds will pass away, and that the strength of our mutual goodwill and co-operation will help to ensure a future of stability and

progress for our nations and our region, for our own benefit as well as for that of the whole world.

I now ask you to rise and drink to the health and happiness of His Excellency the President of Pakistan and to the prosperity and welfare of the people of Pakistan.

Address of Welcome by
The Vice-Chairman and The Members of The Municipal Corporation of
Karachi to Their Majesties The King and Queen of Thailand
at The Karachi Citizens' Reception, Frere Hall Gardens,
13th March 1962

Your Majesty,

The Royal visit of His Majesty the Ruler of Thailand and Her Majesty the Queen, is an occasion of immense joy and happiness. The Citizens of this premier city of Karachi extend a most sincere welcome to their Royal Guests. They firmly believe that this Royal tour will further strengthen the bonds of friendship that exist between Pakistan and Thailand.

The goodwill and friendship that unites the people and the Governments of Pakistan and Thailand may be as old as the civilizations and the cultures of the two countries. But since the Treaty of Friendship of December 1960 our relationship has blossomed into complete unity of thought and feeling. It is profoundly believed that these bonds of unity and friendship will sincerely subsist and will spread peace and prosperity not only in the South-East Asian Countries but in the whole world.

Revered Guest,

Your Royal visit has coincided with the auspicious moment when Pakistan under the matchless leadership of her beloved President Field Marshal Mohammad Ayub Khan, passing through the blessed phases of stability, is striding into the fresh and delectable dawn of democracy; and at a time when, with the enactment of the new Constitution, the whole country is aglow with tremendous enthusiasm and determination for constructive development. We are extremely happy at the thought that while Your Majesty will witness the practical fruits which the various reforms and great achievements of the Revolutionary Government of Pakistan have borne, Your Majesty will also be assured how greatly our worthy President has kept deep regard of the special genius, political requirements, and the demands of the Culture and Civilization of the nation in the revitalization of the constitutional future of Pakistan. This will also unravel the inner core of the beloved President's tremendous popularity.

We are deeply grateful to Your Majesty's benign Government for the many concessions and facilities enjoyed by the Pakistan nationals in your country. We are also happy that, like all other minorities, the followers of Buddhist religion are leading here a life of peace, security, freedom and happiness. As regards the general spirit of mutual co-operation among the SEATO countries that in itself is a recommendation and an effective guarantee of a happy future.

This premier city of Karachi, whose expansion and growth, beautification and progress mirror the constructive genius of the Pakistan nation, is proud of having the privilege of playing host to the Royal guests. We wish to convey through Your Majesties, the message of friendship and goodwill from the Pakistan nation to the entire Thai nation. May our friendly relations ever permeate through our every walk of life and serve as a glowing example to all the Asian countries. May the Royal tour and stay in Pakistan be, in every respect, comfortable and pleasing ! Amen !

We remain

The torch-bearers of the unity of Thailand and Pakistan and the sincere well-wishers of the Royal Household of Thailand.

The Vice-Chairman and the Members of The Municipal Corporation of Karachi.

Reply of His Majesty The King of Thailand
to The Address of Welcome by
The Vice-Chairman and The Members of The Municipal Corporation of
Karachi at The Karachi Citizens' Reception, Frere Hall Gardens,
13th March 1962

Mr. Vice-Chairman and Citizens of Karachi,

The Queen and I thank you very sincerely for your warm and friendly welcome. Since our arrival in your city, we have been well received, and everywhere we went, we were greeted with kindness and cordiality. We offer you our very sincere thanks and appreciation.

Your country is one, of which you can be proud. In origin, it is one of the most ancient. In civilization, it attained a high standard when most countries throughout the world were still at an early stage of development. It is rich in human experience, for it has been able to absorb the impacts of successive waves of the human race. Your country, therefore, is the product of a long process of evolution, and you are fortunate in possessing great human and natural resources. His Excellency your President has a keen perception. He immediately saw the possibility of utilising such valuable human assets, and soon put his plan into effect. Under his able direction, a strong and united nation was created, well-worthy of the great traditions of the past.

New measures of development for the country are apparent everywhere. Your success in the rather difficult and delicate problem of refugees at Korangi is an instance of the farsightedness of your President. Moving around the city, we can see the untiring effort you are making for the advancement of your city. Construction work is in progress everywhere. The port of Karachi now provides one of the best harbours in this part of the world. During the last three years, economic and industrial developments have taken place on a giant scale, demonstrating to the world your determination, your courage and your ability. With His Excellency your President as your guide and mentor, the future of your country is well assured.

Between us there exists a feeling of sympathy and understanding. We have much in common. We are by nature peaceful and law-abiding. We have mixed and have lived side by side in perfect harmony, and this generates a sentiment of mutual respect and esteem. We bring with us to you and to the people of Pakistan the greetings and goodwill of our people, and we hope you will accept them in the spirit in which they are given. We shall not fail to convey your message of friendship and goodwill to the Thai people, who will certainly appreciate and value it. The enthusiasm and keenness shown by you at this reception will always remain dear to our memory. It will certainly contribute to strengthen even more firmly the good relationship, which so happily exists between our two nations. In the present state of world tension, it is a relief and a pleasure to work with friends for better world understanding. It is hoped that our mutual regard and close co-operation will prove to the world that international collaboration will result in mutual benefit and its universal adoption would contribute to the cause of peace and understanding.

The Queen and I have enjoyed our visit with you, and will always preserve a vivid recollection of your kind welcome and hospitality. We thank you very sincerely, and we wish you good health, happiness and continuing prosperity.

I thank you for giving me a souvenir of our meeting. I shall cherish it as a memento of the happy moment we spent together in this beautiful garden. I have now the pleasure to present to the City of Karachi a little remembrance which I have brought from my country. May it remind you of our visit here and of the long and steady friendship between our two countries.

Address by His Majesty The King of Thailand
at The Conferment of an Honorary Degree, Peshawar University,
15th March 1962

Mr. Vice Chancellor,

In conferring upon me the honorary degree of Doctor of Law, Peshawar University has done me a great honour. It also symbolises a gesture of friendship and goodwill towards myself and my people. I wish to express to you all my very sincere thanks and appreciation.

A university is a seat of learning, through which knowledge is seminated. It represents the fountain of knowledge which helps to build up the intellectual structure of a nation. Hence it is regarded with reverence and respect throughout the world. The acquisition of knowledge leads to enlightenment and it is in a way a protection against infiltration of false doctrines. It also carries with it a great responsibility. It implies the proper use of that knowledge for the benefit of your fellow country men and of the human race. I am sure you are all aware of it and will act in the best interest of your institution and your country.

Peshawar University is set up with a background of ancient civilization. Peshawar was the Capital of Gandhara country, which once flourished as an important centre of Buddhism. There were later on further impacts from people of other races. But throughout the history of Peshawar, there had been no persecution of any kind. People lived side by side in perfect harmony, and this is a happy characteristic that makes Peshawar a unique city of its own. The University naturally takes on the local colour, so that life in it has a salutary effect upon the students. It makes them practical, tolerant and co-operative. This is, in fact, a suitable atmosphere for learning and I am sure you will use your best endeavour to instil into it the spirit of your great and invaluable heritage.

I am proud to belong to your university. And I take this opportunity to wish you every success.

Address by His Majesty The King of Thailand
at The Lahore Citizens' Reception,
Shalimar Gardens, Lahore,

17th March 1962

Your Excellency, Mr. Chairman and Citizens of Lahore,

The Queen and I are grateful to you for the wonderful reception we have received in your great city. The kind and thoughtful arrangements made to welcome us, the cheerful smiles and the cordiality of your greetings create around us an atmosphere of friendliness, sympathy and understanding. We feel quite happy and wish you to accept our very sincere thanks and appreciation.

In coming here, we bring with us the greetings and good wishes of our people. Although our countries are far apart, yet contact between us can be traced back to quite an ancient date, so that the greetings and good wishes we bring are those coming from old friends, who wish to be remembered. They will certainly be pleased to learn of the wonderful reception accorded to us. It is our hope that this visit will arouse new interest and desire to learn more of one another, resulting in further strengthening the bonds of friendship, which happily exist between our two countries.

Lahore can trace its origin back to over 2,000 years and is famous throughout the east. She has been one of the most important cities in this region for a continuous period of nearly 1,000 years.

Her natural beauty is second to none. In the field of study, she abounds in colleges, and is a very important centre of learning. The National Horse and Cattle Show, which we shall have the privilege to see, is unique in colourful pageantry and is the pride of your own development. Copper, pottery and ivory objects of an extensive variety are displayed in the Arts and Crafts Depots. Exquisitely embroidered linens, shawls and saris are the products of your local economy. People of different races and beliefs work and live together in peace and harmony. You can well be proud of your city. She has set up a long record of fine achievements in the various spheres of human activities.

Your celebrated poet Mohammad Iqbal conceived the idea of an independent Islam State as a solution to the difficult political issue in the Indo-Pakistan sub-continent. His idea was accepted by the Quaid-i-Azam, the Founder of Pakistan, who carried on the challenge to a successful conclusion by establishing the State of Pakistan. That work is being very ably continued by His Excellency, your President, culminating in the promulgation of the new Constitution. Lahore has contributed her share to the structure of a new and vigorous nation. We offer you our sincere congratulations, and feel certain that under the able direction of His Excellency, your President, you can only advance in one direction—the attainment of the goal you so dearly desire.

The Queen and I thank you for the gift presented to us. It will always remind us of the wonderful reception extended to us and of the friendship that is born in this beautiful Garden of Shalimar—"The Abode of Love."

We have also brought with us a souvenir for your city, and I now have the pleasure to present it to you as a token of our esteem and appreciation.

Address by His Majesty The King of Thailand
at The State Dinner Given in Their Majesties' Honour
by The Governor of West Pakistan,
Governor's House, Lahore

17th March 1962

Your Excellency,

The Queen and I thank you for your very kind words. We are grateful to the people of West Pakistan for showing themselves so friendly and so sympathetic to us everywhere we go; they make us feel quite at ease and at home.

Your Excellency has under you a very extensive and important territory. It is a territory rich in tradition and in great achievements. Famous warriors, intellectual leaders of the world, poets and philosophers of renown have lived in this territory and they leave behind them indelible marks upon the country.

Your people are strong and hardy, and the impacts of successive waves of civilizations have tempered them with a blend of endurance, perseverance and determination. Such human assets are great materials for the building up of a nation. His Excellency, your President, with penetrating insight, was well aware of this, and soon utilized them in his work of reconstruction. It is a well-known fact that Your Excellency has given him your whole-hearted support. The result is the birth of a strong and united nation, well-worthy of your great tradition.

I now invite you all to drink to the health and happiness of His Excellency the President of the Pakistan Republic and to the welfare of the people of Pakistan.

Before I finish I would like to propose a toast of thanks to our host:

His Excellency the Governor of West Pakistan !

Address of Welcome by
The Representative of Buddhists of East Pakistan
on The Occasion of Their Majesties' Visit to
The Dacca Buddhist Monastery, Kamalapur, Dacca,
20th March 1962

Your Majesties,

It gives us immense pleasure to receive Your Majesties in a simple but heart-warming atmosphere on the occasion of your august visit to the Dacca Buddhist Monastery, the first of its kind in the capital of East Pakistan.

Your presence here this evening is inspiring. This is for us the fulfilment of a great hope as we have been looking forward for long to this auspicious day. We receive Your Majesties as not only the King and Queen of Thailand but also as great pioneers of the Dhamma which you have been promoting in the present-day world of hatred and animosities. Your sense of dedication to the cause of Buddhism, the religion of peace, have earned for you admiration and respect from all and sundry.

As Your Majesties know, the relics of a flourishing Buddhist civilisation in the whole of East Pakistan were found on recent excavations by the Archaeological Department, Government of Pakistan in Mainamati, Paharpur and Mahastangarh.

This ancient heritage still inspires the small body of Buddhists in Pakistan. East Pakistan has a Buddhist population of about 5 lacs. The Buddhists and Muslims are living side by side in a cordial atmosphere of fraternity and goodwill.

Your Majesties will be happy to know that the Pakistan Government is consistently encouraging us in the cause of Dhamma and we are grateful to the East Pakistan Government for having donated us this picturesque plot of land.

The establishment of a Buddhist Monastery in Dacca assumes an extraordinary significance. Your Majesties will be happy to know that we want to turn this Monastery into a great seat of Buddhism as envisaged in an elaborate plan worked out by us to set up a University for research on Buddhism, an international Hostel, a rich Library, a Museum to house ancient Buddhist relics of the province, a Charitable Dispensary, a Dhammasala, an Orphanage and a Dhammaduta Centre attached to the Monastery.

To be built according to the architectural pattern of an ancient Buddhist Temple in Pakistan, this institution in the capital city of East Pakistan is proposed to be developed as a great centre for resurgent of Buddhism in Pakistan.

Your visit to East Pakistan takes us back through the corridor of time to the age-old relationship between Thailand and this land, now forming East Pakistan. Buddhism was the cementing force between these two countries and history records the facts that more than 2,000 years ago, Sona and Uttara, two emissaries of the Emperor Ashoka, preached Buddhism in Suvarnabhumi which included the present-day Thailand.

The cultural relationship between Pakistan and Thailand still continues to flourish and recently a Buddha image of Pra Jina Raja style of pure Thai workmanship was donated by the Thailand Buddhist Association to the East Pakistan Buddha Kristi Pracher Sangha which has now been installed at this Monastery. The presentation of the image signified the cordial relations between these two great countries.

This relationship has found a new focus through your visit this evening to the Dacca Buddhist Monastery which one day, we hope, will take the shape of an international Buddhist Institute attracting attention of the entire Buddhist world.

Your kind visit to this Monastery this evening will go down as a memorable record in the history of Buddhists of East Pakistan and will be cherished as a treasured memory for years to come.

In conclusion, may we offer Your Majesties our sincerest love, respect and admiration.

May you live long with the blessing of Triple Gems and serve humanity.

'Sabbe satta sukhita Hontu'

May all beings be happy.

Sincerely yours,
Buddhists of East Pakistan

Reply of His Majesty The King of Thailand
to The Address of Welcome by
The Representative of Buddhists of East Pakistan,
The Dacca Buddhist Monastery, Kamalapur, Dacca,
20th March 1962

The Queen and I thank you for your kind words.

We are glad to have the opportunity of visiting this Buddhist monastery in East Pakistan, and to know that in this great country Muslims and Buddhists live side by side in peace and harmony. Such conduct accords well with the doctrine of the Lord Buddha, and it can only result in mutual respect and esteem. It serves to show that between the peoples of Pakistan and Thailand there exists a similarity of outlook and a bond of sympathy and understanding. We have been very well received everywhere we go and we hope that our visit will further cement the ties of friendship which happily exists between the two countries.

In conclusion we wish you every success in your wish to build up a worthy Buddhist Institution.

**Speech by The Governor of East Pakistan
at The State Dinner Given in Honour of
Their Majesties The King and Queen of Thailand,
Presidential Residence, Dacca,**

20th March 1962

Your Majesties, Your Excellencies, Ladies and Gentlemen,

We in Pakistan are extremely happy that we have amongst us tonight an Illustrious Monarch and his Royal Consort, from a great country which is our most sincere friend. Your Majesties' visit to East Pakistan has afforded us the honour, privilege and opportunity of offering you both our warm and cordial welcome and our very best and sincere regards. We are very happy that it has been possible for Your Majesties to come over to East Pakistan to be with us here tonight.

Your Majesties, Ever since the establishment of Pakistan our two countries Pakistan and Thailand have enjoyed very happy and most cordial relations with each other. These existing strong ties and bonds of friendship and regards have been further cemented by our membership together in the "South-East Asia Treaty Organisation" for the last seven years. In the world which is torn with strife today, the ideology of your great country Thailand and our country Pakistan, based on peace with dignity, honour and strong spirit of self reliance will always remain a most effective and potent factor for the maintenance of peace and stability in South-East Asia.

Our co-operation and association in all fields of contact — political, economic and cultural, besides SEATO, are based on the ancient bonds of friendship between your great country and ours and is a reminder of the old glorious history of the past centuries of our two Nations.

Contacts were made by our and your people in ancient times to widen knowledge and foster understanding and friendship, and it is on such firm foundations that the strong superstructure of our relationship enduring today will, Insha Allah, go on for generations to come.

It is a matter of gratification for our people that a large number of our Pakistani people are enjoying a happy and peaceful life in your beautiful and most hospitable country with your people. We are confident that the fresh Treaty of Friendship between our two countries which has opened new vistas of fruitful co-operation will now grow from strength to strength during all the coming years.

We in Pakistan have watched with admiration the devoted and benign interest taken by Your Majesty and your Royal Consort in the welfare and happiness of your good and great people. Under the Royal patronage, the Buddhist Association of Thailand looks after their spiritual well-being.

Recently, the Thailand Buddhist Association has very kindly donated a 2 feet high bronze image of Lord Buddha for installation in a Buddhist Monastery at Dacca. May we thank you once again with deep respect and assurance to Your Majesties, that this kind gesture of goodwill and sentiments has been deeply appreciated by the Government and by all the people of this country.

Excellencies, Ladies and Gentlemen, may I now propose a toast to the health and happiness of Their Majesties the King and the Queen of Thailand and the prosperity of the most friendly, hospitable and great people of their country.

**Reply of His Majesty The King of Thailand
to The Speech by The Governor of East Pakistan
at The State Dinner, Presidential Residence, Dacca,**

20th March 1962

I have the pleasure to invite you all to drink to the health and happiness of His Excellency the President of Pakistan and to the welfare of the people of Pakistan.

Mr. Governor, to complete our visit of Pakistan, the Queen and I are glad to have this opportunity of seeing this Eastern Wing of your great country. The hearty and warm welcome that greeted us on our arrival and the kind words you have just said have really gone to our hearts. We shall long remember them, and every time we think of them, we shall certainly think of the dear friends we have met in East Pakistan. We offer you our very sincere thanks.

There is a striking similarity in the national sceneries, characteristic of your territory and mine, the green fields with their peaceful appearance of calm and tranquility, the rivers and waterways very much alive through human activities, serving both as means of transport and irrigation, the soft and gentle breeze from the sea, the happy smiles of those we meet. . . these can be said to be the very pictures of our own country. This is a rare experience for us, and it is one that we shall not forget.

Your territory is separated by a great distance from the West Wing of Pakistan. In the past such a factor might have brought difficulties in administration, but modern facilities make distance a minor problem. It was only within a period of a few hours that we were transported from the west to the east. We are glad to notice that in both Wings of your country the people are animated by the same spirit and determination. . . pride in their great heritage and the desire to contribute to the advancement of their country. With such materials, your future is assured.

Throughout the centuries, there have existed between our peoples close ties of friendship and mutual respect. From Dacca and Chittagong many of your citizens went to my country. They took with them their faith, their culture and their way of life. They adapted themselves to their new surroundings, and their acceptance into our community life eloquently indicates mutual sympathy and esteem. Hence, when last year your people were victims of calamities through acts of nature, our people were greatly distressed, and shared with you in your suffering. We are glad to know that your Government, under the able leadership of His Excellency your President, have made provisions to prevent the recurrence of such misfortunes. You yourself, Mr. Governor, made a valuable contribution to that effect.

Our two countries are faced with similar problems. The need for economic and industrial development is great and pressing. Improvement in this sphere of activities will result in better standard of living, and in bringing about such an achievement, we shall be advancing towards the goal of all administration, that is, the procurement of the happiness and welfare of the people.

It is essential for us to enjoy a certain period of peace and tranquility, in order to bring this task to a successful end. Unfortunately, the world to-day presents a rather disturbing appearance. Tension prevails everywhere. Owing to modern convenience and rapidity in communication and transport, the world has shrunk into a neighbourhood, and an occurrence happening in one part of the world reacts quickly upon the rest. Hence a close and careful watch has to be kept. We believe that conflicts can be solved through peaceful means, if there

is a real intention to do so. We should, therefore, work in this direction. Our unity of purpose will facilitate our co-operation. Such co-operation will not only be to our mutual benefit, but will also be of benefit to our region and will constitute our joint effort in the cause of world peace and understanding.

I now ask you all to join me in drinking to our host, His Excellency the Governor of East Pakistan.

Address by His Majesty The King of Thailand
at The Chittagong Citizens' Reception, Government House,
21st March 1962

Mr. Chairman and Citizens of Chittagong,

The Queen and I thank you very sincerely for the warm welcome and kind hospitality extended to us during our visit to your beautiful city. We would have loved to stay much longer in your midst, but circumstances do not allow us to do so. We shall, however, carry away with us a happy memory of this reception, and we shall not fail to inform our people of the various attentions so thoughtfully shown to us. As we bring with us their greetings and good wishes, the account of the reception extended to us will prove to them that you entirely reciprocate their friendly sentiment.

Chittagong can be proud of its achievements. In East Pakistan, it is the principal seaport, and is the main gateway to other countries. It has long been a trading centre as far back as the 16th century. It plays an important role for the flow of trade and commerce in this region. Improvements have been added to the port, and recent developments brought about by your Government, not only guarantee the safety of the port from the hazards of nature, but also enhance its value and improve its efficiency. In short, Chittagong, not only manages to preserve its tradition, but keeps close tract of modern progress. It is a city of which anyone can be proud.

The agricultural, economic and social developments which we witnessed in West Pakistan are likewise conspicuous in this Wing of the country. In fact, progress made in your country is one which is applicable to the whole country. Great efforts have been made by your Government and there was ready and effective response from the whole country. The reason for the success is not far to seek. You have in you the qualities that are necessary for the forming up of a great nation. You possess a civilization that traces back its origin to quite an ancient date. You have absorbed the impacts of successive cultures, and have in consequence acquired great human experience. His Excellency your President was well aware of the possibility of this great human asset, and he utilized it for the welfare of your country. Through his tireless efforts and his far-sightedness, a new path of progress and prosperity has been found for your nation, and under his able guidance, Pakistan can look forward to a really bright and prosperous future. In this my best wishes and the best wishes of the Thai people are with you.

**Address by His Majesty The King of Thailand
at The Dacca Citizens' Reception, Ramna Park,
21st March 1962**

Mr. Governor, Mr. Chairman and Citizens of Dacca,

During the last ten days of our visit to your beautiful country, we have everywhere met with warm welcome and friendly hospitality both in the West and in the East Wings of Pakistan. The reception accorded to us today is no less grand and touching. The Queen and I are deeply gratified, and beg you to accept our very sincere thanks and appreciation.

Dacca is one of the cities that link Pakistan with our country. From here your citizens went to Thailand. They went there to live in our midst, and they were accepted into our community life. It is but natural that living together in peace and harmony for a period of time will breed esteem and respect. In consequence, we can say in all sincerity that the citizens of Dacca have made a valuable contribution to the formation of the friendship between our two countries. This is one of the reasons for which we are glad to be in Dacca.

You have a beautiful city; worthy of the reputation given by travellers of over 400 years ago, who called Dacca "The Queen City of the East". Progress is all the time in the making. The Baldah Garden and Museum started as an individual enterprise in 1925, and now it has become an institution of permanence. The University Museum is full of precious objects and exhibits. The Institute of Arts, opened in 1948, now provides a forum for the revival of interest in East Pakistan's traditional fine arts. Then within the more recent years, your efforts have been directed towards the construction of houses and buildings, engineering works for the protection against calamities arising from acts of nature, and the development of agriculture, industry and commerce. Under the guidance of your able and energetic Governor, General Azam Khan, there is no doubt that Dacca will enjoy a steady and increasing progress and prosperity.

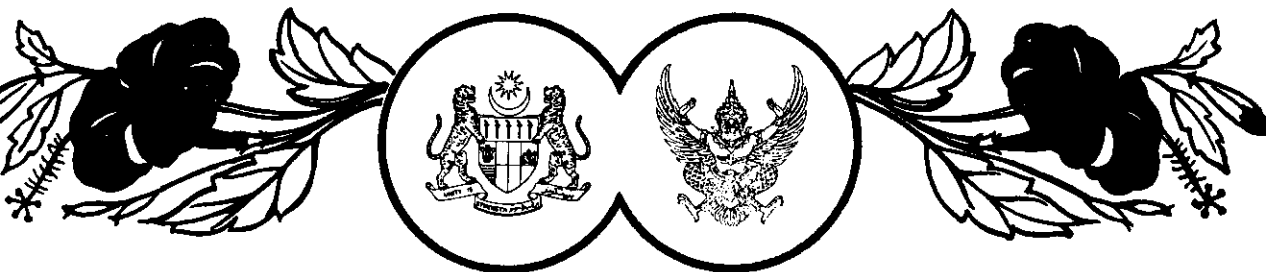
We come here as messengers of goodwill and friendship of our people to the people of Pakistan. Our stay in this country has enabled us to see that the feeling of goodwill and friendship is fully reciprocated, for the heart-warming welcome that we receive everywhere is a clear manifestation of your own feeling towards the Thai people. We have no doubt that this mutual esteem and respect will result in further strengthening the bonds of friendship, which so happily unite our two countries. We shall not fail to convey your kind greetings to the Thai people.

The Thai people have followed with interest our visit and have seen, through our eyes, the rapid advancement and progress you have made under the able leadership of your President. They are waiting eagerly to give a befitting welcome to your beloved President, who has kindly accepted our invitation to visit Thailand.

It is now time for us to part. We do so with a mixed feeling—pleasure in having met and known you, regret in having to leave you so soon. But be assured that we shall carry away with us a very happy memory of our visit to your country and of having found in you, our friends of long ago. We wish you all—happiness, success and prosperity.

หน้าว่าง

OFFICIAL PROGRAMME

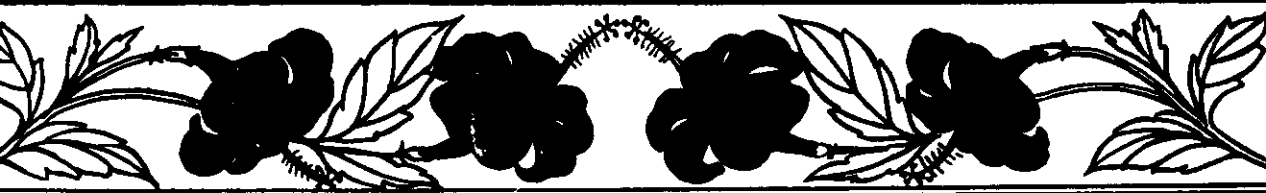

STATE VISIT

**OF HIS MAJESTY
KING BHUMIBOL ADULYADEJ
AND HER MAJESTY
QUEEN SIRIKIT
OF THAILAND**

TO THE FEDERATION OF MALAYA

WED., 20th JUNE—WED., 27th JUNE, 1962

STATE VISIT

of

HIS MAJESTY

KING BHUMIBOL ADULYADEJ

AND HER MAJESTY

QUEEN SIRIKIT

OF THAILAND

TO THE FEDERATION OF MALAYA

WEDNESDAY, 20th JUNE—WEDNESDAY, 27th JUNE, 1962

CONTENTS

	<i>Page</i>
The Royal Suite of Their Majesties the King and Queen of Thailand ...	1
Other Members of the Royal Party	2
The Malayan Suite of Honour attached to Their Majesties the King and Queen of Thailand	3
Itinerary of the Royal Visit	5
Residences for the Royal Visit	7
Brief Notes on States to be visited by the Royal Party:	
<i>Selangor</i>	11
<i>Pahang</i>	12
<i>Perak</i>	13
<i>Penang</i>	14
Daily Programme for the Royal Visit:	
<i>First Day, Wednesday, 20th June, 1962</i>	15
<i>Second Day, Thursday, 21st June, 1962</i>	16
<i>Third Day, Friday, 22nd June, 1962</i>	17
<i>Fourth Day, Saturday, 23rd June, 1962</i>	19
<i>Fifth Day, Sunday, 24th June, 1962</i>	19
<i>Sixth Day, Monday, 25th June, 1962</i>	22
<i>Seventh Day, Tuesday, 26th June, 1962</i>	24
<i>Eighth Day, Wednesday, 27th June, 1962</i>	25
<i>Programme for Her Majesty the Queen on Second Day</i>	27

THE ROYAL SUITE OF THEIR MAJESTIES
THE KING AND QUEEN OF THAILAND

HIS EXCELLENCY MR. THANAT KHOMAN,
Minister of Foreign Affairs.

HIS EXCELLENCY PHYA SRIVISAR,
Privy Councillor.

GENERAL LUANG SURANARONG,
Chief Aide-de-Camp.

H.S.H. PRINCESS VIBHAVADI RANGSIT,
Lady-in-Waiting.

DR. KALYA ISRASENA,
Grand Chamberlain.

M. R. KITTINADDA KITTIYAKARA,
Private Secretary to His Majesty the King.

LIEUTENANT-COLONEL NUAL CHANDRATRI,
Aide-de-Camp.

WING COMMANDER UTHAI BOONYACHART,
Aide-de-Camp.

LIEUTENANT-COMMANDER ARPHORN MANAVES,
Aide-de-Camp.

POLICE COLONEL ATTAPHON SUYABODHA,
Police Officer attached to the Court.

COLONEL M. L. CHINDA SANITWONGSE,
Physician to His Majesty the King.

MR. POONPERM KRAIRIKSH,
Master of the Household.

M. L. NRAVADI DAVIWONGSE,
Private Secretary to Her Majesty the Queen

M. R. BENJAWAN WORAWAN,
Maid of Honour.

ATTACHED TO THE ROYAL SUITE OF THEIR MAJESTIES
THE KING AND QUEEN OF THAILAND

HIS THAI MAJESTY'S AMBASSADOR TO THE FEDERATION OF MALAYA
HIS EXCELLENCY MR. THITINANT NA RANONG
AND MADAM NA RANONG.

OTHER MEMBERS OF THE ROYAL PARTY

MR. TULA BUNNAG,
Duty and Baggage Officer.

MR. KEOKHWAN VAJARODAYA,
Royal Cameraman.

MR. KHWANKEO VAJARODAYA,
Royal Cameraman.

MR. DHANANJAI RAJAVALLABHANUSIT,
Assistant to His Majesty the King's Private Secretary.

MR. VIDHOON WATTANATASRI,
Private Secretary to the Minister of Foreign Affairs.

MR. XUBASNA XUTO,
Valet.

MR. UTHAI SUWANCHINDA,
Valet.

MR. SUBHAKDI SUWANCHINDA,
Valet.

MISS PHUSSADI SORAVITHI,
Wardrobe Mistress.

M. L. DASANAI DEVAKULA,
Maid to Her Majesty the Queen.

MISS OMSAP SUCHARITKUL,
Maid to Her Majesty the Queen.

MISS PUNGCHIT AKNITHAT,
Maid to Her Majesty the Queen.

MISS VARNEE YANYONG,
Hair Dresser to Her Majesty the Queen.

MISS DIBA SORAKUL,
Maid to Lady-in-Waiting.

MR. KLAENG VAJROPALA,
Financial Officer.

MR. PRASIT SINGHANAVIG,
Government Photographer.

MR. CHAROENCHON RAMANANDANA,
Government Photographer.

LIEUT. RATNA,
Representative of Army T.V. Channel 7

THE MALAYAN SUITE OF HONOUR ATTACHED TO THEIR
MAJESTIES THE KING AND QUEEN OF THAILAND

DATO' NIK AHMED KAMIL BIN DATO' HAJI NIK MAHMOOD, D.K.,
S.P.M.K., P.M.N., P.Y.G.P.

HIS EXCELLENCY ENCHE' YA'ACOB BIN ABDUL LATIFF, J.M.N.,
His Malayan Majesty's Ambassador to Thailand.

CHE' RAHMAH BINTI BAKI,
Lady-in-Waiting to Her Majesty the Queen.

TENGGU NGAH MOHAMED BIN TENGGU SRI AKAR,
Deputy Secretary, Ministry of External Affairs.

ENCHE' JAMAL BIN ABDUL LATIFF, J.M.N.,
Chief of Protocol, Ministry of External Affairs.

BRIGADIER RAJA LOPE NOR RASHID BIN RAJA ABDUL RAHMAN, J.M.N.
Aide-de-Camp to His Majesty the King.

CHE' SALEHA BINTI AHMAD,
Maid of Honour to Her Majesty the Queen.

MR. LEE MOKE SANG, A.M.N.,
Government Accommodation Officer.

ENCHE' AHMAD NOORDIN BIN MOHD. ZAIN,
Press Officer to His Majesty the King.

MAJOR ZAIN MAHMUD HASHIM,
Aide-de-Camp to Her Majesty the Queen.

ENCHE' SHARIF BIN AHMAD,
Assistant Protocol Officer, Ministry of External Affairs.

ATTACHED TO HIS EXCELLENCY MR. THANAT KHOMAN,
MINISTER OF FOREIGN AFFAIRS, THAILAND

ENCHE' SHAHUDDIN BIN MOHD. TAIB,
Protocol Officer, Ministry of External Affairs.

ITINERARY

Wednesday, 20th June, 1962

1415 hours Arrive at Kuala Lumpur from Bangkok by air.

Friday, 22nd June, 1962

0920 hours Leave Kuala Lumpur for Bidor by air.

1010 hours Arrive at Bidor Airstrip and depart for Cameron Highlands by car.

1215 hours Arrive at Cameron Highlands.

Sunday, 24th June, 1962

0830 hours Leave Cameron Highlands for Ipoh by car.

1200 hours Arrive at Ipoh.

1455 hours Leave Ipoh for Penang by air.

1525 hours Arrive at Penang.

Monday, 25th June, 1962

1700 hours Leave Butterworth for Kuala Lumpur by air.

1800 hours Arrive at Kuala Lumpur.

Wednesday, 27th June, 1962

1045 hours Leave Kuala Lumpur for Bangkok by air.

ROYAL RESIDENCES

KUALA LUMPUR

Istana Tetamu

CAMERON HIGHLANDS

Mount Vernon

IPOH

Istana Kinta

PENANG

Kedah House

PENANG HILL

Bel Retiro

**BRIEF NOTES ON STATES
TO BE VISITED
BY THE ROYAL PARTY**

SELANGOR

The State of Selangor, comprising an area of 3,160 square miles, and a population of 1,012,047 at the 1957 Census, is bounded to the north by Perak, to the east by Pahang, to the south by Negri Sembilan, and to the west by the Straits of Malacca.

Kuala Lumpur (population 320,000), which recently celebrated its centenary, has the distinction of being the capital of both the Federation of Malaya and the State of Selangor. Klang, which was the State capital prior to 1880 is now the Royal town of Selangor.

Kuala Lumpur, situated mid-way between Penang and Singapore, is a communications centre for road, rail and air traffic, with deep-water docks at Port Swettenham, situated less than 30 miles from the capital. Apart from its importance as the seat of government, Kuala Lumpur is the headquarters of many commercial firms with Federation-wide interests, and its continuing expansion is indicative of its increasing importance in the South-East Asian region.

The production of rubber and tin forms the basis of Selangor's economy, although a large number of new secondary and light industries have been established in the vicinity of the "new town" of Petaling Jaya.

PAHANG

Pahang (13,820 square miles) is the largest State in Malaya with a population of 313,058 at the 1957 Census. The administrative capital is Kuantan and the Royal town is Pekan, both being situated on the East Coast.

The roads are widely separated and few. The most important runs from Kuantan to Jerantut, Benta, Raub and the Gap where it connects with the Selangor road to Kuala Lumpur. A trunk line of the Malayan Railways sends a branch northwards at Gemas. This opens up much country in western Pahang. The rivers carry some traffic but they are in the main so shallow that only small craft can use them. The Pahang river is the longest in the country being 297 miles in length.

There is a wild-life reserve at Krau, and to the north of the State lies the greater portion of the King George V National Park. These two wild-life reserves are intended to act as sanctuaries for the larger fauna where elephant, seladang, tapir, rhinoceros and tiger will be conserved. There are hill stations at Bukit Fraser and Cameron Highlands.

One of the world's two gutta-percha plantations is situated in Pahang near Kuala Lipis, and from the large island of Tioman is exported some of the favourite Chinese delicacy, the edible nest of the little black swiftlet.

The Pahang Consolidated Company's tin mine at Sungei Lembing near Kuantan is said to be the deepest underground tin mine in the world.

PERAK

One of the richest States in the Federation, owing to the concentration of tin deposits in the Kinta Valley, Perak has an area of 7,980 square miles, and, at the 1957 Census, a population of 1,220,633. The State is bounded on the north by the international boundary with Thailand, by Kedah and Penang, on the east by Kelantan and Pahang, on the south by Selangor, and on the west by the Malacca Straits. The seat of the State Government is at Ipoh (population 126,000), in the central region of Perak. The Royal town is Kuala Kangsar (population 19,000).

PENANG

The State consists of several islands, of which Penang is of major significance, and a strip of adjacent territory on the mainland known as Province Wellesley, the overall area being 390 square miles.

The State is bounded by Kedah to the north and east, by Perak to the south, and by the Straits of Malacca to the west.

The population at the 1957 Census numbered 571,923. The city of George Town, with a population of 235,000, is the State capital, and the largest port in the Federation. The principal exports are rubber, tin, coconut oil, copra and tapioca.

A wide variety of manufactured goods are imported, including building materials and textiles.

A large proportion of the population is engaged in various aspects of commercial enterprise. Penang Island is one of the major holiday resorts in the country.

**PROGRAMME FOR THE STATE VISIT OF HIS MAJESTY
KING BHUMIBOL ADULYADEJ AND HER MAJESTY
QUEEN SIRIKIT OF THAILAND TO THE FEDERATION
OF MALAYA**

FIRST DAY

Wednesday, 20th June, 1962

- 1415 hours (Malayan Time) His Majesty the King and Her Majesty the Queen arrive at the Kuala Lumpur International Airport in a Royal Aircraft and are welcomed by His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong.
- 1440 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong leave the Kuala Lumpur International Airport for Istana Tetamu.
- 1500 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong arrive at Istana Tetamu and are received by the Grand Chamberlain, Dato' Nik Mustapha Fathil bin Dato' Haji Nik Mahmood, S.P.M.K., P.M.N., D.J.M.K.
- 1515 hours His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong leave Istana Tetamu for Istana Negara.
- 1553 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen leave Istana Tetamu for Istana Negara.
- 1600 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen arrive at Istana Negara to call on His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong and are greeted by His Majesty the King and Her Majesty the Queen.
- 1620 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen leave Istana Negara for Istana Tetamu.
- 1627 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen arrive at Istana Tetamu.
- 1800 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen receive the Hon'ble Prime Minister, Puan Sharifah Rodziah, Members of the Cabinet and their Ladies at Istana Tetamu.
- 1820 hours The Hon'ble Prime Minister, Puan Sharifah Rodziah, Members of the Cabinet and their Ladies leave Istana Tetamu.
- 1830 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen receive Heads of Foreign Missions and their Ladies at Istana Tetamu.
- 1855 hours Heads of Foreign Missions and their Ladies leave Istana Tetamu.
- 2023 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen leave Istana Tetamu for Istana Negara.
- 2030 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen arrive at Istana Negara and are greeted by His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong.

- 2045 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen attend a Royal Banquet given in Their honour by His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong.
- 2230 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen leave Istana Negara for Istana Tetamu.
- 2237 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen arrive at Istana Tetamu.

END OF FIRST DAY

SECOND DAY

Thursday, 21st June, 1962

- 0835 hours His Majesty the King accompanied by the Hon'ble Deputy Prime Minister Tun Haji Abdul Razak bin Hussein, S.M.N., leaves Istana Tetamu for Depôt, Royal Federation of Malaya Police.
- 0900 hours His Majesty the King arrives at Depôt, Royal Federation of Malaya Police, and is received by the Hon'ble Minister of Internal Security, Dato' Dr. Ismail bin Dato' Abdul Rahman, P.M.N., and the Commissioner of Police, Dato' C. H. Fenner, M.R.E., P.M.N. His Majesty the King lays a wreath at the Police Memorial.
- 0930 hours His Majesty the King leaves Depôt, Royal Federation of Malaya Police, for Istana Tetamu.
- 0955 hours His Majesty the King arrives at Istana Tetamu.
- 1035 hours His Majesty the Yang di-Pertuan Agong arrives at Istana Tetamu and is greeted by His Majesty the King.
- 1040 hours His Majesty the King and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong leave Istana Tetamu for the Operation Room, Ministry of Rural Development.
- 1050 hours His Majesty the King and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong arrive at the Operation Room, Ministry of Rural Development, and are received by the Hon'ble Minister of Rural Development, Tun Haji Abdul Razak bin Hussein, S.M.N.
- 1135 hours His Majesty the King and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong leave the Ministry of Rural Development for Port Swettenham by car, accompanied by the Hon'ble Prime Minister, Tunku Abdul Rahman Putra Al-Haj, the Hon'ble Minister of Defence, Tun Haji Abdul Razak bin Hussein and the Hon'ble Minister of Internal Security, Dato' Dr. Ismail bin Dato' Abdul Rahman.

- 1230 hours His Majesty the King and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong arrive at Port Swettenham and are received by the Hon'ble Minister of Transport, Dato' Haji Sardon bin Haji Jubir, P.M.N. Their Majesties board the K.D. "Mutiara" and are received by the Naval Adviser to the Government of the Federation of Malaya, Captain W. J. Dovers, D.S.C., J.M.N., to inspect the new deep water scheme of the North Klang Straits. Lunch will be served on board.
- 1430 hours His Majesty the King and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong leave Port Swettenham for Kuala Lumpur.
- 1525 hours His Majesty the King and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong arrive at Istana Tetamu.
- 1530 hours His Majesty the Yang di-Pertuan Agong leaves Istana Tetamu for Istana Negara.
- 1630-1655 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen grant Audience to Thai Nationals at Istana Tetamu.
- 1700 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen leave Istana Tetamu for a drive through the Campus of the University of Malaya, Petaling Jaya and Kuala Lumpur.
- 1815 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen return to Istana Tetamu.
- 2015 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen leave Istana Tetamu for Dewan Tunku Abdul Rahman.
- 2030 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen arrive at Dewan Tunku Abdul Rahman and are received by the Hon'ble Prime Minister and Puan Sharifah Rodziah.
- 2045 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen attend a State Banquet given in Their honour by the Hon'ble Prime Minister and the Government of the Federation of Malaya.
- 2300 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen leave Dewan Tunku Abdul Rahman for Istana Tetamu.
- 2315 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen arrive at Istana Tetamu.

END OF SECOND DAY

THIRD DAY

Friday, 22nd June, 1962

- 0855 hours His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong arrive at Istana Tetamu.
- 0900 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong leave Istana Tetamu for the Kuala Lumpur International Airport.

- 0915 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong arrive at the Kuala Lumpur International Airport and are received by the Hon'ble Minister of Transport, Dato' Haji Sardon bin Haji Jubir, P.M.N. and the Commander of the Royal Malayan Air Force, Group Captain J. N. Stacey, D.S.O., D.F.C.
- 0920 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong take off for Bidor in a Special Aircraft of the Royal Malayan Air Force.
- 1010 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong arrive at Bidor Airstrip and are received by the Hon'ble State Secretary, Perak, Tuan Syed Zahiruddin bin Syed Hassan, P.J.K., the Chief Police Officer, Perak, Mr. J. R. H. Burns, C.B.E., J.M.N., P.J.K., the District Officer, Batang Padang, Tuan Syed Mahadzar bin Syed Hussain, P.J.K. and the Territorial Chief, Batang Padang, Yang Berbahgia Meor Abas bin Meor Abu Bakar and their Ladies.
- 1015 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong leave Bidor for Cameron Highlands by car.
- 1215 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong arrive at Cameron Highlands and are received by the Hon'ble Mentri Besar, Pahang, Dato' Wan Abdul Aziz bin Ungku Haji Abdullah, and the Hon'ble State Secretary, Pahang, Dato' Mohamed Ismail bin Jamil and their Ladies.
- 1225 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong arrive at Mount Vernon and are received by the Lady Supervisor, Mrs. L. W. Litkie.
- 1230 hours His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong leave for Kedah House.
- 1315 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen lunch privately at Mount Vernon.
- 1950 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen leave Mount Vernon for Hilltop.
- 2000 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen arrive at Hilltop and are greeted by His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong.
- 2030 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen attend a Buffet Dinner given by His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong in Their honour.
- 2150 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen leave Hilltop for Mount Vernon.
- 2200 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen arrive at Mount Vernon.

END OF THIRD DAY

FOURTH DAY

Saturday, 23rd June, 1962

- 0900 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen leave Mount Vernon for Cameron Highlands Hydro-Electric Scheme at Habu.
- 0930 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen arrive at Cameron Highlands Hydro-Electric Scheme at Habu and are received by the Hon'ble Minister of Commerce and Industry, Enche' Mohamed Khir Johari and Che' Tom binti Abdul Rahman, and inspect the Scheme.
- 1100 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen leave Habu for Mount Vernon.
- 1130 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen arrive at Mount Vernon.
- 1300 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen lunch privately at Mount Vernon.
- 2010 hours His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong arrive at Mount Vernon and are greeted by His Majesty the King and Her Majesty the Queen.
- 2030 hours His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong attend a Buffet Dinner given in Their honour by His Majesty the King and Her Majesty the Queen.
- 2150 hours His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong leave Mount Vernon for Kedah House.

END OF FOURTH DAY

FIFTH DAY

Sunday, 24th June, 1962

- 0825 hours His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong arrive at Mount Vernon.
- 0830 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong leave Mount Vernon for Ipoh by car.
- 1020 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong arrive at Tapah and are welcomed by Duli Yang Teramat Mulia the Raja Muda of Perak, Raja Idris ibni Almarhum Sultan Iskandar Shah, P.J.K. and Duli Yang Mulia the Raja Puan Besar of Perak, Raja Mazwin binti Raja Ariff Shah and the Hon'ble Mentri Besar of Perak, Dato' Shaari bin Shafiee, P.J.K. and Datin Zainab binti Ismail.
- 1030 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong, accompanied by Duli Yang Teramat Mulia the Raja Muda and Duli Yang Mulia the Raja Puan Besar of Perak and the Hon'ble Mentri Besar of Perak and Datin Zainab binti Ismail, leave Tapah for Ipoh.

- 1200 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong, accompanied by Duli Yang Teramat Mulia the Raja Muda and Duli Yang Mulia the Raja Puan Besar of Perak and the Hon'ble Mentri Besar of Perak and Datin Zainab binti Ismail, arrive at the Wat Mek Prasit, Kuala Kangsar Road, Ipoh and are received by the Chief Priest, Phra Kru Palad Prom Abhivadhano.
- 1205 hours His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong accompanied by the Hon'ble State Secretary, Perak, Tuan Syed Zahiruddin bin Syed Hassan and Che' Halimah binti Haji Noh, leave the Wat Mek Prasit for Istana Kinta, Gopeng Road.
- 1220 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen, accompanied by Duli Yang Teramat Mulia the Raja Muda and Duli Yang Mulia the Raja Puan Besar of Perak and the Hon'ble Mentri Besar of Perak and Datin Zainab binti Ismail, leave the Wat Mek Prasit for Istana Kinta.
- 1235 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen, accompanied by Duli Yang Teramat Mulia the Raja Muda and Duli Yang Mulia the Raja Puan Besar of Perak and the Hon'ble Mentri Besar of Perak and Datin Zainab binti Ismail arrive at Istana Kinta and are welcomed by His Highness the Sultan of Perak, Paduka Sri Sultan Yussuf Izzuddin Shah ibni al-Marhum Sultan Abdul Jalil Radzillah Hu'an-hu, D.M.N., K.C.M.G., O.B.E.
- Dignitaries will be presented to His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong by His Highness the Sultan of Perak.
- 1315 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong lunch privately with His Highness the Sultan of Perak at Istana Kinta.
- 1445 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong take leave of His Highness the Sultan of Perak and accompanied by Duli Yang Teramat Mulia the Raja Muda and Duli Yang Mulia the Raja Puan Besar of Perak and the Hon'ble Mentri Besar of Perak and Datin Zainab binti Ismail, leave Istana Kinta for the Ipoh Airport.
- 1455 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong, accompanied by Duli Yang Teramat Mulia the Raja Muda and Duli Yang Mulia the Raja Puan Besar of Perak and the Hon'ble Mentri Besar of Perak and Datin Zainab binti Ismail, arrive at the Ipoh Airport and take off for the Bayan Lepas Airport, Penang in a Special Aircraft of the Royal Malayan Air Force.
- 1525 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja

Permaisuri Agong arrive at the Bayan Lepas Airport, Penang and are welcomed by His Excellency the Governor of Penang, Raja Tun Uda Al-Haj bin Raja Muhammad, S.M.N. and Yang Teramat Mulia Tengku Puan Nor Saadah.

- 1540 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong, accompanied by His Excellency the Governor of Penang and Yang Teramat Mulia Tengku Puan Nor Saadah leave the Bayan Lepas Airport for Kedah House, Penang.
- 1610 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong, accompanied by His Excellency the Governor of Penang and Yang Teramat Mulia Tengku Puan Nor Saadah arrive at Kedah House.
- 1615 hours His Excellency the Governor of Penang and Yang Teramat Mulia Tengku Puan Nor Saadah leave Kedah House for The Residency.
- 1620 hours His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong leave Kedah House for The Residency.
- 1730 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen leave Kedah House for The Residency.
- 1740 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen arrive at The Residency and are received by His Excellency the Governor of Penang and Yang Teramat Mulia Tengku Puan Nor Saadah.
- 1755 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong attend a Garden Party given in Honour of His Majesty the King and Her Majesty the Queen by His Excellency the Governor of Penang and Yang Teramat Mulia Tengku Puan Nor Saadah.
- 1840 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong, accompanied by His Excellency the Governor of Penang and Yang Teramat Mulia Tengku Puan Nor Saadah leave for the Lower Station, Penang Hill Railway.
- 1850 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong, accompanied by His Excellency the Governor of Penang and Yang Teramat Mulia Tengku Puan Nor Saadah, arrive at the Lower Station.
- 1900 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong, accompanied by His Excellency the Governor of Penang and Yang Teramat Mulia Tengku Puan Nor Saadah

leave the Lower Station for the Upper Station, Penang Hill Railway.

- 1930 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong, accompanied by His Excellency the Governor of Penang and Yang Teramat Mulia Tengku Puan Nor Saadah arrive at the Upper Station and depart for Bel Retiro.
- 1940 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong, accompanied by His Excellency the Governor of Penang and Yang Teramat Mulia Tengku Puan Nor Saadah arrive at Bel Retiro.
- 2100 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen, His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong and His Excellency the Governor of Penang and Yang Teramat Mulia Tengku Puan Nor Saadah dine at Bel Retiro.
- 2230 hours His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong, accompanied by His Excellency the Governor of Penang and Yang Teramat Mulia Tengku Puan Nor Saadah leave Bel Retiro for The Residency.

END OF FIFTH DAY

SIXTH DAY

Monday, 25th June, 1962

- 0900 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen leave Bel Retiro for the Upper Station, Penang Hill Railway.
- 0910 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen arrive at the Upper Station and leave for the Lower Station.
- 0940 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen arrive at the Lower Station and are greeted by His Excellency the Governor of Penang and Yang Teramat Mulia Tengku Puan Nor Saadah and leave for sight seeing including a visit to the Waterfall Gardens and Burmah Lane Temple.
- 1130 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen accompanied by His Excellency the Governor of Penang and Yang Teramat Mulia Tengku Puan Nor Saadah arrive at Kedah House.

- 1135 hours His Excellency the Governor of Penang and Yang Teramat Mulia Tengku Puan Nor Saadah leave Kedah House for The Residency.
- 1250 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen leave Kedah House for The Residency.
- 1300 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen arrive at The Residency and are greeted by His Excellency the Governor of Penang and Yang Teramat Mulia Tengku Puan Nor Saadah.
- 1315 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong attend a luncheon given in honour of His Majesty the King and Her Majesty the Queen by His Excellency the Governor of Penang and Yang Teramat Mulia Tengku Puan Nor Saadah.
- 1530 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong, accompanied by His Excellency the Governor of Penang and Yang Teramat Mulia Tengku Puan Nor Saadah, leave The Residency for the Royal Australian Air Force Station, Butterworth.
- 1640 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong, accompanied by His Excellency the Governor of Penang and Yang Teramat Mulia Tengku Puan Nor Saadah, arrive at the Royal Australian Air Force Station, Butterworth and are received by Air Commodore N. Ford, O.B.E., A.F.C., R.A.A.F., Base Commander, R.A.A.F., Butterworth Station.
- 1700 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong take leave of His Excellency the Governor of Penang and Yang Teramat Mulia Tengku Puan Nor Saadah and board a Special Aircraft of the Malayan Airways for Kuala Lumpur.
- 1800 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong arrive at the Kuala Lumpur International Airport and are received by the Hon'ble Minister of Transport, Dato' Haji Sardon bin Haji Jubir and the Commander of the Royal Malayan Air Force, Group Captain J. N. Stacey and leave for Istana Tetamu and Istana Negara respectively.
- 1815 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen arrive at Istana Tetamu.
- 2030 hours His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong arrive at Istana Tetamu and are greeted by His Majesty the King and Her Majesty the Queen.
- 2100 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His

Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong attend a private Buffet Dinner at Istana Tetamu.

END OF SIXTH DAY

SEVENTH DAY

Tuesday, 26th June, 1962

- 0940 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen leave Istana Tetamu for Petaling Tin Limited, Petaling Jaya.
- 1000 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen arrive at Petaling Tin Limited and are received by the Hon'ble Mentri Besar of Selangor, Dato' Abu Bakar bin Baginda, D.P.M.S., C.M., J.P., and the General Manager, Petaling Tin Ltd., Mr. P. J. Burke.
- 1140 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen leave Petaling Tin Limited for Istana Tetamu.
- 1200 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen arrive at Istana Tetamu.
- 1300 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen lunch privately at Istana Tetamu.
- 1600 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen leave Istana Tetamu for the Wat Chetawan, Petaling Jaya.
- 1615 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen arrive at the Wat Chetawan for the Consecration Ceremony and are received by His Excellency Phya Manavaraj Sevi, Chairman of the Chetawan.
- 1620 hours His Majesty the King presides at the Consecration Ceremony.
- 1700 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen leave Wat Chetawan for Istana Tetamu.
- 1715 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen arrive at Istana Tetamu.
- 1930 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen leave Istana Tetamu for the Royal Thai Embassy, Ampang Road, Kuala Lumpur.
- 1950 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen arrive at the Royal Thai Embassy and are received by His Excellency the Ambassador of Thailand and Madam Na Ranong.

- 2000 hours His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong arrive at the Royal Thai Embassy and are greeted by His Majesty the King and Her Majesty the Queen.
- 2020 hours His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong attend a Royal Banquet given in Their honour by His Majesty the King and Her Majesty the Queen.
- 2210 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong leave the Royal Thai Embassy for Dewan Bahasa dan Pustaka.
- 2225 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong arrive at Dewan Bahasa dan Pustaka and are received by the Hon'ble Prime Minister and Puan Sharifah Rodziah and the Hon'ble Deputy Prime Minister and Toh Puan Rahah.
- 2230 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong witness a special performance of "ASA Cultural Night".
- 0010 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong leave Dewan Bahasa dan Pustaka for Istana Tetamu and Istana Negara respectively.
- 0020 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen arrive at Istana Tetamu.

END OF SEVENTH DAY

EIGHTH DAY

Wednesday, 27th June, 1962

- 0945 hours His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong arrive at Istana Tetamu and are greeted by His Majesty the King and Her Majesty the Queen.
- 1000 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong leave Istana Tetamu for the Kuala Lumpur International Airport.
- 1020 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen and His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong arrive at the Kuala Lumpur International Airport and are received by the Hon'ble Prime Minister and Puan Sharifah Rodziah.

- 1040 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen take leave of His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong.
- 1045 hours His Majesty the King and Her Majesty the Queen board the Royal Aircraft and depart for Bangkok.

END OF EIGHTH DAY

PROGRAMME FOR HER MAJESTY THE QUEEN

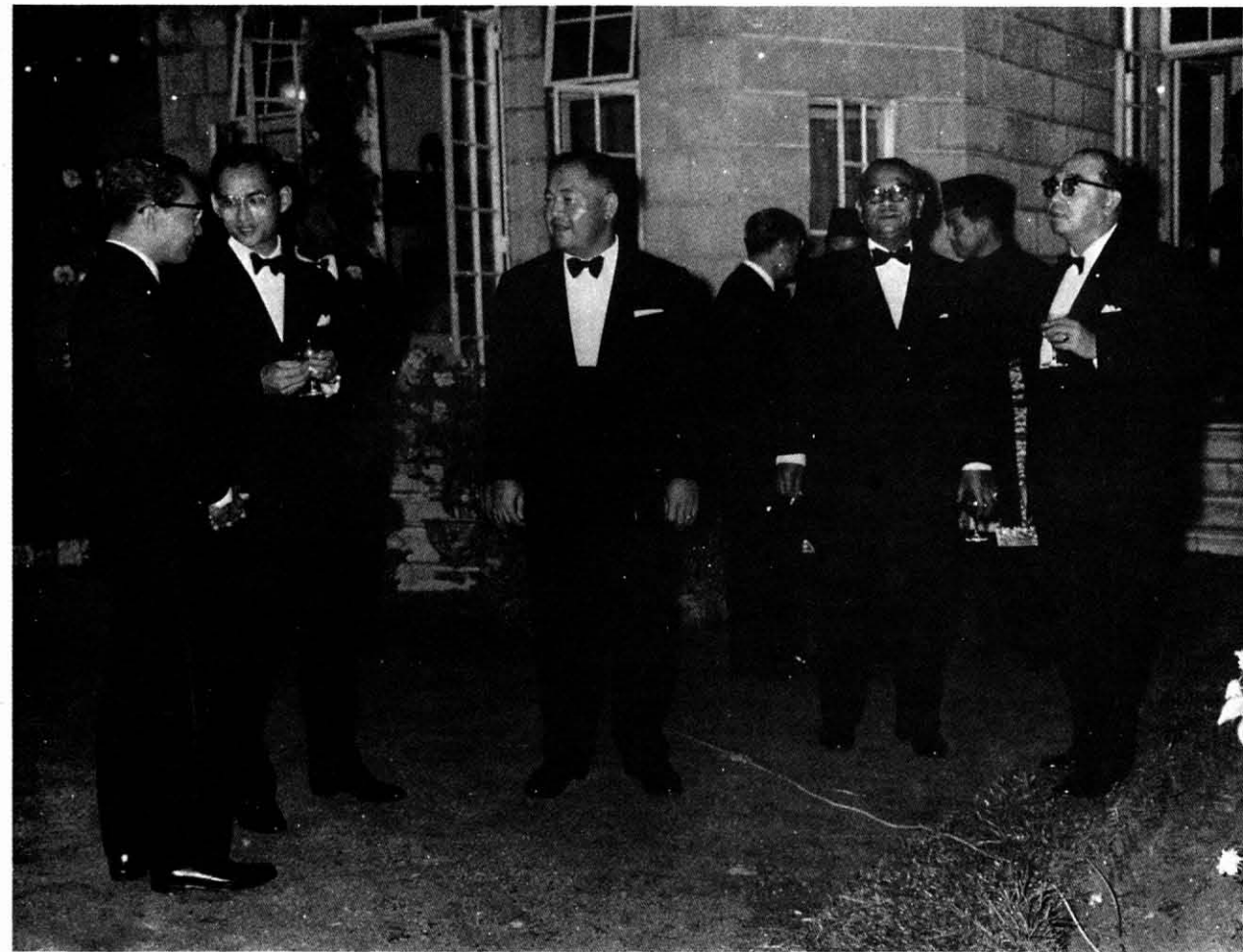
SECOND DAY

Thursday, 21st June, 1962

- 0900 hours Her Majesty the Raja Permaisuri Agong arrives at Istana Tetamu and is greeted by Her Majesty the Queen.
- 0905 hours Her Majesty the Queen and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong leave Istana Tetamu for the Lady Templer Hospital.
- 0930 hours Her Majesty the Queen and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong arrive at the Lady Templer Hospital and are received by the Chairman of the Board of Governors, Tun Sir H. S. Lee, S.M.N., K.B.E., J.P. and Toh Puan Lee.
- 1000 hours Her Majesty the Queen and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong leave the Lady Templer Hospital for Taman Asohan.
- 1020 hours Her Majesty the Queen and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong arrive at Taman Asohan and are received by the Chairman, Rural and Industrial Development Authority, Yang Mulia Tunku Mohammad bin Tunku Besar Burhanuddin, J.M.N., P.P.I.
- 1050 hours Her Majesty the Queen and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong leave Taman Asohan for the Women's Institute Headquarters, Petaling Jaya.
- 1100 hours Her Majesty the Queen and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong arrive at the Women's Institute and are received by the Chairman, Puan Kamsiah Ibrahim, A.M.N., P.J.K.
- 1130 hours Her Majesty the Queen and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong leave the Women's Institute for Istana Tetamu.
- 1145 hours Her Majesty the Queen and Her Majesty the Raja Permaisuri Agong arrive at Istana Tetamu.
- 1150 hours Her Majesty the Raja Permaisuri Agong leaves Istana Tetamu for Istana Negara.

- 1245 hours Her Majesty the Queen leaves Istana Tetamu for Istana Negara.
- 1252 hours Her Majesty the Queen arrives at Istana Negara and is greeted by Her Majesty the Raja Permaisuri Agong.
- 1315 hours Her Majesty the Queen attends a luncheon given in Her honour by Her Majesty the Raja Permaisuri Agong.
- 1430 hours Her Majesty the Queen leaves Istana Negara for Istana Tetamu.
- 1437 hours Her Majesty the Queen arrives at Istana Tetamu.

END OF HER MAJESTY'S PROGRAMME

His Majesty in the company of His Majesty the Yang di-Pertuan Agong and Government leaders of the Federation of Malaya during the Return Banquet given in honour of His Majesty the Yang di-Pertuan Agong at the Royal Thai Embassy, Kuala Lumpur, Federation of Malaya, 26th June 1962.

**Speech by His Majesty The Yang di-Pertuan Agong
at The Royal Banquet Given in Honour of
Their Majesties The King and Queen of Thailand,
Istana Negara, Kuala Lumpur,
20th June 1962**

Her Majesty the Raja Permaisuri Agong and I are truly happy tonight to have the privilege and honour of extending a most sincere and cordial welcome to our Royal brother and friend, His Majesty the King of Thailand, and to his gracious and charming Consort, Her Majesty the Queen.

This is indeed a sparkling moment in the history of our free nation, because it is the very first time my Consort and I have had the pleasure, on behalf of our country and our people, of being hosts to the King and Queen of Thailand, our neighbour country and a very good friend.

We could not have wished for a more delightful first Royal visit than this journey of friendship and goodwill by the King and Queen of Thailand.

My Consort and I are particularly pleased to meet Their Majesties because we have a special and close affection for Thailand and the Thai people, as our home States of Perlis and Kelantan share with Perak and Kedah a common border with our neighbour. Naturally, therefore, we have many friends across the border, and the Thais have been real friends to us.

There is no need for me to dwell on the ancient ties of friendship and culture which link Thailand and the Federation of Malaya, because in the border area these are not only the essence of our history but also part of our daily lives.

So Your Majesties will fully appreciate the strength and sincerity of the very cordial affection we feel towards you both and towards your country and your people. The hearts and homes of our nation and our people are flung wide open in genuine happiness in our welcome to Your Majesties.

My Consort and I hope that Your Majesties will be very happy here indeed, and that you will enjoy every moment of your stay in our country.

It is now my Royal pleasure to ask each and all of our guests to join with my Consort and I in a toast of welcome to Their Majesties the King and Queen of Thailand. May Your Majesties be blessed with long life, health and happiness throughout your reign.

Your Excellencies, Honourable Ministers, Distinguished Guests, Ladies and Gentlemen, I give you the toast of Their Majesties the King and Queen of Thailand.

Reply of His Majesty The King of Thailand
to The Speech by His Majesty The Yang di-Pertuan Agong
at The Royal Banquet, Istana Negara,
Kuala Lumpur,
20th June 1962

Your Majesty,

The Queen and I thank you very sincerely for your kind words. The people of Malaya have been, indeed, wonderful. Since our arrival in this country, they have shown themselves so friendly and so sympathetic that we feel deeply indebted to them.

We bring with us the greetings and the good wishes of the Thai people. They will certainly be glad to know that their sentiment is fully reciprocated, for the great reception accorded us by the Malayan people and by Your Majesty's government clearly demonstrates their true feeling in our regard and in regard to our people.

Our two countries have built up a record of long and friendly relations. Apart from being very good and close neighbours, they possess many common interests. Both belong to the region of South-East Asia, and both occupy very strategic positions in the region. An event of importance occurring in one country will react swiftly and unflinchingly in the other. Each of our countries is proud of having its own culture and traditions, and while we adapt them to modern requirements, we preserve their essential elements. In this way, our peoples feel that they share a common inheritance, which in turn generates a spirit of harmony and understanding.

The recent creation of ASA has forged a new link for even closer co-operation between our two countries and between the countries of South-East Asia. ASA is the natural outcome of our long and friendly relations and of the modern concept of international co-operation. Owing to the marvellous development of the techniques of communications, the world is reduced to a neighbourhood. Distance is of minor importance. Hence the countries of the world have need to review their economic activities in terms of regions and areas. It would seem preferable to pool their resources for quicker and better results. The organization of ASA is the reply to this challenge. It has no political or military significance. Its main objective is to provide facilities for the development of countries in the region. If the countries in the region prosper and the people therein are happy and contented, surely it is an evident sign of peace and understanding in the region. ASA has started well, and it is hoped that time will prove its usefulness and that its success will contribute to world peace and world understanding.

It is now my pleasure to invite you all to drink to the health and happiness of Their Majesties the Yang di-Pertuan Agong and the Permaisuri Agong of Malaya and to the success and prosperity of the people of Malaya.

Speech by His Majesty The King of Thailand
at The State Banquet Given in Their Majesties' Honour
by The Honourable Prime Minister of The Federation of Malaya,
at Dewan Tunku Abdul Rahman, Kuala Lumpur,

21st June 1962

Mr. Prime Minister,

The Queen and I are glad to have this opportunity of dining with you tonight. We thank you very sincerely for the kind words said in our regard and for the wonderful reception accorded to us.

Malaya and Thailand have throughout the years maintained a most friendly and co-operative relationship. Because of our very close neighbourhood, our frontier authorities are continually in touch with one another in all matters that affect our mutual interest, and to provide convenient inter-communication between our territories, there is a train service that goes right through from Bangkok to Kuala Lumpur. In consequence, there exists between our two peoples a feeling of deep sympathy and understanding. You yourself, Mr. Prime Minister, have played an important role in strengthening even further the ties of friendship which unite us for you have actively participated in the formation of the Association of South-East Asia, and thereby made a valuable contribution to the cause of our region. ASA is only recently born, but its objective is in line with the trend of modern development, and it signifies great potentialities. You personally are no stranger to our country. The sentiment of sympathy and understanding that you have on many occasions expressed in our regard has endeared you to us, and the past relationship between the members of your family and the members of our Royal House has left indelible marks of mutual respect and esteem.

We have been able to see with our own eyes the rapid progress made in recent years. Such progress is the result of great endeavour and strong determination. You have succeeded in forging together a sense of unity and keenness in your people. This augurs well for the future and we feel sure that under your able leadership Malaya can look forward to a period of continuing prosperity and success.

I now invite you all to drink to our host, His Excellency Prime Minister Tenku Abduls Rahman, and to the success of the Federation of Malaya.

Address by His Majesty The King of Thailand
at The Governor's Reception, The Residency,
Penang,

24th June 1962

Mr. Governor,

We thank you and, through you, the people of Penang for the kind reception given us since our arrival. The people are so gay, friendly and sympathetic that our visit is thoroughly pleasant and enjoyable.

Penang has a world-wide reputation for being a haven of rest and a paradise of romance. People come here from every part of the world — to sooth their wounds of work and of love, to find new inspirations for the future, to live a quiet life of ease and tranquility, or to revive their dreams of happiness and romance. The atmosphere is quiet and peaceful, the climate mild and relaxing. Penang has been a free port for a long period of time, and as such it has made valuable contribution to the economy of your country. Indeed, Penang caters for all people, and maintains its manifold attractions. We congratulate you, Mr. Governor, for being in charge of such an interesting territory, and under your able guidance we feel sure that its future is well assured.

I take this opportunity of wishing you all every success.

Speech by The Honourable Minister of Works, Posts and Telecommunications
at The Opening Ceremony of The Telephone Service
Between Penang in The Federation of Malaya and Haad Yai in Thailand,
Penang,

26th June 1962

Your Majesty,

We are all very glad that, whilst Your Majesty is here, one more link is ready to be established between Thailand and the Federation of Malaya in the form of a telephone connection between Haad Yai and Penang. This I may add is the outcome of the close association between our countries through ASA.

The ability to communicate so easily and effectively by means of the telephone will, I am certain, do much to facilitate the process of stabilising business and increasing the volume of trade which is one of the aims of ASA. At the same time, the harmonious relationships between the peoples of your country and ours will be greatly enhanced by the ability to exchange voice-to-voice communications so easily and thereby strengthen the ties of friendship established by Your Majesty's visit to our country.

On behalf of the Government and the people of the Federation of Malaya, may I now ask Your Majesty if you would be so graciously pleased as to formally declare open this telephone service between the Federation of Malaya and Haad Yai.

**Opening Announcement by His Majesty The King of Thailand,
at The Opening Ceremony of The Telephone Service, Penang,
26th June 1962**

During the past week we have all been able to witness that the ties of friendship between the Federation of Malaya and Thailand are very close, and now one more link has been added in the form of telephone service between Penang in the Federation of Malaya and Haad Yai in Thailand, and is ready for operation. I now declare it opened and ask my Ambassador Mr. Thitinant Na Ranong to make a telephone call to the Governor of Songkhla.

Address by Phya Manava Raja Sevi to His Majesty The King of Thailand
at The Chor Fa Raising Ceremony, Wat Chetawan, Kuala Lumpur,

26th June 1962

May it please Your Majesty,

As Chairman of the Fund Raising Committee for building the Chetawan Temple, it is a high privilege and a great pleasure for me to have the honour of receiving Your Majesty here today. On behalf of the members of the Committee and Sub-Committee as well as all Buddhists and well-wishers, I wish to express our deep appreciation for Your Majesty's kindness in coming and raising the main Chor Fa to enhance the dignity of this temple. We think that it is a good fortune for this temple to have the person of His Majesty to perform this act of grace. The main purpose of this temple is to set up a Buddhist Sunday School and to deliver sermons in order that members of this temple should see light and live as good citizens of Malaya.

May I say that this temple was started by Phra Krupalat Wieng with the assistance of H.E. Nai Sunthorn Hongladarom, the Thai Ambassador. The land of two acres was given to us by the Government of Malaya. The first donation for building this temple was given by Your Majesty. We got a good amount of money by private donation and from the Thai Government. The building of Assembly Hall was started. When it was known that it was impossible for Phra Krupalat Wieng to carry on, a fund raising committee was set up in Bangkok for raising money by public subscription and to carry on building of this temple according to the plan of the Thai Fine Arts Department. A sub-committee was set up at Kuala Lumpur under the supervision of H.E. Nai Thitinand Na Ranong, the Thai Ambassador of Malaya. We did what we could. When the construction was advanced to a certain extent, I am very glad indeed to inform Your Majesty that two donations were given to us by the Government of Malaya. The first donation was 100,000 Malaya Dollars by His Excellency the Prime Minister Tengku Abdul Rahman. The second donation was 45,000 Malaya Dollars by the Hon. Mr. T.H. Tan. Nearly every piece of work was tendered and contracted out. All the works are under the supervision of the official of the Thai Fine Arts Department and the Sub-Committee.

Now the time is auspicious. May I ask Your Majesty to raise the main Chor Fa of this temple for the happiness and success of those who come to practice the Buddhist Religion in this temple.

**Speech by His Majesty The King of Thailand
on The Occasion of The Return Banquet Given in Honour of
His Majesty The Yang di-Pertuan Agong and Her Majesty The Raja Permaisuri
Agong at The Royal Thai Embassy, Kuala Lumpur,**

26th June 1962

Your Majesties,

We are very glad to have this opportunity of having Your Majesties as our guests. The Queen and I have long cherished the desire to visit your beautiful country, and through Your Majesty's kind invitation this wish has now been realized. We want to express to Your Majesties our sincere thanks and appreciation.

The program for our reception has been so well planned and arranged that it has enabled us, within a short period of time, to have an overall glimpse of your great country. It has given us an opportunity to admire the beautiful sceneries in Malaya. We now understand and appreciate the Malayan character — a fusion of gaiety, toleration, national pride and a desire to be at ease and at peace with every one. Such a character is similar and in harmony with that of the Thai people, and accounts for the fact that our two peoples get on well together.

We have also seen the great progress made in your country in recent years. The new university, the imposing type of buildings, the hydro-electric schemes, the growth of industry through encouragement of foreign investments — these are evident signs of advancement in the right direction. We offer you our very sincere congratulations.

Your Prime Minister, Tengku Abdul Rahman, is to be commended for his keen foresight, his tireless energy in the service of his country and his liberal and conciliatory outlook. These qualities fit well with the modern requirements. He has visited our country many times, and we have very high regard for him. The active part he took in the formation of ASA and his interest in maintaining very close and friendly relations with our country have made him very popular with the Thai people. We can look forward to greater and closer co-operation between our two countries.

I now have the pleasure to ask you all to drink to the health and happiness of Their Majesties the Yang di-Pertuan Agong and the Permaisuri Agong of Malaya and to the success and prosperity of the people of Malaya.

